ВЕРНЕР КЕЛЕР

Библија је у праву

ИСТОРИЈА И АРХЕОЛОГИЈА ПОТВРЂУЈУ

Каленић

Каленић

С благословом Његовог Преосвештенства
Епископа шумадијског Г. Јована

Наслов изворника:

Werner Keller
UND DIE BIBEL HAT DOCH RECHT
Forscher beweisen die
historiche Wahrheit

Вернер Келер

Библија је у праву

историја и археологија потврђују

са немачког превео
Војислав Утвић

треће издање

Крагујевац, 2008.

Садржај

II У царству фараона. Од Јосифа до Мојсија

III Четрдесет година у пустињи. Са Нила на Јордан

IV Битка за Обећану земљу. Од Исуса Навина до Саула

V Када Израиљ беше велика царевина. Од Давида до Соломона

VI Два цара - два царства. Од Ровоама до Јаихина

VII Од изгнанства до царства Макавејаца. Од Језекиља до Јована Хиркана

ИЗ НОВОГ ЗАВЕТА

I Господ Исус Христос из Назарета

II Из апостолског доба

III Стара истина у новом светлу

Уз ову књиīу

У овој књизи, која је преведена на 24 језика и чије светско издање износи преко 10 милиона примерака, доказује са научном прецизношћу оно што је тако често порицано, а то је чињеница да се више не може сумњати у истинитост историјске садржине Библије. На Нилу и на Јордану, на Еуфрату и Тигру, на Мртвом мору и у Средоземљу су мотике и ашови ослободили из рушевина толико обиље прастарих доказа библијске стварности да су археолози, биолози, геолози, ботаничари, лингвисти и физичари успели да корак по корак издвоје чињенично језгро из библијских прича. Аутор ове књиге је детаљно упознат са материјалима из архива, експедицијских извештаја и стручних библиотека који су до сада били доступни само узаном кругу специјалиста, те стога и суочава библијске цитате са научно истраживачким резултатима. Он не жели да свој материјал украси фантазијом, јер су необично примамљиве чињенице довољно драматичне и речите да омогуће писање једне стручне књиге.

Др Вернер Келер рођен је 1909. године на једном имању код Цербста (Анхалт). Студирао је у Цириху, Женеви и Јени, па је до 1945. г. живео у Берлину. Његови први чланци појавили су се у „Берлинер Тагесблату". Већ годинама су резултати актуелних истраживања и науке тема његових многобројних, делом под псеудонимом, радова објављених у водећим листовима, часописима, на радију и телевизији, и његових предавања. Одувек је његово највеће интересовање било посвећено археологији и историји људског рода. Дуга путовања, која је предузимао у Италију, на Балкан и на Блиски исток, омогућила су му увид у резултате ових области истраживања.

Ова књига први пут је штампана 1955. године.

*Предговор уз српски превод**

Ова књига, превод дела немачког аутора Вернера Келера, намењена је сваком заинтересованом читаоцу, који жели да сазна како се савремена објективна историјска и археолошка наука односе према Библији.

Чињеница је да је Библија настајала у давна времена и да је јеврејски народ учествовао у историјским догађајима старога Оријента. Аутори Библије бележили су историјске догађаје, па се ми данас сусрећемо са запањујућом чињеницом да су многи од тих догађаја потврђени и доказани археолошким ископавањима и текстовима писаним клинастим писмом или другим писмима ондашњег времена. Археолошка истраживања започета на научној основи још пре више од једног века, а која се врше и у наше дане, ослободила су из миленијумске прашине и рушевина толико обиље прастарих сведочанстава, да су научници из разних области доказали истинитост многих библијских исказа. Археолошка истраживања у данашњем Израелу јесу управо „руковање са прошлошћу", а археолошки налази „поздрав предака". Свако такво откриће јесте прилог истраживању Библије, те „Књиге над књигама" која је до данас преведена на 1120 језика.

Научне чињенице остају оно што јесу. Оне ни у ком случају неће да умање поверење у Библију код оног читаоца који јој прилази са вером, док ће се читалац индиферентан према вери и који Библији приступа искључиво рационалистички уверити колико има догађаја о којима Библија извештава који су потврђени и доказани археолошким ископавањима и историјским записима. Он ће остати изненађен пред многим чињеницама, када се буде уверио - опет преко научних доказа - да библијски искази нису неке „побожне приче" (а суочени смо и са таквим покушајима тумачења), него да су доказани научним истраживањима. Напоменимо експеримент изведен на Атомском институту у Чикагу, где је професор Либи помоћу Гајгеровог бројача и „атомског календара" утврдио старост платна у које је био увијен Исаијин свитак пронађен 1947. г. у пећини Вади Кумран на Мртвом мору, и који је помоћу методе Ц-14 доказао да је конопља од које је изаткано поменуто платно, убрана у Христово доба, док је професор Олбрајт утврдио да је текст Књиге пророка Исаије преписан око 100. г. пре Христа. Споменимо, затим, проналазак археолога Вуда, који је у Ефесу открио храм богиње

* Предговор другом издању из 1987. године

Артемиде, једног од „седам светских чуда“ о коме говори и Библија у Делима апостолским 19, 24-29. Жеља аутора је била да читаоца упозна са свим достигнућима науке на пољу археолошких и историјских научних истраживања и да му омогући да заузме правилан став према Библији. Преводилац и издавач верују да је овим преводом учињен значајан допринос проучавању Библије и упознавању света, колевке наше цивилизације, и да ће ова књига бити подједнако интересантна и за теологе и за археологе, за историчаре и за лингвисте, па су се због тога и одлучили на овај посао, надајући се да ће ова књига наићи на повољан пријем код читалачке публике, без обзира да ли се ради о верујућим или неверујућим људима.

Књига је до 1979. г. штампана у преко милион и по примерака на немачком језику, а до сада је преведена на 24 језика. Укупно светско издање је преко 10 милиона примерака. Мислимо да је већ и овај податак довољан да оправда издавање овог српског превода.

Епископ шумадијски Сава

Мојим драгим родитељима и пријатељу Т. Рут

Аутор

„Највећа срећа за мисаоног човека јесте да је испитао оно што се може испитати а да се мирно поклони пред оним што се не може испитати.“

(J. В. Гете, Списи из природних наука)

Када један небогослов пише књигу о Библији, онда је то толико неуобичајено, да је стога и оправдано да се од њега очекује објашњење зашто се прихватио те теме.

Од пре много година моје интересовање као публицисте било је посвећено искључиво резултатима модерне науке и истраживањима. Године 1950, приликом мог свакодневног професионалног и рутинског рада, наишао сам на експедицијски извештај француског археолога проф. Пароа и његовог земљака проф. Шефера о ископавањима у Мариу и Угариту. У Мариу, на средњем Еуфрату, пронађене су таблице са клинастим писмом које су садржавале библијска имена. Захваљујући њима, приче о патријарсима, које су дотле сматране „побожним причама“, изненада су постале историјске чињенице. У Угариту на Средоземном мору први пут су откривена сведочанства о хананском култу Вала. Случај је хтео да је исте године у једној пећини на Мртвом мору пронађен један пророчки свитак књиге пророка Исаије, за који се установило да потиче из прехришћанске ере. Ове сензационалне вести - нека овај израз буде дозвољен с обзиром на културни значај тих проналазака - пробудиле су у мени жељу да се детаљније почнем бавити библијском археологијом, том најмлађом и мало познатом облашћу испитивања старина. Стога сам почео да тражим у немачкој и страној литератури једно прегледно и популарно излагање дотадашњих резултата истраживања. Међутим, нисам га нашао, јер га и нема. Тада сам почео сам да испитујем те изворе, па сам - код овог стварно детективског рада много потпомогнут од моје супруге - у библиотекама многих земаља скупљао све оно што је написано у стручним делима о библијској археологији, а што је засновано на научно поузданим резултатима испитивања. И што год сам дубље улазио у тему, постајало је све узбудљивије.

Врата у историјски свет Старога завета отворио је још 1843. године Француз Пол Емил Бота. Приликом ископавања у Месопотамији он се у Хорсабаду неочекивано нашао пред рељефним сликама асирског краља Саргона II, који је опустошио Израиљско царство и његово становништво у дугим колонама одвео у ропство. Извештаји са ратних по-

хода овога владара баве се и освајањем Самарије, које је описано и у Библији.

Већ једно столеће амерички, енглески, француски и немачки научници врше ископавања на Блиском истоку, у Месопотамији и Палестини, као и у Египту. Велики народи основали су институте и школе специјално за ове истраживачке радове. Године 1869. основан је Институт за палестинска проучавања (Palestine Exploration Fund), 1877. Немачко палестинско друштво (Deutscher Palastina-Verein), 1892. Библијска школа (Ecole Biblique) доминиканаца из Сен-Етјена (Sent Etienne), затим 1898. Немачко оријентално друштво (Deutsche Orientgesellschaft), 1900. Америчка школа за оријентална истраживања (American Schools of Oriental Research) и 1901. Немачки евангелистички институт за испитивања старина (Das Deutsche Evangelische Institut fur Altertumskunde).

У Палестини се откривају места и градови који се често спомињу у Библији. На прастарим натписима и грађевинским споменицима истраживачи се све више срећу са личностима из Старог и Новог завета. Савремени рељефи садрже портрете оних народа о којима смо дотле знали само по имену. Сада су њихове црте лица, њихова ношња, њихово оружје добили свој лик за потомство. Пластичне фигуре и горостасне скулптуре приказују Хетите дебелог носа, витке и високе Филистејце, елегантне хананске кнезове са својим „гвозденим колима", којих су се Израиљци толико бојали, краљеве Мари државе који се миролјубиво смеше - савременике Аврамове. Ни после толико хиљада година асирски краљеви нису ништа изгубили од својих строгих и одбојних црта лица: Тиглат Пилесар III познат из Старог завета као Фул, Санхериб који је разорио Лахис и опседао Јерусалим, Асархадон који је оковао у ланце краља Манасију и Асурбанипал, „велики и славни Асенафар" из књиге Јездрине.

Као Ниниву и Нимруд - стари Калах - као Асур и Тебу, коју су пророци називали Но-Амон, истраживачи су пробудили из вековног сна и озлоглашени библијски Вавилон са његовом легендарном кулом. На делти Нила археолози су пронашли градове Питом и Рамзес у којима су Јевреји били на омрзнутом кулуку, открили су слојеве згаришта од пожара и рушевина, којима је праћен пут деце Израиљеве приликом освајања Ханана, а у Гаваји тврђаву на брегу Саулову, под чијим зидовима му је млади Давид певао уз харфу, па су у Мегидону наишли на огромну коњушницу цара Соломона који је имао 12.000 коњаника.

Из света Новог завета искрсле су опет велелепне грађевине цара Ирода, а у срцу Јерусалима откривена је калдрма коју спомиње јеванђелист Јован, на којој је Исус стајао пред Пилатом. Асиролози су дешифровали на вавилонским звезданим таблицама тачне податке о времену појаве витлејемске звезде.

Несагледива у својој пуноћи, да човеку застаје дах, ова открића су изазвала преокрет у посматрању Библије. Догађаји који су дотле важили за „побожне приче“ одједном су добили историјски лик. Често се резултати истраживања слажу до најмањих ситница са библијским извештајима. Они не само што „потврђују“, него истовремено и осветљавају историјске прилике у којима су настали Стари завет и Јеванђеља. Доживљаји и судбина израиљског народа доспели су тиме у један животно стварни, шаролики оквир, у савремени колорит свакидашњице, као и у политичке, културне и економске сукобе и борбе за превласт између држава и великих царстава у земљи на две реке (Месопотамији) и на Нилу, од којих се становници узане међудржаве Палестине никада нису могли потпуно ослободити у току више од два миленијума.

Надалеко је било и остаје распрострањено мишљење да је Библија искључиво свештена историја, темељ и основа вере свих хришћана на свету. Међутим, она је истовремено и књига о стварним догађајима. Уосталом, она у том погледу није само утолико потпуна уколико је јеврејски народ писао своју историју само с обзиром на Јахвеа, дакле са гледишта свог сопственог приступа и испаштања. Ипак су ти догађаји историјски тачни и записани су управо са запањујућом тачношћу.

Уз помоћ резултата истраживања могу се боље разумети и схватити многе библијске приче, него што је то било могуће до сада. Додуше, има теолошких праваца за које је важна само и једино реч Божија. „Али како да је разумемо, каже у свету познати француски археолог проф. Андре Паро (Parrot), ако је не уклопимо у њене тачне хронолошке, историјске и географске оквире?“

До сада је сазнање ових неуобичајених открића било приступачно само једном уском кругу стручњака. Још пре пола века питао је проф. Фридрих Делич (Friedrich Delitsch) у Берлину: „Чему тај труд у далекој земљи, негостољубивој и пуној опасности? Чему то скупо превртање шута од пре много миленијума и копање до подземних вода, када се неће наићи ни на злато ни на сребро? Чему такмичење између народа да себи обезбеде што је више могуће простора за копање на овим пустим хумкама?“ Немачки научник Густав Далман (Gustaf Dalman) дао му је у Јерусалиму прави одговор, када је изразио наду да ће једнога дана све што је приликом ископавања „виђено и доживљено бити плодно искоришћено како у научним радовима тако и у практичним пословима у школи и цркви“. Међутим, баш ово последње није се остварило.

Ниједна књига у историји човечанства није имала тако револуционарни значај, нити је у толикој мери утицала на развој целог западног света, нити је толико распрострањена у свету као „књига над књига-

ма“, Библија. Она је данас преведена на 1120 језика и дијалеката, а ни после две хиљаде година нема никаквих знакова да је она завршила свој тријумфални поход.

Сакупљајући и обрађујући материјал, за који ја никако не сматрам да је потпун, дошао сам на мисао да је ипак крајње време да читаоцима и противницима Библије, како верујућим тако и скептицима, омогућим да се упознају са узбудљивим и објективним открићима многостраних научних дисциплина. Под утиском непрегледних аутентичних и неоспорних резултата истраживања, а с обзиром на скептичну критику која почевши од доба просвећености па све до данас жели да раскине са Библијом, мени се стално наметала реченица: Заиста је Библија у праву!

Хамбурī, сеӣīембар 1955.
Вернер Келер

ИЗ СТАРОГ ЗАВЕТА

I
Долазак патријараха
Од Авраама до Јакова

1. У „ПЛОДНОМ ПОЛУМЕСЕЦУ“

Пре четири хиљаде година. Успавани континенти. Велика колевка наше цивилизације. Високо развијене културе на старом Истоку. Степенасте куле и пирамиде биле су одавно изграђене. Циновске плантаже на вештачким каналима. Најезда арапских пустињских племена.

Ако од Египта повучемо линију која би пролазила преко земаља Средоземља, Палестине и Сирије, па даље преко Еуфрата и Тигра, преко Месопотамије до Персијског залива, онда бисмо добили јасне контуре једног полумесеца.

Пре 4000 година тај огромни полукруг, назван „Плодни полумесец“, скривао је у себи око Арабијске пустиње многе културе и цивилизације, које су биле нанизане једна поред друге као бисери неке светле огрлице. Из њих је зрачила снажна светлост човечанству, јер овде је био центар цивилизације од каменог доба до златног века грчко-римске културе.

Уколико се око 2000. г. пре Христа поглед почне удаљавати од тог „Плодног полумесеца“, утолико је видик тамнији и утолико су оскуднији знаци цивилизованог и културног живота. Као да спавају народи других континената попут деце која се тек почињу будити. Над источним делом Средоземља види се већ један светли зрачак - на Криту цвета држава миноских царева, оснивача прве у историји познате поморске силе. Насеобине на грчком копну већ теже да добију градско уређење, а једна друга Троја већ се одавно диже на рушевинама прве. Али на суседном Балкану тек је почело бронзано доба. На Сардинији и у западној Француској сахрањују се мртви у огромне камене гробнице. Ови мегалитни гробови су последњи видљиви траг каменог доба.

У Британији се изграђује најчувеније светилиште мегалитског доба - сунчани храм Стоунхенџ (Stonehenge), чији циновски полукруг од

каменова код Солзберија још и данас представља легендарну знаменитост Енглеске. У Германији дрвени плугови браздају земљу.

У подножју Хималаја, изнад обала Инда, гаси се усамљена светлост једног острва културе. Изнад Кине, изнад пространих степа Русије и изнад Африке лежи тама, а иза вода Атлантског океана назире се Амерички континент у свитању.

Насупрот томе, у „Плодном полумесецу" и у Египту шарени се мноштво култура и високо развијених цивилизација расутих једна поред друге. Ту већ хиљаду година седе фараони на своме престолу. Око 2000. године пре Христа тај престо држи оснивач 12. династије Аменемхет I. Његова сфера утицаја се пружа од Нубије, јужно од другог Ниловог слапа, преко Синајског полуострва, све до Ханана и Сирије, а то је област велика као Норвешка. Дуж обале Средоземног мора леже богати поморски градови Феничана. У Малој Азији, у срцу данашње Турске, налази се пред оснивањем моћно царство старих Хетита. У Месопотамији, између Еуфрата и Тигра владају цареви из Сумера и Акада. Њима плаћају данак мање државе које леже између Персијског залива и извора Еуфрата.

Египатске џиновске пирамиде и месопотамске велике степенасте куле посматрају како пред њима промичу столећа. Већ две хиљаде година фарме и плантаже, обима данашњих великих пољопривредних добара, које се налазе у вештачки наплављеним долинама Нила, Еуфрата и Тигра, производе житарице, поврће и најодабраније плодове. Свуда у „Плодном полумесецу" и у царству фараона цвета уметност писања клинастим писмом и хијероглифима. Тим писмима служе се песници и дворски чиновници, као и они из администрације, док су за трговину она већ одавно била неопходна. Жива размена добара, коју обављају велики увозници и извозници из Месопотамије и Египта караванским и речним путевима од Персијског залива до Сирије и Мале Азије, од Нила преко мора за Кипар и Крит, па даље све до Црног мора, огледа се у трговачкој кореспонденцији на папирусу и глиненим плочама. Из обиља скупоцене трговачке робе најтраженији су бакар из египатских рудника на Синајској гори, сребро из рудника планине Таурус у Малој Азији, злато и слонова кост из Сомалије у источној Африци и из Нубије на Нилу, пурпурна боја из феничанских градова на обали Ханана, тамјан и зачини из јужне Арабије, дивно платно из египатских ткачница и изванредно лепе вазе са острва Крита.

Песништво и наука су у пуном процвату. У Египту настаје прва забавна литература и световна поезија. Месопотамија већ доживљава своју ренесансу. Филозофи у Акаду, великом царству на доњем Еуфрату, пишу прву граматику и први двојезични речник. Легенда о Гилгамешу, легенде старих Сумераца о стварању света и потопу написане на акадском језику - језику тадашњег света - претвориле су се у епове драматичне живости.

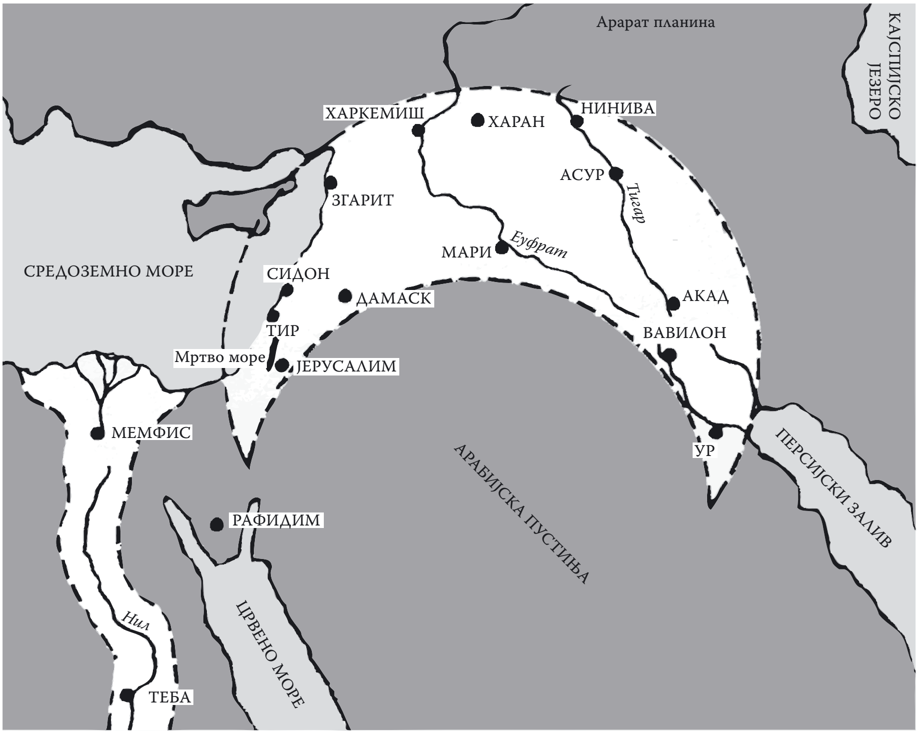

„Плодни полумесец" и Египат око 2000. год. пре Христа - велики центри цивилизације

Египатски лекари справљају лекове према књизи рецепата од провереног лековитог биља, а хирурзи располажу знањем из анатомије. Математичари из земље на Нилу путем опита врше израчунавање страница троугла, чију је теорему тек хиљаду и по година касније поставио Грк Питагора, по коме је и добила име. У Месопотамији инжењери праксом решавају проблем израчунавања квадрата. Астрономи, иако искључиво у служби астрологије, прорачунавају питање планета на основу егзактних посматрања.

Тај свет на Нилу, Еуфрату и Тигру свакако је живео у трајном миру и великом благостању, јер до сада није нађен ниједан натпис из оног времена који би сведочио о великим ратничким подухватима.

Међутим, из срца тог моћног „Плодног полумесеца", из Пешчаних, голих пространстава Арабљанске пустиње, са оног места где га запљускују воде Индијског океана, кренули су у оно доба у снажним нападима према северу и северозападу, према Месопотамији, Сирији и Палестини, народи и племена семитских номада. У незадрживим таласима навалили су Аморејци, „западњаци", као што каже њихове име, на царства у „Плодном полумесецу".

Држава сумерских и акадских царева пала је 1960. пре Христа под њиховим упорним нападима. Аморејци су основали низ држава и ди-

настија. Једна од њих ће коначно добити превагу: 1. династија из Вавилона, тог великог центра моћи од 1830. до 1530. пре Христа. Њен шести цар био је чувени Хамураби.

Једном од тих семитских номадских племена било је одређено да буде од судбоносног значаја за милионе и милионе људи у целом свету, од онда па све до данашњег дана. Била је то једна мала група људи, можда само једна породица, незнатна и безначајна као сићушно зрно песка у пустињској бури, породица Аврама, праоца патријараха.

2. БИБЛИЈСКИ „УР ХАЛДЕЈСКИ“

Станица Багдадске железнице. Степенаста кула од опека. Рушевине са библијским именима. Археолози истражују места из Светог писма. Конзул са пијуком. Археолог на вавилонском престолу. Експедиција у Тел ал Мукајару. Историјске књиге у развалинама. Пореске признанице на глини.Да ли је Аврам живео у граду?

И узе Тара сина својега Аврама и Лота сина Аранова, унука својега... и изведе их из Ура Халдејског. (1. Мој. 11, 31)

...И изведе их из Ура Халдејског - тако ухо хришћанско слуша ове речи већ скоро две хиљаде година. Ур, име тајанствено и као из бајке, као и многа друга имена краљева и војсковођа, моћних царстава, храмова и златних палата о којима нас Библија извештава. Нико није знао где је лежао Ур, иако је Халдеја упућивала на Месопотамију. Пре тридесет година још нико није знао нити могао слутити да ће трагање за библијским Уром довести до открића једне културе која продире дубље у праскозорје преисторијског доба, него и најстарији трагови о људском роду у Египту.

Данас је Ур железничка станица, 190 километара северно од Басре, у близини Персијског залива, једна од многих станица чувене Багдадске железнице. Воз по реду вожње стоји ту кратко, у прво јутарње свитање. Када умукне лупа точкова који одлазе даље на север, тада путника, који овде изиђе из воза, окружи мртва тишина пустиње.

Његов поглед лута преко монотоног сивог жутила бесконачних пешчаних површина. Њему изгледа као да се налази у средини једног џиновског плитког тањира, који пресецају железничке шине. Једна једина тачка прекида треперaво монотоно пространство: у зрацима излазећег сунца појављује се у загаситом црвенилу један снажан зарубак. Човеку се чини као да је какав Титан направио у песку дубоке урезе.

Ова узвишица, у чијим се пукотинама гњезде сове, добро је позната Бедуинима. Они га познају још од памтивека и називају га Тел ал Мука-

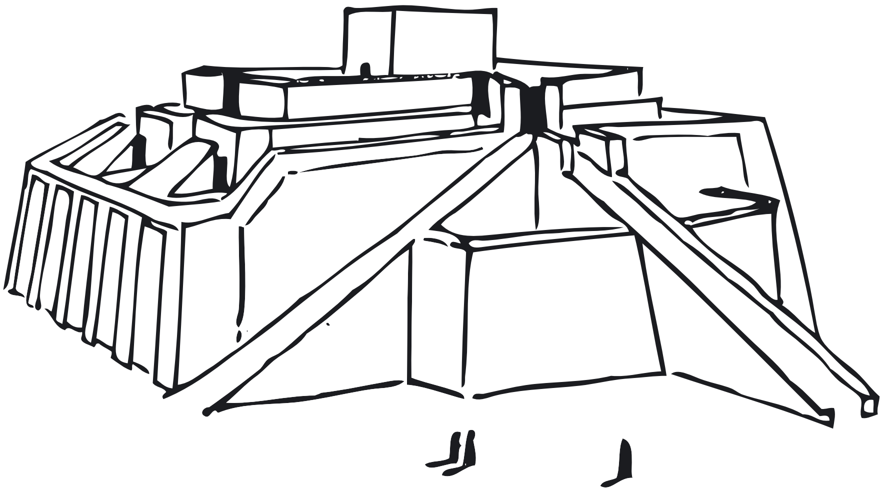

Велика степенаста кула у Уру (реконструкција)

јар, „брдо степеница“. Њихови преци су на подножју те узвишице разапињали своје шаторе. Као и од памтивека, пружа она и данас заштиту од опасних пешчаних бура. Још и данас дотерују они овамо своја стада када се у кишно доба чаробно појави трава из земље.

Некада - пре четири хиљаде година - простирала су се овде, докле год је око допирало, пространа пшенична и јечмена поља, културе поврћа и лугови урминог и смоквиног дрвета. То су била велика добра, која би мирне душе могла да издрже конкуренцију са канадским фармама пшенице или калифорнијским плантажама воћа и поврћа. Бујно зеленило поља и леја било је испресецано системом канала, као под конац, ремек-делом вештине наводњавања. Још давно, у каменом добу, стручњаци тога народа потчинили су себи воде великих река. Они су вешто и смишљено доводили воду, драгоцену влагу са обала река, претварајући тако пустињу у област са рајском вегетацијом.

Скоро сакривен у шуми сеновитих палми, у то доба Еуфрат је текао овуда. Тај велики животодавац био је плован и на њему се одвијао речни саобраћај све доле до мора. У оно време Персијски залив је залазио много дубље пре садашњег ушћа Еуфрата и Тигра. Још пре него што је на Нилу била изграђена прва пирамида, овде је штрчао у плаво небо Тел ал Мукајар. Четири моћне коцке, изграђене од опека прекрасних боја, уздизале су се једна над другом, сужавајући се у шиљак, 25 метара у висину. Изнад црног четвртастог темеља, чије су странице биле дуге 40 метара, виделе су се црвене и плаве степенице уоквирене дрвећем. Највиша степеница образовала је један плато, на којем се налазило једно светилиште прекривено златним кровом.

Изнад овог култског места владала је тишина, у којој су свештеници вршили своју службу над ковчегом бога Месеца, Нанара. Пословна врева једног од најстаријих градова богате метрополе Ура једва да је и могла довде допрети.

Године 1854. усамљеној црвеној кули приближава се један караван камила и магараца, натоварен чудним пртљагом: лопатама, мотикама и мерним инструментима, а под вођством британског конзула у Басри Џ. Тејлора (Taylor). Он не долази ни као авантуриста, нити из било какве своје побуде. На овај пут је он пошао по наређењу Форин Офиса (Foreign Office), да би удовољио жељи Британског музеја у Лондону и да би на југу Месопотамије - земље у којој се Тигар и Еуфрат све више приближавају један другом пре него што се улију у Персијски залив - испитао има ли старих грађевинских споменика. Тејлор је још у Басри често слушао о јединственим великим гомилама камења којима се сада приближава његова експедиција. Та гомила му се учинила да је погодан објекат његовог истраживања.

Средином 19. века почело се свуда у Египту, Месопотамији и Палестини са испитивањима и копањима услед одједном пробуђене жеље да се добије научна слика историје људског рода у овом делу света. Циљ једног читавог низа експедиција био је Блиски исток.

До тога времена је Библија била једини историјски извор за свет Мале Азије, за време од око 550. пре Христа па уназад. Једино је она извештавала о временима која су дубоко задирала у тамну прошлост. У Библији се спомињу народи и имена о којима нису знали ништа ни стари Грци ни Римљани.

Јата научника је нешто неодољиво привлачило средином прошлог века да оду у земље старога Истока. Нико није знао за имена која ће ускоро сви спомињати. Људи „века просвећености" са запрепашћењем су примили открића тих научника. Оно што су ти људи на великим рекама Месопотамије и Египта отели од пустињског песка после мукотрпног бескрајног посла заслуживало је с правом пажњу милиона и милиона: овде је наука први пут широм отворила врата у тајанствени свет Библије.

Француски конзуларни саветник у Мосулу Пол Емил Бота (Paul Emile Botta) је одушевљени археолог. 1843. г. почиње да копа у Хорсабаду на Тигру и пун поноса износи пред лице света из рушевина једне метрополе, старе преко четири хиљаде година, првог библијског сведока: Саргона, легендарног владара Асира. *Дође Тартан на Азот кад га посла Саргон цар асирски*, каже се у књизи пророка Исаије (20, 1).

Две године доцније, један млади енглески дипломата и археолог А. Х. Лејард (Layard) ископава Нимруд (Калху), град који се у Библији зове Халах (1. Мој. 10, 11), а сада носи назив библијског Неврода, који *беше добар ловац пред Господом... А почетак царства његова беше Вавилон*

и Орех и Архад и Халани у земљи Сенару. Из те земље изиђе Асур и сазида Ниниveју и Ровот град и Халах. (1. Мој. 10, 9-11)

Одмах после тога, енглески мајор Х. К. Ролинсон (Henry Creswicke Rawlinson), који је постао један од најчувенијих асиролога, открива 11 километара од Хорсабада, асирски главни град Ниниву, као и чувену библиотеку краља Асурбанипала. То је Нинива из Библије, чији неморал пророци стално нападају (Јона 1, 2).

Амерички научник Едвард Робинсон (Edward Robinson) 1838. и 1852. посвећује се реконструкцији топографија античког света.

Немац Рихард Лепсиус (Richard Lepsius), каснији директор Египатског музеја у Берлину, региструје приликом једне експедиције 1842-1846. грађевинске споменике на Нилу.

Када је Француз Шамполион (Champollion) успео да дешифрује египатске хијероглифе, успело се после 1850. и са решењем загонетке клинастог писма, чему је, између осталих, допринео Ролинсон који је откопао Ниниву. И тако су стари документи почели да говоре!

Вратимо се опет каравану који се приближавао Тел ал Мукајару. Конзул Тејлор разапиње шаторе у подножју црвеног брежуљка. Он нема научних амбиција нити неког предзнања. Где треба да он почне? На којем месту се могу урођеници најбоље употребити за ископавања? Велика узвишица од цигала, та маса опека као грађевински објекат, архитектонско мајсторско дело једне мрачне прошлости, не говори му ништа као грађевина. Можда има нешто у њеној унутрашњости што би се могло ставити у музеј и што би интересовало господу у Лондону. Он сумња на какву стару статуу, на оружје, на накит или можда на какво закопано благо. Прилази том чудном брду и ослушкује га куцајући по њему. Међутим, ништа не наговештава на постојање каквих шупљих места. Изгледа да је џиновска грађевина масивна. Доњи блок штрчи из песка 10 метара у висину. Две широке камене рампе воде до следеће мање куле, преко које се затим уздижу трећа и четврта.

Тејлор се пење степеницу по степеницу, пузи дуж кула и налази само разбијене комаде опека. Окупан у зноју, он се једног дана попе на највишу платформу. Неколико уплашених сова излећу из зидина нагрижених зубом времена. И то је све. Па ипак се он не да обесхрабрити. У својој жељи да одгонетне тајне куле доноси једну одлуку, због које данас можемо дубоко жалити. Он повлачи колоне радника са подножја брега и започиње нова копања, овога пута са врха куле.

Оно што је истрајало столећима, што је одолело пешчаним бурама и жаркој сунчевој жези, постало је сада жртва челичних будака. Тејлор наређује да се скину горње степенице. Истовремено на сва четири угла започиње разарајући посао. Уз тупе ударце падају из дана у дан разбијене масе опека. После много недеља одједном умукнуше тамо горе гла-

сни жагор, лупа и одјек будака. Наврат-нанос жури низбрдо неколико људи трчећи ка Тејлоровом шатору. Они носе у рукама мале штапиће и ваљке од печене земље. Тејлор је разочаран. Он је очекивао више. Приликом опрезног чишћења ових предмета, он види да су глинени свитци прекривени натписима у виду клинастог писма! Он, додуше, о њему нема појма, али је ипак врло срећан. Брижљиво упаковани путују ти ваљци у Лондон. Међутим, научници на Темзи не придају тој пошиљци неки значај. А није ни чудо, јер тих година погледи истраживача су фасцинирано управљени на северну Месопотамију, где су у горњем току Тигра на брежуљцима Ниниве и Хорсабада откривене и на видело дана изнесене палате и велики рељефи Асираца, хиљаде глинених плоча и статуа, који су све друго бацили у засенак. Шта у том тренутку могу још да представљају мали ваљци од глине из Тел ал Мукајара? Још две године Тејлор неуморно истражује на Тел ал Мукајару, али без успеха, да би одмах потом био опозван.

А шта је од непроцењивог блага било сакривено испод старе куле сазнаће свет скоро седамдесет пет година касније.

Тел ал Мукајар пао је у очима научника опет у заборав. Али, ипак, он није напуштен и усамљен. Тек што се Тејлор повукао, почеше долазити нове групе посетилаца. Разбијени зидови, а пре свега горњи слој брега који су разорили Тејлорови копачи, пружају Арапима одличан и неисцрпан мајдан бесплатног грађевинског материјала, којега ту има у непрегледним количинама. Арапи долазе овамо из године у годину са свих страна, товарећи опеке на своје товарне животиње. Они развлаче пре више хиљада година исписана, још читљива имена Ур-Наму, првог великог градитеља, и Набонида вавилонског владара, који је рестаурирао степенасту кулу, коју они називају Цигурат. Пешчане буре, кише, ветар и сунчева јара докрајчили су ово разарање.

Када су у Првом светском рату британске трупе, приликом марша на Багдад 1915. године, застале да се одморе у близини старе грађевине, њен ранији изглед био је потпуно измењен, а материјал до те мере развучен, грађевина опљачкана током минулих деценија почев од 1854, да је један британски војник одлучио да изведе једну бравуру на остацима куле. Профил степеница, које су некада биле веома оштре, у тој мери је био деформисан да се војник одлучио да на једној мазги одјаше до самог врха овога брежуљка.

Срећан случај учинио је да се међу официрима ових трупа нашао један експерт, Р. Кембел Томпсон (R. Campbell Thompson) из Обавештајног штаба (Intelligence Staff), армије у Месопотамији. Он је иначе за време мира био асистент Британског музеја. Стручним оком прегледао је Томпсон ову велику гомилу опека, гледајући уплашено у ту рушевину. Испитивањем земљишта наслућује он да у близини огромне

гомиле постоје и друга налазишта, остаци насеља испод наслага песка. Све то Томпсон брижљиво региструје и по хитном поступку обавештава Лондон. То је сада био повод да се глинени ваљци, који су скоро пали у заборав, испитају, али овога пута веома брижљиво. Написи на ваљцима, цилиндрима садрже једну изванредно интересантну информацију, а истовремено и једну чудновату причу.

Скоро пре две и по хиљаде година пре конзула Тејлора копао је неко други на овом месту и са истом жељом - поштовалац антике, чувени човек, господар једног великог царства и истовремено и археолог у једној те истој личности, краљ Набонид вавилонски, у 6. веку пре Христа. Он је констатовао: „Цигурат је био стар." Међутим, Набонид је радио друкчије него Тејлор. „Ја сам структуру овога цигурата обновио као што је рађено у стара времена и то са малтером и печеном опеком." Када је оронула кула била опет обновљена, дао је да се име првог градитеља куле, које је он том приликом пронашао, уреже у ове мале глинене ваљке. Први градитељ куле, како је Вавилонац установио на једном оштећеном натпису, звао се краљ Ур-Наму! Ур-Наму? Није ли градитељ велике степенасте куле био краљ Ура о коме говори Библија, владалац Ура у Халдеји?

Претпоставка је била вероватна, јер од тога доба се ово исто библијско име појављује више пута, пошто документа која су нађена на другим налазиштима у Месопотамији такође спомињу Ур. Као што то потврђује клинасто писмо, Ур треба да је био главно место великог народа Сумераца. Од тога момента оживело је интересовање за Тел ал Мукајар. Поред археолога Британског музеја, инсистирају да се почне са ископинама и научници са универзитета у Пенсилванији (САД), јер степенаста кула на доњем Еуфрату могла би да крије тајну непознатог народа Сумераца и библијског Ура. Али је тек 1923. године британско-америчка група археолога могла да пође на пут. Овога пута нису морали путовати на камилама, него Багдадском железницом. Железницом је стигао и алат: вагонети, шине, будаци, ашови и корпе.

Археолози имају на располагању фонд новца који омогућује прекопавање целог једног предела. Они почињу са ископавањем по плану и на дугу стазу. Пошто се очекују значајне ископине, они рачунају да ће овај посао трајати неколико година. Експедицију води сер Чарлс Леонард Вули (Sir Charles Leonard Wooley). 43-годишњи Енглез већ је стекао искуство за овакве послове на истраживачким акцијама и ископавањима у Египту, Нубији и Харкемишу на горњем Еуфрату. Даровитом и амбициозном човеку биће Тел ал Мукајар највећи задатак његовог живота. Његова главна пажња није степенаста кула, како је то био случај са вредним али нестручним Тејлором пре неколико деценија. Истраживачки нагон води га до оних равних хумки које се пред његовим ногама издижу из широке пешчане равнице.

Школованом оку Вулија није измакао упадљиви облик тих брежуљака, јер они изгледају као плочаста равна брда, горе равна, док њихови обронци падају скоро равномерно. Таквих узвишења има небројено много, мањих и већих и то на Блиском истоку, на обалама великих речних сливова, посред плодних равница, по путевима и путељцима по којима су се од памтивека кретали каравани. До данас их нико није пребројао. Са њима се срећемо свуда и на ушћу делте Еуфрата и Тигра, у Персијском заливу, па све горе до висоравни Мале Азије, где се река Халис (Кизил Ирмака) улива у Црно море, по источним обалама Средоземног мора, у долинама Ливана, на Оронту у Сирији, затим око Јордана у Палестини.

Ове теренске узвишице, то су она неисцрпна налазишта која толико интересују археологе. Она нису дела природе, већ су вештачке творевине препуне оставине безбројних покољења, која су живела пре нас; то су велике масе развалина и депонија отпадака из прадавних времена, а настале су од остатака колиба и кућа, градских зидина, храмова или палата. Сви ти брежуљци обликовани су поступно и на исти начин, током дугих столећа и миленијума, ко зна када, а управо онда када су људи тамо створили своје прве насеобине. Ако су оне биле уништене ратом или пожаром или су их напустили њихови становници, долазили су нови освајачи или нови насељеници, зидајући своја насеља на истом месту. Тако је генерација за генерацијом подизала на истом месту своја насеља и градове, један на другом. Током времена гомилале су се развалине и крш небројених насеобина, метар по метар, образујући такве мале узвишице. Таква вештачка брдашца данас Арапи називају „tel“. Још у старом Вавилону постојала је иста реч за њих. „Тел“ значи „гомила, узвишица“. У Библији се ова реч среће у Књизи Исуса Навина, глава 11, стих 13. Приликом освајања Ханана, кад год се говори о градовима који стоје на брежуљцима увек се мисли на „тулул“, а то је множина од речи „тел“. Арапи су у стању да тачно разликују „тел“ од природних брежуљака, за која имају такође свој назив, који гласи „џебел“.

Сваки тај „тел“ је такорећи једна нема књига. Његови слојеви су за археологе исто што и листови календара помоћу којих они, превраћући страну по страну, могу да оживе прошлост. Сваки слој ових наслага прича о своме времену, о животу и обичајима, о уметности, култури и цивилизацији његових становника, ако смо само у стању да читамо њихове знаке. И баш ту су археолози постигли запањујућа достигнућа.

Камен, тесан или груб, опеке или остаци иловаче показују како се градило. По распалом и трошном камењу, или на основу остатака опека, могу се распознати основне контуре грађевина. Тамне сенке указују на места где су се налазила огњишта која су зрачила своју топлу светлост.

Разбијено посуђе, оружје, предмети домаћинстава и алат, што се налази свуда у рушевинама, дају додатну помоћ у овом детективском послу истраживања прошлости. Како су истраживачи захвални што у античко доба у градовима нису постојале депоније отпадака! Оно што је било непотребно и неупотребљиво бацано је било куда, препуштано зубу времена.

Код лонаца и ваза су разне боје, мустре и облици данас у тој мери тачно познати, да је керамика управо постала археолошки мерач времена број један. Поједини комади, а понекад и сама парчад, омогућују прецизно датирање. Границе тачности са толеранцијом од највише педесет година, када је реч о тачном утврђивању времена, залазе све до у други миленијум пре Христа.

Током првих великих ископавања прошлог века пропало је доста предмета од непроцењиве вредности, јер отпацима од глине, који су сматрани безвредним, није поклањана никаква пажња, па су једноставно бацани. Мислило се да само велики споменици, рељефи, статуе или ризнице имају вредност. Тако је много драгоценога отишло заувек у пропаст. Пример за то је рад истраживача антике Хајнриха Шлимана (Heinrich Schliemann). Заокупљен неугасивом амбицијом, он је имао само једну жељу пред очима: да пронађе Хомерову Троју. Колоне радника копале су и риле ашовима земљу. Слојеви, који су као „календар“ могли да буду од великог значаја, били су бачени као некорисни крш. Коначно ископава Шлиман из земље једну драгоценост поштовану у целом свету. Међутим, то није била, како је он мислио, ризница Пријамова. Налаз је потицао из једног ранијег времена, старијег за читава столећа. Шлиман је, гоњен амбицијом, копао сувише дубоко, поред објекта који је тражио. Тај Шлиман је био по занимању трговац, те стога нестручан и лаик за археологију. Међутим, ваља рећи да ни стручњаци у почетку нису радили друкчије. Тек од пре неколико деценија археолози раде по усвојеним методама. Почевши одозго испитује се сваки сантиметар земљишта, сваки и најмањи нађени комад, свако парче керамике. Прво се дубоко у брежуљак укопа једно окно. Разнобојни слојеви откривају се археологу као нека начета торта, омогућујући стручњаку први груби увид у историју насеља која су утонула у земљу. По том испробаном методу радила је и америчко-енглеска експедиција године 1923. на Тел ал Мукајару.

Првих дана децембра издигао се један облак прашине изнад брдашца на истоку цигурата, само неколико корака даље од рампе на којој су некада жреци у свечаној поворци приступали ковчегу бога Месеца Нанара. Тај облак прашине, захваћен поветарцем иде даље, те ускоро цела кула изгледа као обухваћена лаком измаглицом. Пешчана прашина, покренута стотинама ашова, показује да је велико ископавање отпочело.

Од оног момента када је први ашов забоден у земљу, код сваке ископине завладала је атмосфера дубоке узбуђености. Свако ископавање личи на путовање у непознату земљу о којој дотле нико ништа не зна каква ће изненађења донети. И Вули и његови сарадници су узбуђени. Да ли ће се труд, зној и муке око ове узвишице исплатити? Хоће ли им Ур открити своје тајне? Нико од тих људи и не слути да ће их тај посао држати у напетости шест дугих зимских полугодишта, све до пролећа 1929. Ова ископина великог стила, дубоко на југу Месопотамије, учиниће да се комад по комад открију она давна времена, када је из делте обеју великих река израсла нова земља и када су се у њој населили први људи. На њиховом мукотрпном истраживачком путу, који их води седам хиљада година уназад, више него једном ће догађаји и личности о којима Библија говори примити конкретне облике.

Прво што су археолози изнели на видело дана, то је био један свети кварт са остацима пет храмова који су полукружно обухватали сам цигурат, а које је изградио краљ Ур-Наму. Они личе на тврђаву, јер су им зидови веома снажни. Највећи храм, површине 100 x 60 метара, био је посвећен богу Месеца, а други храм је био посвећен богињи Месечевој и жени Нанаровој Нин-Галс. Сваки храм има једно унутрашње двориште које окружује цео низ просторија. У њима се налазе још стари бунари, дуга корита за воду, заптивена асфалтом, док дубоки трагови од ножа на столовима од опеке показују где су биле черечене жртвене животиње. На огњиштима у храмовним кухињама биле су оне припремане за заједнички жртвени обред. Чак су постојале и пећи за печење хлеба. „После 38 векова, примећује Вули у своме експедиционом извештају, могла се поново запалити ватра и најстарија кухиња на свету опет ставити у погон."

Цркве, судове, финансијске службе и фабрике познајемо као институције које се међу собом строго разликују. То је, међутим, у Уру било друкчије. Рејон око храма, свети кварт није био намењен искључиво за службу боговима. Осим култских радњи, жреци су имали још много других задужења. Поред приношења жртава, они су убирали „десетак" и друге порезе и издавали о томе писмене признанице. Сваки издатак бележен је на глиненим таблицама, а то су вероватно прве пореске признанице које су људима доспеле у руке. Прилив пореза књижили су помоћници жречева у облику недељне, месечне и годишње евиденције.

Ковани новац је био још непознат. Порез се плаћао у натури, при чему је сваки становник Ура плаћао на свој начин. Уље, житарице, плодови, вуна и стока смештани су у велике магацине, док је лако кварљива роба одлазила у продавнице које су се налазиле око храмова. Многи производи су даље прерађивани у храмовним радионицама, као нпр. у

предионицама под руководством жречева. Једна од радионица производила је дванаест различитих врста модне одеће. Из плоча које су нађене у тим радионицама, упознајемо се са именима запослених прела и о количинама следовања која су примале. Штавише, забележене су врло тачне количине вуне које су издате свакој појединој радници, као и количина хаљина израђених од вуне. У једној судској згради нађени су брижљиво сређени преписи судских пресуда, исто онако како се то ради и данас по нашим судовима.

Већ три зимска полугодишта ради америчко-енглеска експедиција на месту старог Ура, али још увек овај јединствени музеј ране историје људског рода није открио све своје тајне. Изван храмовног рејона доживљавају археолози нова изненађења каквих није било.

Јужно од куле приликом одношења једног од слојева, одједном искрсавају из крша: зидови и фасаде, једни уз друге. Ред по ред, лопата по лопата излазе из песка густе гомиле кућа, чије рушевине су местимично још три метра високе. Између њих провлаче се узане улице. Овде-онде улице су испрекидане трговима.

Напорним радом, који је трајао неколико недеља, требало је уклонити небројене тоне крша, пре но што се људима открила једна незаборавна слика.

Испод светла црвеног Тел ал Мукајара лежи цео један град, утонуо у сунчеве зраке, пробуђен после дугог сна који је трајао миленијумима, а захваљујући неуморном раду археолога. Вули и његови сарадници су изван себе од радости, јер пред њима лежи Ур, онај Ур Халдејски о коме говори Библија!

Како су људи овде удобно живели и како су куће овде биле грандиозно зидане! Ни у једном другом месту и граду Месопотамије нису никада биле пронађене тако дивне и комфорне приватне куће.

Насупрот њима, друга у Вавилону сачувана места становања изгледају врло скромно, чак сиротињски. Професор Колдевеј (Koldewey) је пронашао приликом немачких ископавања почетком нашег столећа само једноставне грађевине од земље, и то једноспратне, са три или четири просторије и отвореним двориштем. Тако је, дакле, становало становништво 600 година пре Христа у многохваљеној и слављеној метрополи великог Вавилонца Навуходоносора. Међутим, становници Ура живели су већ 1500 година раније у масивним грађевинама у облику вила, најчешће двоспратним са 13 до 14 просторија. Доњи спрат је солидно грађен од печених опека, горњи од глинених плоча, а зидови су солидно обрађени малтером и окречени у бело.

Посетилац улази кроз врата у један мали вестибил у коме су се налазили базени са водом, где су се прале руке и ноге од прашине, у коме је под био обложен посебно лепим плочником. Око њега су смештени

соба за пријем, кухиња, просторије за становање и просторије за персонал и домаћа богомоља. Преко камених степеница, испод којих су се налазили клозети, пео се он у један кружни ходник из кога се улазило у просторије чланова породице и у гостинске собе.

Испод срушених зидова опет је изишло на видело дана све оно што је припадало унутрашњем уређењу и животу у овим патрицијским кућама. Небројене количине лонаца, бокала, ваза и исписаних глинених плоча, уклопиле су се у један мозаик из којега се могао реконструисати свакодневни живот у Уру. Ур Халдејски био је у почетку 2. миленијума пре Христа моћан, раскошан, богат индустријски град.

Вули се никако није могао ослободити једне идеје. Ако се Аврам иселио из Ура Халдејског, онда се он морао родити и одрасти у једној од ових двоспратних патрицијских кућа. Идући поред зидова великих храмова и гледајући увис, његов поглед се зауставио на моћној степенастој кули од црног, црвеног и плавог тесаника, опкољеној дрвећем. „Ми морамо, писао је Вули одушевљено, да наша схватања о јеврејском патријарху одлучно ревидирамо кад видимо у како богатој околини је он провео своју младост. Он је био грађанин великог града и наследио је традицију старе и добро организоване цивилизације. И саме куће говоре о комфору, па чак и о луксузу. Ми смо пронашли препис химни из ритуалних текстова и са њима математичке таблице. На овим таблицама била је, поред простих задатака сабирања, и формула за извлачење квадратног, па чак и кубног корена. У осталим текстовима писари су копирали натписе са градских зграда те су тако саставили кратку историју храмова."

Аврам није обичан номад. Аврам је син светског града из другог миленијума пре Христа!

То је било сензационално откриће које је изгледало несхватљиво. Новине и часописи доносе фотографије о начетој старој степенастој кули и о рушевинама откопане метрополе, привлачећи тиме огромну пажњу читалаца. Са запрепашћењем се посматра један цртеж који носи потпис „Кућа из Аврамовог доба". Вули га је поручио од једног уметника. То је природна реконструкција према ископинама. То је поглед у унутрашње двориште једне зграде која има облик виле; две велике вазе у облику крчага стоје на плочнику, док дрвене степенице са оградом у горњем спрату затварају собе према дворишту. Да ли је стара и усвојена представа, коју су изградиле генерације о Авраму као патријарху окруженом својим саплеменицима и својим стадом, погрешна?

Вулијево схватање није остало непобијено. Врло брзо јавили су се теолози и сами археолози са својим критикама.

У прилог Вулијевог схватања говорио је 31. стих 11. главе у 1. Књизи Мојсијевој: *И узе Тара сина својега Аврама и Лота и изведе их из Ура*

Халдејскоī. Међутим, има места у Библији која упућују на једно друго место; када Аврам шаље свог најстаријег слугу из Ханана у град Нахоров да нађе жену његовом сину Исаку, Аврам тај Нахоров град назива својом отаџбином (1. Мој. 24, 4), кућом свога оца и својим завичајем (1. Мој. 24, 7). Град Нахоров се налази у Северној Месопотамији. После освојења Обећане земље рекао је Исус Навин окупљеном народу: *С ону сīрану реке живеше неīда оци ваши, Тара оīац Аврамов и оīац Нахоров* (Исус Навин 24, 2). Под *реком* се овде, као и на другим местима Библије, мисли на Еуфрат. Град Ур ископан је на десној обали Еуфрата, па гледан из Ханана он лежи са ове стране, а никако са оне стране велике реке. Да ли је Вули своје закључке донео преурањено? Шта је експедиција открила што би се могло назвати поузданим? Где је доказ да су Тара и његов син Аврам били насељени у Уру и да су били становници града?

Вилиам Ф. Олбрајт (William F. Albright), професор на Џон Хопкинсовом универзитету у Балтимору (САД) изјављује: „Раније путовање из Ура Халдејског у Харан, осим открића самог града, није дало никакве друге археолошке потврде.“ Овај научник, иначе успешни истраживач, који важи за најзначајнијег познаваоца Палестине и Блиског истока додаје: „Интересантна чињеница да грчки преводиоци нигде не спомињу Ур, него уместо њега помињу, што је иначе природније, *земљу* (Халдејаца), могла би да значи да је премештање Аврамовог завичаја у Ур било секундарно и да у 3. веку пре Христа то није било опште познато.“

Са Уром је главни град Сумераца, једног од најстаријих културних народа у Месопотамији, изишао из сенке прошлости. Сумерци, а то ми знамо, нису били Семити као Јевреји. Када је око 2000. год. пре Христа из Арабијске пустиње пошла велика инвазија семитских номада, она се устремила на југ, прво на Ур са његовим великим плантажама и каналима. Могуће је да је успомена на ту велику сеобу у земље „Плодног полумесеца“, која је оставила трагове на Уру, забележена у Библији. Озбиљна истраживања, а пре свега ископине у оба последња столећа, скоро са сигурношћу казују да Аврам никада није могао бити грађанин ове сумерске престонице. То би било супротно свим описима који су забележени у Старом завету о животу оца патријараха: Аврам живи у шатору и са својим стадом се сели са пашњака на пашњак, од студенца до студенца. Он не живи као грађанин светског града. Он живи типичним животом једног номада.

Али много северније у земљи „Плодног полумесеца“, као што ћемо видети, искрснуће из мистичног мрака на видело историје библијска повесница патријараха.

3. ИСКОПИНЕ ИЗ ДОБА ПОТОПА

Краљевске гробнице Сумераца. Загонетни слој иловаче. Трагови о потопу испод пустињског песка. Катастрофална поплава око 4000. г. пре Христа.

И рече Господ Нoју: Уђи у ковчег ти и сав дом твој, јер ћу до седам дана пустити дажд на земљу за четрдесет дана и четрдесет ноћи и истребићу са земље свако тело живо које сам створио. А у седми дан дође потоп на земљу.

Када чујемо реч потоп, обично истога тренутка помислимо на Библију и Нојев ковчег. Ова прекрасна прича из Старога завета обишла је цео хришћански свет. Она је тако постала најпознатије предање о потопу, али она ни у ком случају није и једина прича о том догађају. Код народа свих раса има различитих предања о ужасном катастрофалном потопу. Тако су Грци приповедали о потопу према извештају Девкалиона; а још много пре Колумба била је у живом сећању код урођеника америчког континента велика поплава о којој су говориле многобројне приче. И у Аустралији, у Индији, у Полинезији и на Тибету, у Кашмиру као и у Литванији прелази са колена на колено све до данашњег дана прича о потопу. Да ли су то само измишљене приче и бајке?

Логична је претпоставка да све оне говоре о истој светској катастрофи. Ужасни догађај се, међутим, морао десити у једно доба када су га мисаона бића доживела, преживела и вест о њему предала поколењима. Геолози су веровали да ће прастару загонетку моћи да реше уз помоћ своје стручности, па су упућивали на међуледено доба, на топле периоде историје наше земље. Ниво светских мора пењао се четири пута, при чему се јако дебели ледени оклоп на континентима, делимично дебео и више хиљада метара, почео отапати. Водене масе које су на тај начин ослобођене измениле су пејсаж, поплавиле су ниске приобалне области и равнице, уништиле људе, животиње и биљке. Укратко речено, сви покушаји објашњења завршили су се спекулацијама и хипотезама. Историчар се, међутим, не задовољава претпоставкама. Он увек захтева материјалан и недвосмислен доказ. А тога није било, јер ниједан научник било које специјалности није га могао дати. Управо једним случајем - наиме, приликом ископавања која су била усмерена на сасвим други предмет - изгледало је да се доказ о потопу сам од себе понудио. А то се десило на једном месту које смо већ упознали: код ископавања у Уру.

Шест година су амерички и енглески археолози испитивали терен у Тел ал Мукајару, који је у међувремену добио изглед једног огромног градилишта. Када се Багдадска железница овде за моменат заустави,

путници се чуде високим гомилама насталим од раскрчених маса песка. Теретни возови пуни земног богатства налазе се у покрету. Њихова садржина детаљно се испитује и просејава, а смеће старо миленијумима третира се као драгоцени материјал. Упорност, брижљивост, труд и марљивост током шест година, имали су за резултат велики успех, јер су се на сумерске храмове са магацинима, радионицама и судским установама, грађанским кућама у облику вила, надовезала, између 1926-1928, открића толико раскошна и сјајна да је све дотле пронађено пало у засенак.

„Краљевске гробнице у Уру", тако је Вули назвао гробове отмених Сумераца у претераном истраживачком одушевљењу, јер су њихов заиста краљевски раскош, будући да су поређане једна преко друге у 15 метара високу хумку јужно од храма, ашови изнели на видело дана. Камени гробни сводови личе на праве ризнице, јер су испуњени са свим драгоценостима које је Ур некада имао. Златне чаше и пехари, дивно обликовани ибрици и вазе, бронзано посуђе, рељефи у мозаику од седефа, лазур и сребрни предмети окружују мртве, који су се већ распали у прашину. Харфе и лире наслоњене на зидове. Један млад човек „херој земље Божије", како то о њему вели један натпис, носио је златни шлем. Један златни чешаљ са цветовима од лазура красио је косу лепе Сумерке Пуаби, те „леди Шуб-ад", како је Енглези називају. Лепше предмете нису садржавале ни чувене гробнице Нофретете и Тутанкамона. А при томе не треба заборавити да су „краљевске гробнице у Уру" више од 1000 година старије од њих.

Али поред драгоцености, ове краљевске гробнице спремиле су за људе наших дана још и један тужан и дирљив доживљај пред којим стојимо уз лаку језу. У гробницама се налазе и запреге; ребра животиња била су још под амовима, а свака од великих кола натоварена уметнички израђеним покућством. Цела пратња је очигледно отпратила у смрт своје отмене господаре, како то показују свечано обучени и украшени скелети којима су они били окружени. Двадесет их је садржавао гроб „лепе Пуаби", док је у осталим гробницама било и до седамдесет скелета.

Шта ли се овде морало некада догодити? Нема ни најмањег трага да су људи овде били жртвовани или претрпели насилну смрт. Изгледа да је пратња у свечаној поворци на колима, натовареним драгоценостима која су вукли бикови, отпратила мртвог господара у гробницу. И док је споља гробница била зазиђивана, та пратња је читала молитве за вечни покој свога господара. Потом су узимали дрогу, окупивши се последњи пут око господара и умирали добровољно, да би и на другом свету могли да му служе.

Два миленијума су становници Ура у овим гробницама сахрањивали своје мртве племиће. Приликом отварања најдоње и последње гроб-

нице истраживачи из двадесетог века после Христа осетили су да су враћени у време око 2800. г. пре Христа.

Приближавањем лета 1929. ближио се и завршетак шесте сезоне ископавања у Тел ал Мукајару. Вули је своје помоћнике староседеоце још једном поставио на хумку са „краљевским гробовима". Он нема мира, јер би хтео да буде сигуран да ли земља испод најнижег гроба садржи у себи проналаске за следећи период копања.

Пошто су темељи гробнице однесени и пошто се почело копати ашовима, одмах се видело да још има слојева за истраживање. Колико ће то још дубоко моћи неми мерачи времена да загазе у прошлост? Када је испод ове хумке и на том земљишту могло настати праисконско насеље? То би Вули хтео да сазна. Полако и врло опрезно, да би био сигуран, Вули ископава прво окна, стоји поред копача и одмах испитује слој земље која се вади из окна. „Скоро одмах, писао је он доцније у своме извештају, учињена су открића која су потврдила наше претпоставке: директно испод пода једне краљевске гробнице нађен је пепео од изгорелог дрвета, многобројне глинене таблице исписане словима једног много старијег типа од оног писма којим су били исписани натписи на гробовима. Према словима могло се закључити да таблице потичу отприлике из 30. века пре Христа. Оне мора да су старије два до три столећа од самих гробница."

Окна су сада све дубља, све чешће на површину излазе слојеви са парчадима лонаца, бокала и шоља. Испитивачима пада у очи да керамика на неки чудан начин остаје непромењена. Она управо изгледа као и нађени комади у краљевским гробницама. То би значило да кроз дуга столећа цивилизација код сумерског народа није била подвргнута некој значајној промени. Према томе, она мора да је необично рано достигла један високи степен развоја.

Када су после више дана неки од радника довикнули Вулију: „Дошли смо до дна!", он се спустио доле у окно да би се и сам у то уверио. Заиста, у окну нема више трагова било каквог насеља. На нетакнутом дну налазе се последњи комадићи предмета из домаћинства, а овде-онде примећују се трагови ватре. „Коначно!" то је прва мисао Вулија. Он брижљиво испитује дно окна и остаје запрепашћен: па то је иловача, чиста иловача од оне врсте каква се формира само таложењем у води! Зар иловача на овом месту? Вули тражи објашњење, јер то може бити само песак од наноса, нагомилане материје коју је некада нанео Еуфрат. Овај слој морао је настати онда када је велика река своју делту истурила дубоко у Персијски залив, исто као што она то и сада чини, па се на ушћу из године у годину у ширини од 25 метара таложи у мору нова земља. Када је Ур доживео своје прво доба процвата, Еуфрат је овде протицао тако близу да се велика степенаста кула огледала у

његовим водама, те се са светилишта на њеном врху могао сагледати залив. На иловачном терену старе делте мора да је настало прво насеље.

Мерења на терену и поновни прорачуни довели су до једног сасвим другог резултата, а самим тим и до другог закључка.

„Видео сам да смо били сувише високо. Тешко се могло претпоставити да је острво на коме је прво насеље било подигнуто могло да се тако високо налази изнад мочваре."

Дно окна, тамо где почиње слој иловаче, налази се више метара изнад нивоа реке, те према томе не може бити речи о наталоженом материјалу из Еуфрата. Али шта, онда, у том случају представља тај чудновати слој? На који начин је он настао? На то питање ни његови сарадници нису могли да поуздано одговоре. Дакле, они ће копати даље и продубити окно. Напето посматра Вули радове како корпа за корпом излази из окна. Њена садржина се одмах испитује. Све дубље се ашови забијају у земљу, један метар, два метра. Сада се јавља само чиста иловача. После трећег метра изненада се губи слој иловаче. Шта ли ће сада доћи?

Али већ прве корпе које излазе на видело дана дају одговор на то питање о коме ниједан човек није могао ни сањати. Нису могли веровати својим очима. Они су претпостављали да ће се јавити земљани слој, међутим, оно што им се сада уз блештаве зраке сунца појављује, то је

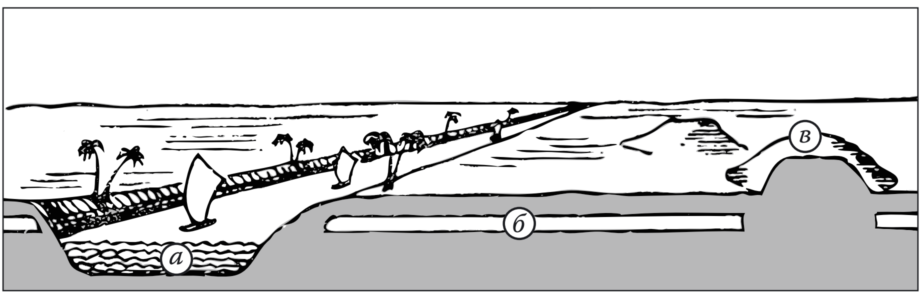

Трагови иловаче из доба катастрофалне поплаве (потопа) око 4000. године пре Христа: а) корито Еуфрата; б) слој иловаче из Потопа; ц) брежуљци који су штрчали изнад Потопа.

опет крш, некадашњи отпад, а испод свега безбројни парчићи глине. Испод једне наслаге глине скоро три метра дебљине, опет се наишло на остатке људског насеља. Изглед и техника керамике су се упадљиво изменули. Изнад слоја иловаче пронађени крчази и лончићи били су произведени помоћу грнчарског точка, међутим, ови овде били су рађени и обликовани руком. Маколико да је садржина корпи била савесно просејавана и уз највећи надзор присутних људи, нигде се нису могли пронаћи остаци метала. Примитивни алати на које се наилази састоје се од сеченог кремена. То мора да је камено доба.

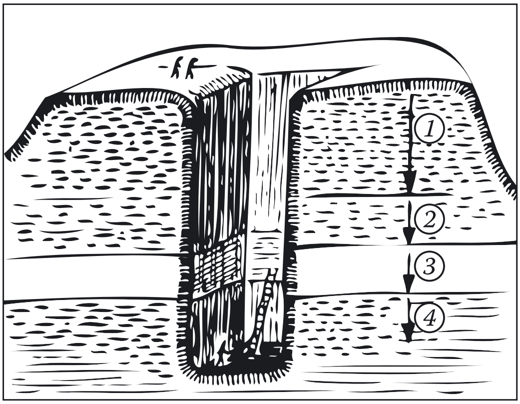

Окно које показује слојеве поплаве код Ура

1. Краљевске гробнице;
2. Комади грнчарских судова;
3. Слој иловаче (3 m);
4. Посуђе обликовано руком.

Тога дана један телеграф у Месопотамији откуцава најневероватнију вест у свет која је икада могла на такав начин да узбуди дух људски: „Ми смо пронашли Потоп." Невероватно откриће у Уру постаје најинтересантнија тема штампе у САД и у Енглеској.

Потоп - то је било једино могуће објашњење за џиновске наслаге иловаче испод хумки Ура које су недвосмислено делиле две људске епохе. Море је оставило недвосмислене трагове у виду остатака малих морских животиња у глини. Вули је приморан да што пре обезбеди веродостојност претпоставки, јер нека случајност, иако то није вероватно, могла би обманути њега и његове људе. На раздаљини од 300 метара од првог окна наређује он да се копа и друго окно.

И овде су ашови открили исти профил: парчад грнчарије - слојеве глине - парчад земљаног посуђа обликованог руком.

Да би уклонио сваку сумњу, Вули издаје налог да се отвори још једно окно у маси крша, и то на оном месту где је старо насеље лежало на једној природној хумци, дакле у слојевима који се налазе знатно издигнутије него лежиште иловаче.

Отприлике на истој дубини као и код оба друга окна, и овде се не наилази више на грнчарско посуђе обликовано на грнчарском точку. Наилазе сада грнчарски лончићи обликовани руком. Дакле, тачно је оно што је Вули претпоставио и очекивао. Наравно, недостаје само раздвојни слој глине. „Отприлике 16 стопа (5 метара) испод једног плочника од опека, бележи Вули, који потиче из око 2700. г. пре Христа, били смо у руинама онога Ура који је постојао пре потопа."

Докле се простире слој иловаче? Које области су могле бити погођене катастрофом? Настаје права хајка за траговима потопа и по другим местима у јужној Месопотамији. Друге групе археолога откриле су код Киша југоисточно од старог Вавилона, тамо где се Еуфрат и Тигар приближавају у широком луку, једну другу важну полазну тачку. Они су, такође, наишли на један слој талога, који је овде додуше био дебео само

Ширење Потопа у Месопотамији

пола метра. Помоћу проби успело се да се постепено обележи област џиновске поплаве. По схватању Вулија, катастрофа је северозападно од Персијског залива захватила и прогутала област ширине 630 км. у дужини од 160 км. Ако посматрамо географску карту, то је био само, како бисмо то данас рекли, „један локални догађај". Међутим, за становнике ове речне низије, ова област је некада била цео њихов свет.

После безбројних испитивања и покушаја тумачења, који су остали без конкретног резултата, одавно је била напуштена нада да ће се икада решити велика загонетка потопа, која је изгледала као да се преместила у далека мрачна времена, а да је човек никада неће моћи упознати. Међутим, неуморан и стрпљив рад Вулија и његових људи, донео је и изванредан научни резултат: велика катастрофална поплава, која подсећа на библијски потоп и која је од стране скептика била често одбацивана као бајка, не само што се одиграла него је била догађај у историјски схватљивом времену.

У подножју старе степенасте куле Сумераца у Уру, на доњем току Еуфрата, могло се помоћу степеница спустити у једно мало окно и сагледати и руком опипати остатке једне огромне катастрофалне поплаве, а ти остаци су били скоро три метра дебео слој глине. А по старости

слојева људских насеобина, као са каквог календара можемо одредити време када је била та велика поплава - потоп.

Она се десила око 4000. г. пре Христа!

4. ЈЕДАН ИЗВЕШТАЈ О ПОТОПУ ИЗ СТАРОГ ВАВИЛОНА

Еп о Гилгамешу и Библија. Дванаест глинених таблица из Ниниве. Један прастари еп из библиотеке Асурбанипала. Да ли је Утнапиштим Ноје Сумераца? Тајна брда Арарата. Циновска лађа у глечерском музеју. Експедиција до библијског ковчега.

И рече Бог Ноју: Начини себи ковчег од дрвета гофера и начини преградке у ковчегу, и затопи га смолом изнутра и споља. (1. Мој. 6, 14)

На прелазу у ово столеће, још пре него што је Вули открио Ур, један налаз је побудио највећу пажњу и изазвао жестоке дискусије о Светом писму.

Из таме старог Истока, искрсла је једна прастара тајанствена приповетка: херојски еп у 300 строфа од по четири стиха урезаних у дванаест масивних глинених таблица, пева о чудесним доживљајима легендарног цара Гилгамеша.

Текст је био запрепашћујући: Гилгамеш је причао, тачно као и Библија, о једном човеку који је живео пре, а и после једне огромне катастрофалне поплаве.

Одакле је потицао овај величанствени и значајни еп?

Приликом ископавања педесетих година прошлог века, енглески историчари пронашли су лепо сређене, у руинама библиотеке у Ниниви, ових дванаест таблица заједно са 20.000 других текстова на глиненим таблицама. Библиотека у Ниниви важила је за најчувенију библиотеку античког доба. У 7. веку пре Христа, краљ Асурбанипал изградио је ову библиотеку високо изнад обала Тигра у старој Ниниви. Данас на другој обали реке стрче у небо петролејски торњеви Мосула.

Неизмерно драгоцено благо за Британски музеј пошло је добро упаковано на свој дуги пут из Ниниве у Енглеску.

Међутим, његова вредност откривена је тек неколико деценија доцније када је постало могуће дешифровати текстове. Тада није било ниједног човека на свету који би те текстове био у стању да чита. Упркос свим напорима, таблице су остале неме. Нешто пре 1900. г. почели су ови текстови да у скромним радним просторијама Британског музеја, а после паузе од две и по хиљаде година, опет причају о једном од најлепших спевова старога Оријента, певајући први пут асиролозима о Гилгамешу. Тај еп је написан на акадском језику, дворском и дипломатском језику

којим се говорило у доба краља Асурбанипала. Међутим, рецензију, коју је имао када је нађен у библиотеци у Ниниви, добио је тај еп још хиљаду и по година раније. Поменута рецензија приписује се великом краљу вавилонском Хамурабију, како се то ускоро испоставило, када се у његовој резиденцији на Еуфрату пронашао још један други примерак тог текста. Даљи налази поткрепљују претпоставку да еп о Гилгамешу припада свим великим државама старога Истока. Хетити, као и Египћани, преводили су га на свој језик, при чему се на клинастом тексту, који је пронађен у земљи на Нилу, још јасно дају примедбе писане црвеним мастилом наспрам оних места која су стварала тешкоће египатским писарима.

Порекло епа о Гилгамешу коначно је осветлио један мали глинени фрагмент. Првобитни текст његов потиче од Сумераца, оног народа чија се метропола налазила где и Гилгамеш, тако прича клинасти спис XI таблице библиотеке у Ниниви, одлучио је да себи осигура бесмртност, па се упутио на дугачки пут, пун авантура, своме претку Утнапиштиму, надајући се да ће од њега сазнати тајну бесмртности, јер су ту бесмртност њему дали богови. Стигавши на острво на коме је живео Утнапиштим, упита га Гилгамеш за „тајну живота". Утнапиштим сада прича како је једном живео у Шурупаку и био верни поштовалац бога Еа. Када су богови донели закључак да човечанство униште једним потопом, Еа је упозорио свога поштоваоца Утнапиштима, давши му следећу заповест:

„Човече из Шурупака, сине Убаратутов, сруши своју кућу, сагради једну лађу и напусти богатство. Потражи живот! Презри благо и имање, спаси живот! Унеси у лађу све врсте животног семена! А лађа коју треба да саградиш, њене димензије нека буду тачно измерене."

Сви ми знамо дивну причу која сада следи. Јер о ономе што сумерски Утнапиштим тврди да је доживео обавештава нас и Библија када говори о Нoју:

И рече Бог Ноју... Начини себи ковчег од дрвета гофера (јела). И од свега жива, од свакога тела узми у ковчег по двоје да их сачуваш у животу са собом; а мушко и женско нека буде. (Мој. 6, 13 и даље)

А ради лакшег упоређивања, ставићемо једно поред другог шта Утнапиштим обавештава о свом великом доживљају, а шта нам је остало као библијско предање о потопу и Ноју.

Утнапиштим, према наређењу бога Еа, гради ковчег и каже:

Петога дана пројектовао сам њен облик. Њена основа износи 12 ика (око 3500 кв. м.) По 10 гара (1 гар око 6 м) били су високи њени зидови	*У дужину нека буде триста лаката, у ширину педесет лаката и у висину тридесет* (1. Мој. 6, 15).

Начинио сам је на шест спратова. Њену ширину поделио сам на седам делова.	*И начини га на три срата: доњи, други, трећи* (1. Мој. 6, 16).
Њену унутрашњост поделио сам на девет делова.	*И начини прегратке у ковчегу* (1. Мој. 6, 14).
6 сара (непозната мера) асфалта бацио сам у пећ.	*И затопи га смолом изнутра и споља* (1. Мој. 6, 14).

Када је Утнапиштим завршио грађење ковчега, славио је један величанствени празник. Он коље говеда и овце за људе који су му помогли, и части „са широм, пивом, уљем и вином народ, као да је то била текућа вода".

Потом он наставља:

Од свих животних семена које сам имао утоварио сам у барку.	*И уђе Ноје у ковчег и синови његови и жена његова и жене синова његових с њим ради потопа, од животиња чистих и од животиња нечистих и од птица и од свега што се миче на земљи.*
Увео сам у барку сву моју породицу и племе.	*Уђе Ноју у ковчег по двоје, мушко и женско, као што беше Бог заповедио Ноју* (1. Мој. 7, 7-9).
Животиње пољске. Сву стоку, све занатлије довео сам горе. Ушао сам у барку и закључао врата.	*Па Господ затвори за њим* (1. Мој 7, 16).
Чим се указао зрак зоре, диже се на небу један црн облак, а у њему је беснео Адад. Беснило Ададово продире до неба, претварајући све што је светло у таму.	*А у седми дан дође потоп на земљу. Тај дан развалише се сви извори великог бездана и отворише се уставе небеске* (1. Мој 7, 10-11).

Богови Месопотамије уплашише се од потопа, те побегоше горе високо у небо богу Ану. Пре него што тамо уђоше „шћућурише се доле као пси". Они су сви уплашени и пометени због те катастрофе, па плачући и погнути улажу протест. Опис достојан једног Хомера!

Али потоп бесни даље неумањеном жестином, а Гилгамеш доживљава следеће:

Шест дана и ноћи дува ветар, потоп, јужни ветар уништава земљу.	*И би потоп на земљи за четрдесет дана и вода дође. И на-*

	вали вода и уста јако по земљи и ковчег стаде пловити водом (1.Мој 7, 17-18).
Када дође седми дан, јужни ветар и потоп беху борбом побеђени, јер се он борио као војска. Умирило се море поставши мирно. Оркан и потоп престадоше.	*Бог се опомену Ноја...и посла Бог ветар на земљу да узбије воду* (1.Мој 8,11). *И затворише се извори бездану и уставе небеске и дажд с неба престаде. И стаде вода опадати на земљи и једнако опадаше после сто и педесет дана* (1. Мој 8, 2, 3).
И цело човечанство постаде иловача, ливаде постадоше равне као кров.	*Тада изгибе свако тело што се мицаше на земљи...и сви људи* (1. Мој 7, 21).

„И цело човечанство постало је иловача." Утнапиштим, Ноје Сумераца, извештава оно што тврди да је доживео. Вавилонци, Асирци, Хетити и Египћани, који су превели ове речи или их један другом читали или приповедали, сигурно нису ни сањали да су причали реалну истину, исто тако као што нису слутили ни модерни асиролози који су ову приповетку са муком дешифровали из клинастог писма.

Данас, међутим, знамо да је 134. стих једанаесте таблице епа о Гилгамешу имао за основу извештај једног очевидца. Само човек који је лично посматрао страхоту катастрофе могао је да ту катастрофу опише тако верно и упечатљиво.

Велику наслагу иловаче, која је све живо прекрила мртвачким покровом и земљу учинила да буде „равна као кров", морао је неко гледати сопственим очима, неко ко је успео „да побегне". Прецизан опис великог невремена говори за ту претпоставку такође. Утнапиштим извештава специјално о једном јужном ветру, што врло тачно одговара и самој географској ситуацији. Персијски залив - море, чију воду бура баца на равну земљу - лежи јужно од предела ушћа Еуфрата и Тигра. Тачно у детаље, он истовремено описује и сасвим карактеристичне детаље једне буре, неуобичајене стихије у атмосфери. То је појава црног облака уз велико бучање - усред белог дана одједном настаје помрчина. Према пустошењу јужног ветра, који испред себе тера воду, један метеоролог одмах ће познати да се овде описује пустошење циклона, вихора. Савремена метеоролошка испитивања данас знају: у тропским зонама су обални региони, острва у мору, а пре свега речне низије настале наносом, изложени посебној врсти таласа плиме који све уништавају и пустоше, а чији узрок су снажни циклони често праћени земљотресом и провалом облака.

На обали Флориде, у Мексичком заливу и на Пацифику постоји данас широко разграната алармна служба опремљена свим техничким достигнућима. Али би људима у јужној Месопотамији око 4000. г. пре Христа и модерна алармна служба мало користила. Понекад циклонске олује дају утисак потопа. За то имамо пример из блиске прошлости.

Године 1876. једна таква циклонска бура захватила је уз ужасну непогоду Бенгалски залив, па је потом прешла на обалу, на ушће Ганга. Све до на 300 километара удаљености од њеног центра уништене су катарке бродова, који су били на мору, а пред обалом је била осека. Воду која се повлачила захватили су високи и широки циклонски таласи. Образовао се један огроман талас. Он је продро у област Ганга, па је вода, која је нарасла преко 15 m у висину, продрла дубоко у копно. Потопљена је 141 квадратна миља, а 215.000 људи нашло је смрт у таласима.

Утнапиштим прича узбуђеном Гилгамешу шта се десило када је катастрофа прошла:

Ја отворих прозор, а светлост паде на моје лице.	*А после четрдесет дана отвори Ноје прозор на ковчегу који беше начинио* (1. Мој 8,6).
Брод се заустави на брду Нисир. Брдо Нисир прихвати лађу и не дозволи јој да се љуља.	*А ковчег се седмога месеца дана седамнаестога устави на планини Арарату* (1. Мој. 8,4).

Старовавилонски клинасти текстови брижљиво описују где треба тражити брдо Нисир: између Тигра и доњег тока реке Заб, тамо где се клисурасти планински ланци Курдистана нагло уздижу изнад равног приобалног терена Тигра. Наведено место заустављања брода у потпуности одговара развоју огромне катастрофе која је дошла с југа. Од Утнапиштима сазнајемо да је његов завичајни град био Шурупак. Он је лежао у близини данашњег Фараха у средини равног плавног земљишта, где се Еуфрат и Тигар раздвајају у широким луковима. Један талас са Персијског залива морао је са тог места бацити лађу управо на курдистанске планине!

Упркос прецизним описима у Гилгамешовом епу, ово брдо Нисир никада није привлачило радозналце да пођу ради проналаска ове џиновске лађе. Уместо тога је брдо Арарат из библијског предања било циљ многобројних експедиција. Брдо Арарат налази се у источној Турској, близу иранско-совјетске границе. Његов врх, покривен вечитим снегом, висок је 5156 метара.

У прошлом столећу, много раније него што је било који археолог први пут побо ашов у месопотамску земљу, пошле су прве експедиције на Арарат. Повод томе била је једна пастирска легенда.

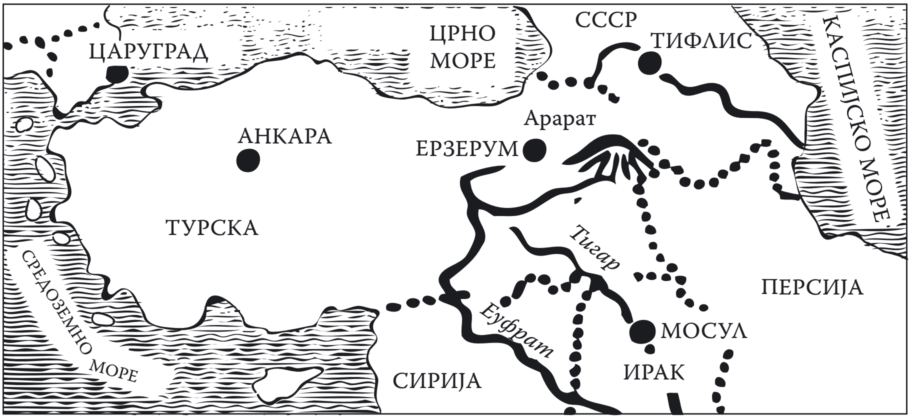

Арарат на тромеђи Турске, Персије и СССР

На обронцима Арарата лежи мало јерменско место Бајзит, чији становници већ генерацијама причају о чудесном доживљају једног планинског пастира, који је тврдио да је једнога дана на Арарату видео један велики древни брод. Један турски експедициони извештај из године 1833. изгледа да је потврдио ову пастирску причу. Тај извештај говори о древеном бродском прамцу који у летње доба штрчи из јужног глечера.

Следећи човек који тврди да га је видео јесте др Нури (Nouri), архиђакон за Јерусалим и Вавилон. Овај окретни црквени великодостојник предузео је 1892. истраживачко путовање на изворе Еуфрата. Када се вратио натраг, он је написао извештај у коме говори о отпацима једне лађе која се налази у вечитом леду: „Унутрашњост је била пуна снега, спољни зид је био обојен природном затвореноцрвеном бојом.“ У Првом светском рату један руски официр ваздухопловства, Росковицки, јавио је да је из свога авиона на јужној страни Арарата видео „остатке једне велике бродске олупине“. Усред рата је цар Никола II сместа послао једну експедицију. Ова експедиција је, наводно, не само видела лађу него ју је и фотографисала. Сви докази о овоме су ишчезли, наводно у Октобарској револуцији.

Из Другог светског рата такође потичу нека осматрања из ваздуха. Она потичу од једног совјетског пилота и четири америчка ваздухопловца.

Ови извештаји су подстакли америчког историчара и мисионара др Арона Смита из Гринзбора (Greensborough), експерта за потоп, да ступи у акцију. У свом дугогодишњем раду он је сакупио комплетну историју литературе Нојевог ковчега. Има 80.000 дела на 72 језика која говоре о потопу, од којих 70.000 опомињу легендарни остатак ковчега.

Године 1951. др Смит узалуд трага, дванаест дана, са четрдесет пратилада по залеђеном врху Арарата. „Ако и нисмо наишли на траг Нојеве барке, објашњавао је он касније, ипак је моје поверење у библијско казивање о потопу још више појачано. Ми ћемо се вратити.“

Подстакнут др Смитом, на вулканско брдо се попео 1952. Жан де Рике (Jean de Riquer), млади француски истраживач Гренланда. И он се вратио необављена посла. Но без обзира на то, и даље се опремају експедиције за планину Арарат.

Засад најмлађа експедиција је из године 1955. У трагању за најчувенијом лађом човечанства успео је Француз Навара (Fernand Navarra) да у јутарњим часовима пронађе 6. јула на врху планине у леденим масама три комада једне дрвене греде. Њихова старост цени се на најмање 5000 година, али да ли се стварно ради о траговима библијске лађе, то наравно нико не може да каже.

Ниједан извештај из раног доба Месопотамије не поклапа се толико са библијским предањем као извештај о потопу у епу о Гилгамешу. На неким местима наилазимо на скоро буквалну истоветност. Па ипак постоји битна и значајна разлика. Казивање које знамо из Књиге постања зна само за једног Бога. Нестала је необична и примитивна представа неба у коме има пуно настањених богова и од којих многи имају човечије особине, плачу и јадикују, који се боје и завијају као пси.

Еп о Гилгамешу потиче из оног истог великог животног простора у „Плодном полумесецу“, на којем простору је и Библија настала. Проналаском слоја иловаче у Уру доказано је да стари еп из Месопотамије говори о једном историјском догађају. Катастрофална поплава око 4000. г. пре Христа у јужној Месопотамији археолошки је потврђена.

Али да ли је та вавилонска поплава идентична са потопом о коме нам приповеда Библија?

На ово тако важно питање археолози до данас нису успели да одговоре.

5. АВРААМ ЈЕ ЖИВЕО У ЦАРСТВУ МАРИ

Један камени мршвац. Пошпоручник Кабан извешшава о једном налазу. Један шел у Сирији прима високу посешу. Краљ Ламги-Мари се предсшавља. Професор Паро ошкрива једно непознашо царсшво. Краљевска палаша са 260 сала и двориша. 23.600 глинених шаблица преживело 4 миленијума. Сшепска полиција пријављује „Венијаминовце“. Ребекин завичај. О једном напредном граду.

И рече Господ Авраму: иди из земље своје и од рода својега и из дома оца својега у земљу коју ћу ши ја показаши (1. Мој. 12, 1).

Отаџбина о којој овде говори Библија је Харан. Тара, његов син Аврам, његова снаја Сара и синовац Лот, тако се говори у 1. Мој. 11, 31, живели су управо тамо.

Шта је Харан уствари значио било је све до недавно непознато. О његовој раној историји није се ништа знало. Сва документа из старог Вавилона ћуте о тој области на средњем Еуфрату - о „земљи између река“ - како се она још зове, а где се Харан некада налазио.

Тек један случајан налаз из године 1933. доводи до ископавања која су и овде довела до узбудљивих и великих открића, па самим тим и до научних сазнања. Она су библијско место Харан и живот патријараха одједном сместила у историјску средину.

На линији између Дамаска и Мосула, где она пресеца Еуфрат, налази се непозната варош Абу Кемал. Пошто је Сирија после Првог светског рата под француском мандатном управом, овде је стациониран француски гарнизон.

Над широком еуфратском низијом влада у лето 1933. г. неподношљива врућина. Потпоручник Кабан (Cabane), официр гарнизона, када су га позвали у канцеларију, предвиђа да је опет дошло до свађе међу Арапима коју ће морати да изглади. Њему је све то дојадило. Међутим, овога пута изгледа да узбуђење у канцеларији има друге разлоге.Оно што је он данас најзад сазнао од тумача је следеће: Људи су хтели да сахране једног од својих рођака. На једном забаченом брежуљку, Тел Харири, они су ископали гроб. Том приликом су наишли на скамењеног мртваца!

Можда је то налаз за који ће се заинтересовати музеј у Алепу, размишља потпоручник Кабан. У сваком случају, то је, најзад, једном једна мала промена у бесконачној монотонији на овом забаченом стражарском месту.

Не чекајући да наступи вечерња хладовина, он одмах једним аутом одлази у Тел Харири, који лежи око 11 километара северно од Абу Кемала, близу Еуфрата. Арабљани га воде једном обронку где је, у једном равном земљином јарку, јуче сломљена статуа узбудила духове. Кабан није стручњак, али је одмах познао: камена фигура мора да је јако стара. Следећег дана француски војници је преносе у Абу Кемал. У малој канцеларији командантуре, дуго после поноћи, гори светло. Кабан саставља опширан извештај о наласку и шаље га своме претпостављеном, Анри Сејригу (Henry Seyrig), директору старина у Бејруту, као и музеју у Алепу.

Пролазе месеци, а ништа се не дешава. Та ствар је вероватно застарела или неинтересантна. Најзад, крајем новембра стиже из Париза вест из музеја Лувр. Кабан једва да верује својим очима и по ко зна који пут чита ту необичну поруку. За неколико дана очекује се висока посета из Француске: проф. Андре Паро, познати археолог, и са њиме четири асистента, од којих је један архитекта.

14. децембра ври у Тел Харири као у мравињаку. Археолози су започели свој детективски посао. Прво се врши тачно мерење брежуљка, он

се до у детаље фотографише, врши се ослушкивање са ехо апаратима, узимају се пробе земљишта и врши стручна процена. У томе је прошао децембар и прве недеље Нове године. Одлучујући дан је 23. јануар 1934. године.

Приликом брижљивог копања на спољној страни Тела појављује се на видело дана једна мала дражесна фигура, на чијем десном рамену је усечен текст. Запрепашћено се сви сагињу према тој фигури.

„Ја сам Ламги-Мари... краљ... Марија... велики... исаку... који поштује своју... статуу... Иштар."

Полако, реч по реч, одјекује ова реченица међу присутнима. Професор Паро превео је ту реченицу са клинастог писма. Овај тренутак остаће незаборaван за њега и његове сараднике. Једна скоро језива сцена, па ипак јединствена у историји археологије, која је богата изненађењима и авантурама! (види слику на стр. 63)

Владар је тако свечано поздравио странце из Париза и сам се представио. Као да је хтео да им учтиво покаже пут у своје некадашње царство, које лежи испод њега у дубоком сну, а о чијем сјају и моћи научници из Париза у овом тренутку још ништа не могу да наслуте.

Исклесан у камену у дивној пластици, тако стоји краљ Ламги-Мари на постољу пред Пароом, импозантног стаса, широких рамена. Међутим, лицу недостаје гордост која је тако типична за ликове осталих владара старог Оријента, за Асирце, који без изузетка имају љутит и срдит изглед. Краљ Марија се осмехује. Он не носи оружје, његове су руке побожно прекрштене једна преко друге. Његово одело, слично тоги, која не покрива једно раме, богато је украшено ресама.

Једва да је икада нека ископина при првом покушају била толико крунисана успехом као ова. Испод овог брежуљка мора да дрема Мари, краљевски град.

Из многих старих натписа, из Вавилона и Асира, краљевски град Мари одавно је постао појам за научнике. Један текст, штавише, тврди да је Мари био десети град који је подигнут после потопа. Отпочела је велика офанзива ашова на Тел Харири.

Прекидани великим паузама, радови се одужују од 1933-1939, јер највећи део године тропска врућина онемогућује сваки посао. Радити се може само у хладовитим месецима кишног периода, од средине децембра до краја марта.

За читаво једно поглавље историје старога Оријента ископине код Тел Харири представљају непроцењиво благо.

Још нико и не слути какву уску везу ће налази у Марију имати са познатим библијским личностима.

Из године у годину извештај експедиције обилује новим изненађењима.

У зиму 1933/34. ископан је храм богиње плодности Иштар... Од краљевских поштовалаца Иштаре, три су се овековечила као статуе у храму, који је био обложен мозаиком од светлуцавих шкољки: Ламги-Мари, Ебин-ил и Идинарум.

У другој фази копања ашови су наишли на куће једног града. Мари је нађен! Ма колико да је велико задовољство због налаза, још су већу пажњу и запрепашћење изазвали зидови једне палате која је морала бити неуобичајено велика. Паро извештава: „Откопали смо 69 сала и дворишта. Крај се не може сагледати.“ 1600 плоча са клинастим писмима, брижљиво сложене у једној од сала, садрже економске извештаје.

Извештај о ископинама за време треће кампање ископавања 1935/36. примећује да је до тада откривено 138 сала и дворишта, али да се још није стигло до спољашњих зидова палате. Кореспонденција на 13.000 глинених плоча чека да буде дешифрована. За време четврте кампање ископан је један храм бога Дагона и један цигурат, типични месопотамски степенасти торањ (кула). У палати сада има 220 сала и дворишта, а 8.000 даљих глинених таблица придружило се претходнима (види слику на стр. 64, 65, 66).

Када је у 5. зимском полугодишту откопано још 40 сала, коначно се пред Пароом и његовим помоћницима нашла палата краљева Марија у свој својој величини. Скоро 10 јутара површине захвата ова мамутска грађевина из трећег миленијума пре Христа. То је комплекс од 260 сала и дворишта. Никада раније приликом ископавања није се открила тако огромна и разграната грађевина.

Колоне теретних кола биле би потребне да однесу само оних 25.000 докумената, глинених плоча из дворске архиве. Тиме су бачене у засенак и таблице из Ниниве. Рецимо, чувена библиотека асирског краља Асурбанипала обухватала је „само“ 22.000 глинених текстова.

Да би се могла добити непосредна слика о палати Мари затражен је један авион. При ниском лету направљени су снимци Тел Харари, који су после објављивања изазвали у Француској право запрепашћење. Ова Мари палата била је око 2000. г. пре Христа једно од највећих знаменитости света, била је управо драгуљ архитектуре старога Оријента. Са свих страна долазили су путници да јој се диве. „Ја сам видео Мари“, писао је одушевљено један трговац из феничанског поморског града Угарит.

Последњи краљ који је овде резидирао звао се Цимри-Лим. Војске чувеног Хамурабија вавилонског покориле су око 1700. г. пре Христа царство Мари на средњем Еуфрату, уништивши велику метрополу.

Испод срушених таваница и зидова стајали су још мангали вавилонских ратника, пожарног одреда, који је запалио палату. Међутим, они нису могли сасвим да је униште, па су остали сачувани зидови ви-

сине 5 метара. „А инсталације палате и сви уређаји, писао је проф. Паро, у кухињама и у купатилима могли су се четири миленијума после уништења ставити у рад без претходних поправки.“ У купатилима су пронађене каде, у кухињама калупи за колаче, а на пећима чак и угаљ!

Поглед на величанствену руину је изванредан доживљај. Једна једина градска капија на северу обезбеђивала је лакшу контролу и бољу одбрану. Када се прође кроз мноштво дворишта и ходника, посетилац би се нашао у великом светлом унутрашњем дворишту. Ту је био центар званичног живота, а из њега се управљало и краљевином. Владар је у побочној сали за аудијенције, која је била довољно велика да прими стотине људи, примао своје чиновнике, курире и посланике. Широки ходници водили су у приватне краљеве одаје.

Једно крило дворца служило је искључиво религиозном церемонијалу. Ту је била и престона дворана у коју су водиле дивне степенице. Кроз низ сала водио је литијски пут до дворске капеле у којој је стајао кип Животодавне богиње. Из суда у њеним рукама непрекидно је текла „вечна вода живота“.

Цео дворски и управни државни апарат живео је под краљевим кровом. Министри, управници, секретари и писари, имали су своје удобне станове.

Постојало је Министарство спољних послова и Министарство трговине у тој великој управној палати Мари царства. Више од 100 чинов-

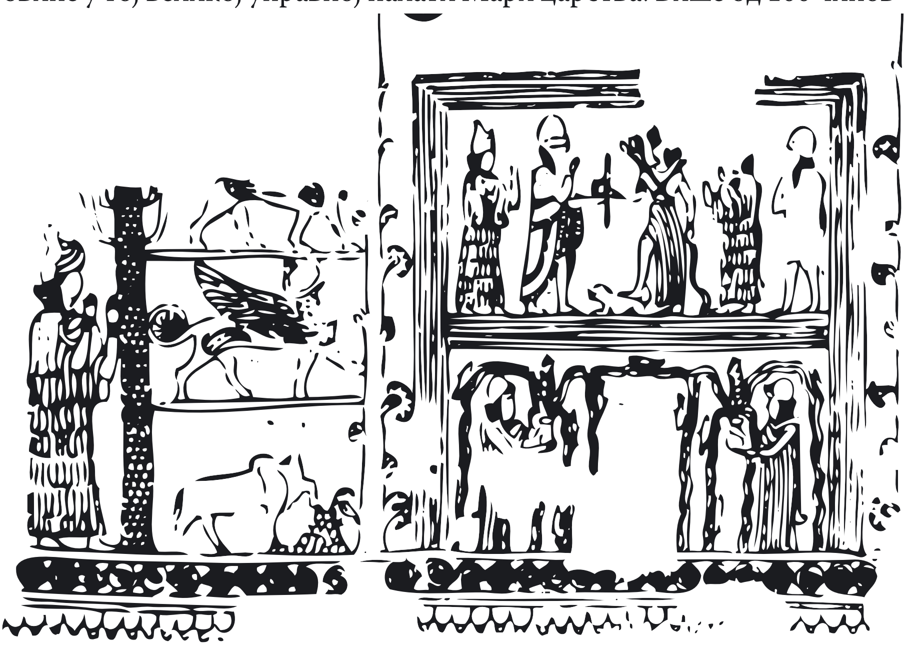

Ова слика из сале 106 у палати Мари приказује како богиња Иштар устоличава Цимри-Лима

ника било је запослено око сређивања пристижуће и отпремне поште која је износила до хиљаду глинених таблица.

Дивни зидни молераји били су посебан украс дворца. Све до наших времена боје су сачувале своју свежину. Као да су јуче нанешене на зидове. Па ипак су то најстарије слике Земље на две реке - хиљаду година старије од чувених фресака у боји у величанственим грађевинама асирских владара у Хорсабаду, Ниниви и Нимруду.

Величина и лепота ове јединствене палате одговарала је царству којим се из ње управљало. Више хиљада година стара архива ове палате сачувала је вести о томе.

Вести, белешке у актима, владине наредбе, извештаје о раду које су пре четири хиљаде година добро хонорисани дворски писари оштрим писаљкама урезивали у глину, све је то сада требало уз највећи труд одгонетнути и вратити у живот. У Паризу проф. Жорж Досен (Georges Dossin) са Универзитета у Лијежу ради са читавом четом асиролога на дешифровању и преводу. Проћи ће многе године док свих 23600 докумената не буду преведени и објављени. Сваки од њих има по један мозаични каменчић аутентичне историје Мари царства.

Многобројни прописи о изградњи канала, брана, насипа, обалских нагиба указују да се благостање земље заснива углавном на разгранатом систему наводњавања. Тај систем су државни инжењери стално надгледали и одржавали.

Две таблице садрже списак од 2000 занатлија са пуним именом и еснафском припадношћу.

Обавештајна служба „Мари" функционисала је тако брзо и узорно да се не би морала бојати упоређења са модерном телеграфијом. Важне вести достављане су путем ватрених - светлосних сигнала са граница Вавилоније све горе до данашње Турске, а то је око 500 километара. И све за неколико часова.

Мари је лежао на раскрсници великих караванских путева који воде са запада на исток и са југа на север, те према томе, није чудо што је обилата трговачка увозно-извозна кореспонденција на глиненим таблицама била управо последица размене добара која се обављала са Критом и Кипром, па све до мале Азије и Месопотамије. Међутим, таблице не говоре само о свакодневним стварима. Оне извештавају, такође упечатљиво, о култовима, о новогодишњим процесијама до богиње Иштар, затим о „пророчанствима из џигерице" и о тумачењима снова. Двадесет пет божанстава било је поштовано у Мари. Једна листа жртвених јагањаца, састављена од стране Цимри-Лима, наводи поименце ове небеске становнике.

Из небројених појединачних извештаја на глиненим плочицама, будући нараштаји су стекли слику о Мари царству као о једној мајсторски

организованој и управљаној држави из 18. века пре Христа. Изненађујуће је да ни на сликама ни у скулптурама нема представа ратних догађаја.

Становници Мари били су мирољубиви Аморићани који су ту одавно били настањени. Њима су на срцу лежале религиозне и култске ствари, трговина и путовање. Освајања, јунаштво, звецкање оружјем нису им много значили. Њихова лица на статуама и сликама још и данас зраче спокојством.

Међутим, то не значи да су били без војних брига око одбране и осигурања своје земље. Јер на њиховим границама живела су семитска номадска племена, за која су зелене ливаде и поља са поврћем и житом у Мари царству представљала стални мамац. Они су продирали преко границе и ишли са својим стадима великим делом земље, узнемиравајући становништво. Од њих се ваљало чувати. Стога су на границама земље биле подигнуте карауле у циљу осматрања и одбране. Све што би се на границама десило било је одмах јављано у Мари.

У Паризу су асиролози дешифровали једну глинену таблицу из архиве Мари. Изненађени, прочитали су један извештај официра степске полиције Банума:

„Реци моме господару: Ово је од Банума, твога слуге. Јуче сам пошао из Мари, а ноћ сам провео у Цурубану. Сви Венијаминовци давали су ватрене сигнале. А такође је даван одговор ватреним сигналима и то од Саманума до Илум Мулука, од Илум Мулука до Мишлана, све места Венијаминоваца у округу Терка. А до сада нисам сигуран шта ови сигнали значе. Сада покушавам да их одгонетнем. А писаћу моме господару да ли ми је то успело или не. Појачај страже града Мари и нека мој господар не напушта градске капије."

У овом полицијском рапорту са средњег Еуфрата из 19. века пре Христа искрсава име једнога племена познатог из Библије. Оно га буквално именује - Венијаминовци!

Често се говори о Венијаминовцима. Изгледа да су они владарима Мари задавали толико главобоље и брига да су чак поједини владарски периоди по њима и име добијали.

У Мари династијама године владавина не носе броје ве, већ се означавају према значајним догађајима, као нпр. изградња великих заштитних зидова, освећење нових храмова, обезбеђење система за наводњавање, затим поправка обалних утврђења на Еуфрату, или пописи становништва. Временске таблице три пута спомињу Венијаминовце:

„Година када је Јахдулим отишао у Хен и положио своју руку на територију Венијаминоваца", то је податак из доба владавине Мари краља Јахдулима.

„Година када је Цимри-Лим убио давидума Венијаминоваца..." из доба владавине последњег Мари владара Цимри-Лима.

Обимна преписка између гувернера, државних намесника и управних чиновника врти се само око једног питања: треба ли се усудити па и Венијаминовце пописати?

У Мари царству пописи становништва нису били ништа необично. Они су давали податке за опорезивање и за регрутацију. Народ је путем добоша окупљан у сваком округу, те је сваки војни обвезник поименце био пописиван. То је трајало данима па су владини чиновници делили бесплатно пиво и хлеб. Владари из Мари палате врло радо су хтели да попишу и Венијаминовце. Међутим, чиновници из округа, који су добро познавали земљу, нису били за то. Они су саветовали да се попис не врши, јер они боље познају та бунтовна и још стално ненастањена племена.

„Што се тиче предлога да се изврши попис Венијаминоваца о коме ми пишеш..." почиње Самси-Аду своје писмо Јасмах-Аду у Мари. „Није саветно пописивати Венијаминовце. Учиниш ли то, о томе ће сазнати њихова браћа, Ра-аб-ба-ји који станују на другој обали реке. Биће незадовољни њима и неће се вратити у своју земљу. Ни у ком случају не пописуј их!"

Тако Венијаминовци остадоше без бесплатног пива и хлеба, а самим тим нису плаћали ни порез нити су били регрутовани. Касније ће синови Израиљеви чешће пута доживети овакве пописе, и то тачно по шеми из Мари. Први пут за време Мојсија, на заповест Јахвеову, по изласку из Египта, сви мушкарци преко 20 година који могу да носе оружје пописивани су према породицама (4. Мој. 1-4). Једну генерацију доцније, на крају боравка у пустињи, Мојсије врши други попис, ради поделе Ханана (4. Мој. 26). За време монархије је и Давид наредио попис народа. Он је при томе имао на уму стварање моћне војске и овлашћује Јоава, команданта армије, да је спроведе у живот (2. Сам. 24). Како Библија сведочи, Јахве је наговорио Давида на попис не би ли казнио народ. Израиљци су изнад свега волели слободу. Регрутацију и позив у војску уопште нису волели. Још 6. године после Христа, попис који је вршио намесник Квириније (Копоније), довео је скоро до отвореног устанка.

Вредно је приметити да свет треба да захвали миролубивим становницима Мари за прашаблоне свих регрутација. Те регрутације су усвојене и од стране Вавилонаца и Асираца, од Грка и Римљана, као што су их усвојиле и државе новога доба. У свим земљама света су порез и регрутација и организација тих институција засновани на праузору из Мари!

Помињање Венијаминоваца буди у Паризу претпоставку и очекивања усмерена једним одређеним смером. И то не без разлога.

Асиролози су на другим клинастим списима, извештајима гувернера и намесника из царства Мари, стално наилазили на позната имена и

називе из библијске историје, као Фалек (Пелег) и Серух, Нахор и Тара и ... Харан.

Ово је племе Симово, говори се у 1. Мој. 11, 10. *А Фалек поживе тридесет година и роди Рагава. А Рагав поживе тридесет и две године и роди Серуха. А Серух поживе тридесет година и роди Нахора. А Нахор поживе двадесет и девет година и роди Тару. А Тара поживе седамдесет година и роди Аврама, Нахора и Арана* (1. Мој. 11, 10. 18. 20. 22. 24. 26).

Имена Аврамових праотаца искрсавају из оног далеког доба као и имена градова у северозападној Месопотамији. Они се налазе у „Падан Араму", равници Арама. У њиховој средини лежи Харан, који је по описима диван град и морао је постојати још у 19. и 18. веку пре Христа. Харан, отаџбина Аврама оца патријараха, завичај јеврејског народа, овде је први пут документовано доказан, јер о њему говоре и списи из онога доба. Нешто северније у истој долини реке Белих, налазила се из Библије позната нам варош: Нахор, отаџбина Ревеке, жене Исакове.

И Аврам беше стар и временит и Господ беше благословио Аврама у свему. И рече Аврам слуги својему најстаријему у кући својој, који беше над свим добром његовим: метни руку своју под стегно моје. Да те закунем Господом Богом небеским и Богом земаљским да нећеш довести жене сину мојему између кћери ових Хананеја међу којима живим. Него да ћеш отићи у земљу моју и у род мој и довести жену сину мојему Исаку. Тада слуга узе... и отишавши дође у Месопотамију до града Нахорова (Мој. 24, 14, 10).

Библијски град Нахор је нехотице добио историјску позадину. Аврамов слуга се одселио у царство краљева Мари. Недвосмислени налог његовог господара, како то говори библијско предање, доказује да је Аврам морао да сасвим добро познаје северну Месопотамију као и Нахор. Јер иначе како би могао говорити о граду Нахору!

Према подацима из Библије може се тачно израчунати да је Аврам 645. година пре изласка деце Израиљеве из Египта напустио своју отаџбину Харан. Она су путовала под вођством Мојсија у 13. веку пре Христа кроз пустињу према Обећаној земљи. Овај датум је, како ћемо још видети, археолошки потврђен. Према овоме, Аврам је морао живети око 1900. г. пре Христа. Налази у Мари доказују како су тачни ови подаци у Библији. Око 1900. г. пре Христа су, према записима архиве из палате, Харан и Нахор били градови у пуном процвату.

Документи из Мари царства дају нам први пут величанствен доказ: историја библијских патријараха није - како се то радо и често сматрало - „побожна легенда", него су то догађаји и описи из једног тачно датираног историјског времена.

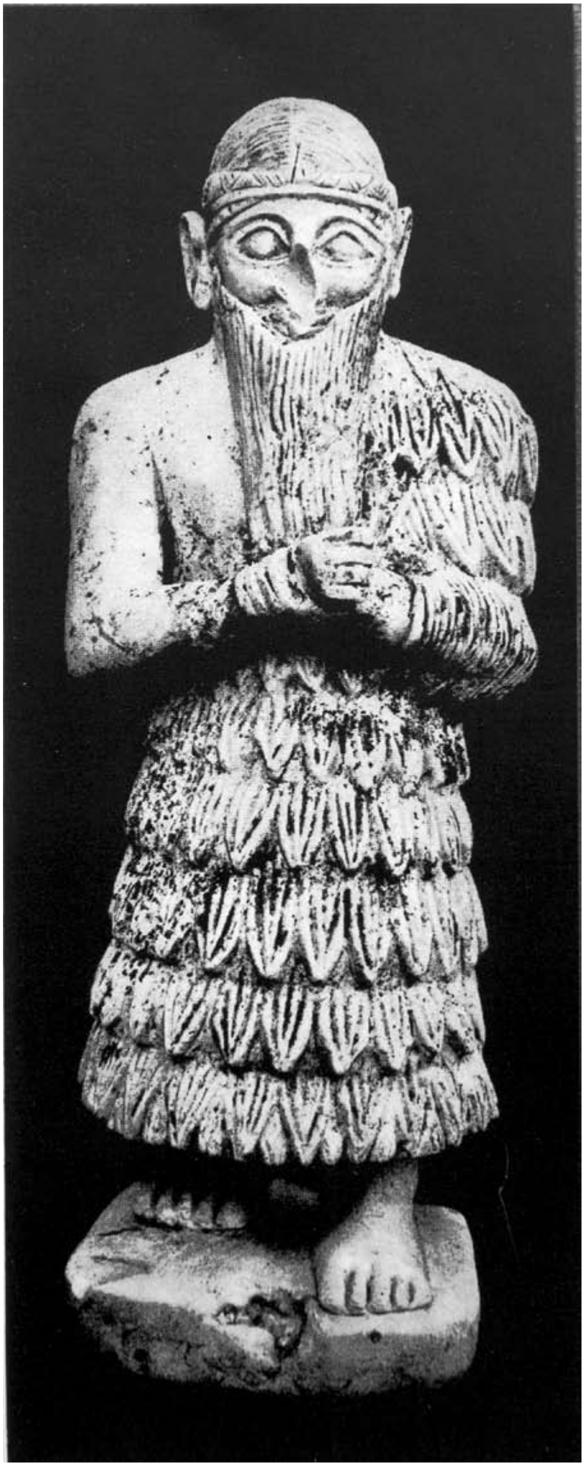

„Ја сам Ламги Мари... краљ Марија".
Са овим речима, уклесаним на
десном рамену, владар Мари
царства на средњем Еуфрату
представио се научницима из
Париза 23. јануара 1934.
(Фото: Андре Паро „Мари", Ides et
Calendes, Neuchatel)

На светлост дана изашли су први од снажних зидова палате, тек 5 m висине, на Тел Харири, код Абу Кемала у Сирији. „Посада продире у одаје", писао је тада проф. Паро.
(Фото: Андре Паро „Мари". Ides et Calendes, Neuchatel)

У једном углу сале бр. 78 нађени су велики оштећени глинени ћупови. 1750. г. пре Христа на њих је пала таваница, када су пожарне чете краља Хамурабија запалиле Мари палату.
(Фото: Андре Паро „Мари", Ides et Calendes, Neuchatel)

Тек авионски снимак упечатљиво приказује архитектуру огромне палате Мари. Та палата површине од 2,5 ha, била је највећа краљевска палата на Старом оријенту у 2. миленијуму пре Христа. У 260 сала и одаја су, између осталог, сачувани акти писани клинастим писмом о градовима Харану (1. Мој. 11, 31) и Нахору (1. Мој. 24, 10). (Фото: Андре Паро „Мари", Ides et Calendes, Neuchatel)

6. ВЕЛИКО ПУТОВАЊЕ У ХАНАН

1000 километара караванског пута. За то је данас потребно четири визе. Пурпурна земља. Казнене експедиције против „становника са песка". Горди поморски градови и једно немирно залеђе. Египатски бестселер о Ханану. Синухе хвали Добру земљу. Јерусалим на магичним вазама. Пркосне тврђаве. Селин налази Сихем. Аврам је изабрао висински пут.

И узе Аврам Сару жену своју и Лота сина брата својега са свим благом које беху стекли и с душама које беху добили у Харану и пођоше у земљу хананску (1. Мој. 12, 5).

Пут из отаџбине патријараха, Харана, у земљу Ханан иде према југу више од 1000 километара. Низ реку Белих иде се до Еуфрата, па затим даље једним хиљаду година старим караванским путем преко оазе Палмира, библијског Тадмора, према Дамаску, па потом југозападно на Генисаретско језеро. То је један од великих трговачких путева који од памтивека воде са Еуфрата на Јордан, од богатстава Месопотамије до феничанских поморских градова на Средоземном мору, и према далекој земљи на Нилу, Египту.

Ко данас хоће да прати Аврамов пут тај мора имати 4 визе: за Турску, у којој лежи Харан, за Сирију, за деоницу пута од Еуфрата преко Дамаска на Јордан, и за државе Јордан и Израел између којих је подељен стари Ханан. У доба оца патријараха било је у томе погледу лакше. Јер на овој дугачкој релацији он је прошао само једну једину велику државу, краљевину Мари коју је напустио. Мањи градови - државе између Еуфрата и Нила могли су се лако обићи. Пут према Ханану био је слободан.

Први већи град који је Аврам морао да прође постоји још и данас: Дамаск.

Вожња аутомобилом од Дамаска до Палестине јесте нарочито у пролеће диван доживљај.

Прастара варош са својим узаним улицима и мрачним базарским пролазима, са својим џамијама и остацима римских грађевина лежи усред једне широке плодне равнице. Када Арапи говоре о рају, они мисле на Дамаск. Који је то још град у Средоземљу који би се могао мерити са овим градом, који свако пролеће обрасте невиђено дивним шареним цветовима! У безбројним баштама, на пољским рудинама испред његових зидина бујају кајсије и лешници у ружичастој боји. Расцветало дрвеће окружује и благо брдовити пут који води према југозападу. Плодне њиве смењују се са луговима маслинки и великим плантажама дудова. Високо горе, са десне стране пута, извире река Ел Барада, која овој земљи дарује плодност. Овде се из цветне равнице уздиже у небо

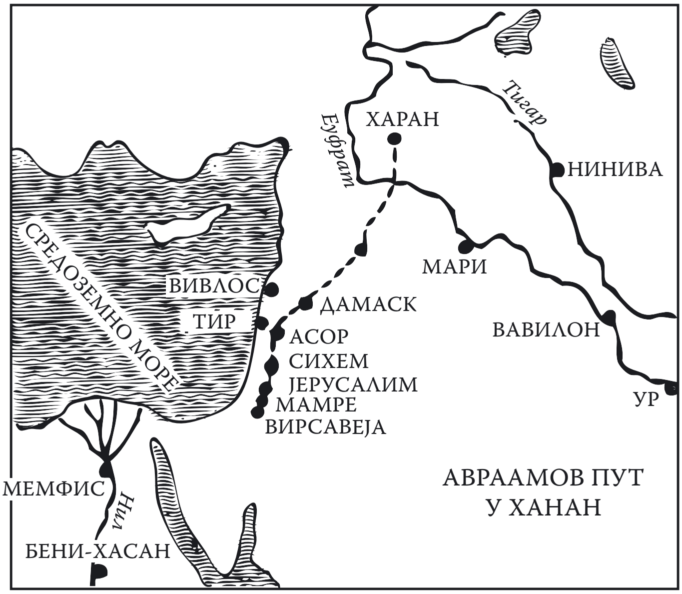

Овим путем је Отац патријараха кренуо из царства Мари у Ханан

снажни и чувени Јермон, висок 2750 метара. У боковима овог планинског гребена, на југу, налазе се изворишта Јордана. Наткриљујући обе земље он даје утисак да је природа поставила ово брдо да буде џиновски граничник између Сирије и Палестине. За време жарке летње јаре, његови врхови су и тада покривени снегом. Утисак је утолико снажнији, што мало даље, улево од пута, ишчезава зеленило њива. Монотони сиви брежуљци, испресецани сувим долинама, простиру се у таласима све до далеког устрепталог хоризонта, где почиње ужарена Сиријска пустиња - отаџбина номада. Цео сат и по путује се узбрдо. Њиве и лугови све су ређи, а зеленило све више ишчезава у пешчано сивило степе. Тада одједном пут се укршта са цевима једног великог нафтовода. Нафта која ту протиче већ је превалила огроман пут. Њен пут је почео из нафтиних торњева Бахреинских острва, усред Персијског залива, одавде 1500 км далеко. Он се завршава у лучком граду Саиди на Средоземном мору. Саида, то је стари библијски Сидон.

Иза једног планинског венца, одједном се указује брдовита Галилеја. Само неколико минута касније долази пасошка контрола. Сирија остаје иза нас. Пут сада води преко једног малог моста. Испод његових лукова хита једна узана речица. То је Јордан: ми смо у Палестини, у младој држави Израел.

После 10 км вожње између тамних базалтних стена из дубине у светлом плаветнилу блиста Генисаретско језеро. На овом тихом језеру, где изгледа као да је време стало, некада је проповедао Исус из једне лађе, испред малог Капернаума. Овде је он рекао Петру да баци мреже и да улови мноштво риба. А две хиљаде година пре тога на његовој обали

пасла су стада Аврамова, јер је пут из Месопотамије у Ханан водио поред Генисаретског језера.

Ханан је узани брдовити појас између обале Средоземног мора и ивица пустиње, од Газе на југу све горе на север према Емату на обалама Оронта.

Ханан је „земља пурпура“. Овај назив дугује једном производу земље који је у старом веку био веома тражен. Још у најраније доба становници су из једног морског пужа - murex - који је код њих био одомаћен, вадили чувено средство за бојење у античком свету - пурпур. Тај пуж био је толико редак, а пурпур се веома тешко добијао, па се стога продавао тако скупо да су га само богаташи могли плаћати. Одећа офарбана пурпурном бојом важила је свуда по старом Оријенту као знак високог друштвеног ранга. Грци су фабриканте пурпура и бојаџије на обали Средоземног мора називали Феничанима, а њихову земљу Феникија, што је у њиховом речнику значило „пурпур“.

Земља Ханан је такође и колевка још две ствари, чије дејство је узбуркало читав свет: реч „Библија“ и наша азбука! Једна феничанска варош је кумовала грчкој речи за „књигу“. Из имена Вивлос, поморског града у Ханану, постао је „вивлион“ а из тога после „Библија“. У 9. веку пре Христа Грци су преузели из Ханана слова наше азбуке.

Тај део земље, који је требао да постане отаџбина Израиља, Римљани су крстили именом најогорченијег противника Израиљаца: „Палестина“. Та реч потиче од речи „Пелиштим“, а тако су се звали Филистејци из Старог завета. Они су живели у најјужнијем делу ханански обале. *И сав Израиљ од Дана до Вирсавеје* (1. Сам. 3, 20), овако описује Библија простирање Обећане земље, а то је од извора Јордана на падинама Јермона па до брдашаца западно од Мртвог мора, до јужне земље, Негева.

Погледамо ли на глобус, видимо да је Палестина само једна ситна тачка на нашој Земљи, једна узана шара. Старо царство Израиљаца може се данас сасвим комотно обићи аутомобилом у току само једног дана. Дугачко је 230 км од севера на југ, 37 км широко на најужем месту, а велико свега 25.124 квадратна километра, што одговара величини острва Сицилије. Она је била већа само током неколико деценија своје бурне прошлости. Под својим прослављеним царевима Давидом и Соломоном, простирала се државна област до рукавца Црвеног мора код Есион Гавера на југу, а на северу далеко иза Дамаска у Сирији. Данашња држава Израел са 20.720 квадратних километара је за једну петину мања од државе својих отаца.

Овде никада није цветала индустрија или занатство, чије би производе остали свет желео да има. Проткана брдашцима и планинским ланцима, чији врхови достижу висину и до више од 1000 метара, на југу

и истоку окружена степом и пустињом, на северу планинама Ливаном и Јермоном, на западу равном обалом природних лука, лежи ова земља као сиромашно острво између великих царстава на Нилу и Еуфрату, на граници два континента. Источно од делте Нила завршава се Африка. После једног пустињског предела ширине 150 км почиње Азија, а на њеном прагу лежи Палестина.

Ако је током своје бурне историје Ханан био стално увлачен у велика светска збивања, онда ту околност треба да припише своме положају. Ханан је беочуг између Египта и Азије. Најзначајнији трговачки пут старога света води кроз ову земљу. Трговци и каравани, имигрирајућа племена и народи иду овим путем којим ће касније поћи војске великих освајача. Египћани, Асирци, Вавилонци, Персијанци, Грци и Римљани, једни за другима начинили су од ове земље и народа игрaчку својих економских, стратегијских и политичких интереса.

Горостаса на Нилу покретали су трговачки интереси када је већ у 3. миленијуму пре Христа као прва велика сила управио своје пипке према старом Ханану.

„Довезосмо четрдесет лађа натоварених кедровим стаблима. Градили смо лађе од кедровог дрвета. Једна - *Понос двеју земаља* - лађа дужине 50 метара. А од меру дрвета две лађе 50 метара дужине. Врата краљевске палате начинисмо од кедровог дрвета." Ово је извештај најстаријег увозника дрвета на свету око 2700. пре Христа. Подаци о овом транспорту грађе за време фараона Снефру урезани су у једну плочу од тврдог црног диорита. Ова драгоценост се чува у музеју у Палерму. Обронци Ливана били су тада покривени густим шумама. Племенито дрво тих шума, кедар и меру, једна врста конифера, било је фараонима изванредно добро дошло као грађевинско дрво.

Већ на 500. година пре Аврама, пред обалом Ханана цвета увоз-извоз. Земља на Нилу размењивала је злато и зачине из Нубије, бакар и тиркиз из рудника на Синају, платно и слонову кост за сребро из Таруса, кожне предмете из Библоса (Вивлос), калајисане вазе са Крита. У великим фарбарама Феничана богаташи су фарбали штоф у пурпур. За дворске даме куповали су они диван лазур - а онда је било у великој моди премазивање очних капака плавом бојом и стибиумом, а то су била козметичка средства која су даме веома цениле као шминку за трепавице.

У поморским градовима Угариту (данас Рас Шамра) и Тиру били су египатски конзули, док је поморска тврђава Вивлос постала египатска колонија. Ту су подизани споменици фараонима, а феничански принчеви почеше да узимају египатска имена.

Ако обална места дају слику интернационалне пословности, уносног и бујног живота, то већ неколико километара иза обале према

копну настаје свет оштрих противречности. Брда на Јордану су вечито жариште немира. Овде не престају препади номада на староседелачке становнике, као ни немири и борбе између градова. А пошто све то угрожава каравански пут дуж обале Средоземног мора, египатске казнене експедиције одлазе да уразуме бунтовнике. О томе имамо врло јасну представу на натпису на надгробном споменику Египћанина Униа, који говори како је та казнена експедиција била опремљена око 2350. године пре Христа. Војни командант Уни добија наређење од фараона Фиопса I да сакупи војску против азијатских Бедуина који беху упали у Ханан. О операцијама он даје следећи извештај: „Његово величанство заратило је против азијатских пустињских становника и Његово величанство скупило је војску: у целој јужној земљи, јужно од Елефантине... у северној земљи и свуда... и усред Јертет Нубијаца и Мазои Нубијаца и Јенам Нубијаца. Ја сам био онај који је за све њих сачинио план... " Посебно се похваљује висока дисциплина војске састављене од ратних народа, при чему сазнајемо шта је у то доба највише привлачило на пљачку у Ханан: „Нико од њих није пљачкао... сандале од некога ко је ишао путем... нико од њих није узимао хлеб из било којег града... нико од њих није отео козу било коме." Војни извештај Униа гордо јавља о једном великом успеху и узгред садржи драгоцене извештаје о земљи: „Војска краљева вратила се кући у добром стању, пошто је опустошила земљу становника са песка... и пошто је разорила њихове тврђаве... и пошто је изломила њихове винограде и дрвеће и смокве... и пошто је одвела у ропство велико мноштво. Његово величанство слало ме је пет пута да прекрстарим земљом становника са песка, приликом сваког њиховог устанка а са истим овим трупама."

Тако су стигли први Семити у Египат - а у Египту су они потцењивачки називани „становницима са песка" - у земљу фараона као ратни заробљеници.

Ху Себек, ађутант египатског краља Сесостриса III пише, петстотина година доцније, један ратни извештај, који је сачуван у Абидосу на горњем току Нила, а био уклесан у један споменик: „Његово величанство отишао је на север да би потукао азијатске Бедуине... Његово величанство доспео је у једну област по имену Секмем... тада је пао Секмем заједно са бедном земљом Ретену..."

Египћани су Палестину и Сирију називали „Ретену". „Секмем" је библијски град Сихем, први град у Ханану који среће Аврама приликом усељавања (1 Мој. 12, 6).

Ратни поход Сесостриса III око 1850. година пре Христа десио се у средини доба патријараха. У међувремену је Египат ставио своју руку на цео Ханан: земља се налази под управом фараона. Захваљујући археолозима свет је дошао до једног јединственог документа из ове епо-

хе, до једног бисера античке литературе. Писац: неки Синухе из Египта. Место радње: Ханан. Време радње: између 1971. и 1928. године пре Христа за време фараона Сесостриса I.

Синухе, племић који саобраћа са двором, бива умешан у једну политичку интригу. Он се боји за свој живот, те емигрира у Ханан:

„Када своје ноге управих према северу, дођох до Кнежевских зидова подигнутих да би се Бедуини држали на одстојању и да би се потукле пешчане луталице. („Пешчане луталице“ и „пустињске скитнице“ били су омиљени подругљиви назив који су Египћани давали номадским суседима на истоку и североистоку. Њима су припадала и још не стално настањена племена у Ханану и Сирији) Ја се сакрих у шибље од страха да ме не би видела стража са зида, која је баш тада патролирала. Тек када је пала ноћ, ја наставих пут. Када је свануло... када сам дошао до Горког језера (то су језера на земљоузу код Суеца која се и данас тако називају), падох на земљу. Обузе ме жеђ, грло ми је горело. И ја рекох у себи: како је пријатна смрт! Међутим, када сам се сабрао и стао на своје ноге, тада чух блејање стада и спазих Бедуине. Њихов вођа који је био у Египту препознаде ме. Даде ми воде, скува ми млеко и ја одох с њим његовом племену. Оно што ми учинише било је добро."

Синухе је успео да побегне из Египта и да у тајности прође велики зид на граници фараонског царства, а тај зид је пролазио баш онде где се данас налази Суецки канал. Ови „Кнежевски зидови“ су још онда били стари већ неколико стотина година. Један свештеник их спомиње још 2650. година пре Христа. „Подићиће се Кнежевски зидови који неће дати да Азијати продру у Египат. Они моле да им дамо воду... да би могли напојити своју стоку!“ Касније ће деца Израиљева често прелазити овај зид, јер је то једини пут који води за Египат. Први који га је морао запазити био је Аврам када је за време глади прешао у земљу на Нилу (1. Мој. 12, 10).

Синухе наставља: ,,Ишао сам из земље у земљу и тако дођох у Вивлос (то је поморски феничански град северно од данашњег Бејрута) и доспех у Кедме (пустињска област источно од Дамаска) и проборавих тамо годину и по. Ами енши (западно-семитско име, Аморићанин), кнез горњег Ретену (име за северну брдску земљу Палестину), узе ме к себи. И рече ми: Добро ће ти бити код мене и говорићеш египатски. Међутим, он је то рекао стога што је знао ко сам ја. Египћани, наиме, који су били код њега казивали су му о мени.“ (Посланици фараонови су у то доба били свуда по Палестини и Сирији)

А оно што је египатски бегунац доживео у северној Палестини сазнајемо до у детаље кад он описује свој свакодневни живот. „Ами енши рече ми: Сигурно, леп је Египат, али ти остани овде код мене и што ћу учинити с тобом биће ти лепо.

Он ме је уздигао изнад све своје деце и оженио ме својом најстаријом ћерком. Дао ми је да у његовој земљи одаберем најбоље од онога што је њему припадало, па сам ја одабрао имање које је лежало на граници једне суседне државе. Била је то лепа земља са називом Јаа. Било је у њој смокава и грожђа и више вина неголи воде. Меда је овде било у изобиљу као и уља, а по дрвећу висиле су све врсте воћа. Било је ту пшенице и јечма и небројена стада. Због моје омиљености мени је свуда излажено у сусрет. Он ме је учинио племићем свога племена, и то у најугледнијем делу своје земље. Добијао сам дневно следовање у хлебу и вину, и то свакодневно, затим кувано месо, печене гуске и дивљач из пустиње коју су за мене хватали помоћу замки, сем онога што су моји пси уловили. И млеко припремљено на разне начине. Тако сам провео многе године, моја деца постадоше снажни људи, сваки од њих у стању да доминира у своме племену.

Гласник који долазаше са севера из Египта, или би јашући са јужне стране прилазио дворцу, боравио је код мене (то упућује на закључак да је између Египта и Палестине постојао живи саобраћај), јер ја сам свакоме пружао уточиште. Жедноме сам давао воду, залуталом показивао пут, и штитио опљачканога.

Када би Бедуини полазили у рат на кнезове других земаља, ја сам учествовао у саветовању о том походу. Јер кнез Ретену ми је за много година поверио команду над својим ратницима и у свакој земљи у коју сам ишао чинио сам... од пашњака и њихових бунара. Ја сам у њој пленио стада, одводио њене људе и пљачкао њене залихе. Ја сам убијао људе својим мачем и својим луком (лук је типично египатско оружје) својим руковођењем и добро смишљеним нападима."

Од многих доживљаја под „Азијатима" изгледа да је један двобој на живот и смрт дубоко узбудио Синухе и он га описује у детаље. Један „Ретенуов великаш" изложио је њега потсмеху у његовом шатору и изазвао га на двобој. Био је сигуран да ће убити Синухе и потом запленити његова стада и имање. Али Синухе, као Египћанин још од ране младости вичан луку и стрели, убија „великаша", који је пошао у битку са штитом, бодежом и копљем поготком стреле у врат. Плен који је задобио из овог двобоја учини га још богатијим и моћнијим.

У дубокој старости обузима га чежња за својом отаџбином. Фараон Сесострис I својим писмом га зове натраг: „Врати се натраг у Египат како би поново видео двор на коме си одрастао, и да целиваш земљу на обе велике капије... Сети се дана када ће те сахранити и када ће ти указати почасти. Током ноћи бићеш помазан уљем и умотан у завој богиње Таит (значи, биће балсамован). Добићеш пратњу на дан сахране. Ковчег ће бити од злата, глава ковчега од јасписа, а ти ћеш бити постављен на носила. Вући ће те говеда, а испред ковчега ићи ће певачи, а на врати-

ма твога гроба играће се игра патуљака. За тебе ће бити рецитоване жртвене молитве и биће принесене жртве на твоме жртвеном камену. Стубови твога гроба биће зидани од кречњака између гробова краљевске деце. Не треба да умреш у туђој земљи, па да те Азијати сахране и да будеш увијен у овчију кожу."

Срце Синухе се радује. Он се одлучује одмах на повратак у земљу, завештава своје имање својој деци и поставља свога најстаријега сина као „вођу свога племена". Такав је био обичај код Семита, номада. Тако је било код Аврама и његових потомака. То је било обичајно право код патријараха, које ће после у Израиљу постати закон. „И моје племе и све моје имање припадало је њему, моји људи и сва моја стада, моји плодови и све моје слатко дрвеће (урме). Тада одох на југ".

Све до граничних тврђава Египта пратили су га Бедуини, а одатле једна делегација фараонова бродом у главни град јужно од Мемфиса.

Каква разлика! Из шатора у краљевску палату, из једноставног угроженог живота натраг у будућност и луксуз једног велеграда са највишом цивилизацијом. „Тада нађох Његово величанство на великом трону у сребрно-златној сали. Тада су довели краљевску децу. Његово величанство рече краљици: Гле, Синухе, који се враћа као Азијат поставши Бедуин. Она викну гласно при чему заграјаше истовремено и краљевска деца, сва одједанпут. Они рекоше његовом величанству: То у ствари није он, мој господару краљу. Његово величанство одговори: Ипак је он то."

„Одвели су ме у једну принчевску кућу", описује Синухе одушевљено, у којој је било дивних ствари, па и купатило... било је још и ствари из ризнице, одеће од краљевског платна, миро, најфиније уље, у свакој одаји били су краљеви омиљени чиновници, а сваки кувар вршио је своју дужност. Учинише да избришу трагове које на мени оставише године. Обријаше ме и очешљаше косу. Опраше ме од прљавштине стране земље и скидоше са мене грубе хаљине пустињског путника. Умоташе ме у фино платно и бих намазан најфинијим уљем из земље. Опет сам спавао у кревету... тако сам живео цењен од краља, све док није дошао дан опроштаја."

Извештај Синухе постоји не само у једном примерку, јер је пронађен већи број примерака. То мора да је било дело које се много тражило, па је стога и доживело више „издања". Не у Средњем, већ и у Новом египатском царству уживало се у том делу како нам то доказују преписи. То је такорећи „бестселер", први на свету и баш о Ханану!

Истраживачи који су га пронашли на преласку века уживали су у њему исто толико као и савременици Синухеа пре 4000 година, али су га сматрали за добро измишљену причу, претерану као сви египатски списи и без икаквог основа. Тако је овај Синухе извештај постао руд-

ник података за научнике египтологе, али не и за историчаре. Садржина његова пала је у заборав, јер је изгледа било важније расправљати о тексту, о словима и о конструкцији реченице.

У међувремену је Синухе доживео своју рехабилитацију. Ми данас знамо да је овај Египћанин писао извештај о чињеничном стању у Ханану онога доба, а то је време када се и Аврам уселио. Хијероглифским текстовима који говоре о ратним походима Египћана можемо захвалити и за прва обавештења о Ханану. Они су сагласни са оним што и Синухе описује. С друге стране, извештај тог египатског господина у неким местима сасвим је сагласан са често цитираним стиховима из Библије: *Јер Госӣод ӣвој увешће ӣе сада у добру земљу* (5. Мој. 8, 7). „Била је то лепа земља", говори Синухе. *Земља*, наставља Библија, *у којој има ӣшеница, јечам, ӣрожђе, смокве*. „Јечам има у њој и пшенице, смокава има у њој и грожђа", прича Синухе. А тамо где у Библији стоји: *земља у којој расӣу маслине и мед, земља у којој имаш довољно хлеба за јело*, египатски текст говори: „меда је овде било у изобиљу као и уља. Имао сам свакодневно хлеба"

Опис живота којим је Синухе живео код Аморићана, у шатору, окружен својим стадима и упетљан у борбу са Бедуинима, које мора да одбија са својих пашњака и својих студенаца, одговара библијском опису живота патријараха. И Аврам и његов син Исак морају да се боре за своје бунаре (1. Мој. 21, 25; 26, 15, 20).

У којој мери брижно и тачно библијско предање приказује тадашње стварне услова живота, најбоље се да видети по резултатима објективног истраживања. Мноштво новооткривених докумената и споменика дозвољава нам данас пластичну и стварну реконструкцију животних услова у Ханану у доба доласка патријараха.

Око 1900. године пре Христа Ханан је био слабо насељен. Он је управо био ничија земља. Ту и тамо из обрађене земље штрчи понеко пркосно утврђење. Оближњи обронци су обрасли лозом и дрветом смокве и маслине. Становници живе у сталном стању приправности. Јер мала градска насеља, расута као острвца, циљ су упада и препада номада. Несхватљиво брзо појављују се номади, побију све и односе стоку и жетву. Тако исто муњевито нестају и сакривају се у широким пешчаним равницама на југу и истоку. Непрестано тиња борба између староседелаца земљорадника и одгајивача стоке са разбојничким племенима, која не знају за стално место становања, чији кров је уствари шатор од козје длаке, постављен негде под ведрим небом у пустињи. У ову немирну земљу ушао је Аврам са Саром, својом женом, Лотом својим синовцем, са својом пратњом и својим стадима.

И ӣођоше у земљу хананску и дођоше у њу. И ӣрође Аврам ӣу земљу до месӣа Сихема и до равнице Морешке. И јави се Госӣод Авраму и

рече: твојему семену даћу земљу ову. И Аврам начини онде жртвеник Господу који му се јавио. После отиде оданде на брдо које је према истоку од Ветиља и онде разапе шатор свој те му Ветиљ беше са запада а Гај са истока и онде начини Господу жртвеник и призва име Господње. Оданде отиде Аврам даље идући на југ (1. Мој. 12, 5-9).

Чудни парчићи су двадесетих година пронађени на Нилу. Главни налази потичу из Тебе и Сакаре. Берлински археолози набавили су неке од тих комадића, остало је отишло за Брисел, а остатак додељен Великом музеју у Каиру. Под вештим рукама стручњака, од комада су опет састављене вазе и статуе на којима је натпис, оно што запрепашћује. Текст обилује претећим псовкама и клетвама као „Нека те смрт снађе при свакој ружној речи и мисли, при свакој завери, при свађи и лошим намерама." Овакве и и сличне нељубазне жеље биле су управљене првенствено на адресу египатских дворских чиновника и господе, али и на владаре у Ханану и Сирији.

На основу једне старе празноверице, требало је истог момента када би ваза или статуета биле разбијене, да буде скршена и снага проклете личности. Често су биле проклињане и породице и пратња, па чак и место боравка. Магијски текстови садрже називе градова као Јерусалим (1. Мој. 14, 18), Аскалон (Суд. 1, 18), Тир (Ис. Нав. 19,29), Асор (Ис. Нав. 11, 1), Вет-Семес (Ис. Нав. 15, 10), Афек (Ис. Нав. 12, 18), Ахсаф (Ис. Нав. 11, 1) и Сихем. То је убедљиви доказ да су градови о којима се говори у Библији постојали још у 19. и 18. веку пре Христа. Јер из тога времена потичу те вазе и статуете. Два од ових градова посетио је Аврам. Он долази Мелхиседеку, краљу салимском (1. Мој. 14, 18), у Јерусалим. Где се налази Јерусалим то нам је познато, али где се налазило место Сихем?

У срцу Самарије налази се једна пространа равница, изнад које се издижу високи планински врхови, Гаризин и Евал. Добро обрађене њиве окружују Аскар, једно мало место у Јордану. У његовој непосредној близини, а у подножју Гаризина у Тел ел-Балата пронађене су руине Сихема.

То је заслуга немачког стручњака за Стари завет, проф. Селина (Ernst Sellin). После копања од две године 1913. и 1914. дошли су на видело дана слојеви из најстаријег доба.

Селин је наишао на остатке зидина из 19. века пре Христа. Мало по мало ови зидови дали су слику једног снажног обухватног зида са јаким темељом, од грубог камена, слојевито наслаганим, а испод кога су се налазили комади са пречником од скоро два метра. Овај систем грађења називају археолози „киклопски зид". Помоћу једног укошења зид је још и појачан. Градитељи Сихема су два метра широки зид не само снабдели малим кулама, него су га обезбедили и једним земљаним бедемом.

Из рушевина се издижу и остаци једне палате. Узано квадратно двориште, окружено са неколико просторија дебелих зидова, једва и да заслужује назив палате. Као Сихем изгледали су и сви градови Ханана чија смо имена тако често слушали и од којих су се Израиљци у почетку много плашили. Са малим изузецима, нама су данас познате најзначајније грађевине из оног времена. Највећи њихов број ископан је у последње три деценије. Оне су миленијумима биле утонуле у земљу, а сада ево стоје пластично пред нашим очима, међу њима много градова чије су зидове видели патријарси: Ветиљ и Миспа, Герар и Лахис, Гезер и Гат, Аскалон и Јерихон. Да је неко хтео да пише историју грађења тврђава и градова, то не би било нимало тешко с обзиром на обиље материјала којим располажемо, а који допире све до у 3. миленијум пре Христа.

Градови Ханана били су утврђења, прибежишта пред ратним опасностима, било од изненадних препада номадских племена било због непријатељства између самих Хананејаца. Обухватни зидови, изграђени од наслаганог камења, обухватају увек тек једну малу површину, једва већу од Петровог трга у Риму. Иако је сваки град имао снабдевање водом, ипак то нису градови у којима би многобројно становништво могло да стално станује. Упоређене са палатама и метрополама у Месопотамији или на Нилу, оне су сићушне. Највећи број хананских градова могао би се сасвим лако сместити у палату краљева Мари.

У Тел ел-Хеси, вероватно библијском Еглону, старо утврђење заузимало је површину од само пола хектара. У Тел ес-Сафи - некад Гат-5 хектара; у Тел ел-Мутеселим, некад Мегидон - отприлике толико исто; у Тел ел-Закаријах, библијска Асека - мање од 4 хектара; Гезер, на путу од Јерусалима до луке Јафа заузимао је 9 хектара изграђене површине. Чак и у Јерихону, унутрашњи тврђавни појас, „заправо акропољ", заузимао је површину од само 2,35 хектара. Па ипак је Јерихон био једно од најјачих утврђења у земљи.

Огорчени сукоби племенских старешина били су свакодневна појава. Недостајала је чврста рука неке више власти. Сваки господар владао је у својој области. Њиме нико није господарио, па је чинио што му је била воља. Библија назива родовске поглавице „царевима". Што се тиче њихове моћи и независности, била би у праву.

Између племенских старешина и њихових потчињених постојао је патријархални однос. Између зидина живели су само поглавица, отмене породице, посланик фараонов и богати трговци. Само они су становали у чврстим, солидним, најчешће једноспратним зградама, око чијег дворишта је било поређано пет до шест просторија. Патрицијске куће са два спрата биле су сразмерно ретке. Остало становништво - пратња, слуге и кметови - живело је у једноставним колибама од блата или прућа изван зидина. Мора да су водили бедан живот.

Од времена праотаца сусрећу се два пута у долини Схема. Један води доле у богату јорданску долину. Други иде преко усамљених ћувика према југу до Ветиља, па даље преко Јерусалима доле до Негева, Јужне земље из Библије. Ко пређе овим путем тај ће у централном делу брдовите Самарије и Јудеје наићи на мали број насеља: Сихем, Ветиљ, Јерусалим и Хеврон. Ко изабере пријатнији пут, срешће веће градове и значајнија утврђења Хананејаца у долинском појасу Језраелске равнице, у обалском подручју пред Јудом, усред бујне вегетације јорданске долине.

Како нас извештава Библија, Аврам је као свој први извиђачки пут кроз Палестину изабрао усамљени и тегобни пут који преко брда води на југ. Јер, шумовити обронци овде дошљаку пружају прибежиште и склониште, а његовим стадима богате пашњаке на пропланцима. Исту ову напорну брдску стазу проћи ће касније он и његово племе, као и други патријарси идући још неколико пута горе-доле. Ма колико да су плодне долине равнице биле стални мамац, Аврам је више волео да се најпре настани горе у брдовитом крају. Јер са луковима и праћкама, он није био дорастао за ратне сукобе, које би Хананејци водили мачевима и копљима. И зато се Аврам још није усудио да изиђе из брда.

7. АВРАМ И ЛОТ У ЗЕМЉИ ПУРПУРА

Глад у Ханану. Фамилијарна слика из доба патријараха. Одобрење за испашу на Нилу. Загонетка о Содому и Гомори. Линч испитује Слано море. Највећа земаљска проселина. Да ли Сидим долина води у дубину? Стубови соли на Џебел Уздуму.

Али наста глад у оној земљи, те Аврам сиђе у Мисир да се онде склони, јер глад беше велика у оној земљи (1. Мој. 12, 10).

Сувом пустињском песку Египта могу покољења да захвале што је сачуван цео низ хијероглифских текстова, међу којима има и писаних сведочанстава о усељењу семитских породица у земљу на Нилу. Али најлепши и највреднији доказ јесте једна слика.

На пола пута између старих фараонских градова Мемфиса и Тебе, 300 километара јужно од Каира, лежи на Нилу, посред зелених поља и лугова палми, мала насеобина Бени-Хасан. Овде је 1890. г. боравио Енглез Перси Њубери (Percy A. Newberry) са званичним налогом Каира да испита неке старе надгробне споменике. Финансирање експедиције преузео је Египатски фонд за истраживања.

Надгробни споменици налазе се на крају пустињске долине, где се могу видети и остаци старих каменолома и једног великог храма. Не-

дељама су се из стеновитог улаза, иза кога се налази последње место покоја египатског племића Хнум-хотепа, износиле на видело дана олупине, шљунак и остаци полупаних стубова. Хијероглифи су из једног малог предворја сачували име умрлог. Он је био владалац у овом крају Нила, који се некада звао Област газела. Хнум-хотеп живео је у доба фараона Сесостриса II, односно око 1900. г. пре Христа.

После много радних дана Њубери је коначно доспео у једну огромну стеновиту салу. У светлу безбројних бакљи од смоле, препознао је он три свода, док из пода штрче остаци два реда стубова. Са зидова светле се слике на танком слоју креча у чаробним бојама. Оне описују сцене из живота овога племића, причају о жетви, лову, игри и забави. На северном зиду непосредно поред портрета племића у натприродној величини, Њубери открива непознате личности на једној слици. Оне имају одело које је друкчије од одела која носе Египћани, кожа им је светле боје, а црте лица су им оштрије. Два египатска чиновника у предњем плану очигледно представљају племићу ову групу странаца. Ко ли могу бити ови људи?

Објашњење је дато из једног хијероглифског списа у рукама једног Египћанина: „Становници са песка“, Семити! Њихов старешина зове се Ависај. Са 36 људи, жена и деце из свога племена Ависај је стигао у Египат. Он је донео поклоне племићу, од којих је поклон, намењен жени племићевој, „стибиум“ (шминка за трепавице) посебно споменут.

Ависај је право семитско име. После освојења Ханана под Исусом Навином, а за време другог израиљског цара, појављује се ово име и у Библији: *И Давид проговори и рече... Ависају сину Серујину* (1. Сам. 26, 6). Библијски Ависај био је брат неомиљеног војсковође Јоава, а живео је за време цара Давида око 1000. г. пре Христа, када је Израиљ био велико царство.

Уметник, кога је кнез Хнум-хотеп овластио да украси његову гробницу, приказао је становнике са песка тако брижљиво да је верно истакао и најмање појединости. Жива и необично упечатљива слика даје утисак фотографије у боји. Добија се утисак као да је ова семитска породица за тренутак застала и да ће људи, жене, деца и стока одмах наставити пут. Ависај на челу поворке поздравља кнеза десницом благо се поклонивши, док левом руком на кратком ужету води питомог козорога, који између рогова носи савијени штап, пастирски штап.

За номаде је пастирски штап био толико карактеристичан да су га Египћани у својој ликовној симболици употребљавали као назив за ове странце.

И одећа је насликана врло савесно и у погледу боје и у погледу кроја. Четвороугле мараме за главу, које код мушкараца допиру до колена а код жена до листова, везане су за једно раме. Оне имају шарене пру-

ге и служе као мантили. Зар то не подсећа на чувену „шарену хаљину" коју је Јаков поклонио своме љубимцу Јосифу уз негодовање осталих синова? (1. Мој. 37, 3). Коса мушкараца је потшишана у шиљасту браду. Женама црна коса отпуштено пада на груди и леђа. Једна узана бела трака скупља је око чела. Мали увојак пред уветом као да је био уступак тадашњој моди. Мушкарци носе сандале, а жене загасито плаве кратке чизме. У уметнички сашивеним меховима од животињске коже оне носе своје дневно следовање воде. Лук и стрела, тешки џилити и копља служе им као оружје. Чак су на ово дуго путовање понели и свој омиљени инструмент. Један од људи свира на осмоструној лири. На овом инструменту треба према упутству Библије пратити и неке псалме Давидове: *уз жице на осам жица* стоји испред псалама 6. и 12.

Пошто је ова слика настала око 1900. г. пре Христа за време патријараха, можемо себи представити да су овако изгледали Аврам и његово племе. Када је он стигао на египатску границу, мора да се одиграла слична сцена. Јер као и код кнеза Хнум-хотепа, узимане су персоналије странаца на свим пограничним прелазима.

Дакле, није било ништа друкчије ни онда него данас када се путује у једну страну земљу. Додуше, онда нису постојали пасоши, али су формалности и бирократија већ и тада отежавали живот путницима у иностранство. Онај ко је желео да уђе у Египат морао је дати податке о своме личном стању, разлогу доласка и о намераваном времену боравка. Један писар је све податке брижљиво уписивао на папирус црвеним мастилом, па је тај папирус по куриру слао граничарском официру, који је имао да донесе одлуку да ли се може издати одобрење за улазак. Међутим, та одлука није зависила искључиво од њега. Административни службеници на двору фараона давали су стална упутства, па чак и о томе која област за испашу има да се одреди номадима.

У доба глади Египат је за номаде из Ханана био земља уточишта, па често и једини спас. Када би се у њиховој отаџбини земља сасушила, та-

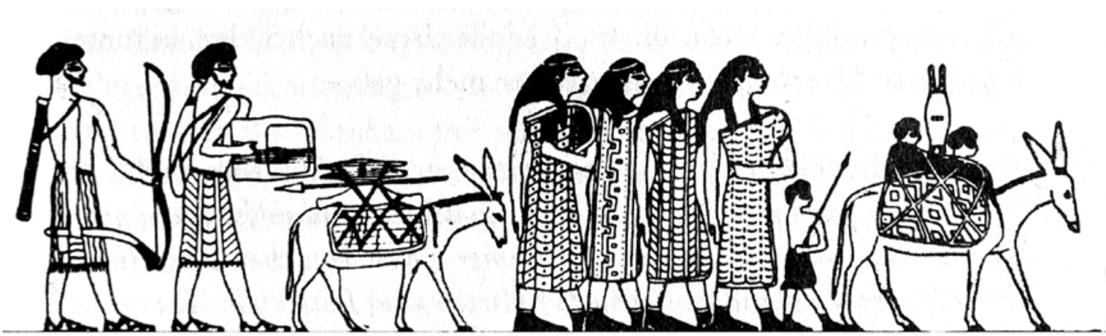

Семитска породица из доба патријараха на зидној

да би земља фараонова пружала увек довољно плодне испаше. За то се бринуо Нил са својим редовним годишњим поплавама.

Међутим, пословично богати Египат много је привлачио и разбојничке номаде, залутале хорде којима није стало до паша, већ до пуних магацина жита и богатих палата. Оне су често морале да се растерују оружаним нападима. Као заштита од ових нежељених ускока, а и да би се границе могле боље контролисати, почело се у 3. миленијуму пре Христа са изградњом снажних „кнежевских зидова", ланца граничних утврђења, стражарских осматрачница и заштитних пунктова. Египћанин Синухе, који је познавао терен, могао је да такву границу пређе тек тајно и то ноћу. И 650 година касније у време изласка из Египта, граница је била строго чувана. Мојсије је исувише добро знао да је против воље фараона немогуће побећи из Египта. Стража би дигла узбуну, па би граничари одмах излетели на границу. Покушај продора био би у крви угушен од стране стрелаца и брзих борних кола. То је и био разлог што је пророк, добар познавалац терена, изабрао један други сасвим друкчији пут. Мојсије је децу Израиљеву одвео на исток, чак на Црвено море, где више није било зидова.

После повратка из Египта, Аврам и Лот се раздвојише. *Јер благо њихово беше велико да не могаху живети заједно. И беше свађа међу пастирима Аврамове стоке и пастирима Лотове стоке..., па Аврам рече Лоту: Немој да се свађамо ја и ти, ни моји пастири и твоји пастири, јер смо браћа. Није ли ти отворена цела земља. Одели се од мене.*

Ако ћеш на лево, ја ћу на десно. Ако ли ћеш ти на десно, ја ћу на лево (1. Мој. 13, 6-9).

Аврам је препустио избор Лоту. Нехајан, као што су то млади обично, Лот се одлучује за бољи део, за област на Јордану. Њу... *цијелу натапаше река све до Сигора (Зоара)* (1. Мој. 13, 10). Она беше благословена бујном тропском вегетацијом, *беше као врт Господњи, као земља мисирска* (1. Мој. 13, 10).

слици у кнежевском гробу у Бени Хасану на Нилу

Са шумовитих обронака брдашаца у срцу Палестине, Лот креће низбрдо према истоку, полази са својом породицом и својим стадима долином Јордана према југу, да би на крају подигао своју колибу у Содому. На југу Мртвога мора налазила се овде једна од најплоднијих равница *долина сидимска која је сада слано море* (1. Мој. 14, 3). Библија набраја пет градова у овој долини: Содом, Гомора, Адама, Севоим и Сигор (Зоар) (1. Мој. 14, 2). Библија зна и за један ратни догађај из историје ових пет градова: *Завојшише на Валу цара содомскоīа, и на Варсу цара īоморскоīа, и на Сенара цара адамскоīа, и на Симовора цара севојимскоīа и на цара од Валаке који је сада Сиīор* (1. Мој. 14, 2). Дванаест пуних година су цареви у долини сидимској били у обавези да плаћају данак цару Кедор-Лаомору. У 13. години побунише се они против тог намета. Кедор-Лаомор замолио је помоћ у оружју од тројице царева са којима је био у савезу. Једна казнена експедиција требало је да непослушне подсети на њихову дужност. У борби девет царева били су побеђени цареви из пет градова у долини сидимској, а њихове резиденције попаљене и опљачкане.

Међу заробљеницима страних царева налазио се и Лот. Њега ослобађа стриц Аврам (1. Мој. 14, 12-16), који са својим слугама као сенка прати војску четири победника. Из сигурнога заклона посматра он неопажен, све тачно испитујући. Аврам не жури. Тек код Дана, на северној граници Палестине, изгледа да му се указала повољна прилика. Муњевито, под заштитом једне мрачне ноћи, Аврам са својим слугама напада ноћну стражу и у паници ослобађа Лота. Само онај ко не познаје тактику Бедуина биће скептичан према овом извештају.

Међу становницима онога краја сачувана је све до наших дана жива успомена на ову казнену експедицију. Она се огледа у називу једнога пута који води источно, дуж Мртвог мора према северу, па даље, преко бивше земље Моав. Номади у Јордану познају га врло добро. Међу урођеницима он се зове зачудо „краљевски пут". У Библији га опет срећемо, али ту као *царски йуш* или *ушреник*, којим путем су деца Израиљева на своме путу у *Обећану земљу* хтела да прођу кроз Едом (4. Мој. 20, 17-19). Почетком ове ере Римљани су користили „краљевски пут", па су га и поправили. Делови овога пута спадају данас у путну мрежу нове државе Јордана. Из авиона он се врло добро примећује: стара стаза пресеца пејсаж као каква тамна црта.

И рече Госйод: вика је у Содому и Гомору велика и īрех је њихов īрдан... Тада йусши Госйод на Содом и на Гомор од Госйода с неба дажд од сумйора и оīња. И зашре ове īрадове и сву ону раван и све људе у īрадовима и род земаљски. Али жена Лошова беше се обазрела идући за њим и йосша слан камен... И уīледа, а шо се дизаше дим од земље као дим из йећи (1. Мој. 18, 20; 19, 24-26, 28).

Кобна садржина овог библијског казивања о казни Божјој за неокајане грехе сигурно је у свим временима остављала дубок утисак на духове људи. Содом и Гомора постали су синоним порока и безбожности када год се говори о тоталном уништењу. Човечија фантазија се стално занимала овим необјашњивим и ужасним догађајима, како то сведоче небројени стари извештаји. На Мртвом мору, сланом мору, мора да су се одигравали чудни и сасвим невероватни догађаји, управо тамо где се према Библији збила ова катастрофа.

За време опсаде Јерусалима године 70. после Христа римски војсковођа Веспазијан је, како нам говори једно предање, осудио неколико робова на смрт. После кратког процеса он их је дао увезати у ланце и наредио да се баце у море код Моавских планина. Међутим, осуђеници се нису удавили. Ма колико пута да су их бацали у море, они су увек излазили на обалу, као плута. Овај необјашњиви догађај толико је утицао на Веспазијана да је он помиловао јаднике. Јосиф Флавије, последњи јеврејски историчар који је живео у Риму, такође спомиње једно „асфалтно језеро". Грци посебно истичу отровне гасове који се дижу свуда из овог мора. А Арабљани причају како у старим временима ниједна птица није могла да прелети на другу обалу. Приликом прелетања преко водене површине животиње би изненада падале мртве у воду.

Такве и сличне приче из предања биле су, додуше, познате, али је до пре добрих сто година недостајало свако тачно сазнање о тајанственом чудном мору у Палестини. Ниједан научник није га чак ни видео нити испитао. Године 1848. Сједињене Америчке Државе узеле су иницијативу и отпремиле једну експедицију на то загонетно Мртво море. Од обалског града Аке, тачно 15 километара северно од Хаифе, једног јесењег дана године 1848. обала се зацрнела од људи који напето прате неуобичајени маневар.

Линч (W. F. Lynch), поморски официр и шеф експедиције, дао је наређење да се са једног укотвљеног брода изнесу на копно два метална чамца, који су пажљиво причвршћени на једна кола са високим точковима. Вучена коњима, ова дереглија је кренула. После три недеље неописаних тешкоћа, транспорт је превалио брдовиту јужну Галилеју. У Тиверији, оба чамца се спуштају у воду. Мерење нивоа, које је Линч организовао на Генисаретском језеру, било је прво велико изненађење на овом путу. Он је најпре мислио да је посреди грешка, али су контролна мерења потврдила резултате. Површина Генисаретског језера, познатог широм света из историје о Христу, налази се 208 метара испод нивоа Средоземног мора! На којој ли онда висини извире Јордан који пролази кроз ово језеро?

Неколико дана касније стоји Линч на једном обронку снегом покривеног Јермона. Између остатака стубова и разбијених портала вири

ма-
се-
Ба-
ја.

ло
ло
ни-

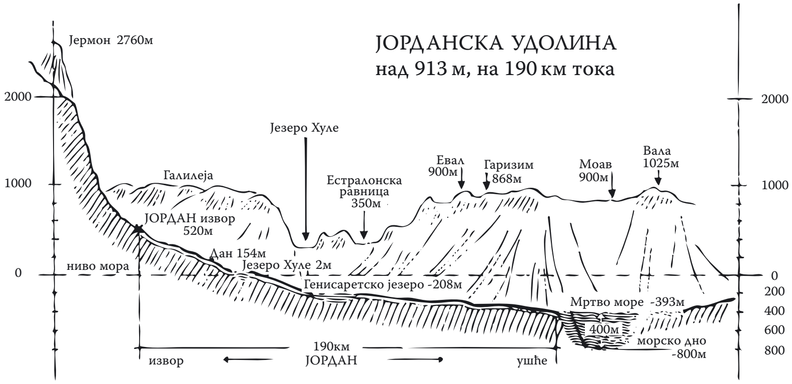

Приказ пада реке Јордана

мало село Банија. Арапи, који познају терен, воде га кроз густо жбуње леандера до једне пећине упола затрпане од одрона камења, у кречњачке стене Јермона. Уз клокотање из тмине те пећине избија бистра вода. То је један од три извора Јордана. Арапи називају Јордан Шери'ат ел Кебир, „велика река". Овде се налазио стари Паниум и ту је Ирод сазидао у част Августу храм бога Пана. Нише у облику шкољки уклесане су у стење поред јорданске пећине. Још се може на грчком језику тачно прочитати „свештеник Пана". У доба Исуса Христа на извору Јордана обожавао се бог пастира. Пан, на козјим ногама и са фрулом на уснама, као да хоће да одсвира песму Јордану који одавде полази на свој далеки пут. Само 5 километара западно од овог извора лежи библијски Дан, често спомињан као најсеверније место ове земље. И ту избијају бистре изворске воде са јужног обронка Јермона. Трећи извор избија из једне долине која лежи нешто издигнуто. А подножје долине, мало изнад Дана, лежи 500 метара изнад морске површине.

Тамо где Јордан 20 километара јужније допире до малог Хуле језера, његово корито се спустило већ на 2 метра изнад морске површине. Тада се река сурвава једва нешто више у дужини од 10 километара стрмо ка Генисаретском језеру. У овоме току од јермонских падина па довде она савладава висинску разлику од 700 метара за само 40 километара тока.

Од Тиверије учесници америчке експедиције путују у оба метална чамца бескрајним окукама низ Јордан. Постепено вегетација постаје све оскуднија, једино још на обалама буја густо жбуње. Под тропским сунцем се појављује са десне стране оаза - Јерихон. Ускоро потом они су већ дошли до циља. Између скоро вертикално спуштених стеновитих зидова лежи пред њима огромна водена површина Мртвога мора.

Прво што су сада учинили било је купање. Људи који су скочили у воду имају утисак као да ће бити избачени из воде, или као да на себи имају појасеве за спасавање. Дакле, старе приче нису биле измишљене. У овом мору не може се нико удавити. Сунце које пржи скоро момен-

тано суши кожу на људима. Они су скоро побелели од танког слоја соли коју је вода оставила на њиховим телима. Ни шкољке, ни рибе, ни морске траве ни корала - на овом мору није се никада љуљао рибарски брод. Овде нема ни плодова земаљских ни плодова морских. Очајно голе су и обале. Плажа је покривена дебелом кором соли, док стеновити зидови изнад плаже светлуцају на сунцу као дијаманти. Ваздух је испуњен задахом који нагриза и штипа, заудара на петролеј и сумпор. Уљане мрље од асфалта - Библија их назива *смола* (I Мој. 14, 10) - плове по морским таласима. Чак ни плаво небо ни свемоћно сунце нису у стању да овом пејсажу непријатељског изгледа удахну живот.

Чамци Американаца 22 дана крстаре по Мртвом мору. Они врше пробу воде, праве анализе, а оловни висак стално мери дубину мора. Ушће Јордана, Мртво море лежи 394 метра испод надморске површине! Када би постојала веза са Средоземним морем, тада би нестали и Јордан и Генисаретско језеро, удаљено 105 километара. Тада би се формирало једно огромно континентално море скоро до обала Хуле језера.

„Када би дувала бура кроз овај стеновити казан, примећује Линч, тада би таласи ударали као чекићем по зидовима чамаца, али тежина воде доводи до тога да се таласи за кратко време смире, чим би ветар престао."

Из извештаја ове експедиције свет је први пут чуо две запрепашћујуће чињенице. Мртво море је дубоко 400 метара, те према томе дно мора је око 800 метара ниже од нивоа Средоземног мора. Вода Мртвог мора садржи 30% чврстих материја, највише хлор натријума, а то је кухињска со. Светска мора, међутим, садрже 3,3 до 4% соли. Јордан и многе мање реке сливају се у један базен који је 76 километара дуг, а 17 километара широк, а из кога нема никаквог одлива. Под утицајем жарког сунца на површини морској испарава се 8 милиона кубних метара воде. Оно што притоке доносе собом од хемијских материја остаје у великом базену величине 1292 квадратна километра.

Средоземно море и јорданска удолина (пад реке)

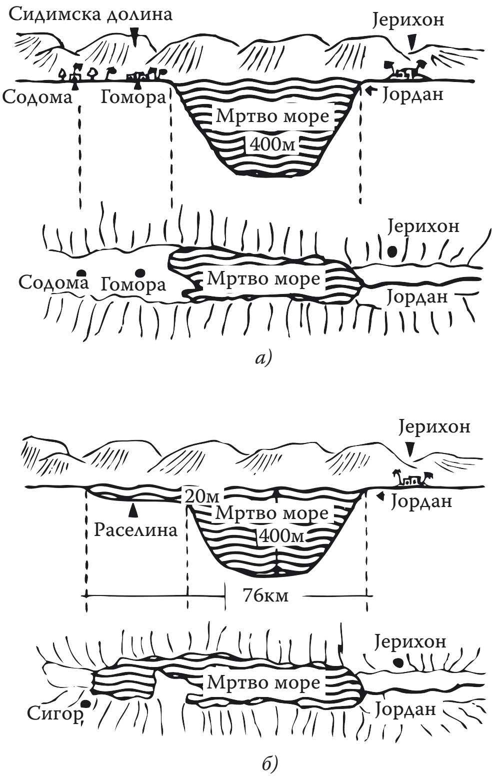

Мртво море
а) 2000. год. пре пропасти Содома и Гоморе;
б) 1900. год. пре Христа, после катастрофе

Тек почетком овог столећа, а са ископавањима у Палестини, пробудило се интересовање за Содом и Гомору. Истраживачи су се дали у трагање за несталим градовима, који су у библијско доба требало да се налазе у долини сидимској.

На крајњој југоисточној обали Мртвог мора пронађени су остаци једног већег насеља. Још и данас се то место назива Зоар (Сигор). Истраживачи су радосни, јер Зоар је био један од пет богатих градова у долини сидимској који је одбио да плаћа данак у корист четири страна цара. Међутим, пробна копања која су одмах предузета, донела су само разочарање. Датирање откривених руина третира их као остатке једног града који је овде цветао у средњем веку. Нису се, међутим, нашли никакви остаци од старог Зоара, цара Вале и његових суседних резиденција (1. Мој. 14, 2). Па ипак неки знаци у околини средњевековног Зоара упућују да је у тој земљи било једно густо насеље у раним временима.

Данас можемо са сигурношћу рећи да ће свако тражење Содома и Гоморе на обалама Мртвог мора бити узалудно. Јер иначе би се дала решити загонетка о пропасти оба града.

Као неки копнени језичак штрчи на источној обали Мртвог мора полуострво ел-Лисан залазећи дубоко у воду. „Ел-Лисан“ на арапском

значи „језик“. Библија га изричито спомиње приликом поделе земље после освојења. Детаљно се описују границе Јудиног племена. При томе Исус Навин даје о границама на југу један неуобичајено карактеристичан опис. *И беше им јужна међа од краја Сланоīа мора, од залива (*тј. језика*) који иде к јуīу* (Ис. Нав. 15, 2).

Један римски извештај приповеда о овом копненом језику, али се он без разлога прихвата са великом скепсом. Два војна бегунца побегла су на ово полуострво. Легионари који су пошли да их ухвате дуго су претраживали терен, али без резултата. И када су најзад приметили бегунце, било је већ доцкан, јер су бегунци већ били прешли воду и пењали се на стење на другој обали - они су, дакле, прешли преко мора газећи по води! Овде, дно невидљиво прелази у једну напрслину испод нивоа воде која дели море такорећи на два дела. На десној страни полуострва дно се спушта стрмо до дубине од скоро 400 метара, док са леве стране полуострва вода за чудо остаје плитка. Мерења последњих година показала су дубине између 15 и 20 метара. Весламо ли чамцем према јужном крају „Сланога мора“, ако је сунце у повољном положају, можемо приметити нешто изненађујуће: недалеко од обале оцртавају се у води, испод њеног нивоа, обриси шума, које је морска со конзервирала.

Стабла и остаци дрвећа у зеленкастој дубини мора бити да су прастари. Када су та дрвета некад вегетирала и када је зелено лишће украшавало њихове гране и огранке, вероватно су стада Лота пасла испод њих. Тај зачудо плитки део Мртвог мора од полуострва ел-Лисан до јужног језичка, била је Долина сидимска. То сасвим јасно каже и Библија: *Сви се они сакуīише у Долини сидимској, која је сада Слано море* (1. Мој. 14, 3). Геолози су овим открићима и запажањима дали допунско тумачење, које објашњава узрок догађаја у библијској причи о пропасти Содома и Гоморе.

Америчка експедиција под Линчом је 1848. донела прву вест о великом паду Јордана на његовом кратком путу кроз Палестину. То сурвавање речног корита до дубине испод нивоа светских мора јесте јединствени геолошки феномен, што су доказала и даља истраживања. „Можда на површини неке друге планете има нешто што је слично долини Јордана“, пише хебрејиста из Глазгова Џорџ А. Смит (George Adam Smith) у своме делу „Историјска географија Свете земље“. „Ниједан други део наше земље, који није под водом, не лежи дубље од 100 метара испод надморске висине.“

Јорданска долина је само један део неке џиновске пукотине на земљиној кори. Ток цепања је у међувремену тачно испитан. Оно почиње много стотина километара пред границом Палестине, високо на северу у подножју брда Таурус у Малој Азији. На југу она пролази од јужне обале Мртвога мора преко пустиње Араба до Акабског залива и завр-

шава се тек са оне стране Црвеног мора у Африци. На многим местима ове огромне увале има знакова вулканске активности. У брдима Галилеје, на висији у источном Јордану, на обалама притоке Јавок, у заливу Акаба има лаве и црнога базалта.

Заједно са дном ове огромне пукотине, која пролази тачно овуда, једнога дана је Долина сидимска пропала у дубину заједно са Содомом и Гомором! Датум овог догађаја може се геолошки утврдити са приличном тачношћу. Он се морао десити одмах после 2000. пре Христа!

„Вероватно је то било око 1900. г. пре Христа када се десило катастрофално разорење Содома и Гоморе", пише амерички научник Џек Финиген (Jack Finegan) 1951. г. Детаљан преглед писаних геолошких и археолошких сведочанстава доводи до закључка да су морално искварени градови *у оној равни* (1. Мој. 19, 29) лежали у оној области која је сада потонула под надолазећим водама јужног дела Мртвога мора и да је њихово уништење изазвано једним великим земљотресом, који је вероватно био пропраћен експлозијама, муњама, продором природних гасова и општим пожарима."

Око 1900. г. пре Христа - то је управо доба Аврама!

Сурвавање земљишта ослободило је вулканске силе које су свуда дремале и створиле дуже пукотине у дубинама. У долини горњег источног Јордана, код Васана, штрче још и данас кратери угашених вулкана, а изнад кречњачког земљишта нагомилана су велика поља са лавом и дебелим слојевима базалта. Још од памтивека су области у овим улегнућима угрожаване земљотресима. То је и доказано, а и Библија обавештава о овоме. Као потврда геолошком објашњењу пропасти Содома и Гоморе подсећа и оно што је феничански свештеник Санхуниатон писао од речи до речи у пронађеној „праисторији": „Долина Сидима утонула је и од ње је постало море које се вечито испарава и које је без риба, слика освете и смрти безаконика."

Али жена Лотова беше се обазрела... и поста слан камен (1. Мој. 19, 26).

Што се више приближавамо јужном крају Мртвога мора, утолико је околина све више пуста и дивља и утолико су непријатнија и тмурнија брда. Стоје брда у вечитом ћутању, а њихови напукли зидови падају окомито у море и остају укочени, а доле се одсијавају у кристалном белилу. На обеспокојавајући начин је беспримерна катастрофа за вечита времена утиснула свој печат у овај предео. Врло ретко се каква група номада провлачи кроз неку од стрмих и испрепуцаних долина.

Тамо где се на југу завршавају тешке уљане воде, завршава се на обе обале и тужна стеновита кулиса, да би направила место једној мочвари горке соли. Црвенкасто земљиште је испресецано безбројним браздама које могу бити опасне по несмотреног путника. Ова мочварна долина

протеже се према југу у пустињску долину Арабе, која допире до Црвенога мора.

Западно од јужне обале, а у правцу библијске Јужне земље, Негева, простире се венац брежуљака 45 метара висине, а дуг 15 километара од севера према југу. Изнад његових падина примећује се при сунчевој светлости сијање и блистање као да долазе од дијаманата. То је редак природни феномен. Највећи део овог малог брдашца састоји се од чистих кристала соли. Арабљани га називају Џебел Уздум, прастаро име у коме се задржала реч Содом. Многе блокове соли испрала је киша, па су се они сурвали. Необичног су облика, па неки стоје усправно као статуе. Од њихових контура чини нам се да су људске прилике.

Ове чудне статуе соли подсећају на библијски приказ Лотове жене, која се због своје непокорности окаменила у стуб од соли. Блистава брда соли леже у непосредној близини утонуле Долине сидимске. И онај који је успео да се избави из центра катастрофе могао се удавити у отровним гасовима, који су покрили земљу. И све оно што се налази у близини Сланога мора још и данас се врло брзо облаже сланом кором.

И Аврам дође и насели се у равници Мамријској која је код Хеврона и онде начини жртвеник Господу (1. Мој. 13, 18).

Недалеко од данашњег Хеврона Аврам проводи своје последње дане у малом месту Мамре, где је и подигао олтар. Овде је задобио прву земљу од Хетита (1. Мој. 23) да би својој жени Сари припремио гроб у једној пећини, како је то био обичај код Семита. У истој пећини био је и он сахрањен (1. Мој. 25, 9, 10). Изгледа да су ископине потврдиле и ове библијске исказе о родоначелнику патријараха. Три километра северно од Хеврона Арапи су поштовали једно место које називају Харам рамет ел-халил, што значи „светилиште величине Божијег пријатеља“, а „Божји пријатељ“ је мухамедански назив за Аврама. Сасвим близу археолог патер А. Е. Мадер стварно је нашао камење једног олтара из ранијег доба, на коме су се видели трагови пожара. Године 1927. открио је Мадер остатке једног дебелог дрвета које се некада морало овде налазити. У саставу земљишта могли су се пронаћи јасни остаци прастарог корења. И сам гроб Аврамов показује се данас као свето место које посећују поклоници.

Има нешто што спада у ствари које се наизглед не могу објаснити: оно што је пренесено као усмена традиција и о чему људи причају с колена на колено, то, ето, бива путем истраживања једнога дана и доказано.

Проф. Паро (са тропским шлемом) студира статуу Иштуп-Илума, гувернера Марија у време патријараха; статуа је пронађена у престоној дворани палате.
(Фото: Андре Паро „Мари", Ides et Calendes, Neuchatel)

„...и земљу њихову освојише... до горе Јермона“ (Исус Навин 12, 1). Изнад Обећане земеље издиже се Јермон, покривен вечитим снегом. (Фото: Lolo Handke, Bad Berneck, His torisches Bildarchiv)

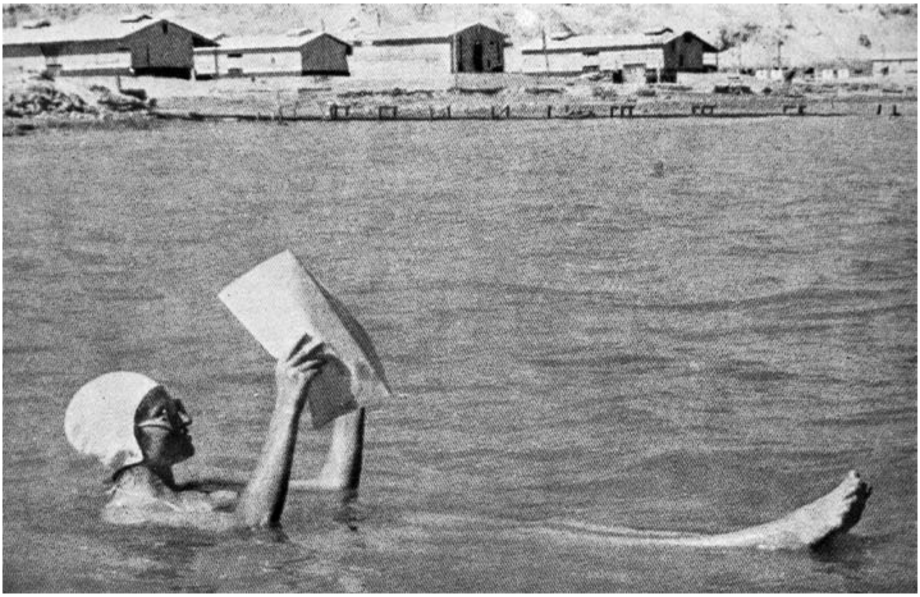

Мртво море, које садржи велике количине соли, одржава на својој површини човечије тело, као да је оно од плуте

Ново индустријско насеље у Содому у данашњем Израелу, на јужној обали Мртвог Мора. (Фотоси; Ursula Kohn, Hamburg)

Између сурих брда Палестине и источнојорданске области кривуда река Јордан, на путу из Генисаретског језера према Мртвом мору, које је 392 m ниже од нивоа Средоземног мора (Фото: Paul Popper, Ltd. London)

II
У царству фараона
Од Јосифа до Мојсија

1. ЈОСИФ У ЕГИПТУ

Да ли је Петефрије имао праузор? Папирус Орбинеј. Владари Хикса на Нилу. Јосиф - чиновник једне окупационе силе. Силос за житарице, египатски патент. Доказано постојање седам гладних година. Увођење у дужност у Гесему. Бар Јусуф, Јосифов канал. „Јаков-хер“ на скарабеима.

А Јосифа одведоше у Мисир; и Петефрије, дворанин фараонов, заповедник стражарски, човек Мисирац, купи га од Исмаиљаца, који га одведоше онамо. (1. Мој. 39, 1)

Казивање о Јосифу, кога су браћа продала у Египат, па се он касније као велики везир помирио са њима, је неоспорно једно од најлепших казивања светске литературе.

И догоди се после, те се жена господара његова загледа у Јосифа и рече: лези са мном. А он не хтеде... (1. Мој. 39, 7-8). Пошто јој се муж вратио кући, она рече: *Слуга Јеврејин, којега си нам довео, дође к мени да ме осрамоти.* (1. Мој. 39, 17)

„Бен Акиба“, смешкали су се египтолози већ при првој студији превода папируса Орбинеј. То што су они дешифровали из хијероглифа била је многочитана приповетка из доба 19. династије, са дискретним насловом „Бајка о два брата”:

Била једном два брата... Старији се звао Анубис, а млађи се звао Бата. Анубис је имао кућу и жену, док је његов млађи брат живео код њега као да је његово дете. Он је истеривао стада на њиву и враћао их увече кући, а спавао је са стоком у штали. Када би дошло време за орање, тада би оба брата заједно орали на њиви. Тако су једном били неколико дана на њиви, па им је понестало зрна. Тада старији посла свога млађег брата: „Трчи и донеси нам зрна из града!” Његов млађи

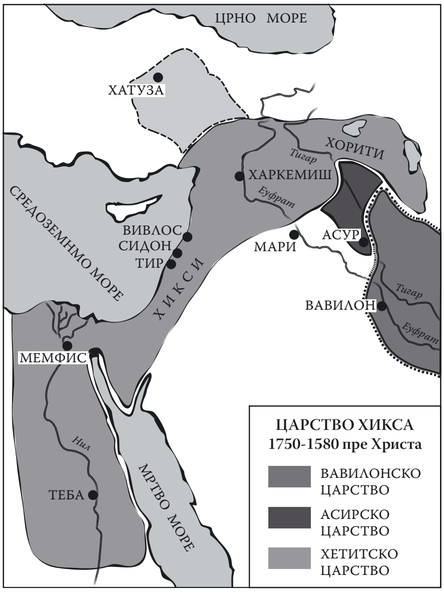

брат нађе жену свога старијег брата баш како уређује косу. Тада јој он рече: „Устани и дај ми зрно да бих могао отрчати на њиву, јер је мој брат рекао: Учини то брзо и немој се задржавати..." Он се натовари житом и изиђе под овим теретом... Тада му она рече: „Ти си веома снажан! Гледам твоју снагу из дана у дан... Ходи! Хајде да заједно легнемо један сат! То би ти могло бити пријатно. А ја ћу ти за то направити лепе хаљине." Тада се младић расрди као пантер са југа... због лоше беседе коју му је она рекла. Али он јој рече: „То је велика срамота што си ми рекла. То више да ми ниси рекла, и ја то нећу испричати другима"... Тада узе свој терет и оде на њиву... Жена, међутим, побоја се због речи које је казала. Она донесе масти и начини се као нека која је била злостављана од једног безобразника. Њен муж... нађе своју жену како лежи, болесну због насиља... Тада јој рече њен муж: „Ко је то с тобом разговарао?" Она му одговори: „Нико... осим твога млађег брата. Када је дошао по жито... нашао ме је саму како седим и рекао ми: „Хајде да легнемо један сат! Одвежи своју косу... Али ја га нисам слушала. „Зар ти ја нисам мати? Није ли твој старији брат према теби као отац?" Тако му рекох. Тада се он уплаши и изудара ме да ти не бих ништа казала. Ако га оставиш у животу, тада ћу ја умрети." Тада његов брат постаде љут као пантер са југа. Он наоштри нож... да би њиме убио свога млађег брата...

Као да видимо дворске улизице како се дошаптавају. Ова прича је наишла на допадање. Сексуални проблеми и психологија жене били су већ онда интересантни, хиљадама година пре Кинсија (Kinsey).

Историја једне прељубнице, уграђена у једну египатску причу, као праузор библијског казивања о Јосифу? По питању за и против ње научници су расправљали на основу документа „Папирус Орбиней“ још дуго после преласка у овај век. Али о боравку Израиља у Египту недостајао је - изузев Библије - сваки траг. Историчари и професори теологије говорили су о „легенди о Јосифу“. Управо из једне такве земље као што је Египат могла се очекивати савремена документација о догађају о коме говори Библија. Барем о ономе што се односи на Јосифа. Јер он је био велики везир фараонов и самим тим моћан човек у земљи на Нилу.

Ниједна држава старог Оријента није нам тако верно оставила своју историју као Египат. До године 3000. пре Христа можемо скоро без празнина пратити имена фараона, а знамо и редослед династија из Старог, Средњег и Новог царства. Ни код једног другог народа нису тако педантно бележени значајни догађаји, дела владара, њихови ратни походи, грађење храмова и палата, као и поезија и литература.

Међутим, овога пута Египат је дуговао истраживачима одговор. Не само што истраживачи ништа нису нашли о Јосифу, него из његовог доба нису открили ни документа ни монумента. Белешке писане без прекида, а започете из давно прохујалих столећа, одједном се прекидају око 1650. г. пре Христа. Од тога тренутка па дуго времена над Египтом се спустила дубока тама. Тек 1575. г. пре Христа опет се појављују савремени записи. Како се може објаснити недостатак оваке вести о једном тако дугачком временском периоду, уз то о једном тако високо развијеном народу и његовој држави?

Несхватљива несрећа је око 1650. г. пре Христа споља задесила земљу на Нилу. Изненада као гром из ведра неба упадају страни ратници у земљу, на колима брзим као стрела у виду бесконачних колона обавијених прашином. На границама даноноћно тутње топоти потковица, одјекују дугачке улице градова, храмови, тргови и раскошна дворишта фараонових палата. И пре него што су Египћани уопште могли ишта да схвате, ствар је била готова: њихова земља је на препад освојена, преплављена, покорена. Горостас на Нилу, који у својој историји никада раније није видео стране завојеваче, лежи окован на земљи.

Владавина завојевача је почела крвопролићем. Хикси, семитска племена из Ханана и Сирије, не знају за милост.

Судбоносне 1650. г. пре Христа завршава се 1300-годишња власт династија. Средње царство фараона распада се под навалом азијатског народа, „господара страних земаља“. То управо значи назив Хиксос. Сећање на ову политичку катастрофу остало је живо у народу на Нилу како то доказује један детаљни опис египатског историчара Манета: „Беше један наш краљ под именом Тимајос. То се десило за време његовог краљевања. Не знам зашто Бог са нама није био задово-

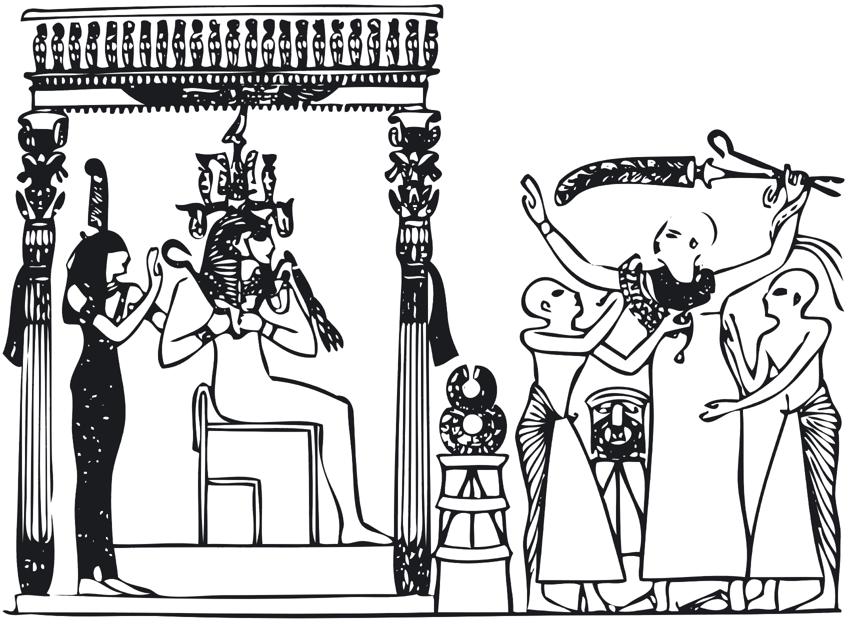

Увођење у дужност једног египатског везира

љан? Тада дођоше изненада људи непознатог рода из источних земаља. Имали су храбрости да крену у ратни поход против наше земље, те је силом покорише, лако, без и једне једине битке. И онда када су наше владаре потчинили под своју власт, спалили су варварски наше градове, уништили храмове наших богова. Поступали су свирепо са целокупним становништвом, један део његов су побили, а децу и жене другог дела одвели у ропство. Коначно су једног од њихових људи наименовали за краља. Његово име било је Салатис, живео је у Мемфису, па му је горњи и доњи Египат плаћао данак, организовао је гарнизоне у местима која су за њега била најповољнија... а када је у саитијској области нашао један град који је за његове циљеве био најпогоднији, а који је лежао источно од рукавца Нила код Бубастиса и који се називао и Аварис, он га је опет израдио, учинио га веома јаким, опасао зидовима и утврдио посадом од 240.000 људи, које је тамо преместио да би држали град. Тамо је Салатис ишао сваког лета, делом да би сабрао своја жита и исплатио најамнину својим војницима, а делом ради вежбања својих оружаних људи да би на тај начин утерао страх странцима."

Аварис је град који под другим именом у библијској историји игра важну улогу. Аварис, касније назван Пи-Рамзес (Рамеса), јесте један од градова у којима су Израиљци кулучили у Египту! (2. Мој. 1, 11)

Библијска историја о Јосифу, као и боравак синова Израиљевих у Египту, како изгледа, падају у бурно доба на Нилу, а за време владавине

странаца Хикса. Није стога никакво чудо што до нас није дошао никакав савремени египатски извештај. Па ипак има посредних доказа о тачности Јосифове историје. Библијски приказ историјске позадине је оригиналан, а оригиналан у детаље је и египатски колорит. Египтологија доказује то на основу безбројних налаза.

Зачине и друге специјалитете доносе Исмаиљци и номадски трговци у Египат, где тамо продају и Јосифа (1. Мој. 37, 25). У земљи на Нилу постоји велика потражња за таквом врстом робе. Она је неопходна приликом богослужења, када траве изванредних мириса бивају сагореване у храмовима као средство за кађење. Оне су даље неопходне лекарима за лечење болесника, а свештеницима су те траве потребне за балзамовање умрле господе.

Египћанин коме је Јосиф био продат звао се Петефрије (1. Мој. 37, 36). То је веома карактеристично народно име. На египатском оно гласи „Па-Ди-Па-Ра - поклоњен од бога Ра".

Јосифово унапређење за вице-краља Египта описано је у Библији такорећи по протоколу. Он прима инсигније свога високог положаја, добија прстен, печат фараона, једно скупоцено ланено одело и један златни ланац (1. Мој. 41, 42). Тачно овако су египатски уметници приказали на зидним сликама и рељефима овај свечани чин.

Као вице-краљ Јосиф се вози *другим колима* (колима вице-краља) фараоновим (1. Мој. 41, 43). То значи - доба Хикса, јер су „господари страних земаља" били први који су донели у Египат брза ратна кола. А знамо и то да су то опет били Хикеи који су у Египту употребљавали раскошне кочије за своје церемоније. Пре њиховог доба то није обичај

Свечане кочије
са заставом из Тебе

на Нилу. Церемонијална кола, у која су били упрегнути одабрани коњи, била су тада мерцедеси државних управљача. Прва кочија припадала је цару, а у „другим колима“ возио се највиши чиновник царства.

Јосиф се оженио женом која је одговарала његовом сталежу, Асенетом (1. Мој. 41, 45). На тај начин он је постао зет једног утицајног човека, Потифера, свештеника из Хелиополиса. Хелиополис је био библијски Он, који се налази нешто северније од данашњег Каира, на десној обали Нила.

Јосиф има 30 година када се одлучује да *пре̄леда земљу Е̄ий̄ат* (1. Мој. 41, 45). Више од тога Библија не каже. Али једно место у земљи на Нилу све до данас је сачувало име Јосифово.

Град Мединет-ел-Фајум је познат као египатска Венеција. У бујним баштама ове огромне цветне оазе успевају поморанџе, мандарине, бресkве, маслине, нар и грожђе. Ти скупоцени плодови успевају у Фајуму, захваљујући вештачком каналу дугом 334 километра, који доводи воду са Нила и овај крај, који би иначе био пустиња, претвара у рај. „Бар Јусуф“, Канал Јосифов, назива се тако тај прастари водени канал још и данас, и то не само међу феласима, него је он под овим називом познат у целом Египту. У Египту кружи прича да је овај водени пут подигао библијски Јосиф, у арапским легендама назван „велики везир“ фараонов.

Библија описује Јосифа као вештог организатора, који као велики везир помаже египатском народу речју и делом, па још у родним годинама предузима потребне кораке за гладне године. Он наређује да се сакупља жито и чува у амбарима за оскудна времена.

Али ӣрође седам ӣодина родних у земљи Мисирској. И насӣа седам ӣодина ӣладних. И беше ӣлад ӣо свим земљама. (1. Мој. 41, 53-54)

Вишеструко је доказано да у земљи на Нилу има сушних година, оскудних жетви и периода глади. У најстарије доба, на почетку 3. миленијума, према једном натпису на стени Птоломејаца, владала је глад која је трајала седам година. Краљ Зосер шаље земаљском намеснику на великој катаракти Нила у Елефантину следећу поруку: „Ја сам врло забринут за оне који живе у дворцу. Моје срце је у великој бризи због несреће што Нил није надолазио током седам година. Има мало земаљских плодова, нема биља, нема никаквих намирница. Свако поткрада свога ближњег... Деца плачу, млади људи се прикрадају. Срце у старих људи је сломљено, а њихови удови одузети и они седе на земљи. Дворски људи су беспомоћни. Отворени су амбарови, али... све што је у њима било потрошено је.“ Пронађени су остаци амбара којих је било у Старом царству. У многим гробницама налазе се мале копије од иловаче. Очигледно мислило се и на мртве када наступе гладне године.

А Јаков, видећи да има жиӣа у Мисиру, рече синовима својим: Шӣо ӣледаӣе један на друӣоӣа? И рече: Еӣо, чујем да у Мисиру има жиӣа,

идите онамо те нам купите отуда, да останемо живи и не помремо. И десеторица браће Јосифове отидоше да купе жито у Мисиру. (1. Мој. 42, 1-3)

Ово је разлог за велико путовање које је довело до поновног виђења са продатим братом и довођења Израиљаца у Египат. Вице-краљ доводи у земљу свога оца, своју браћу и своје рођаке. *Свега, дакле, душа дома Јаковљева што дођоше у Мисир беше седамдесет... И дођоше у земљу Гесемску.* (1. Мој. 46, 27, 28) Вице-краљ је на највишем месту израдио одобрење за прелаз преко границе, а оно о чему извештава Библија потпуно одговара административним владиним прописима.

А фараон рече Јосифу: Отац твој и браћа твоја дођоше к теби. У твојој је власти земља Мисирска, на најбољем месту у овој земљи насели оца свога и браћу своју, нека живе у земљи Гесемској. (1. Мој. 47, 5-6)

Један гранични чиновник пише своме претпостављеном на папирусу: „Има једна друга ствар коју треба саопштити моме господару, а то је: Ми смо одобрили прелаз бедуинским племенима од Едома преко тврђаве Менефта у Зеку према мочварама града Пер-Атум... да би њих и њихова стада задржали у поседу краља, доброг сунца сваке земље... и одржали га у животу."

Пер-Атум, који се овде појављује у тексту хијероглифа, јесте Питом из Библије у земљи Госен, један од потоњих кулучких градова Израиљаца у Египту (1. Мој. 1, 11).

Египатска гранична полиција, као и високи чиновници, па и двор, огуглали су на овакве случајеве. Све се то одвија по устаљеном управном шаблону: молбе за испашу, бегунци из земаља у којима влада глад, сви се они прихватају и скоро увек шаљу у исту област. То је област на делти, на десној обали Нила у библијској земљи Госен (Гесем). Из делте управљају и Хикси.

Синови Израиљеви мора да су се осећали врло добро у земљи Госен. Била је тачно онаква како је Библија описује (1. Мој. 45, 18; 46, 32; 47, 3), изванредно плодна земља, а пашњаци управо идеални за одгој стоке. Када је умро стари Јаков, са њиме се десило нешто непознато у Ханану, у Месопотамији и у његовом племену, па стога за његову родбину и врло чудно. Његов леш био је балсамован.

Продаја житарица Семитима из Ханана

И заповеди Јосиф слугама својим лекарима да мирисима помажу оца његова, и лекари помазаше мирисима Израиља.[1] *И наврши се четрдесет дана, јер толико дана треба онима које помажу мирисима.* (1. Мој. 50, 2-3)

Код Херодота, светског путника античког света и путописца број један, можемо читати како овај опис управо одговара египатском обичају. Јосиф је касније и сам био на такав начин сахрањен.

Под египатским фараонима „становник са песка" никада не би могао постати вице-краљ. Номади су одгајивали магарце, овце и козе, а Египћани нису ништа тако презирали колико одгајиваче ситне стоке. *Јер су Мисирцима сви пастири нечисти.* (1. Мој. 46, 34) Стога је „Азијат" само код освајача Хикса могао имати шансу да постане највећи функционер државног апарата. Под Хиксима било је чиновника са семитским именом. На скарабеима из доба Хикса без тешкоће је дешифровано име „Јаков-хер". „И није немогуће, тако гласи мишљење великог америчког египтолога Џејмс Хенри Брестеда (James Henry Breasted), да је један од вођа Јаковљевог племена из Израиља за извесно време у тим тамним временима у долини Нила задобио власт. Такав догађај би изненађујуће добро одговарао причи о продору израиљских племена у Египат, јер се тај продор у сваком случају могао десити у то време".

2. 400 ГОДИНА ЋУТАЊА

Пробуђена земља на Нилу. Тебен распаљује устанак. Протеривање Хикса. Египат постаје интернационална велесила. Индијска култура у држави Митани. „Деца Хет" на Халису. Фараонова удовица жели да се уда. Први пакт о ненападању на свету. Хетитска свадбена поворка кроз Ханан.

А деца Израиљева живљаху у земљи Мисирској у крају Гесемском и држаху га, и народише се и намножише се веома. (1. Мој. 47, 27)

Библија ништа не говори о временском периоду од 400 година, за које се време политички изглед „Плодног полумесеца" потпуно изменио. Током ова четири века дошло је до снажних кретања и померања народа. Та померања прекинула су за више од хиљаду година стару историју семитских царстава на Тигру и Еуфрату. Брзо ће велико острво културе предњег Оријента бити лишено свога личног живота. Страни народи и културе упадају из далеких, досад непознатих земаља, те то острво културе доживљава први судар са осталим светом.

1 Јаков је од Јахвеа добио име Израиљ (1. Мој 322, 28), па је доцније и сам народ добио име „Деца Израиљева".

150 година Египат је био обавијен ћутањем. Увертира за поновно буђење колоса на Нилу почиње једним чудним мотивом: риком нилских коња.

Принцу јужног града, тако вели један фрагмент папируса,[2] долази изасланик Апофиса, краља Хикса из Авариса. Јужни град је Теба, а њен принц је Египћанин Секененре, који плаћа данак страном освајачу на горњој делти. Изненађен, принц пита опуномоћеника азијатске окупационе силе: „Зашто су те послали у јужни град? Како си дошао на идеју да кренеш на тај пут?" Посланик му одговара: „Краљ Апофис - нека му је дуг живот, благостање и здравље - поручује ти: Одстрани језеро са нилским коњима на истоку твога града, јер ја од њих не могу да спавам. Даноноћно је галама у мојим ушима." Једног тренутка је принц јужног града био као громом ошинут, пошто није знао шта да одговори изасланику краља Апофиса на оно: Нека му је дуг живот, благостање и здравље! Коначно принц одговори: „Па добро, ваш господар, коме нека је дуг живот, благостање и здравље, чуће нешто о томе језеру на истоку јужног града." Међутим, посланик се не даде тако лако отпремити и постаде јаснији: „Ствар због које ме је он овамо послао мора бити спроведена!" Принц јужног града покушава да енергичног посланика на свој начин обради. Он је одлично упућен у прастару тактику, те му приређује оно што се данас назива гозба, што треба да створи пријатељску атмосферу и добру вољу. Како је то онда био обичај, он на свој начин дарује нарогушеног опуномоћеника Хикса „добрим стварима, месом и колачима" ... Узалуд! Посланик, додуше, односи у бисагама добијено принчево обећање на папирусу: „Све што си ми рекао учинићу. Реци му то." После тога принц јужног града сазива своје високе чиновнике, као и све високе официрске чинове који су му били при руци, да би им саопштио поруку коју му је послао краљ Апофис, коме нека је дуг живот, благостање и здравље! Сада једно време ћутаху сви... Овде се прекида текст папируса. На жалост, нама недостаје крај текста ове приче, али из других суврремених докумената можемо реконструисати оно што се даље догодило.

У Музеју у Каиру налази се мумија једног Секененре. Када је у Деир ел-Бахри код Тебе откривена та мумија, изазвала је посебно интересовање медицинара. На темену лубање виде се пет тешких рана од удараца. Секененре је изгубио свој живот у борби.

Звучи као бајка, па ипак је било провокативно тврђење: рикање тебанских нилских коња нарушава чак тамо горе у делти мир владара Хикса. Рикање нилских коња је, вероватно, најнеуобичајенији casus belli светске историје (Осим овог литерарног предања, један необјављени историјски текст из Карнака описује почетак устанка).

2 Папирус Салијер I, сада у Британском музеју у Лондону.

Из Тебе се устанак шири по целој земљи против омрзнутог угњетача. Опет маршују египатски батаљони низ Нил. За њима иде добро опремљена флота пловећи светом реком у правцу севера. У огорченим крвавим нападима, после толико година опсаде, пада 1580. г. пре Христа Аварис, висока тврђава Хикса у делти. Ахмосе, син Секененра, је прослављени ослободилац Египта. Један његов имењак, поморски официр нове египатске краљевске морнарице, оставио је потомству на зидовима своје гробнице у Ел-Кабу један извештај о тој одлучној бици. Пошто је прво опширно описао своју обуку, он кратко војнички извештава: „Заузет је Аварис, ја тамо заробих једног човека и три жене, у свему четири личности. Његово величанство даде ми их као робове."

Тај поморски официр уме да прича и о копненом рату: „Опседали смо три године Шарухен и Његово величанство га заузе." И овога пута је Ахмосе био награђен: „Тада сам тамо запленио две жене и једног слугу. Добио сам злато за храброст, а да не говоримо о томе да су ми дали на поклон заробљенике као робове."

Шарухен је због свог доминантног положаја у Негеву био важан стратегијски пункт, јужно од сурих планинских ланаца Јудеје. Мала хумка од рушевина Tell Far'a, то је све што је од њега остало. Флиндерс Петри (Flinders Petrie), славни енглески археолог, ту је 1928. г. откопао један јаки зид.

Разнобојна најамничка војска Египћана, састављена од Црнаца, Азијата и Нубијаца, маршује кроз Ханан даље према северу. Из горког искуства прошлости извукли су нови фараони поуку. Њихова земља не сме више да буде жртва изненадног напада. Египат не губи време да би себи створио тампон државу далеко од својих граничних утврђења. Остатак државе Хикса бива уништен, а Палестина постаје египатска провинција. Од некадашњих конзуларних постаја, од трговачких стоваришта и курирских станица у Ханану и на феничанској обали настају стални гарнизони, утврђена упоришта, египатске тврђаве у покореној земљи.

После више од две хиљаде година, колос са Нила излази из сенке својих пирамида и сфинги са жељом да се активно укључи у догађаје изван својих граница и да и сам у догађајима у осталом свету има своју реч. Египат поступно сазрева у светску силу. Све што је живело изван долине Нила - све су то били најпре „Азијати" достојни презира, „Становници са песка", „Одгајивачи стоке" - дакле, народи недостојни пажње једног фараона. Сада Египћани постају приступачнији. Почињу да кореспондирају са осталим земљама, што је раније било незамисливо. Међу дипломатским нотама у архиву палате Мари нема ни једног јединог списа са Нила. Tempora mutantur - времена се мењају.

Продор их води најзад и у Сирију, па и до обала Еуфрата. Тамо Египћани тек наилазе на народе о којима нису знали да уопште постоје. Уза-

луд свештеници трагају по старим папирусним свицима у храмовној архиви и узалуд студирају ратне извештаје бивших фараона. Нигде нема чак ни наговештаја о њима непознатом царству Митани.

Оснивање тога царства приписује се једном врло активном и стваралачком народу чије име спомиње Библија још у доба Аврама, а то су Хореји (Хорити) (1. Мој. 14, 6).

У близини нафтоносних поља Киркука у Ираку, где сада амерички торњеви црпу из земље неизмерно благо, археолози из Америке и Ирака наишли су на једно веће насеље, на стари град Хореја Нузи. Списи нагомилани као брда, међу њима, пре свега, прописи о браку и наслеђу, изванредно интересантне информације: библијски Хореји нису били семитски народ, њихова постојбина била су брда на језеру Ван. Хорејски списи упућују на то да се руководећи слој састојао од индоаријеваца. Чак и њихова спољашност је засведочена. Они су били типови кратке лубање као данашњи Јермени.

У северној Месопотамији они су између горњег тока реке Еуфрата и Тигра основали моћно царство Митани. Њихови краљеви су окупили око себе витезове борних кола, начинивши од њих аристократе. Имали су индо-аријска имена. Аристократи земље зову се „Марија“, што значи „млади ратник“. Марија је стара индијска реч, а староиндијским боговима посвећени су њихови храмови. Чаробне песме Ригведа одјекивале су пред статуама Митре, победоносног борца светлости против таме, пред Индром који господари над временским непогодама и пред Варуном који је управљао светским збивањима. Стари богови Семита срушени су са својих престола.

Ови Митанићани су изразити љубитељи коња, управо заљубљени у коње. На обалама широких река они су одржали прве коњске трке на свету. Постоје праве библиотеке глинених плоча које садрже упутства како треба одржавати коњске ергеле, правила за обуку младих коња, упутства за јахање младих коња, прописи о храни и тренингу за тркачке коње. То су хиполошка дела која се могу мерити са сваком савременом књигом о гајењу коња. Коњ је код Маријаца, аристократских бораца на колима, био поштованији од човека.

Са овом државом Митани Египат је сада имао заједничку границу, којој неће бити суђено да буде у миру. Локалне záђевице не престају. У препадима са једне и друге стране египатска одељења стрелаца све чешће воде огорчену борбу са борцима на колима. У ратним окршајима они упадају једни другима дубоко у државу. Долине Ливана, обале Оронта и Еуфрата, попришта су бесконачних битака и крвавих покоља. Скоро цео један век оба царства се налазе у сталном сукобу.

Нешто пре 1400. г. пре Христа ратоборни Митанићани нуде мир Египћанима. Од непријатеља постаје пријатељ. Митаниски цареви пребацују

своју активност на унутрашњу политику. Са великом помпом и богатим поклонима они шаљу своје кћери у земљу на Нилу, а њихове принцезе удају се за фараоне. Тако се у три узастопне владалачке генерације меша по први пут индоаријска и египатска крв. Вероватно је то била једна од њихових принцеза, која је постала најславнија од свих фараонових жена: Нофретете, чија лепота још и данас узбуђује свет. Њен муж Аменофис IV био је египатски бог сунца Ехнатон.

Шта је био разлог за неочекивану спремност ратоборних Митанићана да склопе мир?

Иницијатива је дошла споља, јер је њиховоме царству изненада запретила опасност на два фронта. Један други јаки противник почео је са северозапада, из Мале Азије, да са својим армијама опседа границе. То је био народ о коме су све до нашег века научници једва нешто и знали, али који је у Старом завету играо велику улогу - Хетити.

Међу синовима Хетовим Аврам је подигао свој шатор на југу брда Јудеје код Хеврона, купивши од њих земљу, на којој је уредио гроб сво-

Три велика царства после 1400. год. пре Христа - Египћани, Хетити, Митани

јој жени Сари (1. Мој. 23, 3). Исав се, на велику жалост својих родитеља, Исака и Ревеке, оженио са две Хетићанке (1. Мој. 26, 34), а и сам краљ Давид узео је *жену Урије Хетејина* (2. Сам. 11, 3). Од пророка Језекиља сазнајемо да су Хетити учествовали у изградњи Јерусалима: *Постањем и родом ти си из земље Хананске, отац ти беше Аморејац а мати Хетејка.* (Језекиљ 16, 3. 45)

Поновно откриће хетитског народа, који је био сасвим потонуо у царство заборава, успело је у срцу Турске, кратко време после преласка у овај век.

У висинском пределу, источно од главног града Анкаре, река Халис на своме путу ка Црном мору прави велики лук. Скоро у средини лука лежи место Богхаскеј. „Богхас" на турском значи „клисура", а „кеј" значи „село". Код „овог села у клисури" открио је немачки египтолог професор Хуго Винклер (Hugo Winckler) 1905. године мноштво списа клинастог писма, међу којима се налази један својеврстан хијероглиф. Тај хијероглиф изазвао је највећу пажњу, али не само код научника. Запрепашћени свет сазнао је какав је то био народ кога Библија назива *децом Хетита*. Преводи хијероглифа враћају Хетите, тај дотле непознати индогермански народ и њихово пропало царствр, у центар пажње света.

Две године касније опет полази једна експедиција из Берлина у Богхаскеј. Овога пута, под руководством Ота Пухштајна (Otto Puchstein), председника Берлинског археолошког института, да би се испитало велико брдо рушевина изнад села. Овде се налазило место Хатуза, горда престоница Хетитског царства. Оно што је од ње остало јесу велике руине, остаци зидова и храмова, капије тврђава, рушевине једног целог града. Њене зидине опасивало је подручје од 170 хектара. Хатуза је била велика скоро као средњовековни Нирнберг. На капијама града изрезбарени су рељефи човечије величине. Овим изображењима од црног и као гвожђе тврдог базалта захваљујемо наше сазнање о спољашњем изгледу хетитских краљева и ратника: дуга црна коса падала је преко леђа као савијена пунђа. На глави су носили високу повијену капу, а кратку кецељу држао је широки појас. Уз то су носили ципеле са кљуном.

Када је године 1370. пре Христа краљ Хетита Шупилулиума кренуо у поход против југоистока са јаком војском, били су избројани дани Митани царства, упркос умешној дворској политици њихових владара. Шупилулиума разбија царство бораца на колима, приморава их на плаћање данка и продире до брегова Ливана на северу Ханана. Такорећи преко ноћи, у Сирији је Египат добио другог не мање снажног и завојевачког суседа.

Из тога времена потиче један драгоцени документ. Принц Мурсилис, син Шупилулиуме, у својим успоменама извештава о једној епизоди са краљевског двора Хетита, која је на њега морала оставити снажан утисак да је исту и писмено сачувао.

Анес-ен-Амун, жена фараона Тут-Ан-Амуна, остала је удовица. Имала је врло чувене родитеље Ехнатона и Нофретете. Ми је познајемо из дивних египатских приказа као нежно и као роса младо створење. Ипак, она је морала бити жена која је тачно знала шта хоће, па је покушала, улажући целу своју очаравајућу личност, да води високу политику за добробит свога наррда. Са једним опремљеним фараонским креветом и фараонским престолом - какво примамљиво средство - она покушава да онемогући нападачке планове свог новог моћног суседа. Хетитски ратници били су управо упали у Амку, плодну земљу између Ливана и Анти-Ливана (види слику на стр. 128).

Мурсилис је диктирао:

Када су људи из Египта чули за напад на Амку уплашише се. Пошто је - да би ствар била још тежа - њихов господар (Тут-Ан-Амун) управо био умро, посла египатска краљица, која је постала удовица, једног посланика моме оцу са следећим писмом: „Мој муж је умро, а ја немам сина. Кажу да ти имаш пуно синова. Ако би ми послао једног од својих синова, могао би он постати мој муж. Ја се гнушам од помисли да узмем једног од својих слугу и учиним га својим мужем". Када је мој отац примио ту вест, сазва он савет великаша и рече: „Откако постоји свет није се тако што десило". Он изасла свога собара Хату-цитиса: „Иди и донеси ми поуздане информације, јер може бити да они желе да ме преваре: можда имају каквог принца, и стога хоћу да ми о томе донесеш поуздане информације." Египатски посланик уважени Ханис дође моме оцу. Пошто је мој отац пре поласка на пут у Египат инструисао Хату-цитиса: „Можда имају каквог принца: они би могли покушати да ме преваре, те можда и немају потребе за једним од мојих синова који би преузео власт" - то је египатска краљица одговорила моме оцу писмом: „Зашто кажеш да би они могли покушати да ме преваре? Да имам сина, зар бих ја онда писала у једну страну земљу, и то на такав начин који је понижавајући за мене и за моју земљу? Ти немаш поверења у мене и још ми о томе пишеш. Он који је био мој муж умро је, а ја немам деце. Треба ли можда да узмем једног од својих слугу и да га учиним својим мужем? Нисам писала ни у једну другу земљу, ја сам само теби писала. Говоре да имаш много синова. Дај ми једног од својих синова и тај ће бити мој муж и краљ у Египту." Пошто је мој отац био великодушан, повиновао се жељи те даме закључивши да јој пошаље жељеног сина.

Овој неуобичајеној брачној понуди судбина није била наклоњена. Фараонски престо и кревет Анес-ен-Амуне остадоше празни. Кандидат око којег се краљица отимала био је убијен на путу за Египат.

На истој релацији Халис-Нил, око 75 година касније, једна друга брачна понуда имала је свој срећни завршетак, иако увертира од ратних узвика и звецкања оружја то није обећавала. Рамзес II, назван „Велики", кренуо је са својим трупама преко Палестине у Сирију. Он жели да коначно

рашчисти са омраженим Хетитима.

У долини Оронта, где се данас шире велика поља памука и где стари град крсташких витезова „Krak des Chevaliers“ гледа у плодну равницу Букеа, а нешто јужније од зеленог Хомс језера, лежао је тада град Кадис (Kades). Пред његовим вратима сукобиле су се четири египатске армије на тешким борним колима са хетитском пешадијом. Ова битка, додуше, није донела жељену победу Рамзесу II - за длаку је мога и сам пасти у ропство - али са њом су престали ратни окршаји. Године 1280. пре Христа, Хетити и Египћани склопише у историји први пакт о ненападању и заједничкој одбрани. Добар споразум запечаћен је још и женидбом Рамзеса II са једном хетитском принцезом. Многи написи, дугачки и по неколико метара, детаљно и врло верно описују шарени миље овога, у тадашњим оквирима, управо међународног догађаја. Тај извештај садржи исти у Карнаку, Елефантини, Абу Симбелу или на многобројним другим стелама.

Рамзес II бацио је у засенак све своје претходнике што се тиче пропаганде и самохвалисања.

Тада дође неко да би донео извештај Његовом величанству. Он рече: „Гле, чак и велики принц Хатија (Хетита)! Његова старија ћерка биће доведена и она носи собом огроман данак сваке врсте... Они су дошли до границе Вашег величанства. Нареди да наша војска и великодостојници оду пред њу у сретање.“ Тада Његово величанство обузе велика радост, а и палата беше радосна када је сазнала за ове јединствене ствари које беху сасвим непознате у Египту. Тако је он брзо изаслао војску и достојанственике њој у сретање.

Велика делегација послата је на север Палестине да би довела невесту. Непријатељи од јуче су се побратимили: „Тако је ћерка великог принца Хатија дошла у Египат. И док су је пратили пешадија, борци на колима и достојанственици Његовог величанства, измешали су се они са пешадијом и борцима на колима из Хатија. Цео народ из земље Хетита био је помешан са Египћанима. Они су заједно јели и пили, били су једнога срца као браћа.”

Велика свадбена поворка креће из Палестине у град Пер-Рамесе-Мери-Имен у делти Нила. „Тада доведоше ћерку великог принца Хати... пред Његово величанство... Тада Његово величанство виде да она има лепо лице као богиња... И он је заволе више него ишта на свету... “

Деца Израиљева мора да су били очевидци свечаног доласка поворке у град Пер-Рамесе-Мери-Имен, што иначе значи „кућа Рамзеса љубимца бога Амуна“. Како то библијска казивања приказују, њихов боравак у овоме граду није ни у ком случају био добровољан.

И баш од тога момента Библија наставља своја казивања. Четири стотине година боравка деце Израиљеве у земљи на Нилу она је пропра-

тила ћутањем. Али почетак једног значајног одељка историје библијског народа није весео.

3. КУЛУЧЕЊЕ У ПИТОМУ И РАМЗЕСУ

Јосиф је већ давно умро. Сликовита прича у кнежевској гробници. Кулучки град Питом у египатским текстовима. Нова резиденција на делти Нила. Рамзес II. Опсена грађевинарске вештине и сујете. Монте ископава кулучки град Рамзес. Мојсије је написао своје име са „мс". Месопотамска прича о беби у корпи. Мојсије бежи у Мидијан. Невоље које познаје земља на Нилу.

Тада наста нов цар у Мисиру који не знађаше за Јосифа. И поставише над њима настојнике да их муче тешким пословима. И грађаше народ Израиљев фараону градове Питом и Рамесу. (2. Мој. 1, 8, 11)

Новога краља, који највероватније није ништа знао о Јосифу, можемо уз велику вероватноћу да назовемо Рамзес II, односно једним од његових претходника. Његово непознавање Јосифа је сасвим разумљиво, јер Јосиф је живео столећима пре њега у доба Хикса. Тешко је веровати да је име Хикса, које су Египћани толико мрзели, уопште остало у предању, а камоли још имена великаша и високих чиновника из тога доба. Чак да је овај фараон из нове династије био сам Рамзес II, или неки од његових претходника, и познавао Јосифа, не би хтео да ишта зна о њему. За једног свесног Египћанина морао би он, Јосиф, из два разлога пасти у заборав. Прво, зато што је био Азијат а самим тим презрени „путник са песка", а друго, због своје функције као највиши службеник омрзнуте окупационе силе. Посматрано са последњег становишта, позивање на Јосифа од стране Израиља не би било никаква препорука у очима фараона.

Што се тиче кулучког рада у старом Египту, који су и деца Израиљева искусила на великим грађевинама на Нилу, он се може оценити помоћу једне прастаре слике, коју је нашао Перси Њубери, проналазач слике патријараха у Бени-Хасану, у каменој гробници, западно од краљевског града Тебе.

На зидовима једног великог свода приказани су сликовити детаљи из живота једног велможе, везира Рехмире, као и све оно што је он икада за живота учинио за благостање народа. Једна сцена приказује га како контролише јавне радове. У једном детаљном опису египатске производње цигли пада у очи да радници, одевени само једном ланеном кецељом, имају светлу боју коже. Упоређење са тамнопутим надзорницима показује да светлопуте личности, свакако Семити, ни у ком случају нису Египћани. „Он нас снабдева хлебом и пивом и свим добрим

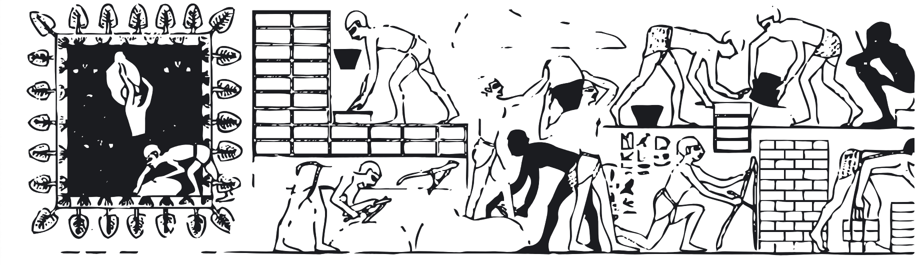

Страни радници у цигланама у Египту

стварима." И поред признања да је храна добра, остаје чињеница да они овде нису били добровољно, већ су били на принудном раду. „Штап је у мојој руци", вели са хијероглифа један од египатских надзорника, „и стога не будите лењи."

Слика је упечатљива илустрација за библијске речи: *И жестоко нагањаху Мисирци синове Израиљеве на послове и загорчаваху им живот тешким пословима блатом и опекама* (2. Мој. 1, 13, 14). Израиљ је био пастирски народ, ненавикнут на другу врсту посла, који му је стога био двоструко тежи. А грађевински и цигларски послови били су му кулучки рад.

Слика у овом гробу приказује једну сцену приликом изградње Амоновог храма у граду Теби. „Класични" кулучки градови синова Израиљевих били су, међутим, Питом и Рамзес (Рамеса). Оба имена се појављују у нешто измењеном облику на египатским цртежима. „Пер-Итум", „кућа бога Атума", назива се град кога је вероватно изградио Рамзес II. А већ поменути Пер-Рамесе-Мери-Имен је библијска Рамеса. Један натпис из доба Рамзеса II говори о „Апиру-ма" „који су довлачили камење за велику тврђаву града Пер-Рамесе-Мери-Имен". Можда „Апиру" означава Семите?

Још остаје питање где су лежала оба ова кулучка града. Било је познато оволико: владари Новога царства преместили су своју резиденцију из старе Тебе на север у Аварис, из којега су Хикси управљали земљом. Нова међународна политика сматрала је саветним не бити сувише далеко од догађаја, као што би то био случај са Тебом, која је лежала много јужније. Из саме делте било је лакше надзирати немирну „Азију" и поседе у Ханану и Сирији. Новој престоници је фараон Рамзес II дао своје име. Од некадашњег Авариса постао је град Пер-Рамесе-Мери-Имен.

После много нагађања и претпоставки, археолошки ашов је окончао неслагање о локацији једног од два кулучка града. Онај ко путује у Египат може да у свој програм стави обилазак његових руина. Од Каира је то око 100 километара вожње аутомобилом. Отприлике у средини Суецког канала, тамо где је он спроведен кроз некадашње Крокодилско

језеро (Тимса језеро), пружа се према западу једна сува долина, која се простире до источног рукавца Нила, а позната је под именом Вади Тумилат. На раздаљини од десет километара налазе се два брежуљка од руина. Први је Тел ер-Ретаба, библијски Питом, а други је Тел ел-Машута, по неким научницима Питом, а по другима библијски Сохот (2. Мој. 12, 37; 13, 20). Осим остатака од амбарова жита, пронађени су и натписи у којима је реч о кућама за оставу.

Да је пре 4000 година постојала заштита патената, онда би Египћани морали добити патент за пшеничне амбаре. Силоси на канадским и америчким пшеничним фармама још и данас се граде по истом принципу. Додуше, египатски силоси нису достигли те гигантске размере. Али велики амбари, округле грађевине пречника 8 метара, са узлазном рампом до отвора за сипање, нису били никаква реткост у земљи на Нилу. Амбаре за жита израдио је Јосиф као велики везир (1. Мој. 41, 48), а његови потомци градили су амбаре у земљи гесемској, принудним радом.

Тражење другог кулучког града Рамесе (то је Пер-Ра-месе-Мери-Имен, раније вероватно Танис/Аварис или Кантир, 18 км јужно), дуго времена није давало никаквог резултата. Тек скоро три деценије после открића Питома пронађена је и Рамеса, године 1930.

Фараон Рамзес II, назван „Велики“, био је тврди орах за археологе. По свему судећи, његова сујета била је већа од његове грађевинарске страсти, тако да се није либио ни тога да се кити туђим перјем. Покољења треба да се диве градитељу Рамзесу II! А она су се заиста и дивила. Научници, који проучавају антику, у почетку једва да су могли претпоставити на колико ће храмова, профаних грађевина и ко зна још где, наићи на натпис „Рамзес II“. Када су се грађевине почеле детаљније посматрати, објашњење није више представљало никакву сметњу: многе грађевине су морале бити изграђене још столећима пре Рамзеса II. Да би угодио својој сујети, Рамзес II је одлучио да и на тим грађевинама уреже своје име (види слику мумије Рамзеса II на стр. 127).

У делти је тражење града Пер-Рамесе-Мери-Имен представљало

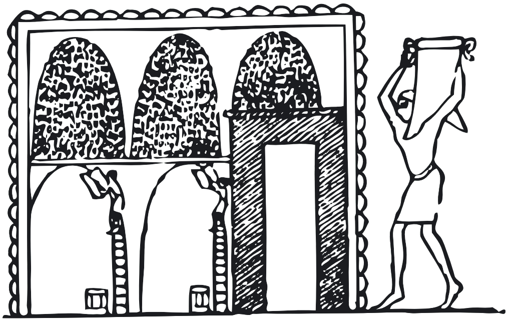

Велики силоси за жито у Египту

лутање са једне хумке на другу. Најзад се, једно за другим, почело на поједина налазишта у околини источне делте Нила гледати као да су то управо места: Питом, Хелиополис, Пелузијум и др. Нагађању је учињен крај тек онда када је ашов штразбуршког професора Пјер Монтеа (Pierre Montet) године 1929. забоден у земљу у близини данашњег рибарског села Сан. 50 километара југозападно од Порт Саида ископао је Монте од 1929-1932. велики број статуа, сфинга, стубова и остатака грађевина, које су све имале на себи ознаке Рамзеса II. Овога пута није било никакве сумње о томе да је научник имао пред собом остатке од Пер-Рамесе-Мери-Имена, кулучког града Рамесе из Библије. Исто онако као и у Питому, и овде су пронађени остаци и рушевине житних амбара и магацина.

Израиљци су у правом смислу речи били жртве грађевинарске страсти фараона. Положај њихове усељеничке области убрзао је одлуку о њиховом упућивању на кулучки посао. Библијски Гесем, са својим богатим ливадама, почињао је само неколико километара јужније од нове престонице и простирао се до Питома. Ништа није било логичније него ове странце, који су се налазили пред вратима великих грађевинарских подухвата, отргнути од њихових стада и шатора и отерати их на принудни рад.

Руине код Сана не дају да се ишта наслути од некадашњег сјаја метрополе. А оно што су колоне израиљских кулучара виделе на свом свакодневном путешествију ка градилиштима можемо сазнати из једног савременог папирусног писма. Одушевљено пише ученик Паи-Бес своме учитељу Амен-ем-Опету:

„ ... Ја сам дошао у Пер-Рамесе, љубимцу Амона, и сматрам да је он диван. Диван град којем нема равног. Према плану Тебе, њега је подигао исти бог Ра. Боравак у њему значи живети дивним животом. Његова поља пружају обиље лепих ствари. Свакога дана овде има свеже хране и меса. Његови рибњаци су пуни рибом, њихове лагуне су пуне птица, а ливаде су им покривене зеленом травом, плодови су им на обрађеним њивама са укусом меда. Њихови магацини пуни су јечма и жита, а уздижу се у небеса. Има лука и зачина за јела. Има нара, јабука, маслинки и смокава у воћњацима, слатког вина из Кенкема које је укусније од меда. Рукавац делте Ши-хор испоручује со и шалитру. Њихове лађе долазе и одлазе. Овде има свакодневно свежих животних намирница и стоке. Човек је срећан када тамо станује и оданде нико не виче: Дај Боже! Мали људи живе тамо као и велики. Хајдемо да тамо прославимо њихове небеске празнике и почетак годишњих доба.“

После много година, живот у пустињи ће код синова Израиљевих избрисати сећање на тежак кулучки рад. Остала је само успомена на

обиље намирница у делти: *Камо да смо помрли од руке Господње у земљи Мисирској, кад седосмо код лонаца с месом и јеђасмо хлеба изобила!* (2. Мој. 16, 3) *Ко ће нас нахранити меса? Опоменусмо се риба што јеђасмо у Мисиру забадава, и краставаца, и диња, и лука црнога и белога... Ко ће нас нахранити меса, јер нам је добро било у Египту?* (4. Мој. 11, 4; 5, 18)

Налази у ископинама и савремени текстови, који се скоро потпуно слажу, поткрепљују библијске исказе. Али не треба мислити да је овим завршена академска распра о историјској тачности ових догађаја у животу Израиљаца.

Скоро саблажњиво звуче речи Американца проф. Вилијам Фоксвел Олбрајта (William Foxwell Allbright), које се може сматрати меродавним, јер је један од ретких научника универзалног формата - он је теолог, историчар, филозоф, оријенталиста, археолог и истраживач упоредних језика.

„Према данашњем нашем познавању топографије источне делте, извештај о почетку изласка, који је описан у 2. Мој. 12, 37 и 13, 20, топографски је потпуно тачан. Други докази за историјски карактер изласка и лутања у областима Синаја, Мидиана и Кадиса могу се лако навести захваљујући нашем све већем познавању топографије и археологије. Овде се морамо задовољити уверењем да прекомерно критичан став, који се заузима према ранијим историјским традицијама, нема више никаквог оправдања. Чак се и датум изласка, који је био толико оспораван, може данас утврдити у не сасвим широким границама... Ако тај датум поставимо да је био 1290. г. пре Христа, тешко да ћемо погрешити, јер су прве године владавине Рамзеса II (1301-1234), (према новом рачунању, 1290-1224/23) биле углавном испуњене грађевинском активношћу у граду коме је он дао своје име, а то је Рамзес (Рамеса) из израиљске традиције. Изненађујућа подударност између овог датума и оног из 2. Мој. 12, 40 од 430 година - *а бавише се синови Израиљеви у Мисиру четири стотине и тридесет година* (2. Мој. 12, 40) - усељавање је морало бити око 1720. г. пре Христа - може бити да је чисто случајна, али зато ипак заслужује пажњу."

Владавина Рамзеса II јесте доба угњетавања и кулучког рада Израиља, али је она тако исто и време када је у народу поникао велики ослободилац - Мојсије.

И кад Мојсије беше велик, изиде к браћи својој и гледаше невољу њихову. И виде где некакав Мисирац бије човека Јеврејина између браће његове. И обазре се и тамо и амо, кад виде да нема никога, уби Мисирца и закопа га у песак... И фараон чув за то тражаше да погуби Мојсија. Али Мојсије побеже од фараона и дође у земљу мадијамску и седе код једног студенца. (2. Мој. 2, 11-12, 15)

Мојсије је Јеврејин који је рођен у Египту, васпитан код Египћана и чије име се доводи у везу са кореном семитске речи „МС“, „извађен“, али подсећа и на египатску реч која значи „дечак, син“. Низ фараона носило је име Амозис, Амазис, Тутмозис. А Тутмозе било је име чувеног вајара, чије је ремек-дело неупоредиво лепа глава Нофретете, којој се и данас диви цео свет.

То су чињенице. Египтолози то знају. Али широка јавност узима на нишан чувену библијску причу о Мојсију и котарици, те вечитим сумњалицама није тешко да на основу ове узбудљиве приче изведу привидан аргумент против веродостојности Мојсијеве личности. „То је легенда о рођењу Саргона“, говоре они, и „тиме је све решено.“

О краљу Саргону, оснивачу семитске династије из Акада 2360. године пре Христа, говори клинасто писмо: „Саргон, моћни краљ, краљ од Акада, то сам ја. Моја мати је била свештеница бога Ениту, свога оца нисам познавао... Мати ме је зачела, у тајности ме родила, ставила ме је у котарицу од трске и његов поклопац је заптила смолом. Ставила ме је у реку... Река ме носила и донела ме до Акија, водолије. Аки, водолија... узе ме за сина и одгаји ме...“

Сличност са библијском историјом о Мојсију је заиста запрепашћујућа. *А кад га не може више крити, узе ковчежић од сите и обли га смолом и паклином, и метну дете у њ и однесе га у трску крај реке.* (2. Мој. 2, 3) Прича о корпи је једна прастара народна прича код Семита. Столећима је она ишла од уста до уста. Легенду о Саргону из 3. миленијума пре Христа налазимо чак у нововавилонским клинастим таблицама из 1. миленијума пре Христа. Она није ништа друго него украс којим су покољења од вајкада улепшавала живот великих људи. Коме би пало на памет да посумња у историчност цара Барбаросе само због тога што он и данас живи под Кифхојзером?

Чиновници свуда уживају заштиту државе. У доба фараона је то било исто као и данас. Стога Мојсију, када је у праведном гневу убио државног надзорника кулучког рада, није ништа друго остало него бекство, да би се спасао казне коју би сигурно искусио.

Мојсије је иступио исто онако као пре њега Синухе. Он бежи на исток из уже египатске области. Пошто су Ханан окупирали Египћани, Мојсије бира себи за уточиште брдовити Мидијан источно од Акабског залива, јер је са њим био у рођачким везама. Хетура је била жена праоца Аврама пошто је Сара била умрла (1. Мој. 25, 1). Један од њених синова звао се Мидијан. Племе Мидијан се у Старом завету често назива Кенеј (4. Мој. 24, 21). То значи „онај који припада кујунџијама“. Та реч на арапском гласи Каин, а на арамејском Каинија - ковач. Овај назив стоји у вези са налазиштима метала у области где је живело ово племе. Планински ланци источно од Акабског залива богати су бакром, како

је то доказано најновијим испитивањима земљишта које је вршио Американац Нелсон Глук (Nelson Glueck).

Ниједна држава не пушта лако тако јефтину страну радну снагу из земље. То је морао да искуси и Израиљ. Коначно су општа несрећа и невоља учиниле да се од Египћана изнуди дозвола за излазак. Да ли је та општа несрећа наступила у доба Мојсија, за сад се не може одговорити са да или не, пошто о томе до сада нису пронађени савремени документи. Међутим, општа несрећа није ништа ни необично нити невероватно. Те опште несреће спадају баш у египатски локални колорит: *вода Нила преметну се у крв, те изађоше жабе на земљу Мисирску... пустићу на тебе и на слуге твоје и на народ твој свакојаке бубине... и сва стока мисирска угину и најзад град, гуштери и помрачење* (2. Мој. 7-10). Догађаје, како их Библија овде описује, доживљавају Египћани још и данас, на пример „црвени Нил".

Наталожене материје из абисинских језера боје речну воду, пре свега у горњем току, па та боја може да буде загаситоцрвена. Та је боја врло слична крви. У доба поплава долази до размножавања жаба, а често и до најезде комараца, и то у таквој мери да постоји опасност за земљу. У категорију инсеката свакако спада и псећа мува. Та мува често у јатима напада целе области, продире у очи, нос и уши и може да изазове озбиљне болове.

Сточне куге има свуда у свету. Код богиња које нападају како човека тако и животиње, могло би се радити о нилској грозници или нилском сврабу. То је један оток праћен сврабом, који се често зна изменути у чиреве. Ова гадна кожна болест претила је Мојсију и за време лутања кроз пустињу као казна: *Удариће те Господ приштевима мисирским и шуљевима и шугом и крастама, да се нећеш моћи исцелити* (5. Мој. 28, 27).

Град је, додуше, на Нилу веома ретка појава, али ипак није непознат. Годишње доба за ову појаву је јануар или фебруар. Јата скакаваца су, међутим, у земљама Оријента типична катастрофална појава. Исти је случај и са изненадним помрачењима. Хамсин, који се зове и самун, јесте врео ветар који пред собом носи огромне количине песка. Тај песак засењује сунце, дајући му тамножућкасти сјај и чинећи да сунце помрачи усред бела дана. Само смрт прворођених је невоља за коју нема објашњења (2. Мој. 12, 29).

III
Четрдесет година у пустињи
Са Нила на Јордан

1. НА ПУТУ ЗА СИНАЈ

Полазак из Рамесе (Рамзеса). Два места где се десило чудо на мору. Трагови гасова на Суецком каналу. Три дана на путу без воде. Јато препелица у доба сеобе птица. Експедиција објашњава феномен мане. Египатски рударски центар на Синају. Азбука на хаторском храму.

И отидоше синови Израиљеви из Рамесе у Сохот. (2. Мој. 12, 37) *Али Бог заведе народ путем преко пустиње на Црвеном мору.* (2. Мој. 13, 18) *Тако отишавши из Сохота стадоше у око у Етаму накрај пустиње.* (2. Мој. 13, 20) *И тераше их Мисирци, стигоше их, сва кола фараонова, коњица његова и војска његова, кад беху у околу на мору код Пи-Аирота према Вел-Сефону.* (2. Мој. 14, 9)

Први део пута можемо тачно да пратимо према географској карти. Он не пролази - и то се изричито каже - у правцу каснијег филистејског пута (2. Мој. 13, 17), који је, иначе саобраћајница број 1 из Египта у Азију преко Палестине. Овај главни друм за караване и војне јединице иде скоро паралелно са обалом Средоземног мора, те је и најкраћи и најбољи, а у исто време, највише и најбоље чувани пут. Војска и чиновници по граничним караулама контролишу сваки улазак и излазак.

Такав пут крије у себи велики ризик. Стога деца Израиљева путују према југу. Од Пер-Рамесе, на источном рукавцу делте, иде се прво у Сохот у Вади Тумилат. После Етама је прва следећа станица Пи-Аирот. Библија наводи да се ово место налази *између Мигдола и мора према Вел-Сефону* (2. Мој. 14, 2). Овај Мигдал појављује се и у египатским текстовима, а значи „кула“. Једна тврђава обезбеђује тамо на југу карвански пут према Синају. 25 километара северно од Суеца ископани су његови остаци у Абу Хасану.

И пружи Мојсије руку своју на море, а Господ узби море ветром источним који јако дуваше целу ноћ, и осуши море и вода се раступи. И пођоше синови Израиљеви посред мора сухим, и вода им стајаше као зид с десне стране и с леве стране. (2. Мој. 14, 21. 22)

... Море гута једно оделење Египћана на борним колима, које је покушало да стигне народ Израиљев, заједно са коњима и коњаницима.

Ово „чудо на мору" стално је занимало духове. Оно што наука и истраживања до данас нису могли да објасне, то није само бекство за које има више реалних могућности, него је спорно место где је бекство могло бити извршено. На то питање још није добијен јасан одговор.

Прва тешкоћа налази се у преводу. Јеврејска реч „Јам Суф" преводи се некад као Црвено море, други пут као Рогозно море. О Рогозном мору говори се често: *Јер чусмо како је Господ осушио пред вама Црвено море* (Рогозно море) *кад изидосте из Мисира* (Исус Навин 2, 10). У Старом завету оно се све до пророка Јеремије назива „Рогозно море". А Нови завет га назива само Црвено море (Дела ап. 7, 36, Посл. Јевр. 11, 29).

На обалама Црвеног мора, међутим, не расте трска. Право Рогозно море лежало је нешто северније. Поуздана реконструкција тадањег географског положаја - а то је друга тешкоћа - није више могућа. Изградњом Суецког канала у прошлом веку потпуно је измењено лице овога подручја. Према прорачунима, који су врло вероватни, то „чудо на мору" морало се одиграти баш на подручју Суецког канала. Тако је нпр. приликом копања канала нестало старо Балах језеро, које је лежало јужно од филистејског пута, па је од њега остала мочвара. У доба Рамзеса II постојала је веза од Суецког залива све горе до Горких језера. Вероватно је ова веза допирала чак до Тимса језера, Крокодилског језера. У томе крају је некада постојало море - рит. Водена веза до Горких језера била је на много места проходна, јер су се стварно могли пронаћи газови. Према томе, бекство из Египта преко мора - рита је сасвим било могуће.

У рано хришћанско доба поклоници су веровали да је бекство Израиљаца извршено преко Црвеног мора. Они су при томе мислили на северни крај залива, у близини града ес-Сувеса, данашњег Суеца. И овде се могао извршити прелаз. Повремено јаки северозападни ветрови у тој мери враћају воду у северном врху Суецког залива да је могућ прелаз пешке на другу обалу. У Египту преовлађује западни ветар, док је у Библији спомињани источни ветар типичан за Палестину.

Потом крену Мојсије синове Израиљеве од Мора црвенога, и пођоше у пустињу Сур, и три дана ишавши по пустињи не нађоше воду. Оданде дођоше у Меру, али не могоше пити воде у Мери, јер беше горка. (2. Мој. 15, 22-23)

И дођоше у Елим, где беше дванаест извора и седамдесет палама. (2. Мој. 15, 27)

Од Елима се подигоше и сав збор синова Израиљевих дође у пустињу Син, која је између Елима и Синаја. (2. Мој. 16, 1)

И тако започе мукотрпни марш - номадски живот у оскудним степским условима, који ће трајати 40 година!

Са магарцима, козама и овцама могу се дневно превањивати само мале деонице пута, око 20 километара. А циљ једне дневне деонице је увек следеће место где има воде.

Четрдесет дугих година путују деца Израиљева ивицом пустиње, од бунара до бунара, од места до места са водом. На основу места одмаралишта које Библија наводи могу се упознати најважније етапе.

Маршрута је врло верно и убедљиво приказана у 4. Мој. гл. 33. Као што је и природно за групу људи и животиња, ни ова се не удаљава од оаза и пашњака како на Синају, тако ни у Негеву.

Од Нила па до брегова полуострва Синај постоји један прастари утрвени пут. То је био транспортни пут за небројене раднике и колоне робова који су још од 3000. г. пре Христа копали бакар и тиркиз у синајским брдима. Више пута током миленијума били су рудници напуштени, па су столећима били и заборављани. Рамзес II сетио се блага које овде лежи, па је наредио да рудници поново оживе.

И тим путем према рудницима води Мојсије свој народ. Пут почиње код Мемфиса, пролази врхом рукавца залива код данашњег Суеца, па потом савија једним безводним путем од 70 километара према југу, без оаза и без једног јединог извора. Библија изричито наводи, када саопштава о почетку путовања, да су они три дана путовали пустињом, без воде, и да су затим дошли на један горак извор и ускоро затим на једну доста бујну оазу са *дванаест бунара и седамдесет палми*. Овај веома тачни библијски податак помогао је истраживачима да установе историјски пут изласка.

За поворку која собом води стада животиња и има много људи, седамдесет километара значи марш од три дана. Номади су у стању да то издрже без воде, јер у своме пртљагу имају своју „гвоздену порцију“. То је вода у мешинама од козје коже као што су је носиле и породице патријараха приказане на зидној слици у Бени Хасану. На 70 километара од северног врха Црвеног мора још и данас извире један бунар, назван бедуинским језиком „Аин Хаварах“. Овде се, међутим, номади нерадо задржавају са својом стоком. Та вода не мами да се код ње прекине пут, јер она је сумпоровита и слана, *горка,* како вели Библија. А то је стара Мера.

24 километра дубље према југу, тачније један дан хода, простире се Вади Гарандел. Једна велика оаза са сеновитим палмама и много изво-

ра. То је библијски Елим, друго одмаралиште. Иза Елима почиње пустиња Син, на обали Црвенога мора, данас долина Ел Каа. Деца Израиљева превалила су, додуше, кратак пут уз одрицања и навикавања на њега, а после живота у Египту, који је, иако мучан, ипак био колико-толико уредан и без гладовања. Стога није никакво чудо да су се почели појављивати гласови разочарења и гунђања. У међувремену десило се да су своју оскудну храну допунили са два неочекивана и добродошла додатка.

И увече долетеше препелице и прекрилише око, а ујутру... кад се диже роса, а то по пустињи нешто ситно округло, ситно као слана по земљи. И кад видјеше синови Израиљеви, говораху један другом: Шта је ово (ман ху)? А Мојсије им рече: То је хлеб што вам даде Господ да једете. (2. Мој. 16, 13-15)

Од вајкада се воде мање-више стручне расправе о препелицама и о мани. Колико су само сумње оне изазвале! Библија извештава о стварима које су чудесне и необјашњиве. Међутим, препелице и мана су као појава сасвим нешто природно и нормално. Довољно је за ову појаву заинтересовати се код природњака или питати староседеоце који овај догађај још и данас могу да посматрају.

Излазак Израиљаца био је у пролеће, у доба велике сеобе птица. Из Африке, где је лети неподносива врућина и суша, од вајкада птице се селе у Европу, користећи при томе два пута. Први води од северног врха Африке у Шпанију, а други преко источног Средоземља на Балкан. Са осталим птицама долазе у пролеће и препелице летећи преко вода Црвенога мора, а њега морају прелетети ако се користе источним путем. Заморене од дугог лета, спуштају се оне на равне обале да би

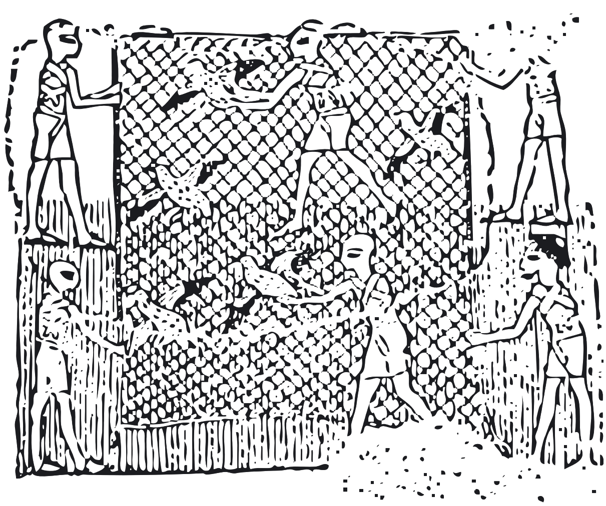

Хватање препелица на Нилу

скупиле нову снагу за лет преко високих брегова према Средоземљу. Јосиф Флавије (Старине III, 1, 5) описује такав један доживљај, а у наше доба Бедуини рукама хватају исцрпене препелице у истој тој области у пролеће и јесен.

А што се тиче чувене мане, ту добијамо поуздане информације од ботаничара. Да одмах кажемо: онај ко се интересује за ману, наћи ће је на извозној листи Синајског полуострва. Уосталом, испоручилац мане означен је у свим ботаничким таблицама предњег Оријента, као Tamarix Mannifera.

Али у широкој јавности овај библијски небески хлеб и сада се, као и раније, сматра за необјашњиво чудо. А феномен мане јесте управо класичан пример за то како се предрасуде и схватања упорно преносе са генерације на генерацију, и како се истина тешко пробија. Изгледа то тако као да се нико не жели сложити са чињеницом да небески хлеб заиста постоји. При томе има пуно веродостојних описа о његовом пореклу. Следећи исказ очевидаца стар је скоро пет стотина година:

Године 1483, пише Брајтенбах, декан из Мајнца, са свога пута на Синај: „По свим долинама и по целом Синају налазимо у ово доба хлеб небески који калуђери и Арапи скупљају и продају поклоницима и страним људима који онамо долазе. Тај хлеб небески пада у свитање, управо као и роса или слана и задржава се на трави, камењу и на гранама дрвећа. Он је сладак као мед, па се лепи за зубе када се једе, а ми смо купили велике количине њега."

Године 1823. немачки ботаничар Готфрид Еренберг (Gottfried Ehrenberg), објавио је један извештај - Symbolae physicae, који су чак и стручне колеге прихватиле са скепсом. А његов извештај стварно изгледа необично, јер је тврдио да је мана уствари секрет који луче дрво тамариска и џбун тамариска када претрпе убоде једне врсте штитасте ваши, која је одомаћена на Синају.

Сто година касније кренула је једна специјална експедиција за испитивање мане. Ботаничари Фридрих Симон Боденхајмер (Friedrich Simon Bodenheimer) и Оскар Теодор (Oskar Theodor), са Јеврејског универзитета у Јерусалиму, отишли су на Синајско полуострво да би коначно расветлили спорно питање о мани. Више месеци су оба научника испитивали сушне долине и оазе око брда Синај. Њихов извештај изазвао је сензацију. Они су донели собом не само прву фотографију мане, а њихови резултати испитивања не само што су у потпуности потврдили резултате истраживања Брајтенбаха и Еренберга, него су доказала веродостојност извештаја у коме Библија говори о лутању кроз пустињу деце Израиљеве.

Без штитасте ваши, коју међу првима спомиње Еренберг, доиста не би било мане. Мали инсекти живе првенствено на тамарисцима, јед-

ном дрвету које је одомаћено на Синају. Они луче један нарочити секрет, тврд као смола, који према наводима Боденхајмера има величину и облик коријандеровог семена. При паду он је бео, а тек после дужег лежања добија жутосмеђу боју. Наравно, оба истраживача нису пропустили прилику да ману и пробају. „Укус искристалисаних мана семенки је на свој начин сладак, каже Боденхајмер. Он се најпре може упоредити са ушећереним медом“. *А беше као семе коријандрово бела, описује Библија, и имала је укус као медени колачи.* (2. Мој. 16, 31)

Извештаји ове експедиције, истовремено потврђују и остале библијске описе мане: *Тако га купљаху свако јутро, сваки колико му требаше за јело, а кад сунце огреваше, тада се растапаше.* (2. Мој. 16, 21) Још и данас се Бедуини журе да на исти начин на Синајском полуострву у рано јутро сакупе своју ,,ман-ес-сама“, „ману с неба“, јер су им мрави велики конкуренти. „Али они почињу своју акцију сабирања тек када тло достигне температуру од 21 степен Целзијуса, каже се у извештају експедиције, а то је отприлике 8,30 часова пре подне, јер све дотле инсекти су непомични“. Чим се мрави пробуде, нестаје и мане. Библијски хроничар је сигурно на то мислио када је рекао да се мана топи. Бедуини врло мудро скупљају ману у поклопљене лонце, јер би се иначе мрави устремили на њу. Слично се дешавало и за време путовања под Мојсијем: *Неки оставише од тога за сутра, те се уцрвља и усмрди.* (2. Мој. 16, 20) Падање мане условљава повољна зимска киша, и оно је из године у годину различито. Када је година повољна, тада Бедуини сакупе 1,5 кг по једном човеку дневно. То је пристојна количина да нахрани одраслог човека. Тако је Мојсије стварно могао да нареди деци Израиљевој: *Купите га сваки дан колико коме треба за јело.* (2. Мој. 16, 16)

Бедуини од мане месе једну кашу која се троши уз њихову једноличну исхрану, јер је богата витаминима. Мана је штавише и извозни артикал, а добро сачувана и одлична „златна резерва“, јер се може неограничено дуго чувати. *И рече Мојсије Арону: Узми крчаг и наспи пун гомор мане, и метни пред Господа, да се чува од колена до колена вашега.* (2. Мој. 16, 33)

А синови Израиљеви једоше ману четрдесет година док не дођоше ... на међу земље Хананске. (2. Мој. 16, 35) Тамариск са маном успева још увек на Синају и дуж Араба пустиње до Мртвог мора (види слику мане на стр. 129).

Толико о резултату природних наука. А питање које се овде мора поставити гласи: нису ли овде достигнуте границе истраживања, и не налазимо ли се у области онога што се не може истражити, у области божанског чуда? Јер ван сваке је сумње да Библија овај феномен не жели да прикаже као нешто обичио и нормално, него га приказује као

дивну помоћ послату од Бога у тренутку велике невоље. А то исто важи mutatis mutandis и за препелице.

А отишавши из пустиње Сина, стадоше у око у Рафаку. (4. Мој. 33, 12)

Више стотина метара изнад вода Црвенога мора простире се монотона пустиња Син. Овај високи ужарени плато и његове светложуте пешчане површине прекида камиље трње и оскудно жбуње. Ни дашка ветра ни поветарца да освежи путнику чело и врат. Ко овде пође старом камиљом стазом према југу доживеће незаборавни поглед: изненада се у равници помаљају зупчасти профили брда на хоризонту - то је Синајски масив. Што му се више приближавамо, све више опажамо геолошке формације у необичној и реткој скали боја. Зидови од гранита ружичасте и слезове боје издижу се у плаво небо. Између њих виде се обронци и клисуре у бледом ћилибару и сумпорном црвенилу са слојевима порфирних жила и тамнозеленим тракама фелдспата. Добија се утисак као да су се све боје и лепота какве шарене цветне баште излили у ову дивљу камену симфонију. На ивици пустиње Син завршава се камиља стаза и губи у једној долини.

Где је требало тражити Рафак (Дофку), то нико није знао све до преласка у овај век. Једину полазну тачку давало је име самога места. „Дофка", тако су пронашли истраживачи језика, сродно је јеврејском изразу mofkat, што значи „тиркиз". А где то има тиркиза? И то на Синају!

У пролеће 1904, Енглез Флиндерс Петри (Flinders Petrie), који је већ био познат као библијски археолог, креће са дугачким караваном камила са Суеца. То је права мобилизација научника, јер га прати 30 архитеката, египтолога и асистената. Са кеја Суецког канала експедиција иде траговима египатске камиље стазе у свет Синаја. Кроз пустињу Син до планинских ланаца она иде оним истим путем којим су прошли синови Израиљеви.

Караван се креће полако кроз једну од долина, око једне оштре ивице брда - кад се одједном казаљка светске историје изгледа вратила натраг за три до четири миленијума. Караван се тек нашао у свету фараона! Петри наређује да се стане. Са једне стеновите терасе штрчи неки храм са погледом у долину. Са четвороугаоног стуба на улазима у предворје гледа лице једне богиње са великим крављим ушима. Ту је и гомила камених стубова, а међу њима и један веома високи стуб. Све то као да је изникло из земље. Жути песак око малих камених олтара има на себи јасних знакова пепела од жртава паљеница. Тамни отвори - улази у пећине - зјапе из обронака унаоколо, а високо изнад долине издиже се моћни масив Синаја.

Умукла је галама гонича. Караван је застао као да је савладан од овог скоро аветињског призора.

У срушеном храму Петри налази уклесано име великог Рамзеса II. Експедиција је стигла у Серабит ел-Кадим, стари египатски рудник и индустријски центар за бакар и тиркиз. Са највећом вероватноћом овде треба тражити библијски Рафак (Дофку).

Пуне две године логор шатора испред старог храма уноси нови живот у долину. Култске сцене и жртвене слике на зидовима храма подсећају на то да се овде славила богиња Хатор (Hathor). Једна скоро непрегледна гомила полузатрпаних окана у околним долинама указује и на то да се овде копао бакар и тиркиз. Очигледни су трагови од удараца алата. У близини се налазе и остаци насеља и раднички станови.

Немилосрдно се одбија сунце у котлину испуњавајући је несношљивом јаром која отежава рад експедиције. У овим пустињским рудницима морао је рад лети бити прави пакао. О томе истраживачима прича један натпис у доба владавине Аменемхета III око 1800. пре Христа.

Хор-ур-Ре, чувар печата и фараонов „министар рада", држи говор рударима и робовима. Он покушава да их охрабри и улије им храброст: „Срећан је онај који за себе може рећи да се налази у овој рударској области!" Међутим, они рекоше: „Тиркиза ће увек бити у брду. Али у ово доба године треба да мислимо на своју кожу. Знамо ми да се у ово доба године копа руда, али зато остадосмо без коже у овом тешком годишњем добу." „У свако доба, уверава Хор-ур-Ре, када сам људе водио у рударску област, подстрекавала ме је краљева слава. Никад нисам изгубио храброст при помисли на посао... Ту нијedan није говорио: Јадна моја кожа, него су у свих сјале очи... "

И док су у старом руднику, у насељима, и у пределу храма ископавања у пуном јеку, недалеко од храма богиње Хатор ископани су комади камених таблица из песка са једном незграпном статуом. На таблицама, као и на скулптури, урезани су чудесни знаци. Ни Флиндерс Петри ни египтолози који се налазе међу његовим сарадницима не сналазе се. Очигледно су то натписи на једном дотле невиђеном писму. Иако натпис дејствује као слика, он подсећа на египатске хијероглифе, па ипак се не ради о сликовном писму, јер има сувише мало различитих знакова.

Пошто су све околности наласка детаљно испитане, Флиндерс Петри долази до следећег смелог закључка: „Радници из Ретену (то је Ханан), које је запошљавао Египат и који су често и именовани, служили су се овим системом линеарног писма. Даљи закључак из овога је веома значајан, наиме, да су прости ханански радници били упознати са писменошћу око 1500. пре Христа и да ово писмо није имало везе са хијероглифима и клинастим писмом. Оно коначно поткопава хипотезу да Израиљци долазећи из Египта нису знали писати."

Ова излагања изазвала су велику пажњу у круговима научника, стручњака антике, лингвиста и историчара. Тиме су побијена сва дота-

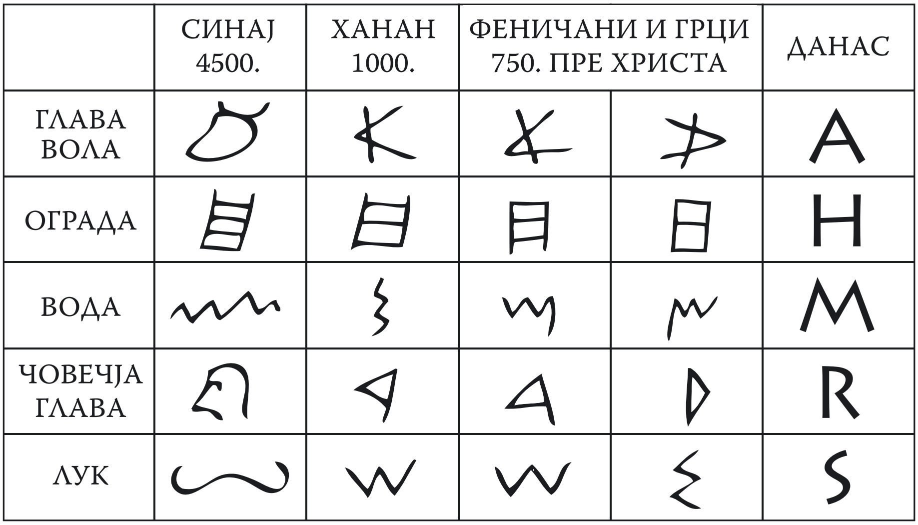

Развојни пут писма

дања знања о постанку и првој употреби писма у Ханану. Изгледало је несхватљиво да су становници Ханана већ средином 2. миленијума пре Христа имали своје сопствено писмо. Доказ о томе да ли је Петри био у праву могао се добити само из синајских таблица. И стога, чим се вратио у Енглеску Флиндерс Петри је извршио копирање тих таблица.

Експерти из свих земаља устремише се сада на неспретно урезане знаке. Никоме не полази за руком да из њих извуче неки смисао. Тек десет година доцније подигао је вео са ове мистерије сер Ален Гардинер (Sir Alan Gardiner), генијални, неуморни преводилац египатских текстова. Њему је пошло за руком да одгонетне делове написа. Пастирски штап, који је на много места био уклесан, помогао му је да нађе прави пут. У комбинацији четири или пет знакова, који се често јављају, Гардинер коначно наслућује старојеврејске речи. Пет знакова l-B-’-l-t он тумачи као посвећено „богињи Вала« (Baalath).

У 2. миленијуму пре Христа обожавано је у приморском граду Вивлосу једно женско божанство по имену Вала. Том истом божанству су Египћани у Серабит ел-Кадиму подигли храм. То божанство се код Египћана звало Хатор, а радници из Ханана су недалеко од храма ископавали бакар и тиркиз.

Тако се ланац доказа затворио. Међутим, значај открића на Синају добио је свој пуни значај тек шест година после смрти Петри Флиндерса, након мукотрпних даљих истраживања и студија.

Гардинеру је пошло за руком да дешифрује само један део ових чудних знакова. Три деценије после тога, 1948. г., пронашао је један тим археолога Калифорнијског универзитета у Лос Анђелосу кључ који је омогућио тачан превод свих знакова на синајским таблицама. Натписи,

без сумње, потичу из око 1500. г. пре Христа, а писани су једним хананским дијалектом!

Оно што је Флиндерс Петри 1905. изборио на врелом синајском тлу људи су у целом свету имали пред својим очима, у новинама, часописима, књигама и на диркама својих писаћих машина, јер је камен у Серабит ел-Кадиму претеча наше азбуке! Оба значајна средства изражавања у „Плодном полумесецу", сликовно и клинасто писмо, већ су биле прастаре тековине када се у 2. миленијуму пре Христа рађа треће значајно средство изражавања - азбука. Могуће је да су подстакнути сликовним писмом својих колега из земље на Нилу, Семити на Синају створили свој потпуно различити начин писања.

Чувени Синајски натписи јесу рани почетак северносемитске азбуке, која је у директној линији праотац наше данашње азбуке. Њом се писало у Палестини, Ханану и у феничанским поморским републикама, а крајем 9. века пре Христа преузели су је Грци. Из Јеладе је она прешла у Рим, а одатле широм земљине кугле.

Потом рече Господ Мојсију: Запиши то за спомен у књигу. (2. Мој. 17, 14) Први пут се у Старом завету на овом месту говори о писању, и то када је Израиљ, идући из Рафака, дошао на следеће место одмора. Никада дотле не помиње се таква реч. Дешифровањем Синајских таблица осветљено је ово библијско место сасвим новим светлом, светлом историјског податка, јер од тога доба знамо да су још три стотине година пре него што је Мојсије туда провео народ из Египта људи из Ханана у овој области „писали", језиком који је сасвим сродан језику Израиљаца.

У Музеју у Каиру налази се потпуно очувана мумија Рамзеса II. Он је био фараон из доба кулучења.
За његово време је Мојсије извео синове Израиљеве из Египта.
(Снимак: Historisches Bildarchiv, Lolo Handke, Bad Berneck)

Египатска краљица Анес-ен-Амун (десно) у срећним данима са својим мужем Тут-ан-Амуном.
(Снимак: Historisches Bildarchiv, Lolo Handke, Bad Berneck)

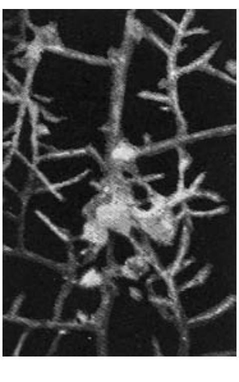

Први и до сада једини фотос мане. Светле стакласте формације на гранама са најакокама (штитаста ваш) на једном тамариску јесу капљице мане. Још и данас се мана продаје у трговини под називом манит. (Снимак: F. S. Bodenheimer, Sinai-Expedition 1927)

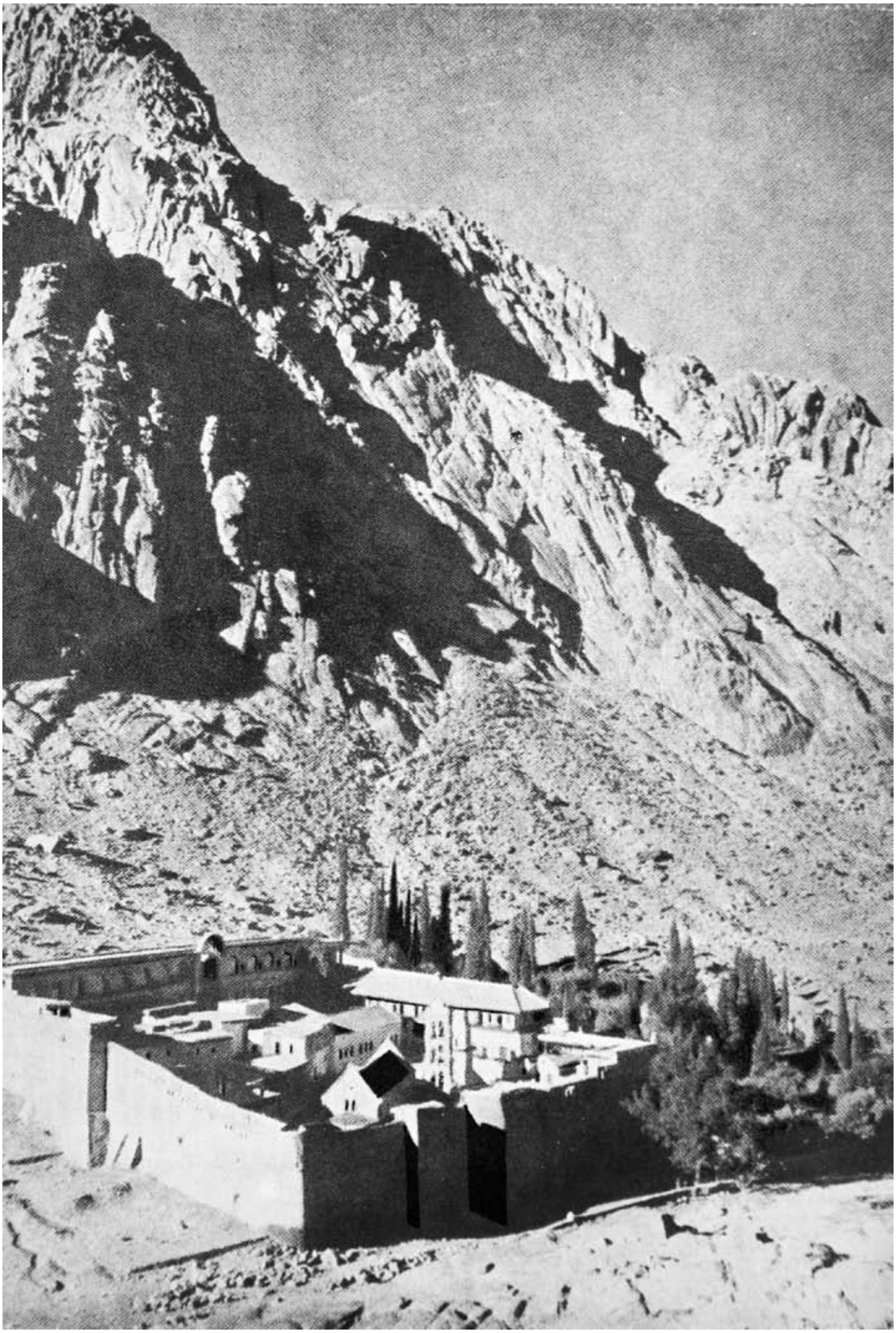

Манастир св. Катарине у подножју Синајске горе. (Фото: William B. Terry, Baltimore)

2. НА МОЈСИЈЕВОЈ ГОРИ

„Бисер Синаја". Израиљ броји 6000 људи. Извођење воде из стене. Практична искуства номада. Купина која гори. У долини монаха и пустињака. Велико чудо.

И подиже се из пустиње Сина сав збор синова Израиљевих по заповести Господњој, и стадоше у око у Рафидину... Али дође Амалик да се бије са Израиљом у Рафидину. (2. Мој. 17, 1. 8)

Рафидин је зацело данашњи Фејран, који Арапи називају „бисером Синаја". Опкољен са свих страна усамљеним стеновитим џином, овај минијатурни рај већ миленијумима пружа исту слику. Једна палмова шумица даје благотворни хлад. Као и у доба праотаца, номади овамо доводе своја стада на појило, одмарајући се на фином травнатом тепиху. Истраживачка екипа Флиндерса Петрија одлази из свога стационара да би испитала и околну област. У напорним маршевима Флиндерс Петри упознаје брда и долине, све доле до обала Црвеног мора. Он констатује да је тај Фејран на целом југу планинског масива једина оаза. За номаде староседеоце, она је била и јесте значајна по живот, као и за њихово драгоцено благо. „Амалићани су хтели, закључује Флиндерс Петри, да одбране Вади Фејран од страних уљеза". Он, даље, наставља: „Ако је клима остала непромењена - а то нам доказују стубови од пешчаника у Серабит ел-Кадиму сачувани миленијумима - онда мора да је и број становништва остао исти. Према процени, данас на Синајском полуострву живи 5000-7000 номада са својим стадима. И Израиљ је морао бројати отприлике 6000 људи, што доказује нерешена битка са Амалићанима."

И докле Мојсије држаше увис руке своје, надбијаху Израиљци, а како би спустио руке, одмах надбијаху Амалићани. (Мој. 17, 11)

„До заласка сунца" трајала је огорчена борба, и тек тада је Исус (Навин) одлучио битку у корист Израиља. На тај начин ослобођен је пут до извора воде у оази Рафидин. Али пре тога *онде не беше воде да народ пије* (2. Мој. 17, 1). У тој невољи Мојсије је узео свој штап и њиме ударио по једној стени, из које је потекла вода (2. Мој. 17, 6).

Почетком хришћанске ере у Фејрану су се населили многобројни пустињаци и монаси, тамо где је Израиљ под Мојсијем имао да издржи први непријатељски препад. По клисурама и на падинама брда уредили су они своја мајушна станишта. У Фејрану је подигнута једна црква, а четрдесет километара јужно од оазе, на подножју Џебел Мусе, подигнута је једна мала капела.

Међутим, дивља номадска племена никако нису давала мира пустињацима и монасима на Синају. Многи од њих изгубили су живот у стал-

ним препадима. Када је осамдесетогодишња мати првог хришћанског цара Константина, света Јелена, приликом једног свог боравка 327. г. у Јерусалиму сазнала о невољама синајских монаха, подигла је кулу као скровиште монаха у подножју Мојсијевог брда.

Године 530. после Христа византијски цар Јустинијан дао је да се око мале капеле на Мојсијевом брду подигне бедем. Све до средњег века је утврђена црква на Џебел Муси била скромно поклоничко место за поклонике из свих земаља који су ишли на Синај. По једној традицији ово знаменито место добило је назив „манастир свете Катарине", који он и данас носи (види слику овог православног манастира на стр. 130).

Наполеон је дао да се обнове зидине ове јединствене тврђаве раног хришћанског доба, да би се спасла од пропадања.

Године 1859. немачки теолог Константин фон Тишендорф (Konstantin v. Tischendorff) открио је у манастиру св. Катарине на Синају један од најдрагоценијих сачуваних рукописа Светога писма на пергаменту, чувени „Codex Sinaiticus". Он потиче из 4. века и садржи на грчком језику Нови завет и делове Старога завета.

Тај „Codex Sinaiticus" добио је на поклон руски цар као „заштитник свих православних", те он зато дарује манастиру 9000 рубаља. Ова драгоценост је нашла своје место у Библиотеци у Петрограду. 1933. Британски музеј купује „Codex Sinaiticus" за 500.000 долара.

Мала капела на подножју Џебел Муса подигнута је на оном месту где је Мојсије видео „купину која гори": *И погледа, а то купина огњем гори а не сагорева.* (2. Мој. 3, 2)

Кренувши из Рафидина дођоше у пустињу синајску, и стадоше у око у пустињи, а око начинише Израиљци онде под гором, и Мојсије изиђе на гору к Богу. (2. Мој. 19, 2-3)

И сиђе Мојсије к народу и каза им. Тада рече Бог све ове речи говорећи: Ја сам Господ Бог твој... Немој имати других богова уза ме. (2. Мој. 19, 25; 20, 1-3)

На Синају се догодило нешто јединствено у историји човечанства. Ту је корен и величина једне религије која нема примера ни праузора и која је била толико јака да је освојила земљину куглу.

Мојсије, одрастао у околини која је испуњена вером у безброј божанстава и у богове у разним обличјима, објављује веру у једнога Бога! Мојсије постаје весник монотеизма - то је велико, право и несхватљиво чудо на Синају. Мојсије, непознат, номадски син и унук, васпитан у египатској туђини, *сиђе к народу и каза им.* Номади који бораве под ведрим небом у степи, у шаторима од козије длаке, први сазнају до тада нечувену вест, упијају је у себе и носе је даље. Први пут после 39 година заједничког боравка у усамљености степе, на бунарима, тихим водопојима, на сеновитим оазама, на ветру који дува преко оскудног пејзажа,

они сада приликом напасања оваца, коза и магараца, говоре о једном великом Богу, о ЈХВХ (то су 4 консонанта у имену Јахве = Господ).

Тако започиње дивна историја ове врсте која је освојила цео свет. Прости пастири напорно путују и носе у себи велику нову мисао, нову веру, носе је у своју нову домовину, одакле ће једнога дана та порука поћи у свет, свим народима Земље. Велики народи и моћна царства из тог далеког доба већ одавно су утонули у заборав и царство прошлости. Али потомци пастира, који су се први определили за веру у једног и свемоћног Бога, још и данас живе.

Ја сам Господ Бог твој, немој имати других богова уза ме. То је без примера од када људи насељавају Земљу. За ово нема праузора, нема подстрека од других народа.

Истинитост овог сазнања потврђују археолошка открића и налази у Египту, земљи у којој је Мојсије одрастао и где је васпитан, као и ископине у другим земљама старога Оријента. И култ сунца Ехнатона, као и доказане манифестације многих божанстава у једном јединoм богу у Месопотамији, Нинурти, богу рата, само су слабашне степенице на путу у монотеизам. Свим овим схватањима недостаје привлачна снага, недостаје она спасилачка морална мисао, која је утемељена у Десет заповести и коју је Мојсије донео са Синајске горе и унео је у срце и ум људи.

У „Плодном полумесецу" само се код израиљског народа одржала нова идеја о Богу у јасној и чистој форми, ослобођена од магије, слободна од шароликих и гротескних сликовних представа, и која није замишљена као материјалистичка припрема за одржавање свога „Ја" на оном свету. Без примера и праузора је јасни заповеднички облик Десет заповести. Израиљу је наређено да не греши, јер Јахве тако жели.

3. ПОД НЕБОМ СТЕПЕ

Синај-Кадис - 230 км. Два извора на великом одмаралишту. Извидница у Хеврону. Грозд је био цео чокот. Страни народи. Жена фелаха налази архив Амарне. Писма индоаријских ханански кнезова. Хоритско насеље испод нафтних торњева Киркука. Извештај ухода, повод за доношење нове одлуке. Библијска „пустиња" била је степа.

И пођоше синови Израиљеви из пустиње синајске (4. Мој. 10, 12).

Израиљ се потчинио вери у једног Бога и његовим законима. Покретно светилиште које су му начинили - Ковчег завета, било је изгра-

ђено од багремовог дрвета (2. Мој. 25, 10), а то је растиње које је још и данас на Синајском полуострву одомаћено и врло распрострањено.

Боравак у синајским брдима трајао је скоро целу једну годину. Потом наставише своје путовање, узевши правац север, управо према Ханану. Кадис, следећа етапа која представља гранични камен у дугом путовању и боравку у пустињи деце Израиљеве, лежи 230 километара удаљен од Синаја, у ваздушној линији.

И овај део пута може се тачно пратити, на основу веома тачних топографских библијских података. Пут води западном обалом Акабског залива према пустињи Фаран (4. Мој. 13, 1) - данашњем Бедиет ет-Тину, што значи „пустиња усамљености" - па потом даље његовом источном ивицом. Од одмаралишта са овога пута (4. Мој. 33, 16-36) могу се са сигурношћу идентификовати Хазерот (Асирот) и Гесион-Гавер. Хазерот се данас зове Аин Худерах, а лежи у близини залива, док Гесион-Гавер лежи на крајњем врху Акабског залива, а налази се на оном месту на којем је касније, за време цара Соломона, била лука и индустријски центар (1. Цар. 9, 26).

На путу обалом залива поновило се „чудо" са препелицама. Опет је пролеће, доба сеобе птица и опет је опис веран: *Тада се подиже ветар Господа и потера од мора препелице, и разасу их по околу, на дан хода одовуда и на дан хода одонуда око окола на два лакта од земље.* (4. Мој. 11, 31)

А из Гесион-Гавера отишавши стадоше у око у пустињи Сину, а то је Кадис. (4. Мој. 33, 36)

Испод Хеврона спушта се брежуљкасто земљиште Јудеје у једну доста равну пољану према јужном делу, често називаном „египатски поток", а то је једна широко разграната сува долина, која је све сиромашнија водом (4. Мој. 34, 5; Ис. Нав. 15, 4; 1. Цар. 8, 65). То је Негев, библијска јужна земља (4. Мој. 13, 17). Посред безбројних „вадиса" - сувих долина, које само у зимском кишном периоду обилују во-

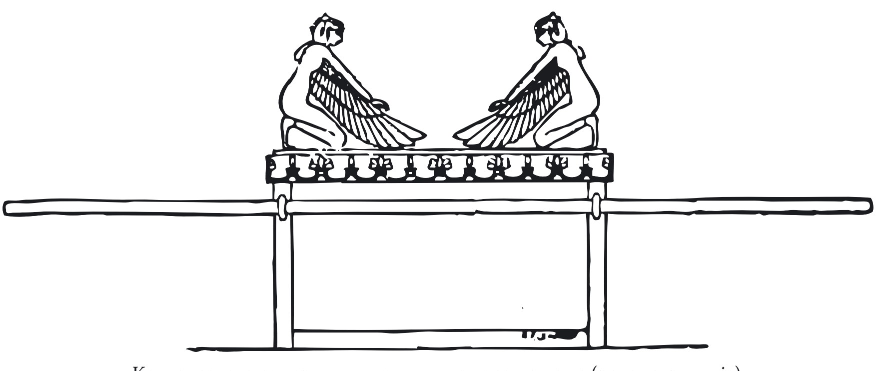

Ковчег завета са херувимима и шипкама за ношење (реконструкција)

дом - лежи Кадис. Стари назив је садржан у називу малог извора „Аин Кедис“, на којем номади напајају своја стада. Изворска вода, која тек цури, једва да је могла бити довољна да за дуже време снабдева шест хиљада деце Израиљеве и њихова стада. А само 7 км северозападно од Кадиса извире из земље, унаоколо најпознатији извор воде, „Аин ел-Кудеират“. Вади Кудеират може њему захвалити за своју плодност. Одавде су деца Израиљева у даљини угледала земљу која им је обећана, али о којој још нису имали никакве представе. Можда због брзине и хитности изласка из Египта, нису имали времена да се још у Египту обавесте о њој. Људима са Нила била је Палестина у тој мери позната да би непознавање чак и самих детаља могло донети приговор о оскудном образовању. Амон-апа, „војни писар“ под Рамзесом II, био је изложен потсмеху и порузи због свог непознавања Палестине. Службеник краљевских штала, Хори, одговара му једним писмом управо сатиричном оштрином, па истовремено и проверава његово познавање географије: „Твоје писмо је опширно и пуно лепих речи. Гле, тебе награђују као оне који траже да буду оптерећени, па товаре на тебе више него што ти то желиш. Ми кажемо: ако има истине у твојим речима, онда изиђи на видело да би те могли проверити. За тебе је упрегнут коњ, брз као... шакал. Дај да видимо шта ти то радиш. Зар ниси видео земљу Упе код Дамаска? Зар не знаш њене особине нити како она изгледа? Зар не знаш какве су јој реке? Зар ниси ишао у Кадис? Зар ниси крочио путем за Ливан, тамо где је небо усред дана мрачно? Он је обрастао кипарисом и храстовима и кедровима који допиру до небеса. Ја ти говорим и о једном тајанственом граду, чије име је Вивлос, како он изгледа? Деде, реци ми нешто о Сидону и Сарепти. Прича се о једном другом граду који лежи у Мору и чије име іе лука Тир. Вода се до ње довози бродовима. Када уђеш у Јафу, видећеш да поља зелене. Уђи ћеш унутра... наћи ћеш лепу девојку која надзире винограде. Ти дремаш и ниси активан. Краду ти твој лук, нож, твој тоболац. а твоје узде исечене су у тами... Твоја кола се крше. Ти кажеш: дајте ми хране и воде, јер сам срећно стигао! Они се праве глуви и не слушају. Дођи и одведи ме на пут према југу у област Ако. Где је сихемско брдо? Вешти писару, како ћеш маршовати на Асор? Како изгледа његова река? Дај да ти говорим и о другим градовима. Реци ми како изгледа Кин код Мегида, упознај ме са Рехобом, објасни ми како изгледа Бет-шеан (Вет-Сан) и Кириат-ел. Реци ми како се пролази поред Мегида. Река Јордан - како се прелази преко ње? Види, тако завршава краљевски коњушар Хори своје писмо, ја сам уместо тебе прошао Палестину... Мирно разгледај да би те убудуће нашао спремног да је опишеш и да би... постао саветодавац.“ Краљевски службеници, војници, трговци, имали су барем јасну представу о Палестини. Мојсије, припадник једног сиромашног

пастирског народа, мора претходно да се обавести о овој земљи и стога он шаље у њу своје уходе.

То су имена људима које посла Мојсије да уходе земљу... Хананску и рече им: идите овуда на југ, па изиђите на гору. И видите земљу каква је и какав народ живи у њој, је ли јак или слаб, је ли мали или велик. (4. Мој. 13, 17-18)

Међу 12 ухода налази се и Исус Навин, човек великих стратегијских способности, што ће се касније испоставити приликом освајања Ханана. Као централну област ухођења одабирају они област око Хеврона, на југу Јудеје. После 40 дана људи се враћају Мојсију. Као доказ да су испунили задатак они доносе плодове из земље коју су уходили, смокве и нар. Невероватно чуђење изазива један џиновски грозд, одсечен на „потоку Есхол". *И понесоше га двојица на мотки* (4. Мој. 13, 23). Каснија поколења су скептична, јер хроничар говори о једном јединoм грозду. У ствари, то је морао бити цео чокот са плодовима. Извиђачи су га одсекли заједно са грожђем да би оно што дуже остало свеже. У сваком случају је поуздан библијски податак о пореклу. „Поток Есхол" значи „долина грожђа", а лежи југозападно од Хеврона, па је та област и данас богата виновом лозом. Тешки племенити гроздови од 10-12 фунти тежине нису никаква реткост. Извиђачи подносе извештај и описују онако како је то учинио Синухе 650 година раније, да је Ханан земља у којој *тече млеко и мед и ево рода његова, али је јак народ који живи у оној земљи, и градови су им тврди и врло велики* (4. Мој. 13, 27-28; 5. Мој. 1, 28).

Приликом набрајања становника земље, они спомињу нама данас познате Хетеје, Аморејце, па Јевусеје који живе око Јерусалима, Хананејце и Амалићане, са којима је Израиљ већ на Синају имао сукоб. Они спомињу и децу Енакима, што треба да значи „деца џинова" (4. Мој. 13, 22; 28, 33). Међутим, реч „Енак" може да значи и „дуговрати". Наука до данас није могла да ишта више каже о њима. Изражена је претпоставка да су џинови остатак старих предсемитских народа, за коју, међутим, недостаје сваки доказ.

Али тачно је да су тада у Ханану живели народи других раса, непознати Израиљцима, који су дошли из Египта. Којег народа су они били потомци, то су они сами саопштили каснијим покољењима и то на глиненим таблицама, које је случајно пронашла 1887. г. жена једног фелаха у Тел ел-Амарни (средњи Египат). Даља истраживања довела су до сакупљања збирке од укупно 377 докумената. Ради се о писмима писаним клинастом азбуком из краљевске архиве Аменофиса III и његовог сина Ехнатона, који је своју нову престоницу подигао у ел-Амарни на Нилу. Таблице садрже кореспонденцију кнезова из Палестине, Феникије и јужне Сирије са Министарством спољних послова оба фараона у Акади-

шу, јер је клинасто писмо било дипломатски језик два миленијума пре Христа. Највећи број списа пуни су типично хананских речи, а неки су скоро искључиво писани тим дијалектом. Овај драгоцени налаз први пут баца светлу слику на прилике у Палестини у 15. и 14. веку пре Христа.

Једно од тих писама гласи: „Краљу, моме господару, моме сунцу, моме божанству, говори: Дакле, говори Сувардата твој слуга, слуга краљев и прах ногу његових и земља по којој ти ходиш: седам пута, седам пута бацам се, дакле, пред ноге краља, мога господара, небеском сунцу, падајући и на стомак и на леђа."

То је тек увод, ни у ком случају претеран, већ врло шаблонски како то прописује протокол из онога доба. Сувардата прелази на ствар: „Нека зна краљ, мој господар, да су Хабири дигли устанак у земљама које им је дао бог краља, мога господара, и да сам их потукао, и нека зна краљ, мој господар, да су ме напустила сва моја браћа и да смо ја и Абду-Кеба водили борбу против вође Хабира. А Зурата, принц од Акона (Судије 1, 31) и Индарута, принц од Ахсава (Књ. Исуса Навина 11, 1), они су били ти који се пожурише да ми помогну са 50 кола којих сам сада лишен. Али, гле, они се сада боре против мене и преостаје сада вољи краља, мога господара, да пошаље Јанхаму да бисмо водили озбиљан рат, да би земљу краља, мога господара, вратили у старе границе."

Ово кнежевско писмо из Ханана верно описује један временски колорит. У овим мало реченица рефлектује се очигледно интрига и огорчена борба између кнезова, или борба са ратоборним номадским племенима. Оно што је у допису, без обзира на стил и садржину, од посебног интересовања, то је пошиљалац, наиме принц Сувардата. Већ само његово име недвосмислено указује на индоаријевско порекло! Индоаријац је и поменути принц Индарута. Ма колико чудно звучало, али једна трећина принчевских писара из Ханана јесте индоаријевског порекла. Биријаваза из Дамаска, Биридија од Мегидона, Видиа из Аскалона, Бирашена од Сихема у Самарији су све индоаријевска имена, а Индарута, име принца од Ахсава, штавише је идентично са именима из Веда и осталих раних санскритских списа. Поменути Абди-Кеба од Јерусалима припада народу Хорита, који се тако често спомиње у Библији.

Колико је то предање поуздано осветљују поново египатски папируси из 15. предхришћанског века, у коме се земља Ханан, према Хуритима стално назива „Куру" (Churu). Према томе, мора да су Хурити барем повремено били распрострањени у целој земљи.

Тада се подиже сав збор и стаде викати, и народ плакаше ону ноћ... Зашто нас води Господ у ту земљу да изгинемо од мача, жене наше и деца наша да постану робље? (4. Мој. 14, 1-3)

Оно што су извиђачи извештавали о јако утврђеним градовима Ханана као *великим и ограђеним до неба* (5. Мој. 1, 28) и о његовим

одлично наоружаним становницима, уопште није било претерано. Киклопске тврђаве имале су за децу Израиљеву необичан и претећи изглед. У земљи Госен (Гесем), која је више генерација била њихова постојбина, био је само један утврђени град - Рамзес (Рамеса). У Ханану је стајала једна тврђава надоглед друге, тако да је земља формално била проткана тврђавама. Многобројне одбрамбене тврђаве штрчале су са брежуљака и планинских врхова, што их је чинило још моћнијим и страшнијим. Стога није никакво чудо што је извештај ухода био поражавајући.

Израиљ је у ратној вештини потпуно неискусан, располаже само примитивним оружјем, као што су лук, копље, мачеви, ножеви, а о запрежним борним колима каквим су Хананеји у масама располагали није било ни говора. Израиљ је још увек размажен „лонцима пуним меса у Египту" за којима су нарочито старији гунђајући жалили, будући да, и поред своје нове вере и заједничких доживљаја за време бекства, још нису у довољној мери били компактни да би дорасли сукобу са једном надмоћном силом.

Суочен са тим околностима, Мојсије доноси изванредно мудру одлуку, да марш на Ханан не настави са југа, како је био планирао. Време и људи још нису били сазрели за велики час. Путовање се мора наставити, а време испитивања и самопотврде мора се продужити, како би ови бегунци и тај народ који тражи себи земљу, сазрели и постали сигурни у себе, непоколебиви и навикнути на одрицања. Мора се чекати да одрасте нова генерација.

О тмурним временима која тек настају знамо врло мало. 38 година је скоро један људски век и довољно времена да се преваспита један народ. Толико дуго је трајао боравак у „пустињи".

Иако су библијски подаци о том добу врло оскудни, ипак се из ретких имена места, која су испитивањем беспрекорно одређена, могла добити довољно прегледна слика о томе времену. Према тим испитивањима, деца Израиљева су се са својим стадима врло дуго задржавала у Негеву, у области оба извора код Кадиса. Они су се још једном вратили у Акабски залив, у мидијанске пределе и на Синајско полуострво. Ако их упоредимо са зонама смрти афричких пешчаних дина у Сахари, поменути предели никад нису били праве пустиње. Испитивања терена показала су да није дошло до значајније измене ни у падавинама ни у хидрографским условима. Стога је „пустиња" у најгорем случају морала имати карактер степе, са пашом и рупама са водом.

Археолошки радови Американца Глука Нелсона педесетих година продубили су сазнања о општим тадањим условима живота. Према њему су те области у 13. веку пре Христа биле насељене полуномадским племенима, која су живом трговином и развијеним занатима била по-

везана са Хананом и Египтом. У њих се убрајају и Мидијанци, код којих је Мојсије живео за време изгнанства, па се оженио Сефором, кћерком тога племена (2. Мој. 2, 21).

4. НА ПРАГУ ОБЕЋАНЕ ЗЕМЉЕ

Млада генерација наступа. Нови стратегијски план. Молба Едому за пролаз. Продор у земљу источно од Јордана. „Гвоздени кревет" цара Ога. Долмени откривени код Амана. Моав шаље своје кћери. Култ Ваала у Хanану. Мојсије посматра Обећану земљу. Шаторски логор према Јерихону.

И учини те се потуцаше по пустињи 40 година, докле не помре сав онај нараштај који чињаше зло пред Господом. (4. Мој. 32, 13)

Тек када се дуге године лутања почеше ближити крају, Библија поново почиње да извештава о деци Израиљевој. Стасала је нова генерација која је спремна да прекорачи праг Обећане земље. Ниједан од људи који су руководили изласком из Египта неће, према библијским извештајима, закорачити у Обећану земљу - па чак ни сам Мојсије.

Нови стратегијски план предвиђа да се Ханан заузме са истока, што значи из области источно од реке Јордана. Међутим, пут од Кадиса у источнојорданску земљу затварају пет царстава који се простиру у пределу широког појаса између јорданске удолине и Арабијске пустиње: на северу, отприлике на огранцима Јермона, царство васанско, затим царство сиханско, Аморићана, затим царство Амон, а на источној обали Мртвога мора царство Моав и, најзад, дубоко на југу, Едом.

Едом је прво царство које треба прећи на путу у земљу источно од Јордана. Деца Израиљева моле за пролаз.

Посла Мојсије посланике из Кадиса цару едомском. Пусти нас да прођемо кроз твоју земљу. (4. Мој. 20, 14, 17)

На циљ се најбрже стиже најбољим путевима. Нашим аутопутевима 20. века одговарао је у оно доба један пут који је водио кроз средину Едома. Тим путем хтела су проћи деца Израиљева. То је стари „Краљевски пут", који је постојао још из доба Аврама. *Пусти нас да прођемо кроз твоју земљу, захтевају они, ићи ћемо утреником.* (4. Мој. 20, 17, 19)

Староседеоци на Оријенту неповерљиви су и данас према номадима као што су то и некада били. Преговарачи израиљски су, додуше, изричито рекли: *Нећемо ићи преко поља, ни преко винограда, нећемо свртати ни надесно ни налево док не пређемо међу твоју. . . и ако се напијемо воде твоје ми или стока наша, платићемо је.* (4. Мој. 20, 17, 19)

Потврду о тачности библијског описа Едома добио је Нелсон Глук на једном свом вишегодишњем истраживачком путовању. На југу Тран-

сјордана у области старога Едома и Моава он је наишао на многобројне трагове једне насеобине из почетка 13. века пре Христа. Постојање остатака на исти начин обрађеног земљишта упућује на закључак и о постојању обрађених њива. Тако је разумљиво што Едом, и поред свих уверавања, није одобрио деци Израиљевој да пређу преко његове територије, одбивши да изда дозволу за прелаз.

Ова негостољубивост приморава Израиљце да изаберу заобилазни пут. Они стога настављају путовање дуж западне обале Едома, према северу, ка Мртвом мору. Они пролазе поред Фунона, данашњег Кирбет Фенана, једног старог бакарног рудника, и поред Обота са његовим изворима. Потом Израиљ прелази гранични поток Серед, који раздваја Едом и Моав, и улази у источнојорданску земљу. У једном великом луку заобилази се Моав на југоисточној обали Мртвога мора. Потом долази на реку Арнон, а тиме и на јужну границу аморићанске државе (4. Мој. 21, 13). Поново моле Израиљци да им се одобри пролаз „Краљевским путем" (4. Мој. 21, 22). Опет им се ускраћује дозвола за пролаз, овога пута од стране Сиона, цара аморејског. Сада долази до борбе, а то је почетак оружаног освајања. Победом над Аморићанима Израиљци бележе свој први тријумф. Свесни своје јачине, они преко реке Јавок продиру на север и освајају државу Васан. На тај начин они су у том првом одлучујућем нападу постали господари источнојорданске земље од реке Арнон па до обала Генисаретског језера.

У детаљном опису борби и продора у источнојорданску земљу говори се и о „гвозденом кревету" једног џина, Ога цара васанског (5. Мој. 3, 11), о чему су већ многи размишљали. Ово тајанствено место Библије, које звучи и невероватно, добило је једно природно и фрапантно објашњење. Библија је тиме само верно сачувала успомену на прастаро доба Ханана.

Када су научници претресли јорданску земљу, руководећи се сведочанствима из библијске историје, наишли су на чудне творевине, на какве су истраживачи антике већ наилазили и у другим земљама. Ради се о високом камењу елипсасто наслаганом, а овде-онде покривеном великим каменим блоковима, о чувеним великим каменим гробовима. Ти гробови се називају мегалитни гробови или долмени (преисторијски споменик од наслаганог камења), а то су места покоја, где су некада били сахрањивани мртви. У Европи - у Северној Немачкој, Данској, Енглеској, северозападној Француској и Сардинији, остало их је сачувано - а у народном језику називају се и „џиновски кревети" или џиновски гробови. Пошто се ови велики грађевински споменици срећу и у Индији, у источној Азији, па и на острвима Јужног мора, сматра се да они потичу из доба велике сеобе народа у раном добу.

Године 1918. открио је немачки истраживач Густав Далман један долмен у близини Амана, данашњег главног града Јордана, који је изазвао велико интересовање, јер изгледа да запрепашћујуће илуструје један сасвим конкретан библијски податак. Аман лежи тачно на месту где се налазио Рават-Амон. О џиновском цару Огу Библија каже: *Гле, одар његов, одар гвозден, није ли у Рави синова Амонових? Девет је лаката дуг, а широк четири лакта, лакта човечија.* (5. Мој. 3, 11) Величина долмена, који је пронашао Далман, приближно одговара овим мерама. „Кревет" се састоји од базалта, једног сивоцрног камена који је тврд као гвожђе. Можда је библијском опису „гвозденог кревета" био узор такав гроб. Како су даља истраживања показала, ови долмени су врло чести у Палестини, пре свега у источнојорданској земљи изнад реке Јавок, а то је у данашњем Аглуну. Преко хиљаду ових прастарих споменика штрчи тамо из оскудне висијске траве. Земља изнад Јавока, тако каже Библија, јесте држава у којој треба да је владао цар Ог васански, *јер само Ог цар васански беше остао од дивова* (5. Мој. 3, 11), а земља Васан коју је Израиљ освојио назива се и *земља дивова* (5. Мој. 3, 13).

Западно од Јордана наилазимо на долмене само у околини Хеврона. Извидница коју је Мојсије послао из Кадиса *иђаше на југ и дође до Хеврона, где бијаху... синови Енакови... дивови синова Енакових* (4. Мој. 13, 22, 33). Они су морали видети оне камене гробове који су сада откривени код Хеврона у близини Долине грожђа.

Ко су били ти џинови још није потпуно познато. Претпоставља се да су то били људи који су својим растом премашили староседелачко становништво на Јордану. Могуће је да су људи онога доба замишљали да су такве мегалитне гробове могли подићи само људи џиновске снаге и џиновског раста.

Ови џиновски камени гробови, и саме приповетке о џиновима, сведоци су о шароликој и променљивој историји оног узаног предела на обали Средоземног мора у који су од памтивека непрекидно у таласима упадали страни народи и ту остављали своје трагове: то је била земља Ханан.

Вест да је Израиљ заузео целу јорданску земљу изазвала је страх код краља Валака моавског. Он се побојао да и његов народ није физички ни војнички дорастао овим тврдим номадским синовима. Он сазива *старешине медијанске*, и наговара их против деце Израиљеве (4. Мој. 22, 4). Они доносе одлуку да не примењују војне мере. Покушаће да Израиљу пруже отпор мађијама. Магијске речи и клевете, у чије дејство народи старога Оријента чврсто верују, сигурно ће саломити моћ Израиљу. Доноси се одлука да се хитно позове Валам из Фатуре (у асирским документима „Питру" на десној обали Еуфрата) у Вавилону, где ова мрачна уметност цвета. Али је Валам, велики мађионичар и чаробњак, затајио.

Чим Валам изговори какву клетву, од ње за Израиљ постаје благослов. Тада краљ моавски избацује најопасније оружје које је уопште могло постојати и које ће трајно утицати на живот деце Израиљеве.

То место у Библији које описује одвратно ратно лукавство краља Валака теолози сматрају незгодним, те га радо заобилазе. Сасвим је разумљиво ако се постави питање зашто тако нешто саблажњиво уопште стоји у Библији. Међутим, одговор је једноставан: тај догађај је за народ од дубоког судбоносног значаја. А то је и био разлог за хроничара да не прећути било шта што је неприлично, већ да напротив опише тачно, истинито и сасвим отворено оно што се догодило.

Тек после ископавања француских археолога тридесетих година у средоземној луци Рас Шамра, „белој луци“, на феничанској обали, а под руководством професора Клода Шефера (Claude Schaeffer) из Стразбурга, када су на светлост дана поново изишли делови хананског култа, можемо да одмеримо и схватимо о каквој несрећи извештава 4. Мој. гл. 25.

И живљаше Израиљ у Ситиму, и народ стаде чинити прељубу са кћерима моавским. Оне позиваху народ на жртве својих богова. (4. Мој. 25, 1-2)

То искушење није био поменути порок нити привлачност његова, за којима се поведоше деца Израиљева. Тај грех је постојао и било га је код свих народа на свету. Израиљ нису завеле професионалне проститутке. То беху кћери моавске и мадијанске, њихове жене и девојке. Оне су мамиле и завеле синове Израиљеве да прихвате култ Ваала и хананске култове плодности. Оно што је Израиља сусрело још са оне стране Јордана био је онај култни свет Феничана који са свим својим божанствима омамљује чула, са којима ће Израиљ суочен у следећим столећима морати да испроба и афирмише своју моралну снагу.

Али Моавићани и Мадијанци се узалуд надају да ће моћи да сломе млади и неиживљени номадски народ, да га подвргну искушењима свога култа, пуног похоте. Већ код овог првог сусрета испоставило се да између Јахвеа и Ваала неће и не сме никада доћи до компромиса.

Брзо и оштро, вође Израиља узвраћају ударац, при чему нису имали милости ни према својим људима. Ко се био заборавио биће удављен или обешен. Финес, Мојсијев унук по сестри, видећи да један између синова Израиљевих улази у шатор са једном Мадијанком, узима копље *и прободе их обоје, човека Израиљца и ону жену, кроз трбух* (4. Мој. 25, 8). Народ моавски, са којим је Израиљ повезан рођачким везама - јер се Лот, синовац Аврамов, сматра за његовог праоца (1. Мој. 19, 37) - био је поштеђен. Међутим, против Мадијанаца распалио се рат до уништења, класични „рат истребљења“ како је он у закону утврђен (5. Мој. 7, 2; 20, 13). *И побише све мушкиње... сву децу мушку и све жене побијте које су*

познале човека (4. Мој. 31, 7. 17. 18), наређује Мојсије. Поштеђене су само девојке, док су сви остали побијени.

Тада изиђе Мојсије из поља моавскога на гору Навав, на врх Фазге, која је према Јерихону, и показа му Господ сву земљу. (5. Мој. 34, 1)

Мојсије је најзад извршио тешки налог. Он је ишао тешким путем од кулучких градова Египта, затим деценијама пуних одрицања кроз степу, све до овога тренутка, а то је био дуг и тежак пут. Мојсије је за свога наследника наименовао верног и испробаног Исуса Навина, човека са изванредним стратегијским способностима, какав је баш сада био Израиљу потребан. Живот Мојсијев је окончан и он се може опростити од живота, јер њему лично неће бити суђено да својом ногом крочи у Обећану земљу. Али он је може издалека видети, са брда Навав.

Од Амана, престонице и центра амбициозне младе краљевине Јордана, има 27 километара, нешто више од пола часа вожње џипом, ако желимо да посетимо ово библијско брдо, путујући преко висоравни, ивицом Арабијске пустиње, преко поља и обрађених њива, на југоисток, у правцу Мртвог мора.

После мале туре пењања преко голих стеновитих гребена, долазимо на један широки голи плато 800 метара надморске висине. На западној ивици провалије се нагло спуштају према Јордану. Овде горе дува свежи ветар. Испод неба без облачка, оку изненађеног посматрача пружа се у даљини поглед на јединствену панораму. Превучена као сребром, светлуца се на југу широка површина Сланог мора. На другој страни подиже се одумрла пуста кулиса од камених избочина и испупчења. А иза свега тога штрчи дуги ланац сивобелих кречњачких брда Јудеје. Тамо где та земља почиње и где стрмо избија из Негева лежи Хеврон. На западу према Средоземном мору уздижу се и указују се две тачке - куле Витлејема и Јерусалима, које се могу јасно видети голим оком. На северу поглед кружи по висији Самарије преко Галилеје па све до снегом покривених врхова Јермона, у светлуцавој даљини.

Са падина Навава спуштају се узане увале из којих светлуца зеленило нарова са њиховим црвеножутим плодовима. Тада се видик спушта дубоко у степу јорданског улегнућа. Скоро аветињски, месечев пејзаж, блештаво белих кречњачких брда, без икаквог зеленила окружује Јордан који је свега 10 метара широк. Испред западнојорданских брда, која се стрмо уздижу, једна узана зелена тачка пружа освежење оку, оаза Јерихон.

Тим погледом од Навава према Палестини завршио је Мојсије свој живот.

Тамо доле у широкој моавској степи пењу се у небо танки млазеви дима. Дању и ноћу горе логороке ватре између безбројних црних шатора од козије длаке. Са гласовима људи, жена и деце ветар собом носи

и блејање стада на испаши, тамо доле у долину јорданску. Умирујућа слика. Па ипак је то само тренутак предаха пред дуго очекивани дан и тишина пред буру која ће коренито да измени судбину Израиља и земље хананске.

IV
Битка за Обећану земљу од Исуса Навина до Саула

1. НАСТУПАЊЕ ИЗРАИЉА

Свеӣ око 1200. ї. ӣре Хрисӣа. Слаби Ханан. Први ївожђарски ӣрїовци. Газ кроз Јордан. Тврђава Јерихон, најсӣарији їрад на свеӣу. Сӣор међу научницима око срушених зидова. Паљевине као ӣраїови ӣуӣа. Фараон ӣрви уӣоӣребљава израз „Израиљ". Искоӣавање Асора. Гробови код села Јошуа.

А ӣо смрӣи Мојсија, слуїе Госӣодњеї, рече Госӣод Исусу сину Навину, слуїи Мојсијевом, їоворећи: Мојсије, слуїа мој, умре, заӣо сада усӣани и ӣређи ӣреко ӣоїа Јордана, ӣи и сав ӣај народ у земљу коју дајем синовима Израиљевим. (Ис. Навин 1, 1-2)

У то доба, када је Израиљ стајао спреман да уђе у Обећану земљу, на Средоземљу почиње да се кроји судбина Троје, избројани су дани горде тврђаве краља Пријама. Ускоро ће се у Грчкој почети спремати за борбу хероји Хомерови: Ахил, Агамемнон и Одисеј. Казаљка светског часовника се ближи години 1200. пре Христа Израиљ није могао одабрати бољи тренутак за улазак. Из Египта не прети никаква опасност. Земља на Нилу је ослабила, доба њене величине је прошло. Два миленијума су исцрпла њену снагу. После политички слабог краља сунца Ехнатона почела је моћ Египта упадљиво да опада. Превласт Египта над Хананом налази се у незадрживом распадању.

Ханан је и сам исцрпео своје снаге, јер је био изнурен унутрашњим борбама између безбројних малих краљевина и кнежевина организованим у градове-државе и опљачкан египатском окупационом политиком.

Од истеривања Хикса око 1550. пре Христа Палестина је непрекидно била египатска провинција. Феудални систем под Хиксима био је по-

тиснуо једноставни патријархални поредак који је владао у градовима у доба Аврама. Подјармљен једној аристократској владајућој клики, која је владала самовољно и деспотски, народ је пао на ниво бесправних поданика плебејаца. Египат није дирао у тај феудални систем у Палестини, те је дозволио домаћим кнежевима да владају по својој вољи; они су располагали сопственом војском, борним колима и пешацима плебејцима којима су командовали само патрицији. Египћана се не тичу крваве борбе које између себе воде палестински градови - државе, за њих је важан данак о чему будно воде контролу египатски инспектори, ослањајући се на гарнизоне и војна упоришта. Газа и Јопа су најважнији египатски административни центри. Са принудним радницима - контингенте истих обавезни су да обезбеде феудална господа - граде се и одржавају путеви, обрађују краљевска имања у плодној Језраел долини, јужно од Назарета, сече се дивна кедрова шума и оголићује Ливан. Фараонови комесари су корумпирани. Они често утаје плату и храну намењену трупама, а зато египатске најамне трупе, Крићани, Бедуини и Нубијци, на своју руку пљачкају беспомоћна насеља.

Под египатском владавином, земља Ханан је искрвавила, становништво се смањило. Као што нам ископине јасно показују, патрицијске куће су у 13. веку пре Христа примитивније него раније. Луксузни предмети и скупоцени накити су ређи, а опрема гробница је сиромашнија. И зидови тврђава су слабији. Само на обали Сирије према копну, заштићеној планинским ланцима Ливана, и мање узнемираваној свађама кнезова, живот у приморским републикама тече скоро без промена. Јер луке су биле и остале претоварна места за све оно за чиме свет жуди. Око 1200. г. пре Христа налази се на листи понуде и потражње један сасвим нови метал: гвожђе, који је у почетку био исто толико драгоцен као злато и сребро. Пошто тај метал долази из хетитске земље, њиме као први тргују Феничани, а он ће бити назив за цело једно развојно доба наше Земље. За гвожђе су Египћани знали већ скоро 2000 година, па су га поштовали као необичан раритет. А то гвожђе није потицало са наше планете, него је добијано од метеорита. Стога се код њих оно драгоцено малобројно оружје с правом називало „бодежи с неба".

Са новим металом најављује се једна нова епоха, гвоздено доба. Бронзано доба са својим јединственим цивилизаторским успехом је на измаку, завршава се једна велика епоха старога века.

Крајем 13. века пре Христа наилази један снажан талас странога народа, који долази са севера, са Јегеја. Ови „народи с мора" преплављују Малу Азију и са мора и са копна. Они су претеча једне сеобе народа, којој припада и „дорска селидба" у Грчку. Ударни правац ових странаца - а то су Индогермани - усмерен је на Ханан и Египат. Међутим, Израиљ,

који стоји спреман на Јордану, још не треба да их се боји. Сами Хананеји су ослабљени и разједињени. Дошао је час Израиљев. Библијске јерихонске трубе оглашавају се својим звуцима.

...И кретоше од Ситима и дођоше до Јордана он и сви синови Израиљеви. И сав Израиљ иђаше по суху докле сав народ не пређе преко Јордана... И стадоше у око у Галгалу, с истока Јерихону. (Књ. Исуса Навина 3, 1, 17; 4, 19)

Данас се на томе месту налази једна ћуприја која прелази преко реке. Јордан је овде узан, врло узан, а од вајкада на томе месту има газова. Староседеоци тачно познају та места. А код Јерихона су у доба суше блатњаве воде једва десет метара широке.

Када је Израиљ дошао до Јордана, река је била у порасту. *Јер је Јордан пун преко брегова својих за цело време жетве* (Ис. Нав. 3, 15). Као и сваке године, и сада је на Јермону почео да се топи снег:*Устави се вода што је текла озго и стаде у једну гомилу, недалеко од града Адама... и сав Израиљ иђаше по суху докле сав народ не пређе преко Јордана.* (Књ. Исуса Навина 3, 16-17) На назив места Адам подсећа ел-Дамијех, а то је један много коришћени газ на средњем току. Ако изненада дође до пораста воде, онда се на таквом плићаку може формирати брана, те привремено потпуно засушити доњи ток реке. Замашне уставе јорданских вода потичу у првом реду од земљотреса, а то је већ више пута доказано. Последњи такав земљотрес догодио се 1927. г. Услед тога снажног земљотреса дошло је до обрушавања јорданских обала, па су се масе земље у тонама сручиле у корито реке са оближњих узвишица, које се уздижу свуда дуж кривудавог јорданског тока. Пуних 21 часова био је потпуно заустављен ток воде. Исто то се десило и године 1924.

Године 1906. услед земљотреса Јордан је био толико затрпан да је корито реке у доњем току код Јерихона било 24 часа потпуно суво. Арапски подаци наводе сличан догађај из 1267. г. после Христа.

Ако из авиона посматрамо овај део јорданске долине, онда ће нам бити јасно зашто је баш тај део био тако важан пре више хиљада година. На истоку се испред Арабијске пустиње простире висија јорданска, од вајкада отаџбина безбројних номадских племена, са које су они могли да посматрају пашњаке и њиве хананске. Овде се, дакле, налази природна упадна капија: главни јордански газ преко кога се лако може прећи и са стадима. Али и они уљези који упадну са истока наићи ће недалеко од Јордана на прву озбиљнију препреку, Јерихон, стратегијско кључно место за освајање Ханана.

Тада повика народ и затрубише трубе... попадаше зидови... и народ уђе у град сваки напрема се... А град спалише огњем и што беше у њему. (Књ. Исуса Навина 6, 20, 24)

Борба Исуса Навина за овај град учинила га је славним. Данас се за тај град боре научници ашовима, мотикама и временским таблицама. Како нас Библија обавештава, Исус Навин је савладао Јерихон у року од седам дана. А борба археолога за оно што је од њега остало траје, са прекидима, већ више од педесет година, све док та битка није одлучена.

Узбудљиве и драматичне ископине у Јерихону прошаране су сензационалним налазима и нечувеним открићима која су донела и изненађења, а и разочарења, са доказима за и против и препирком о њиховом значају и датирању.

Јорданска долина има тропску климу. Село Ериха, модерни Јерихон, на ивици кречњачке пустиње без вегетације, изгледа као нека оаза. Овде расту чак и палме, којих иначе у Палестини има мало, изузев у области јужно од Газе. И Библија назива Јерихон *палминим градом* (Књ. о судијама 3, 13). На тим палмама светлуцају час златни час црвени снопови урми између зелених грана. Од памтивека, овде, извор „Аин ес-Султан" (царски извор) омогућује постојање бујне вегетације. На томе извору има један насип који лежи северно од данашњег Јерихона, назван Тел ес-Султан (царски брег). Тај насип је данас поприште археолога. Онај ко жели да ступи на њега мора платити таксу, јер је место ископавања ограђено жицом.

Остаци Јерихона начинили су од Тел ес-Султана једно од најнеобичнијих налазишта на свету, код којег се већ одавно више не ради о чисто библијској тврђави. У брдашцу од насипа, под слојевима који потичу из бронзаног доба, налазе се и сведоци из каменог доба. Они скрећу поглед у најранију епоху, ка првим људским насеобинама. Најстарије куће јерихонске старе су седам хиљада година па су

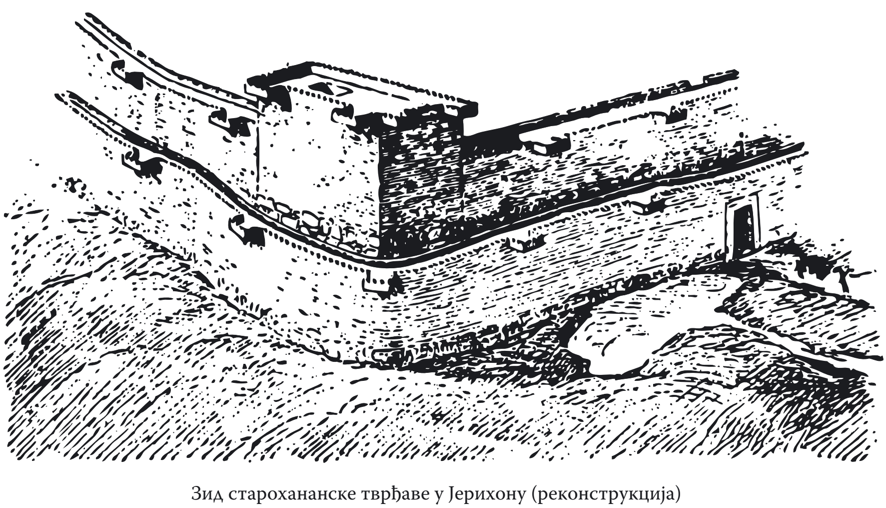

Зид старохананске тврђаве у Јерихону (реконструкција)

са својим округлим зидовима налик на номадске шаторе. Међутим, грнчарска уметност још није била позната њиховим становницима. 1953. г. једна британска експедиција ископала је Јерихон. Руководилац овог подухвата госпођа др Катлин М. Кенјон (Dr. Kathleen M. Kenyon) изјавила је: „Јерихон може да се сматра најстаријим градом на свету."

Одмах после уласка у овај век, археолози су своју пажњу посветили усамљеном Тел ес-Султану. Од 1907. до 1909. г. ашови и мотике опипавају слој по слој у великом насипу. Када су оба руководиоца немачкоаустријске експедиције, проф. Ернст Селин и проф. Карл Вацингер (Carl Watzinger) објавили своје налазе, ови су изазвали право запрепашћење. Ослобођена су два појаса тврђаве, од којих је један, унутрашњи појас, водио гребеном узвишења. То је мајсторско дело стратегијске изградње тврђава од ћерпића сушеног на сунцу, и то са два паралелна зида један до другог, удаљена 3-4 метра. Унутрашњи зид, који је посебно масиван, широк је свуда три и по метра. Спољни појас тврђаве иде подножјем брежуљка и састоји се од зида 2 метра ширине и 8-10 метара висине, са веома јаким темељима. То су чувени зидови Јерихона. Оба зида тврђаве, као и тачно доба њихове изградње, затим подаци о грађењу и датум разарања тврђаве, распалили су оштру препирку међу научницима, због супротних мишљења, претпоставки и контроверзи. А то је почело са првим извештајима Селина и Вацингера и траје, ево, већ деценијама.

Оба проналазача чине једну корениту коректуру - како је називају - свога првог закључка. Они су издали заједничко мишљење, у којем изјављују да је спољни бедем тврђаве „пао око 1200. г. пре Христа и да је то онај бедем који је срушио Исус Навин". Да би се бацило ново светло на догађаје, 1930. г. поново иде једна енглеска експедиција до Тел ес-Султана. Током ископавања од шест година излазе на видело други делови зида тврђаве. Професор Џон Герстанг (John Garstang), као водећи археолог, региструје сваку појединост са великом прецизношћу. Он пластично описује снагу уништења у унутрашњем двоструком појасу утврђења: „Међупростор између оба зида испуњен је рушевинама и отпацима. Виде се јасни трагови јаког пожара, црне компактне масе цигаља, напрсло камење, угљенисане даске и пепео. Куће дуж зидина су изгореле до темеља, а кровови порушени."

Пошто се Герстанг пре тога посаветовао са најискуснијим стручњацима, резултат друге археолошке битке гласи: унутрашњи појас је млађи, дакле то је тврђавни појас који је Израиљ разорио. Но полемика тиме још није завршена. Расправа о зидинама Јерихона и даље се наставља. Герстанг сматра да је тај унутрашњи појас разорен око 1400. г. пре Христа. Патер Хјуџис Винсент (Hugues Vincent), чувени археолог и

један од најуспешнијих истраживача Јерусалима, такође је студирао резултате ископина, те датира уништење градских зидина 1250. до 1200. г. пре Христа. И поред свих противаргумената, он је до данас остао при том датирању. Јерихон је, дакле, за археологе тврди орах, јер недостаје најважнија индиција: нема остатака керамичких предмета. Уништене куће су празне. Коначно објашњење питања времена мораћемо препустити истраживачком смислу експерата. Но у сваком случају је тачно да су зидови јерихонски постојали и да се на њима још и данас виде трагови снажног пожара. *А град спалише огњем и што беше у њему.* (Ис. Нав. 6, 24)

Јерихон је био прва утврђена препрека на путу за Обећану земљу. Даљи освајачки пут синова Израиљевих кроз Ханан археолози ће моћи да тачно прате по другим местима.

Отприлике 20 км југозападно од Хеврона лежао је библијски град Давир. Заштићен јаким обухватним зидом, он је господарио Негевом. Америчка ископавања, која су вршили В. Ф. Олбрајт и М. Г. Каил (M. G. Kyle) од 1926, открила су у Тел Беит Мирсиму слој пепела и велико разарање. Слој пепела садржи земљано посуђе које несумњиво потиче с краја 13. века пре Христа. Одмах иза слоја од пожара налазе се трагови једног новог израиљског насеља. *Потом се обрати Исус и сав Израиљ с њим на Давир и стаде га бити.* (Ис. Нав. 10, 38)

Освајање Ханана. Ратни поход Исуса Навина око 1230. пре Христа.

45 километара југозападно од Јерусалима идентификован је библијски град Лахис, који је морао бити изванредно јака хананска тврђава. У Тел ел-Дувеиру једна енглеска експедиција под вођством Џемс Лесли Старкеја (James Lesley Starkey) пронашла је тридесетих година грађевинску површину од 24 јутра која је некада била заштићена снажним бастионом. И овај град је пао као жртва једног великог пожара. Једна шољица нађена у рушевинама има на себи натпис који спомиње „4. годину“ фараона Меренптаха. А то одговара 1220. г. пре Христа. *И Господ предаде Лахис у руке Израиљу.* (Књ. Исуса Навина 10, 32)

У музеју у Каиру стоји један споменик из гробнице код Тебе, који кроз песму слави победу фараона Меренптаха (ступио на престо 1224. или 1223. г. пре Христа) над Либијцима. Да би му се слава још више увеличала, споменута су још и друга његова велика дела. Тако на крају песме стоји: „Опљачкан је Ханан са сваким злом у њему. Заробљен је Аскалон, заузет Гезер, а Јеноам уништен. Народ израиљски је неутешен, јер нема потомства. Палестина је за Египат постала удовица."

Ова тријумфална песма, писана 1229. г. пре Христа, важна је и информативна са више гледишта. Овде први пут у историји људског рода налазимо овековечено име „Израиљ“, и то од једног странца и савременика. Израиљ се изричито спомиње као народ, и то још у вези са палестинским називима градова, што је сигуран доказ, који ни најтврдоглавији скептик не може да оповргне, да је Израиљ 1229. г. пре Христа заиста већ био насељен у Ханану и да није више био сасвим непознат.

Нешто пре 1200. г. Израиљ је остварио свој дугоочекивани циљ. Он се, додуше, налази у Ханану, али још није господар земље. Његов пут, обележен пожарима, говори о његовој врло вештој стратегији. Међутим, Исус Навин је избегао најјача утврђења Гесер и Јерусалим. Очигледно се он држао правила најмањег отпора. У рукама Хананејаца налазе се и плодне равнице и речне долине, и још дуго времена остаће у њиховим рукама. Израиљу недостаје оружје да би могао пружити отпор борним колима, недостаје му техника и искуство у борби за снажно утврђене градове. Али он је у мање насељеним областима ухватио корена, а брежуљкасти крајеви са обе стране Јордана у његовом су поседу. 14 километара северно од Генисаретског језера лежи моћни Асор, који је пао у руке Израиљаца. Исус Навин *у то време узе Асор и уби цара његова мачем, а Асор раније беше глава свим тим царствима* (Ис. Нав. 11, 10).

Поновни проналазак управо те резиденције јесте најсрећније изненађење библијске археологије из најранијег доба. Још је енглески археолог Џон Герстанг идентификовао велики брежуљак од рушевина Тел ел-Кведах, који са старим Асором штрчи између Хуле језера и Галилејског мора, на западној страни Јордана. Међутим, тек

су дугогодишња ископавања, започета 1953. г. по налогу Јеврејског универзитета у Јерусалиму а под руководством археолога Јигаел Јадина (Yigael Yadin) из експедиције Џемс А. де Ротшилда (James A. de Rothschild), открила тајну тог тела коју је он дуго чувао. Његови откопани слојеви почели су да научницима причају дугу и узбудљиву историју о промењивој судбини Асора.

Двадесет и једна развојна фаза лепо се разликују међу собом, а то значи двадесет и један град који је израстао један на другом и сваки зидан на шуту претходних генерација, да би они поново пропадали и били уништавани ратом, пожаром или природним катастрофама. Доњи град се ширио од високог акропоља до дубоко у равницу. Један вешто изведен систем одводњавања од керамичких цеви старао се за хигијену.

На убедљив начин ове ископине доказују тачност библијског извештаја о великој моћи Асора у Ханану у доба израиљског освајања. Он није био само једна од највећих насеобина у земљи, него је истовремено био и једна од најјачих тврђава. Асор је уништен у 13. веку пре Христа, тачно како је то забележено у књизи Исуса Навина. Један слој паљевина говори о тешком пожару из тога доба: тада су трупе Исуса Навина освојиле град.

Овим освајањима и освајањем обећаног Ханана испуњен је велики задатак Исуса Навиnа. У дубокој старости он умире и бива сахрањен. *И погребоше га у међама у Тамнат Сараху који је у гори Јефремовој са севера гори Гасу* (Књ. Исуса Навина 24, 30). Грчки текст (LXX 24, 30 б) има у вези са овим још једну врло битну примедбу: „Заједно с њим положени су у гроб, који је тамо за њега ископан, и ножеви од камена којима је он обрезивао Израиљце у Галгалу...“ У Галгалу, на путу између Јордана и Јерихона, вршен је према предању чин обрезивања синова Израиљевих „каменим ножевима“. *Јер беше обрезан сав народ који изиде, али не обрезаше никога у народу који се роди у пустињи на путу, пошто изидоше из Мисира* (Књ. Исуса Навина 5, 5). 15 километара северозападно од Ветиља лежи Кефр Исхуа, „село Исуса“ (Навина). У стенама унаоколо урезане су пећине за гробове. Године 1870. у једном од ових гробова нађени су многобројни камени ножеви...

Из авиона се још и данас може видети траса тзв. „Краљевског пута" међу дубоким долинама Јорданије
(Фото: Америчка школа за оријент. истраживања, New Haven Connecticut)

Египатски уметници су насликавши ову групу заробљеника, чији је портрет сачуван у храму Мединет-Хабу, дали тачан портрет расних карактеристика. Иза Либијца (лево) иде један Семит из Палестине - Сирије, затим један Хетићанин, Филистејац и још један Семит.
(Фото: Oriental Institute, University of Chicago)

Као што је Мојсије логоровао у Кадису са синовима Израиљевим (4. Мој. 33, 36), тако и у наше дане номади напајају своја стада на извору Аин Кеидс.
(Фото: R. Köppel „Palästina“ издање J. C. B. Mohr, Tübingen)

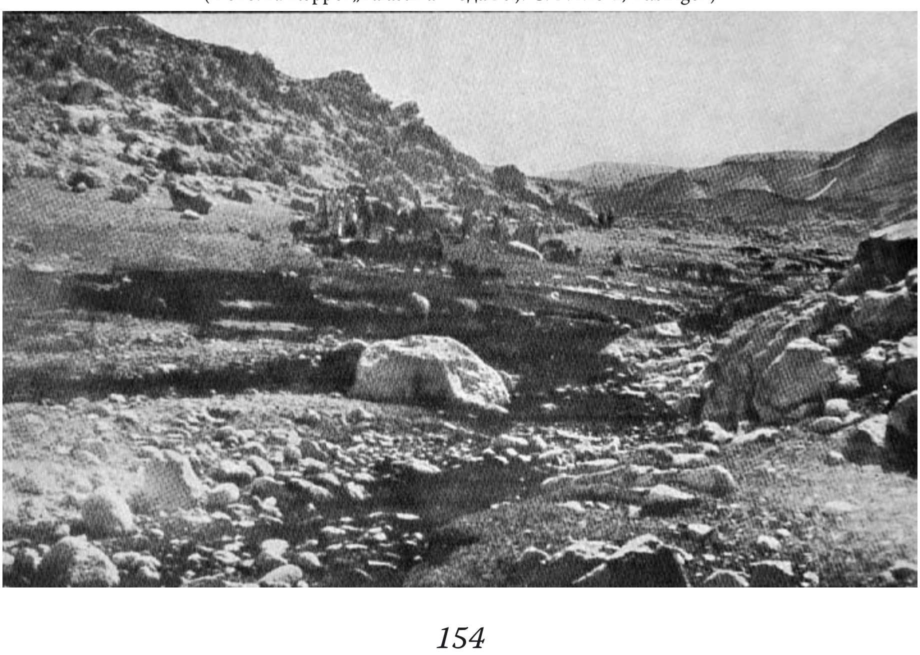

Зидови Јерихона у Тел ес-Султани. Преко бедема тврђаве, старе три и по хиљаде година, види се данашњи Јерихон у подножју јудејских брда. (Фото: Luther-Verlag, Witten/Ruhr)

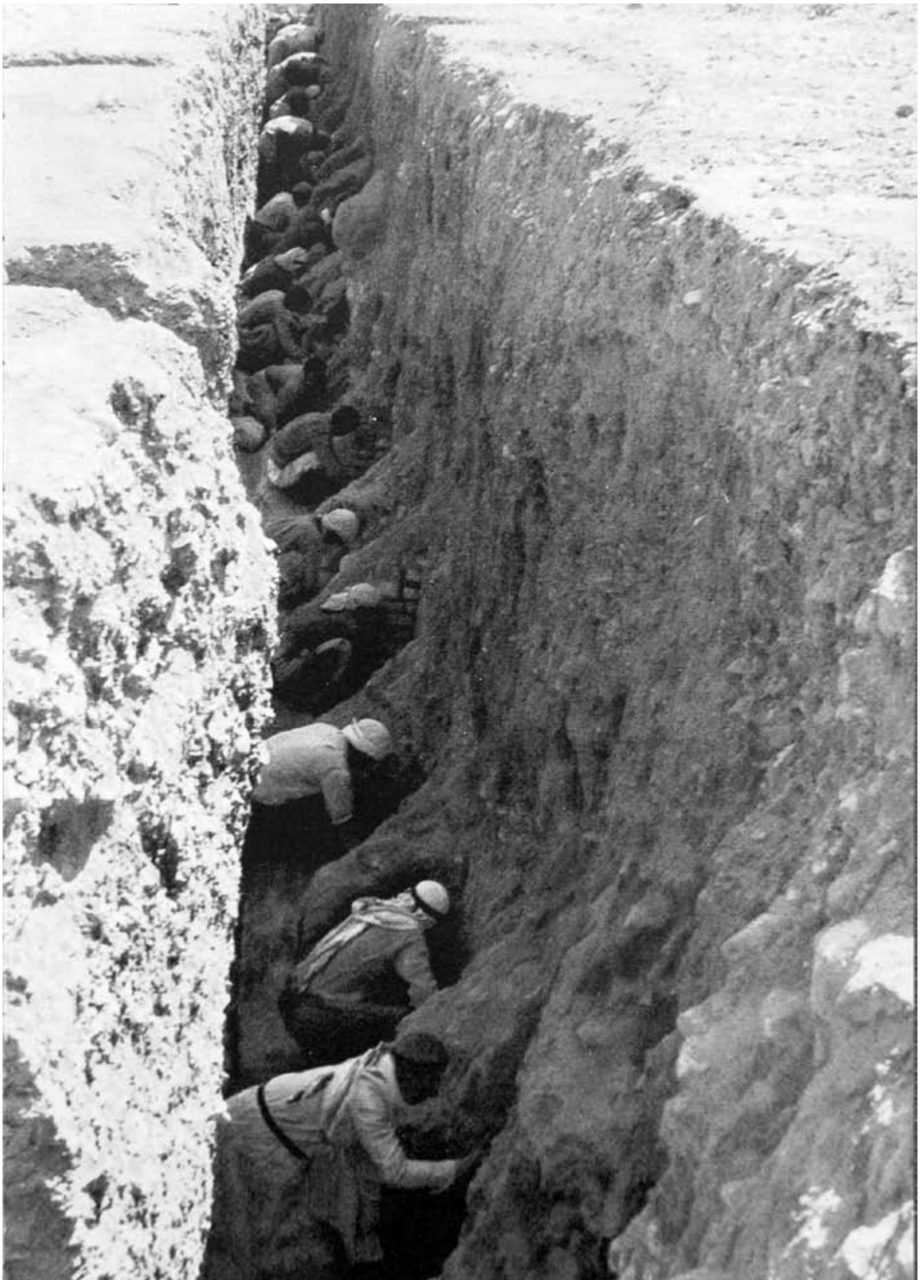

Ископавање орнаменталне фасаде једног забавног врта цара Ирода код Јерихона.
(Фото: James L. Kelso, Pittsburgh)

2. ПОД ДЕВОРОМ И ГЕДЕОНОМ

Израиљ се настањује. Пионирски радови у планини. Уместо палате сељачке колибе. Девора распаљује устанак. Сукоб у равници Језраел. Победа над „гвозденим колима“. Израиљско посуђе у Мегидону. Разбојнички препади из пустиње. Трагови разарања Авимелеха у Сихему. Спасилачка тактика Гедеонова. Прва у историји битка на камилама. Ново одгајени „носач терета“ на даљину.

Тако даде Господ Израиљу сву земљу за коју се закле оцима њиховим... и наследише је и населише се у њој. (Ис. Нав. 21, 43)

Одмах по освајању дешава се оно што је запрепашћујуће. Израиљска племена постају власник освојеног земљишта. То сада више није могао бити типичан номадски народ. Упаде номада је Ханан доживљавао од памтивека, али су то увек биле само епизоде. Племена су напасала своја стада те су једног дана нестајала као што су и долазила. Међутим, Израиљ се насељава, он обрађује њиве, крчи шуме: *Велик си народ и силан... него гора нека буде твоја, ако је шума исеци је* (Ис. Нав. 17, 15). Они напуштају шатор и зидају колибе, а у освојеним градовима насељавају се у порушене куће. На згариштима у Давиру, Вет-Семесу и Ветиљу наишло се на остатке њиховог примитивног и сиротињског покућства.

Ископине јасно указују на прекид са претходним временом. Тамо где су се налазиле патрицијске куће и палате феудалних господара сада

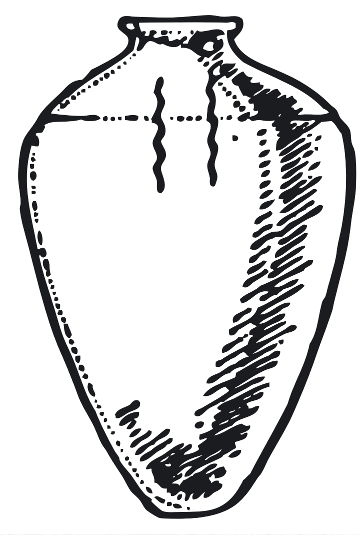

Израиљски ћуп за чување намирница

се зидају сељачке колибе и ограде. Масивне ограде тврђава захтевају извођење потребних поправки. Међутим, синови Израиљеви су подигли само танке зидове. Зидање нових јаких утврђења значило би завести присилан рад, а Израиљцима није ништа мрскије од тога. Они су себе сматрали слободним и независним земљорадницима. *У то време не беше цара у Израиљу, сваки чињаше што му беше драго.* (Књ. о судијама 17, 6) Чак и ону реч која се у Ханану употребљавала у значењу „кмет" Израиљ употребљава баш у супротном смислу, наиме, „слободњак". У феудалном систему градских господара пољске послове су обављали робови, а код Израиљаца су те послове обављали слободни људи, синови појединих породица. Старешина им је њихов отац, патријарх. Настаје велики број насеља, а археолози прате њихове трагове на целом обрежју. Мало је од свега тога сачувано, јер први грађевински материјал јесу цигле од иловаче сушене на ваздуху, а зграде зидане од таквих цигала нису дугог века.

Прави пионирски посао изводе Израиљци у брдским крајевима. Култивишу се ненастањени предели без извора и сиромашни водом. Ма колико звучало невероватно, савремена израелска држава делимично је обновила ону нову технику коју су још њени претци примењивали. Они су копали цистерне да би сакупљали падавине, а те цистерне су биле малтерисане до тога времена непознатим речним малтером. Ови уређаји су зидани тако солидно да су одолели зубу времена кроз миленијуме.

Израиљци су пустили корен у новој домовини као насељеници и земљорадници, како то стоји у Књизи о судијама, а што је истраживањем и доказано. У сталним борбама са својим суседима и међу собом, они постепено стичу ратничку снагу и искуство. Библија извештава о размирицама са Моавцима, Амонићанима и арамејским племенима из сиријске пустиње, затим о крвавом грађанском рату, о борби племена против Венијамина (Књ. о судијама 20). Ветиљ је држало племе Венијаминово. Олбрајт је у овом месту ископао четири слоја из времена 1200. до 1000. г. пре Христа.

Ханаски кнез из Мегидона на своме престолу са свирачем лире и борним колима (1200. г. пре Христа)

У то доба *и Авимелех бише град цео онај дан и узе га и поби народ који беше у њему и раскопа град и посеја со по њему.* (Књ. о судијама 9, 41) Тако Књига о судијама описује како је Авимелех, властољубиви и осветољубиви син судије Гедеона, у братоубилачком рату заузео Сихем.

У Тел ел-Балата на месту библијског места Сихем, који је Аврам приликом свог доласка у Ханан угледао као први град, пошло је за руком 1959. г. да се ископинама Американаца са Дрју (Drew) универзитета и Мак Кормик Семинара (McCormick-Seminar) под руководством професора Рајт Ернеста (G. Ernest Wright) - а то је било по трагу немачког професора Селина - докаже оно што је Свето писмо извештавало о судбини града. Отпаци глиненог посуђа који су лежали разбацани по руинама, а који су типично израиљски начин израде лонаца, омогућују да се уништење Сихема датира на крај 12. века пре Христа, дакле у доба Авимелеха. Истовремено су идентификовани остаци сихемског торња, као и тврђава куће бога Верита и дом Милов о којима је реч у Књизи о судијама (9, 20, 46). У сваком случају, изгледа да се ту радило о једној јединој повезаној грађевини. Она се издизала високо изнад градског бедема, где је била саграђена на руинама једног ранијег храма из доба Хикса.

Те немирне године прве колонизације нашле су свога одјека у Књизи о судијама у три приповедања: у песми о Девори, у приповедању о Гедеону и у херојским делима Самсона. Позадину овим казивањима чине чињенице, савремени догађаји, који се, захваљујући најновијим открићима, могу датирати са приличном тачношћу. Приликом уласка 1230. г. пре Христа Израиљ се морао задовољити само брдима. *Јер Господ беше с Јудом те освоји гору.* (Књ. о судијама 1, 19) Судбина се преокренула тек скоро 100 година доцније. У брдима галилејским морала су староседелачка племена да кулуче за Хананејце, па је међу њима било и племе Исахар, које се у Библији подругљиво назива *магарац јак у костима. И Исахар је магарац јак у костима који лежи у тору.* (1. Мој. 49, 14-15)

У Галилеји је букнуо устанак против угњетавања. Подстрек је дала једна жена, судија Девора. Она је позвала племена Израиљева да се ослободе. Од ње потиче она дивна песма коју је она певала сабраном народу.

Варак из племена Исахар преузима руководство, док му се остала племена прикључују. Окупила се велика војска. Варак сада чини нешто одлучујуће што се Израиљ никад до сада није усудио да учини. Он тражи битку у равници са противником кога се иначе до сада бојао. *И Варак сиђе с горе Тавора и десет тисућа људи за њим.* (Књ. о судијама 4, 14) Поприште битке је широка плодна равница у долини Језраел између брдовитих крајева Галилеје на северу и Самарије на југу - неограничено

суверена земља хананских градских и феудалних господара. Овде их очекује опасна војска Хананејаца, *бише се цареви ханански у Танаху на води Мегидској* (Књ. о судијама 5, 19). И дешава се нечувено - Израиљ побеђује! Први пут се успело да се нанесе грозан пораз борним колима у отвореној битци у пољу. Проклетство је савладано, јер је Израиљ доказао да не само што је дорастао ратној техници Хананејаца, него да је исту и превазишао.

Два брежуљка од рушевина у Језраел долини чувају у себи остатке Танаха и 10 км удаљеног Мегидона. Оба града су више пута смењивала један други по значају. 1450. г. пре Христа је Танах, велики град-држава, а Мегидон само мали египатски гарнизон. 1150. г. пре Христа бива Мегидон уништен и напуштен од својих становника. Ова руина била је дуго времена пуста и тек је 1100. г. пре Христа поново изграђена и насељена. Упада у очи грнчарска роба нових становника, велики глинени лонци за чување намирница и то исте врсте какви су до тога доба били у употреби код Израиљаца. Истраживачи су их нашли и у другим насељима у брдима Самарије и Јудеје. Као поприште битке изричито се помиње Танах у песми о Девори. Упућивање на „воду Мегидон" служи као ближе одређивање његовог положаја. Мегидон, чија „вода" је извор реке Кисон, тада вероватно није ни постојао.

Археолошки налаз и подаци из Библије омогућују нам датирање прве битке против хананских борних кола у време између уништења и поновног подизања Мегидона, дакле 1125. г. пре Христа.

Историја о Гедеону обавештава нас о другом тријумфу Израиља. Са истока се на Израиљ сручило нешто ново, ужасно и непознато. У земљу на камилама упадају мадијанске номадске хорде пљачкајући, палећи и убијајући, *и не беше броја њима ни камилама њиховим, и долазећи у земљу пустошаху је* (Књ. о судијама 6, 5). Годинама је Израиљ изложен упадима Мадијанаца. Тада му се јавља спасилац у личности судије Гедеона. Он, како Библија детаљно извештава (Књ. о судијама 7, 20), са успехом уводи нову тактику препада. Мадијанци беже и остављају Израиљце на миру.

Мирољубиви проналасци су такве судбине да обично најпре буду употребљени у рату. Нови проналазак који је Мадијанцима омогућио да врше терор над Израиљом јесте - припитомљена камила.

Када се извршило припитомљавање није још утврђено апсолутно тачно, али ипак има неких наговештаја. У 11. веку пре Христа појављује се камила у текстовима клинастог писма и на рељефима, па се од тога доба све чешће помиње. У то доба морала је настати и прича о Гедеону. Пљачкашки походи на камилама, дотле познатим као дивљим, морали су без сумње изазвати велико запрепашћење.

Трећи изазов носио је у себи највећу опасност и запретио је распадању Израиља: сукоб са Филистејцима.

3. РАТНИЦИ ИЗ КАФТОРА

Херетеји и Фелетеји. Упад приморског народа. Велика сеоба са Егеја. Освајачки поход на воловским колима и лађама. Нестанак хетитског царства... Приморски ханански градови у пламену. Општа мобилизација на Нилу. Фараон Рамзес III спасава Египат. Велика копнена и поморска битка. Заробљенички логор са формуларима - упитницима. Природни портрети Филистејаца.

*Не изведох ли Израиља из земље Мисирске, а Филистеје из Кафтора...? (*Пророк Амос 9, 7)

Дивним причама о снажном Самсону, о његовим борбама и херојским делима наговештава се и почетак великог обрачуна.

Филистејци! Име им је у разним видовима ушло у речнике савременог света. Ми кажемо: то је прави „филистар“, или говоримо о цину Голијату, јер је он био један од њих. Затим кажемо са потцењивањем „Крети и Плети“ (Херетеји и Фелетеји), а да и не слутимо да то значи Крићани и Филистејци. Коме није познато казивање о Самсону и Далили, која га је издала Филистејцима, и ко се не сећа надчовечанске снаге Самсона, који је голим рукама убијао лавове и који је магарећом вилицом убио хиљаду Филистејаца и, најзад, слеп и напуштен од вољене, у неукротивом бесу срушио један филистејски храм. Па ипак је наше знање о тим многопомињаним Филистејцима врло оскудно.

Филистејци, народ који је играо одлучујућу улогу у животу Израиља, био је дуго времена обавијен велом тајанствености. Тек у недавној прошлости пошло је за руком да се мало скине тај вео мистериозности. На основу мукотрпно добијених истраживачких резултата, све се више оцртава јаснија слика. Натписи на храмовима, парчићи керамике, остаци згаришта дају могућност да се направи мозаик о појави Филистејаца, који по драматичности нема себи равна.

Копнена битка фараона Рамзеса III против Филистејаца

Застрашујуће вести иду испред ових туђинаца. Курири разносе лоше вести о непознатима, који су се појавили на ивици животног простора старога света, на обалама Грчке. Они долазе на воловским колима, незграпним возилима плочастих точкова, која вуку бизони, високо натовареним покућством и залихама намирница, праћени женама и децом. Испред тих колона маршују наоружани људи који носе округле штитове и бронзане мачеве. Они су увијени густим облацима прашине, јер их је небројено много. Нико не зна одакле они долазе. Та велика сеоба први пут је примећена на Мраморном мору, одакле је кренула дуж обала Средоземног мора према југу, док плавим морским валовима једри и једна флота у истом правцу. Виде се весла на лађама са високим трупом, а на палуби наоружани људи.

Пожари, рушевине, опустошена поља остају иза ове руље, било где да се она заустави. Нико није у стању да стане на пут странцима, јер они крше сваки отпор. У Малој Азији падају градови и насеља. Силна тврђава Хатуза на Халису бива срушена. Дивне коњске ергеле Киликије бивају опљачкане. Благо из рудника сребра код Тарса такође је опљачкано. Из топионица гвожђа, које се налазе у близини рудника, они откривају најчувенију тајну о производњи најдрагоценијег метала тога времена - гвожђа. Под таквим ударцима пада једна од три светске силе 2. миленијума пре Христа: велико царство Хетита бива уништено.

Једна флота тих страних завојевача искрцава се пред Кипром и заузима острво. Сувоземним путем маса надире даље, продире у северну Сирију, стиже у Харкемиш на Еуфрату, да би потом пошла узводно долином реке Оронта. Ухваћени у маказе са мора и копна падају богати поморски градови Феничана. После Угарита падају Вивлос, Сидон и Тир. Бесни пламен у градовима плодних обалских равница Палестине. Израиљ је морао видети са својих поља и ливада, са својих брежуљака, тај уништавајући талас, иако Библија о томе ништа не извештава. Изра-

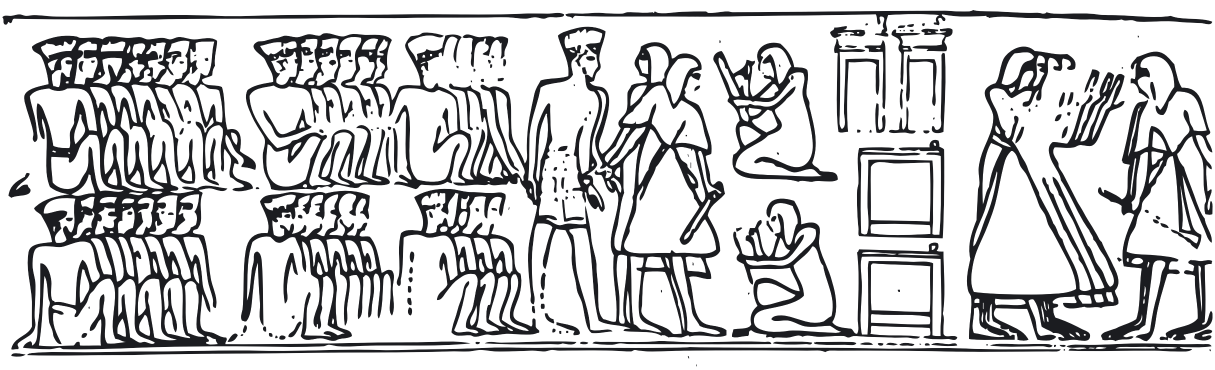

Египатски официри

иљ није погођен, пошто оно што тамо доле нестаје у пламену јесу тврђаве омрзнутих Хананејаца.

Ова људска лавина котрља се даље водом и копном са ударним правцем према Нилу, на Египат.

У Мединет Хабу, западно од Тебе на Нилу, лежи импозантна руина сјајног Амоновог храма из доба владавине Рамзеса III (1193. до 1162. или 1183-1152. г. пре Христа) Његове куле на капијама, високи пилони, зидови по халама и двориштмма прекривени су монументалним рељефима и натписима. У зиду је уклесано хиљаду квадратних метара историјских докумената. Храм је један једини џиновски документ ратних похода фараона у слици и речи, дакле крунски сведок тадашњих догађаја на Нилу.

У овим извештајима јасно се говори о томе какав су страх и паника завладали Египтом. Један текст је пун страха и бриге: „Осма година под владавином Рамзеса III... ниједна земља није могла да опстане пред њиховим оружјем. Хетитско царство, Коде (обалска област Киликије и северне Сирије), Харкемиш... и Кипар уништени су једним ударцем... Они су уништили њихове народе, а њихове земље биле су такве као да нису никада ни постојале. Они су маршовали према Египту... Они су ставили своју руку на државе земљиног шара. Њихова срца беху пуна поверења и поуздања: *Наши планови ће успети*.

Рамзес III се грозничаво припрема за борбу и наређује општу мобилизацију. 'Ја сам обезбедио моје границе... и извео сам на њих: принчеве, команданте гарнизона и ратнике. Ја сам претворио ушћа река у снажни бедем ратним бродовима, галијама и приобалним чамцима... све их опремио од прамца до крме храбрим ратницима који носе своје оружје. Трупе су састављене од одабраних људи Египта. Они су били као ричући лавови на врховима брегова. Борна кола састоје се од ловаца, од одабраних људи, од добрих и способних бораца борних кола. Коњи су подрхтавали целим телом, спремни да својим копитама самељу туђе земље'..."

саслушавају заробљене Филистејце

Са огромном војском и са свим људима који су способни да носе оружје и које је Египат у стању да мобилише, полази Рамзес III у сусрет великој копненој бици против туђинских чета. О овом догађају натписи износе мало конкретнога. Као и увек, египатски ратни извештаји ограничавају се и у овом случају на похвалне химне и на победника... „Његове трупе, тако се говори о Рамзесу III, спремне су као бикови на бојном пољу, његови коњи су као соколови посред малих птића...“ Али један велики рељеф још и после 3000 година дочарава ту ужасну битку: египатска борна кола улетела су у наоружану непријатељску руљу. Између гломазних воловских кола, жена и деце, бесни огорчени масакр. Под копитама говеда и коња гомилају се лешеви побијених. Изгледа да је победа већ одлучена, јер египатски најамници пљачкају воловска кола.

Египат је добио битку од прворазредног значаја у светској историји, јер је непријатељска копнена војска потучена. Брзим колима жури Рамзес III на обалу реке, јер „они су својим лађама продрли у ушћа река“.

И ова поморска битка овековечена је у храму Мединет Хабу на једном великом каменом рељефу: бродови противника приближили су се једни другима. Пред сам сукоб мора да је одједном застао ветар, јер су једра подвезана. А то за странце значи један тешки хендикеп, јер су њихове лађе услед тога постале неспособне за маневрисање. Ратници стоје спремни за битку, али беспомоћни, они држе мачеве и копља који одговарају само за битку изблиза, и то онда ако су бродови наслоњени један на други. Тихо време Египћанима даје иницијативу. Њихови бродови се, веслајући, приближавају непријатељским бродовима на безбедну раздаљину. Потом се издаје стрелцима наређење да почну са бацањем стрела. Убиствена киша стрела обасипа странце, који њима погођени масовно падају преко палубе. Телеса мртвих и тешко рањених стропоштавају се у реку. Када је непријатељ био десеткован и када је метеж био на врхунцу, Египћани се приближују непријатељским бродовима и преврћу их. Оне који су се живи извукли из воде, или су преживели кишу стрела, сачекују на обали, убијају их или заробљавају.

Рамзес III успео је да од Египта отклони смртну опасност, како на копну тако и на води, у две одлучујуће битке, а то је велика победа у прастарој историји земље са Нила.

Приликом грозног пребројавања после победе, мртвима и рањенима су одсецане руке, а лешеви слагани на гомилу. Тако је обављено пребројавање уништеног непријатеља. А шта се десило са женама и децом странаца натписи ћуте. Рељефи показују и прве заробљеничке логоре у светској историји. Побеђени ратници су сакупљани на једно место. Оно што доживљује та маса заробљеника у принципу је исто оно што се задржало све до у наше дане. Постројени, они чекају да буду саслушани,

чучећи на земљи. Не недостаје чак ни многопрезирани формулар - упитник: египатски официри диктирају писарима исказе заробљеника. Само једно је у оно време рађено друкчије. Данас се заробљеницима уљаном бојом пише на блузу знак РЗ. У оно доба су заробљеницима Египћани жигосали у кожу име фараона. То је трајније.

И тако ми можемо хијероглифима са најстаријим „упитницима" на свету захвалити за прву историјску вест о познатом библијском народу, Филистејцима.

Међу „поморским народима", како су Египћани звали стране освајаче, једно племе има посебан значај. То су Пелест или ПРСТ, а то су у ствари Филистејци Старога завета.

Египатски уметници знали су мајсторски да прикажу физиономију страних народа уз изванредну способност нијансирања. Тако рељефи у Мединет Хабу врло тачно приказују изглед библијских Филистејаца. Они су као фотоси уклесани у камен пре три миленијума. Високе витке фигуре надмашују Египћане за читаву главу. Видимо и особености њихове одеће и њиховог оружја, као и њихово понашање у борби. Ако уместо египатских најамника замислимо синове Израиљеве, онда имамо верну слику борби какве су се годинама касније одигравале у Палестини и достигле свој огорчени врхунац у доба краљева Саула и Давида око 1000. г. пре Христа.

4. У ФИЛИСТЕЈСКОМ РОПСТВУ

Филистејци на обали. Грнчарска роба са сликама лабуда. Пивски бокали са филтером. Строго чувани монопол гвожђа. Филистејци заузимају бреговити предео. Трагови пожара у Силому. Избор краља у крајњој нужди. Аленби побеђује Сауловом тактиком. Препад на Турке. Олбрајт проналази Саулову тврђаву. Два храма у Вет-Сану. Саулов крај.

А синови Израиљеви опет чинише што је зло пред Господом, и Господ их даде у руке Филистејима за четрдесет година. (Књ. о судијама 13, 1)

Године 1186. или 1176. пре Христа Филистејци су од Рамзеса III доживели свој велики пораз. Али тринаест година доцније, они су се усталили у обалској равници на југу Ханана, у плодној жутој равници између брда Јуде и мора. Оних пет градова којим су они господарили Библија назива Аскалон, Азот (Аздод), Акарон, Гат и Газа (1. Сам. 6, 17). Сваким градом и његовим околним земљиштем на коме ратници под командом најамника обрађују земљу, управља један „господар" који је

слободан и независаи. Међутим, у војничким и политичким стварима господари тих пет градова иступају увек заједнички. Насупрот племенима Израиља, Филистејци су у овим важним питањима јединствени. То их чини јаким.

Библијски хроничар обавештава и о другим племенима поморских народа, која су дошла са Филистејцима у земљу, настанивши се на обалама: *Ево ја ћу дигнути руку своју на Филистеј и истребићу Херетеје и потрћу остатак од приморја* (Пророк Језекиљ 25, 16). Крит је острво у Средоземном мору далеко од Израиља. Откако знамо о историјском упаду „поморских народа" у Ханан, постао је јасан иначе тамни смисао ових речи, које тачно описују ондашњу ситуацију.

У доба када су се Филистејци појавили у Ханану појављује се и једна сасвим карактеристична керамика. Она се јасно разликује од керамике која је дотле била у употреби како у градовима Хананејаца, тако и у брдским насељима Израиљаца. У целом региону пет филистејских градова - и само тамо - археолози су приликом ископавања наилазили на њихову керамику, што значи да су Филистејци морали сами да израђују своју керамику.

Први проналазак филистејске керамике изазвао је чуђење код археолога. Форме, боју и мустре они су срели и на другом месту. Пехаре и крчаге, жуте као кожа, у црвеној и црној боји са уцртаним геометријским фигурама и лабудовима који чисте своје перје, они су познавали још из Микене. Од 1400. г. пре Христа дивно посуђе микенских фабриканата било је веома тражено у старом свету, те је спољна трговина тим посуђем преплавила ове земље. Неколико деценија пре 1200. г. пре Христа овај увоз из Грчке одједном је прекинут пропашћу Микене. Филистејци су морали доћи преко Микене, па су у Ханану опет почели са фабрикацијом коју су тамо научили. *Не изведох ли Израиља из земље*

Филистејски ћуп са лабудовима

мисирске, а Филистеје из Кафтора. (Пророк Амос 9, 7) „Кафтор“ је Крит, велико острво које лежи пред Грчком. Међутим, грнчарија Филистејаца илуструје и још једну другу интересантну чињеницу коју и Библија спомиње. Многа од ових дивних крчага снабдевени су филтером који не изазива никакву сумњу у погледу своје намене. То су типични крчази за пиво. Филтер је служио за то да задржи љуске од јечма. Оне су пливале по пиву па би приликом пијења лако могле доспети у грло. У насељима Филистејаца нађене су гомиле крчага за пиво и пехари за вино. То значи да су они били љуте пијанице. Теревенке се спомињу и у причи о Самсону (Књ. о судијама 14, 10; 16, 25), при чему се нарочито наглашава да сам херој није пио алкохол.

У сваком случају, пиво није проналазак Филистејаца. Прве велике пиваре цветале су већ на старом Оријенту. У пивницама Вавилона било је пет различитих врста пива: црно, светло, младо, одлежано и једна врста за експорт и путовање, мешовито пиво које се још звало и медовина. Ово последње било је један екстракт од зачина који се могао дуго држати. Довољно је било помешати га са водом па би пиво било готово - прастари узорак савременог сувог пива за тропске крајеве.

Међутим, од много већег значаја било је још једно друго откриће. Филистејци су били први народ у Ханану који је имао гвожђа, и то у великим количинама. Њихови гробови садржавали су оружје, предмете, накит, израђено од тада још ретког, али зато скупог метала. И као што су сами производили микенске крчаге, тако су производили и гвожђе. Прве топионице гвожђа у Ханану морале су настати у филистејским пределима. Тајну топљења донели су са собом као плен са свога пута кроз Малу Азију, где су до 1200. г. пре Христа, Хетити били први фабриканти гвожђа на свету.

Опљачкану формулу чували су филистејски кнезови као зеницу ока. То је њихов монопол и они њиме праве трговачке послове. Израиљ је у прво време свога насељавања у брда био сиромашан да би могао доћи до гвожђа. Недостатак гвоздених алатки, ексера за изградњу кућа и производних оружја за њих је велики минус. А кад су Филистејци заузели и брда, покушали су да забране и производњу новог оружја. Они забрањују Израиљцима да се баве ковачким занатом. *А у целој земљи Израиљевој не беше ковача јер Филистеји рекоше: да Јевреји не би градили мачева ни копаља. Зато слажаху сви Израиљци к Филистејима кад који шћаше поклепати раоник или мотику или секиру или срп.* (1. Књ. Сам. 13, 19-20)

Опремљен најмодернијим оружјем, у сталним ратним походима, искусан и опробан, политички изванредно организован освајачки народ Филистејаца после 1200. пре Христа стоји на западној обали. Он иде ка истоме циљу којем иде и Израиљ: у Ханан.

Самсонова дела и поступци су херојске бајке (Књ. о судијама 14-16). Али иза њих се крију круте чињенице. Филистејци почињу да се крећу и да своја насеља проширују према истоку.

Од висије раздвојени уздужним долинама, таласају се низови брежуљака између обалске равнице и висије Јудеје. Једна од уздужних долина је Сорек. Самсон је живео у Сараји (Књ. о судијама 13, 2), а у Тимнату, који одатле није много удаљен, он се оженио ћерком филистејском (Књ. о судијама 14, 1). И Далила је тамо становала (Књ. о судијама 16, 4). Кроз ову долину су Филистејци касније вратили заробљени Ковчег завета (1. Сам. 6, 12). Продор Филистејаца у висински део земље испред брда Јудеје тек је само увод коме ће кроз неку годину доцније следити велики оружани поход против Израиља.

Јер Израиљ изиђе на војску на Филистеје, и стадоше у око код Евен-Езера, а Филистеји стадоше у око у Афеку. (1. Сам. 4, 1)

Афек је лежао на северној ивици области којом су господарили Филистејци. Један брежуљак од рушевина Тел ел-Мухмар сакрива остатке овога места на горњем току једне реке, која се северно од Јафе улива у море. Афек је имао изванредан стратегијски положај. На истоку он се пружа према брдима средње Палестине, у земљу коју су населили Израиљци. Насупрот Афеку на ивици брда лежао је Евен-Езер, где је дошло до војног сукоба. У првом сукобу су Филистејци извојевали победу. У тешкој притешњености, Израиљци дадоше донети из Силома своју светињу, Ковчег завета. У једној следећој бици, они су претрпели од надмоћнијих Филистејаца уништавајући пораз. Војска Израиљаца се распада, а победници однесоше као плен Ковчег завета (1. Сам. 4, 2-11).

Бреговити крај био је заузет, Израиљ разоружан, а у домету племена би постављена стража (1. Сам. 10, 5; 13, 3). И тако у првом нападу Филистејци остварише свој циљ, јер је централна Палестина дошла у њихове руке.

Приликом продора Филистејаца мора да се водила оштра борба, како то говоре пронађена сведочанства. Храм у Силому, који је Израиљ изградио за Ковчег завета, нестао је као жртва пожара. 22 километра јужно од Сихема налази се Сеилун, некада напредни град Силом. На једном брежуљку у близини лежала је света област, поклоничко место, светиња (Књ. Исуса Навина 18, 1; Суд. 21, 19; 1. Сам. 3, 21), на месту на којем су после смена ере били подигнути ранохришћански и муслимански споменици.

Од 1926. до 1929. г. на том месту врши ископавање једна данска експедиција под руководством археолога Х. Кјерса (H. Kjaers). Остаци Силома указују на постојање једног слоја из доба око 1050. пре Христа, а то су трагови филистејске победе над Израиљцима? Рушевине Силома

мора да су још дуго стајале, јер четири столећа после уништења пророк их спомиње: *Нејо идије сада на моје месјо које је било у Силому јде намесјих име своје исјочејка, и видије шјо сам му учинио за злоћу народа својеја Израиља.* (Јеремија 7, 12) И друга места у брдовитом крају Јудеје доживела су судбину Силома. Археолози су код места Тел Беит Мирсим код Хеврона, библијског Давира, као и у Бет Зуру, јужно од Јерусалима, пронашли трагове пепела, који служе као доказ овој претпоставци.

Око 1050. г. пре Христа долази у опасност егзистенција Израиља; он је лишен плодова својих освајања и своје колонизационе активности од скоро две стотине година. И заиста прети му опасност да ће под јармом Филистејаца пасти у безнадежно робовање. Тој опасности може Израиљ да се супротстави само уједињењем растурених племенских савеза у једну чврсту затворену заједницу. Под таквим убиственим притиском те околине, Израиљ постаје нација. Облици владавине онога времена дозволили су само једну могућност за то, а то је краљевина (царство). Избор је пао на Саула, једног припадника племена Венијаминова, чувеног за своје храбрости и свога великог раста (1. Сам. 9, 2), а тај избор је мудар, пошто Саул припада најслабијем племену (1. Сам. 9, 21), те, према томе, друга племена немају разлога да буду љубоморна.

Саул уздиже Гавају, своје родно место, за престоницу (1. Сам. 10, 26; 11, 4), сакупља једну малу стајаћу чету око себе и почиње да води партизански рат (1. Сам. 13, 1). И тако у изненадним препадима он избацује филистејску посаду из племенских области.

Да је Саул био тактичар високог ранга, показало се поново после три хиљаде година, јер један пример своје врсте доказује како је Библија у праву и у најмањим појединостима и како су тачни њени подаци и предања.

Британском мајору Вивијен Џилберту (Vivian Gilbert) можемо захвалити за опис једног заиста необичног догађаја. Он у својим сећањима пише „Причу из прошлог рата“ (»The Romance of the Last Crusade«). У Првом светском рату један енглески бригадни ађутант из армије генерала Аленбија у Палестини, тражио је једном при светлости свеће у својој Библији једно одређено име. Његова бригада добила је наређење да заузме једно село које је лежало са друге стране једне дубоке долине, на једном стеновитом брду, а звало се Михмас. Тај назив му се учинио познатим. Коначно га је нашао у 13. глави 1. Књиге Самуилове и прочитао следеће: *И Саул и син му Јонајан и народ шјо беше с њима сјајаху у Гаваји Венијаминовој, а Филисјејци сјајаху у околу у Михмасу.* Ту даље пише да *Јонајан и онај шјо му носаше оружје ојидоше ноћу код Филисјејаца йа су йри јоме йрошли йоред две сјрме сјене, једна с једне сјране, а друја с друје и једна се зваше Восес а друја Сене* (1. Сам. 14,

4). Они су се успели уз обронак, савладали су стражу *која је била на гра-ници величине једног јутра*. Услед галаме пробудила се непријатељска гомила, мислећи да је опкољена Сауловим трупама (1. Сам. 1, 14-16).

На то удари Саул целом својом војском и однесе победу те тако *пома-же Господ Израиљу на време*. Ађутант је размишљао о томе да стеновити кланац и стрмене стене, као и оранице, мора да још постоје. Пробудио је команданта и са њиме још једном прочитао поменуто место. Потом су биле изаслане патроле које су пронашле пролаз, сасвим слабо запосед-нут Турцима, а који је водио кроз две стрме стене - очигледно Восес и Сене, док је високо горе код Михмаса у месечевој светлости лежало јед-но мало равно поље. Командант је изменио свој план за напад, те уместо целе бригаде шаље само једну чету усред ноћи кроз теснац. Мала турска посада, на коју је чета наишла, била је нечујно савладана, обронак заузет, а у рано јутро пре свитања чета је била на *земљишту од једног јутра*.

Када су се Турци пробудили, побегоше главом без обзира, јер су ми-слили да су опкољени армијом генерала Аленбија. Сви они били су или побијени или заробљени.

„И тако је, закључује мајор Цилберт, једна британска јединица после неколико миленијума са успехом применила тактику Саула и Јонатана."

Саулови успеси улили су Израиљу нову снагу. Тешка мора окупаци-је је отклоњена, али само за кратко време, јер одмах у пролеће Фили-стејци врше противнапад.

Крајем зимског кишног периода сабирају они опет у Афеку своје снаге (1. Сам. 29, 1). Само сада наступају друкчије. Они одустају од про-дора у брда, јер такав терен Израиљци јако добро познају. Вође Фили-стејаца иду према северу, кроз приморску област у равницу Језраел (1. Сам. 29, 11), поприште Деворине битке, *код Танаха на води Мегидо-ну*(Књ. о судијама 5, 19), и затим даље према истоку, па скоро до обала Јордана. *Код извора у Језраелу* (1. Сам. 29, 1) - то је извор Арода на под-ножју брда гелвијског - цар Саул и његова војска усуђују се да се упусте у сукоб у равници! А то је баш било кобно. Већ код првог напада војска је била разбијена, а бегунци побијени, или је за њима послата потера. И сам Саул гине, пошто су претходно и његови синови побијени.

Тријумф Филистејаца је потпун. Цео Израиљ бива заузет - централ-на област, Галилеја и земља источно од Јордана (1. Сам. 31, 7). Они на-бијају на колац тело Саулово и тела његових синова и стављају их као опомену на градске зидине Вет-Сана, недалеко од бојног поља *и оста-више оружје његово у кући Астароте*, (1. Сам. 31, 10), богиње плодно-сти. Изгледа да је Израиљу куцнуо последњи час и да је осуђен на про-паст. Трагично је завршила прва царевина, од које се много очекивало. Један слободан народ пада у ропство, а његова „Обећана земља" доспе-ва у руке туђинаца.

Из тамних и тешких рушевина ашов је ископао неме сведоке овог судбоносног времена. Ветар брише по изломљеном и измрвљеном камењу зидова, иза којих је уништена срећа и довршена трагедија Израиља. То су руине које су гледале Саула у његовим најсрећнијим часовима као младога краља, а које су такође виделе и његов срамни крај!

Пет километара северно од Јерусалима, на самом путу који од вајкада води горе у Самарију, лежи Тел ел-Фул, што тачно преведено значи "пасуљево брдо". То је некада била Гаваја.

Године 1922. један тим Америчке школе за оријентална истраживања (American Schools of Oriental Research) почиње да копа на томе месту. Професор В. Ф. Олбрајт, иницијатор тих ископавања, руководи пословима. Појављују се остаци зидова. После дужег прекида Олбрајт наставља свој рад на Тел ел-Фулу 1933. Излази на видело једна незграпна угаона кула, а одмах потом и три следеће. Те куле су везане двоструким зидом. Једно отворено двориште образује унутрашњост, а грађевина заузима простор 40 х 25 метара. Груба грађевина од тесаног камена делује сеоски пркосно.

Олбрајт испитује парчад керамике која су разбацана међу рушевинама. То је посуђе које је било у употреби око 1020. до 1000. г. пре Христа. Олбрајт је открио Саулову цитаделу, први израиљски краљевски дворац, где *цар седе на своје место, по обичају, на место код зида* (1. Сам. 20, 25). Ту је седео Саул као цар у кругу својих блиских пратилаца, са својим сином Јонатаном, са својим стрицем Авениром, врховним командантом и са Давидом, својим младим штитоношом. Ту је он ковао планове за ослобођење Израиља, одавде је он руководио партизанским борбама против омрзнутих Филистејаца.

Друго поприште где се докончала судбина Саулова, које је такође ископано, налази се 70 километара северно одавде.

На ивици Језраел равнице штрчи огромна рушевина Тел ел-Хусн, која се види далеко преко долине Јордана. То је локација старог Вет-Сана. Када је рушевина очишћена, појављују се на северној и јужној падини јаки основни зидови две храмовне зграде.

Археолози Универзитета Пенсилваније под руководством Кларенс С. Фишера (Clarence S. Fisher), Ален Рауа (Alan Rowe) и Г. М. Фицџералда (G. M. Fitzgerald) откопали су те зидове 1921. и 1933, скоро у исто време када је у Гаваји откривена резиденција цара Саула. Предмети култа међу рушевинама, пре свега плакете и мали ковчези са змијским мотивима, указују на то да су ови храмови били посвећени Астарти, богињи хананске плодности, и Дагону, врховном богу Филистејаца, који је био пола човек пола риба. Њихови зидови морали су видети оно што су Филистејци после победе нанели Саулу, како то саопштава Библија: *И оставише оружје његово у кући Астаротиној, а тело његово обесише*

на зид веш-сански (1. Сам. 31, 10). Кућа Астароте су руине храма на југу, *а ілаву му обесише у кући Даіоновој* (1. Књ. дневника 10, 10). То је храм откривен на северном обронку.

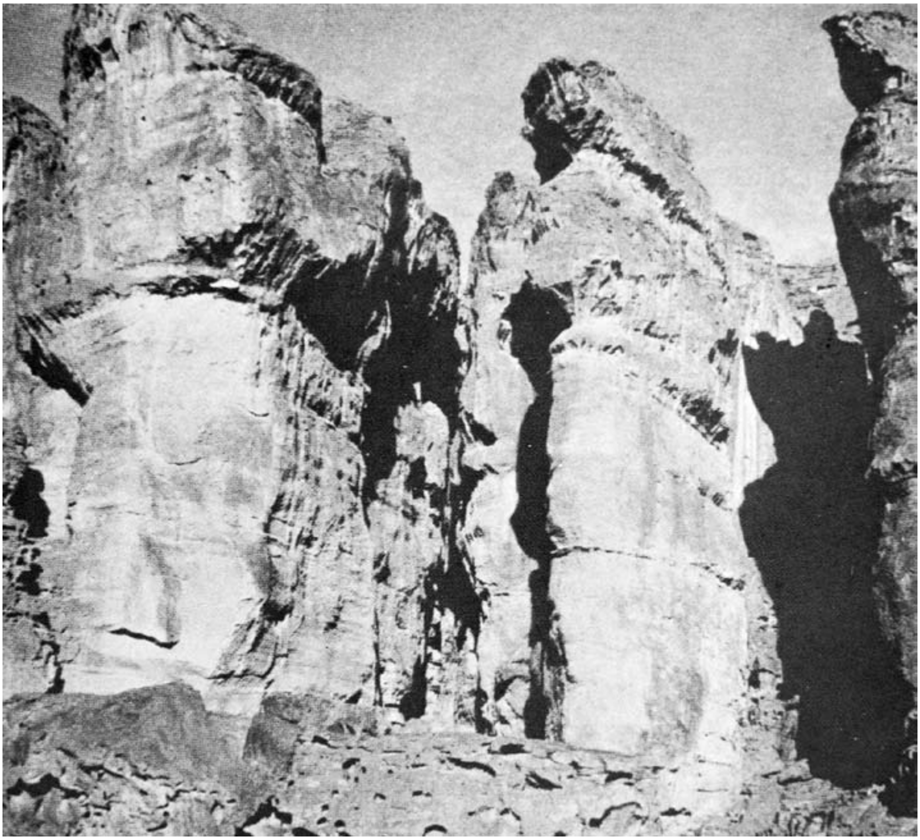

Ове бастионе близу Есион-Гавера народ назива „стубовима цара Соломона". Ово место је на Акабском заливу и било је центар бакарне индустрије на древном Истоку.
(Фото: Ursula Kohn, Hamburg)

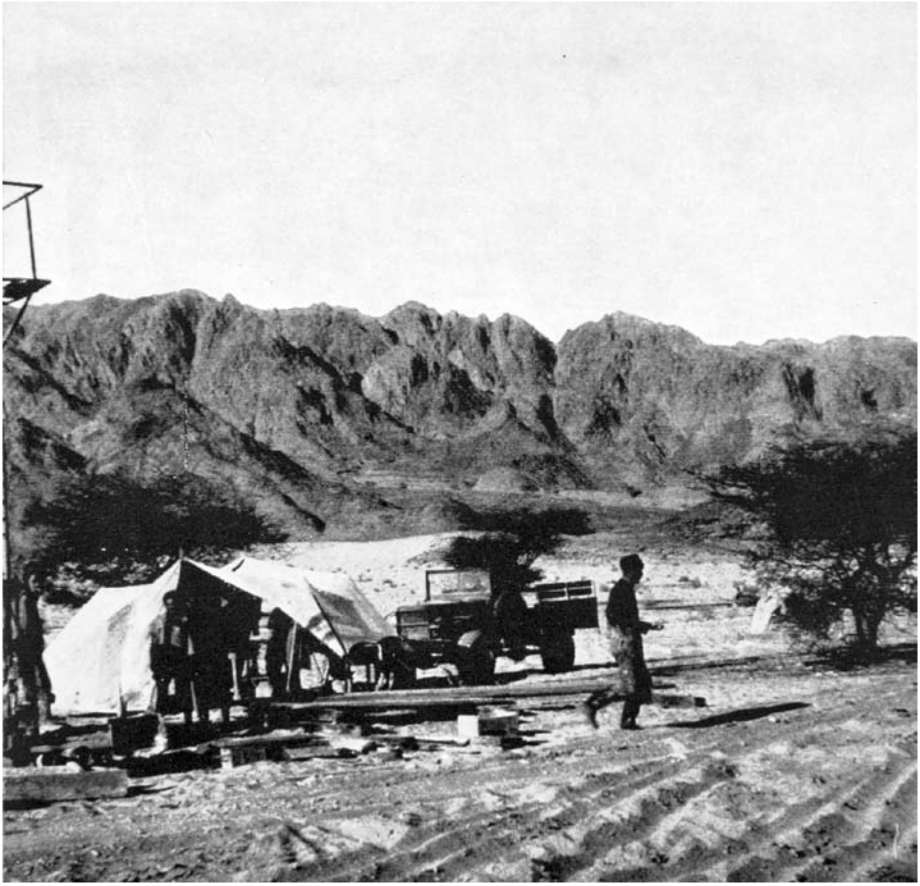

Добијање бакра после три миленијума у рудницима цара Соломона на Црвеном мору.
(Фото: Ursula Kohn, Hamburg)

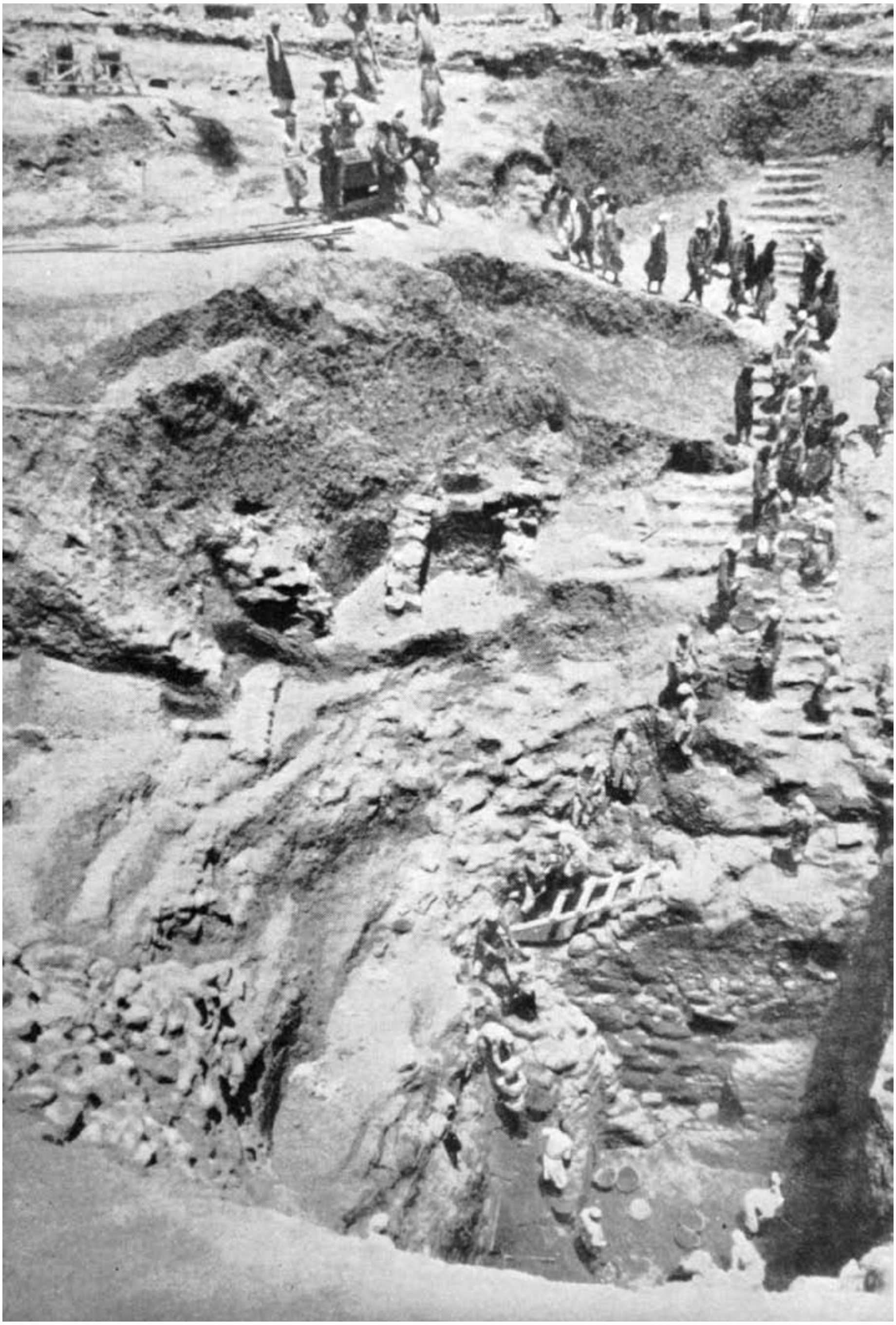

Поглед на модел ископавања у Тел ел-Мутеселиму. Радници у ланцу додају корпе напуњене шутом. Они стоје (одозго надоле) на рушевинама из персијског, вавилонског, асирског и израиљског доба. У стратуму IV откривене су царске коњске штале, шупе за кола и палата подигнута за гувернера дистрикта Вану... у Мегидону (1. Цар. 4, 12). (Фото: Oriental Institute, University of Chicago)

Остаци велике коњушнице, са одвојеним шталама за 450 коња, откривени у Мегидону; ово је подигао Соломон (1. Цар. 5, 15). Стубићи су остаци стубова који су одвајали штале једну од друге. (Фото: I. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig). Доле је реконструкција (Пенсилванија музеј, САД)

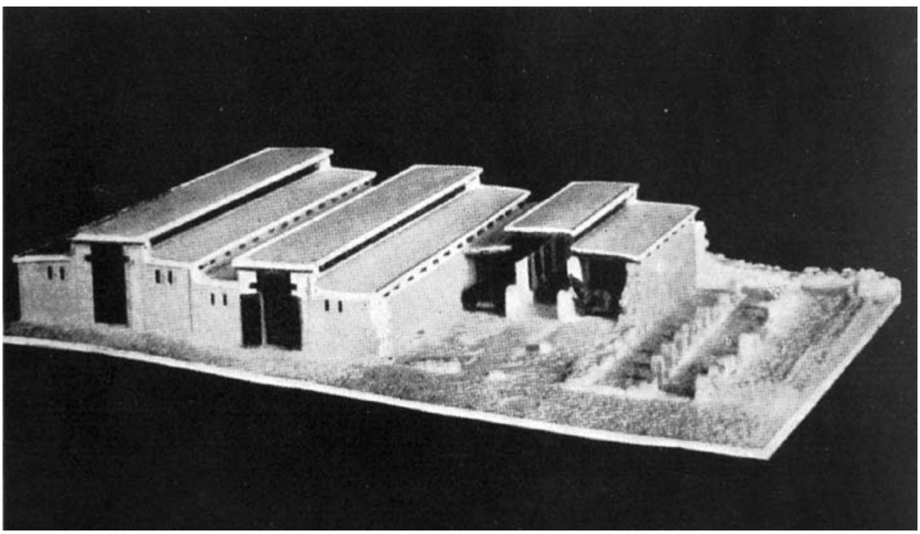

V
Када Израиљ беше велика царевина
Од Давида до Соломона

1. ВЕЛИКИ ЦАР ДАВИД

Једна генијална личност. Од штитоноше до цара. Нехотична помоћ у оружју Асирцима. Од Оронта до Есион-Гавера. Одмазда у Вет-Сану. Нове грађевине са казаматима. Пронађени рибњак код Гаваје. Јерусалим је пао лукавством. Ворен открива лагум који води у град. Софер је водио државни летопис. Одакле име Давид? Мастило и туш као новина. Клима Палестине неповољна за чување докумената

Тако дођоше све старешине Израиљеве к цару у Хеврон и учини с њима цар Давид веру у Хеврону пред Господом. И помазаше Давида за цара над Израиљем. Тридесет година беше Давиду кад се зацари, и царева четрдесет година. (2. Сам. 5, 3-4)

Нови цар је у тој мери био свестрано талентован да је тешко одлучити које његове способности највише изазивају дивљење. Исто тако је последњих столећа на нашој планети тешко пронаћи личност онако генијалну и истог формата као што је био Давид. Јер где је такав човек који би истовремено био хваљен и као стратег и као творац државе и као песник и као музичар? Већ само за своје песме модерни Давид би добио Нобелову награду. А он је био, као трубадури средњег века, песник, композитор и свирач у једној личности.

И то није било случајно. Ниједан народ није био више посвећен музици од становника Ханана. Као што знамо из египатских и месопотамских извора, Палестина и Сирија су чувени по својим музичарима. Музички инструменти спадали су у саставни део имовине каравана који су путовали за Египат, како се то види на зидним сликама у Бени-Хасану. Домаћи инструмент је осмострuна лира. Испред Давидових псалама 6.

и 12. стоји упутство: *Начелнику ӣевачком. Уз жице. На осам жица*. Из Ханана је лира доспела у Египат и у Грчку.

У Новом египатском царству (1580-1085. године пре Христа) натписи и рељефи баве се серијским темама о музичарима и инструментима из Ханана. Ханан је неисцрпна берза музичара са које дворски маршали и дворски коморници набављају солисте, па чак и капеле, које забављају господаре на Нилу, на Еуфрату или на Тигру. Пре свега су веома тражене женске капеле и играчице, а уметници са интернационалним ангажманом нису никаква реткост. А и јудејски цар Језекија 701. године пре Христа сасвим тачно зна зашто је асирском краљу Санхерибу (Сенахирим) послао певаче, жене и мушкарце.

Из најдубљег очајања, из безнадног положаја под игом Филистејаца, Израиљ за неколико деценија израста у моћну државу, стиче углед и постаје велики. А то је искључиво дело Давидово. Као непознат, он је Саулов штитоноша, постаје кондотијер (вођа најамника) и важи за борца покрета отпора против Филистејаца, да би као стар човек седео на престолу једног народа који је постао велесила.

Као што је пре два столећа освајање Ханана од стране Исуса Навина било подржано спољним околностима, исти случај је био и са Давидовим делом. На почетку последњег миленијума пре Христа није било државе ни у Месопотамији ни у Малој Азији, Сирији или Египту која би могла да задржи експанзију из Хананске области.

Када је Рамзес XI, последњи из династије Рамесида, 1080. г. пре Христа заклопио очи, дошло је до распада Египта. Свештеничка клика,

Заробљени свирачи из Јудеје

жељна власти, управљала је земљом из Тебе. Огромна богатства прешла су у посед храма.

Још сто година пре тога, како то обавештава папирус Харис, 2 процента становништва је радило као храмовни робови, док је 15 процената обрадиве површине било својина храма. Стада су бројала пола милиона стоке. Свештеници су располагали са 88 пловних објеката, 53 радионице и бродоградилишта и 169 места и градова. Уопште се не може описати оно велелепије са којим се свакодневно вршило приношење жртава великим боговима. Само за изградњу храмовне ваге на којој су у Хелиополису мерене жртве, било је употребљено 212 фунти злата и 461 фунта сребра. За одржавање величанствених башти Амона у старој резиденцији Пер-Рамесе на делти било је запослено 8000 робова.

О спољнополитичком угледу Египта за време свештеничке владавине постоји један јединствени документ, путни извештај египатског изасланика Вен-Амуна из године 1080. пре Христа. Тај Вен-Амун имао је налог да набави кедрово дрво из Феникије за свету барку бога Амона у Теби. Првосвештеник Херихор опремио га је онамо само са једном малом количином злата и сребра и једном сликом Амуновом, од које је очигледно очекивао још већи успех.

У Вен-Амуновом извештају огледају се трагови страха. У приморским градовима са њим су поступали као са просјаком, бесправним човеком, опљачкали су га, исмејали и скоро убили, њега, посланика Египта, чији су претходници увек били сачекивани са помпом и великим поштовањем.

Опљачкан на своме путу, Вен-Амун коначно доспева ка циљ свога путовања. “Доспео сам у луку Вивлос. Кнез Вивлоса послао ми је поруку: Одлази из моје луке.”

Тако је то трајало 19 дана. Очајни Вен-Амун хтео је да се врати натраг „када ми дође старешина луке и рече: ‚Остани до ујутру да будеш кнезу на располагању’... Када је свануло послао је по мене... Нађох кнеза где седи у горњој одаји наслоњен леђима о прозор... Тада ми рече: ‚Са каквим си налогом дошао овамо?’ Ја му рекох: ‚Ја сам дошао да добијем дрво за дивну велику барку Амун-Реа, краља богова. То је учинио твој отац, то је учинио и твој деда, а учинићеш и ти’. Он ми рече: ‚Истина је да су они то чинили... Заиста су моји такве налоге извршавали, али је фараон слао 6 лађа овамо, натоварених производима Египта... Али што се мене тиче, ја нисам твој слуга, нити сам слуга онога који те је овамо послао. Какво је то просјачко путовање на које су те послали!’ Ја му рекох: ‚Фуј, то нису никаква просјачка путовања на којима се налазим’...”

Узалуд се Вен-Амун позива на моћ и славу Египта и узалуд покушава да уместо готовог новца оперише чудима и сликама једног бога који треба да да живот и здравље и да се на тај начин са кнезом ценка

за грађевинско дрво. И тек када је један гласник Вен-Амуна стигао из Египта са сребрним и златним посуђем, са финим платном, свитцима папируса, говеђим кожама, ужадима, са 20 врећа сочива и 30 корпи рибе, кнез је дозволио да се посеку жељени кедрови.

„ ...Трећег летњег месеца довукли су их на морску обалу. На то дође кнез и рече ми: ...Гледај, ово је последња количина твог грађевинског дрвета и ено га тамо. Дођи и утовари га, јер ћемо ти га заиста дати. Гледај да се чистиш одавде и немој да се изговараш рђавим временом."

Давид се, дакле, није морао бојати државе чијег посланика један градски кнез вређа и понижава. Тако он продире дубоко на југ и заузима царство Едом, оно исто царство које је раније одбило да Мојсију изда дозволу за пролаз „краљевским путем" (2. Сам. 8, 14). На тај начин је Давид задобио област од изванредног економског значаја. Арапска пустиња, која се протеже од јужне обале Мртвог мора па до залива Акаба, богата је бакром и гвожђем. Изгледа да је Давиду на првом месту стало до гвоздене руде. Најопаснији противници Израиља, Филистејци, држали су монопол гвожђа (1. Сам. 13, 19, 20). Онај ко господари Едомом био је у ситуацији да сруши монопол Филистејаца. И зато Давид није оклевао. *И гвожђа много за клине на крила вратима и на саставке приправи Давид и мједи много без мере* (1. Књ. Дневника 22, 3).

На југу Едома завршавао се и најважнији каравански пут из јужне Арабије, чувени „пут тамјана". Продором до обала Акабског залива Давид би отворио и морски пут преко Црвеног мора до удаљених лука јужне Арабије и источне Африке.

И за продор према северу ситуација је била повољна. По широким висоравнима на падинама Јермона и Антиливана, на њиховим плодним долинама, настанило се једно арапско племе из пустиње, припадник једног народа по имену Арамејци, који ће у животу Израиља одиграти још једну важну улогу. Наша Библија их кратко назива Сирijци. Они су имали градове-државе и мања краљевства све доле до реке јужно, а то је јужно од Генисаретског језера, а источно од Јордана.

Око 1000. година пре Христа они су покушали да продру на исток у Месопотамију. При томе су наишли на Асирце, који ће у следећим столећима бити светска сила на старом Оријенту. После пада Вавилона, Асирци су покорили Месопотамију све до горњег тока Еуфрата. Текстови клинастог писма из палата на Тигру из тога доба спомињу да Асирцима прети опасност са запада, која се огледа у све жешћим нападима и у продору Арамејаца.

У таквој ситуацији Давид продире из земље источно од Јордана на север до Оронта. Библија вели: *Разби Давид и Адар-Езера, цара совскога у Емату, изашав да рашири власт своју до реке Еуфрата* (1. Књ.

Дневника 18, 3). Једно упоређење са савременим асирским текстовима доказује у којој мери ове библијске речи тачно приказују историјску истину. Краљ Давид потукао је арамејског краља када је овај имао намеру да освоји асирске области на Еуфрату.

И не слутећи шта ће бити касније, Давид је пружио оружану помоћ оним истим Асирцима који ће касније уништити Израиљско царство.

Граничнике Израиља Давид је померио до плодне долине Оронта. Његова северна караула налазила се на језеру Хомс у подножју Ливана, тамо где данас тече нафта долазећи широким цевоводима из далеког Киркука. Од тог места има 600 km ваздушне линије до Есион-Гавера, на Црвеном мору, најјужнијој тачки државе.

О освајању и изградњи царства под Давидом ашови су пронашли многе сведоке. Пут продора обележавају јасни трагови, између осталог, и трагови уништавајућих пожара у градовима Језраел равнице. Нешто касније од 1000. година пре Христа сравњен је са земљом Вет-Сан, заједно са паганским култским градовима. Археолози Пенсилванија универзитета открили су на овом месту трагове огорчене битке, срушених храмова, високе слојеве пепела по порушеним зидовима, култске предмете и посуђе Филистејаца. Давидова освета нанела је уништавајући ударац граду у коме је нашао сраман крај први цар Израиља, од чега се он није могао опоравити, јер изнад слоја пепела нема ничега што би упућивало на то да је у каснијим столећима било насеобина.

Из раног доба владавине Давидове остале су сачуване многобројне грађевине, пре свега тврђаве у Јудеји, које су биле подигнуте ради одбране од Филистејаца. Ове грађевине јасно подсећају на свој праузор, Саулову тврђаву у Гаваји, са њеним грубо тесаним казаматским бедемима.

Дванаест километара северно од Јерусалима, ископавања која су предузели Американци 1956. године изнела су на видело дана, поред остатака зидова у Библији често помињаног града Гаваона, и трагове једног крвавог сукоба из тих дана: некада су на овом месту, како нас извештава 2. Књига Самуилова, водили борбу на живот и смрт по дванаест присталица двојице војсковођа међусобно крвно завађених, по имену Јоав и Авенир, од којих је први припадао пратњи Давидовој, а други пратњи преосталог сина Сауловог: *И сукобише се с њима код језера Гаваонскоīа*, извештава 2. Сам. 2, 13. Испод једног поља са парадајсом у ел-Цибу, како се место данас зове, успело је професору Ј. Б. Причарду (J. B. Pritchard) са Колумбија универзитета да открије у оно доба чувене уређаје „језера Гаваонског". Он је открио окно које је било вертикално избушено у стену, пречника једанаест метара и десет метара дубоко. По једној спиралној рампи која је била уклесана у унутрашњем зиду водио је пут према доле. На рампу су се настављале спиралне сте-

пенице, које су добијале светлост и ваздух преко два окна (шахта). Ове степенице спуштале су се даље у дубину од 15 метара, да би коначно довеле до базена, који је био исклесан у тврдом кречњаку. Када је крш био одстрањен, а он је цео овај уређај покривао до горње ивице, почео се огромни резервоар - као и пре 3000 година - пунити водом из пукотина у камену. Ово библијско Гаваонско језеро снабдевало је град свежом водом за пиће у доба опсада и невоља.

Америчким археолозима пошло је за руком да из крша џиновског резервоара за воду ископају сведочанства о благостању тога места, јер *Гаваон бејаше велики град као какав царски град* (Књ. Исуса Навина 10, 2). Ова сведочанства, као докази о богатству града, указују да је овде постојала и врло рентабилна индустрија вина. Шездесет ручки од лончића-кригли, глинених „винских флаша", заједно са одговарајућим глиненим запушачима и левком за наливање, носе на себи старојеврејским писмом исписане ознаке фирми - права библијска имена виноградара. Поново се јављају назив ,,Гаваон" и једна реч која треба да значи „ограђени виноград", а истовремено и ознаку квалитета. На другим ручкама били су називи јудејских градова, као Јерихон, Сокот, Зиф (Књ. Исуса Навина 15, 24), којима су биле намењене поједине испоруке вина.

Сасвим у близини резервоара за воду, током зимске кампање ископавања 1959/60. године откривени су и велики подруми. Ашови су из рушевина ослободили 66 округлих просторија, уклесаних у стење, два метра дубине и два метра у пречнику, које су се могле затварати округлим „каменим запушачима". Неки од ових подрума очигледно су служили као каце за муљање грожђа, док би друге просторије, обложене непропустивим малтером, могле да се идентификују као каце за врење. Запремина ових до сада откопаних магацина износи око 2270 хектолитара.

Један библијски податак, који је до сада изгледао неважан, тек је сада добио свој значај након пронађених сведочанстава о некада напредној винској индустрији у Гаваји. Он се односи на један догађај из доба када се Израиљ спремао да освоји Ханан. *А који живљаху у Гаваону, чувши шта учини Исус од Јерихона и од Гаја, учинише и они превару,* сазнајемо код Исуса Навина (9, 3-5), *и узеше старе мехове винске, подеране и искрпљене и обућу стару и искрпљену.* Тако су се они појавили пред Исусом Навином, покушавајући да га доведу у заблуду у погледу свога порекла и великог благостања њихових градова.

И најзад у Јерусалиму, каснијој резиденцији Давидовој, остаци темеља једне куле и великих делова обложеног зида са сигурношћу упућују на то да је њихов градитељ био Давид. *И седе Давид у кули и назва је градом Давидовим и покраде је Давид унаоколо.* (2. Сам. 5, 9)

На какав узбудљив начин је Давиду пала у руке добро чувана тврђава Јерусалим, случајно је разјашњено у прошлом веку захваљујући проницљивости британског капетана Ворена (Warren).

На источним обронцима Јерусалима у долини Кедрона, налази се „Аин Сити Маријам", „извор дјеве Марије". Он се у Старом завету зове *Гихон*, „врело", и од вајкада је био главни снабдевач воде за становништво. Поред руина једне мошеје, пут води до једног свода. 30 степеница воде у дубину до једног малог базена у који се из дубине брда сакупља бистра вода.

Године 1867. капетан Ворен са једном групом поклоника посетио је тај чувени извор о коме једна легенда вели да је овде некада Марија прала пелене своме синчићу. Ворену је упркос полумрака пала у очи једна тамна рупа која зјапи из стене, неколико метара иза почетка извора. Очигледно да њу дотле нико није приметио, јер када се Ворен за њу интересовао, нико му није могао дати позитиван одговор.

Идућег дана он је, опремљен мердевинама и ужетом, поново отишао до Маријиног извора. Он и не слути да ће то бити извиђање опасно по живот и пуно авантура.

Иза извора почиње узано окно које се најпре простире хоризонтално, а потом се окомито диже у висину. Ворен је алпиниста и вичан је пењању. Опрезно се пење увис. После отприлике 13 метара то се окно изненада завршава. У помрчини он напипава један узани ходник. Потрбушке креће напред. У стену су уклесане многе степенице, које воде узбрдо. После кратког времена испред себе примећује расуту светлост. То је један засвођен простор у коме се налазе стари крчази и стаклене флаше. Кроз једну пукотину Ворен се пробија напоље и налази се тачно пред старим градским зидинама. Маријин извор остао је сада дубоко испод њега.

Детаљнија истраживања, која врши енглески научник Паркер око 1910. године по налогу Фонда за испитивање Палестине (Palestine Exploration Fund), доводе до закључка да овај интересантни уређај потиче из 2. миленијума пре Христа. Становници старога Јерусалима мукотрпним радом уклесали су у стену један ходник, како би у доба опсаде могли без опасности да допру до извора, који им је био значајан за живот.

Тако је Воренова радозналост пронашла пут који је скоро пре 3000 година омогућио Давиду да изненада нападне тврђаву Јерусалим. Давидове уходе морале су знати за овај тајни приступ, како нас на то упућује један библијски навод, који је раније био нејасан. Давид је рекао: *Ко год побије Јевусеје и дође до јаза* (2. Сам. 5, 8). Оно што је Даничић превео изразом „јаз" то је јеврејска реч ,,синор" која значи „цев" или ,,канал".

Са Давидом почињу поуздана историјска приказивања у Старом завету. „Приповедање о Давиду мора се највећим делом окарактерисати као историјски опис“, пише веома критички професор теологије Мартин Нот (Martin Noth). Све већа прегледност савремених извештаја у тесној је вези са постепеним формирањем једне моћне државе, а то је за Израиљ неуобичајена новина и Давидова велика заслуга. Из једног некомпактног племенског савеза постала је нација: једна насељеничка држава израсла је у велико царство на простору Палестина - Сирија.

За тако пространу државну област Давид је створио цивилну управу, на чијем је челу поред канцелара стајао и Сераја (софер). „Софер“ значи „летописац“ (паметар) (2. Сам. 8, 16, 17). Зар „летописац“ на другом по важности положајном месту у држави?

Са милионском војском секретарица и секретара, са хиљадама тона папира које та војска у нашем модерном свету из дана у дан пропушта кроз своје писаће машине откуцавајући на њима текстове, нестао је у нашем сећању митски реноме појма „летописац“ (писар). Али ниједна секретарица неког данашњег магната нафте не може се упоредити са неким од својих античких колега. Нити са гледишта прихода, а још мање са гледишта свог утицаја. У животу старога Истока писарски позив је био од изванредног значаја. А то није никакво чудо, јер шта све није од њих зависило! Силни освајачи и господари великих царстава који су били њихови послодавци били су неписмени!

Ово последње се најбоље види из стила писама. Не ословљава се на првом месту адресант коме су писмо и порука упућени. На првом месту је поздрав и благослов колеги писару. Ту су, наравно, и молбе своме колеги писару да садржај писма буде тачно и, што је најважније, коректно прочитан и ни у ком случају да нешто буде затајено.

А како је текао живот у царству писарском о томе нам говори један занимљив догађај из Министарства спољних послова фараона Мернептаха. Писарница је била подељена у три одељења. У оба одељења са стране седе, густо збијени, по десет секретара. Једна нога свакога од њих стављена је на једну столичицу, а на њиховим коленима налазе се свитци папируса. Средње пространо одељење резервисано је за главног шефа. Један слуга махалицом растерује досадне муве од њега. На улазу стоје два чувара. Један од њих управо наређује другом: „Поспи воду и направи хладовину у канцеларији! Шеф седи и пише.“

Али у писарској канцеларији на двору у Јерусалиму живот се није одвијао баш тако помпезно, јер је за такав живот млада држава Израиљ била још сувише сељачка и сиромашна. Па ипак, Давидов писар морао је бити чиновник високог и угледног ранга. Њему је била надлежност да води „државне анале“ који су, без сумње, сачињавали основицу за све конкретне библијске извештаје који говоре о изград-

У једној државној канцеларији на Нилу

њи власти и општем благостању за време Давида. А ту спада велики попис народа према опробаном Мари систему (2. Сам. 24), као и подаци о његовој телесној гарди „Херетеја и Фелетеја“, једној врсти швајцарске гарде, која се састојала од Крићана и Филистејаца (2. Сам 8, 18; 15, 18; 20, 7).

Сигурно је Сераја био први који је написао ново име свога господара.

Јер изгледа да се до Давида уопште није појављивало име Давид! То је откриће из скорашњег времена, када је текст појединих списа из палате Мари са Еуфрата навео археологе на размишљање. У тим текстовима појављује се реч „давидум“. Она значи „заповедник војске“, „командант трупа“, те, према томе, није лично име, већ једна титула.

Из личног имена Цезар постала је касније једна титула, кајзер и цар. Код Давида је изгледа, случај био обрнут. Његова војничка титула, која је могла потицати још из доба када је он био кондотијер, постала је његово лично име. Из „давидум“ настало је име Давид и остало је лично име до данашњег времена.

По питању „писања“ настала је полемика међу критичарима.

У Египту су пронађене вагонске количине папируса, а у Вавилону и Асирији брда таблица клинастог писма. Али где се налазе писани документи из Палестине?

У погледу овога питања подељена су мишљења археолога и метеоролога.

На почетку последњег миленијума пре Христа Ханан је престао да се служи оштрим клинастим писмом, а самим тим и незграпним глиненим таблицама, да би се определио за једно мање компликовано писмо. До тога времена морао се текст претходно урезати једном писаљком у меку глину, да би затим једним поступком који је одузимао много времена глина била печена или сушена на сунцу, пре него што је дебела глинена плоча кренула на пут примаоцу. Сада је све више улазило у мо-

ду једно ново писмо са заобљеним знаковима, азбука са којом смо се срели код рудара на Синају. Писаљка и глина показали су се као неприкладне за лако заобљена слова. Зато је сада требало пронаћи нова средства за писање, па су пронађена у танким печеним глиненим таблицама, мастионици у тушу. Такву једну таблицу која је исписана тим новим знаковима археолог назива „остракон", а њу је у посебним приликама замењивао најелегантнији канцеларијски материјал старога века - папирус. Вен-Амунов извештај доказује колико је била велика потражња за овим египатским експортним артиклом. 500 свитака добио је кнез од Вивлоса као отшету за кедрове, а 500 свитака је 2000 метара површине за писање.

У Палестини је клима зими влажна услед киша. На влажној клими брзо нестаје мастило са камена, а сам папирус иструли за кратко време. На велику жалост археолога, историчара и истраживача, на тај су начин за потомство пропала скоро сва документа Ханана. А што су археолози успели да у Египту пронађу толики број веродостојних докумената може се захвалити једино близини пустиње и изванредно сувој клими.

2. СОЛОМОН, КРАЉ БАКРА

Експедиција у Акабски залив. Гвоздена руда и малахит. Глук открива Есион-Гавер. Пустињски ветрови, мехови за продувавање ваздуха. Питсбург старог Израиља. Бродоградилишта на Црвеном мору. Хирам доноси грађевинско дрво. Бродски капетани из Тира. Тајанствена трговачка земља Офир. Египатски портрет краљице из Пунта. Истраживачи из САД купују један тел. Узор ископине у Мегидону. Судбоносна долина Језраел. Велика коњушница са 450 боксова.

А цар Соломун цароваше над целим Израиљем. (1. Књ. о царевима 4, 1) И имаше Соломун четрдесет тисућа коња за јаслама за кола своја и двадесет тисућа коњика. (1. Цар. 4, 26)

И тако цар Соломун сазида... све градове у којима имаше житнице... и градове у којима му беху кола... и градове у којима му беху коњици. (1. Цар. 9, 17-19)

И лађе начини цар Соломун у Есион-Гаверу, који је код Елота... и оне *дођоше у Офир.* (1. Цар. 9, 26-28)

И сви судови из којих пијаше цар Соломун беху златни... сребро беше ништа за времена Соломонова... Враћаху се лађе доносећи злато и сребро, слонове кости, мајмуне и пауне. (1. Цар. 10, 21. 22)

А дом што га сазида цар Соломун Господу беше обложен златом. (1. Цар. 6, 2. 22)

И довођаху Соломуну коње из Египта и свакојаку робу... и тако сви цареви хетејски и цареви сирски добијаху коње преко њих. (1. Цар. 10, 28. 29)

А злата што дохођаше Соломуну сваке године беше шест стотина и шездесет и шест таланата. (1. Цар. 10, 14)

Зар то не звучи као бајка?

Тешко је човеку, па макар он био и цар о коме се толико много прича, да избегне оптужбу да је хвалисавац. А хроничар који записује тако нешто лако стиче глас да је разметљивац. Има казивања у Библији која научници сматрају за бајке, као што је, на пример, казивање о чаробњаку Валаму и магарици која говори (4. Мој. 22), или казивање о Самсону коме је снагу давала дуга коса (Књ. о судијама 13-16). Међутим, највећа бајка међу свим казивањима уопште није бајка. Археолози су оспоравали веродостојност приповедања о цару Соломону, а гле - Соломон је постао њихов трофеј.

Ако „бајку" о цару Соломону, како је још многи називају, ослободимо елемената који су изазвали полемику, онда као костур остају трезвене историјске чињенице. То су најузбудљивија открића из нашега времена. Тек су обимне ископине америчке и израелске експедиције донеле обиље налаза и доказа о истинитој садржини ове библијске приче.

Опремљен најмодернијим справама, бургијама, ашовима и мотикама, а у пратњи геолога, историчара, архитеката, археолога и фотографа, Јерусалим напушта 1937. године један караван камила. Њихов шеф, Нелсон Глук, као и сви учесници, чланови су чувене Америчке школе за оријентална испитивања.

Ускоро су иза њих остала сура брда Јудеје. Кроз пусти Негев они иду према југу, и ту их сада прихвата „вади ел-араба", „пустињска долина". Људи се осећају као да су пренесени у пејзаж прасвета којем су титани из дубине утиснули своје знакове и изобличили земљу. „Пустињска долина" је један део велике напрслине, која почиње у Малој Азији а завршава се тек у Африци.

Истраживачи се диве џиновској кулиси да би се одмах потом бацили на посао који их очекује. Погледи људи испитивачки прелазе преко стрмих камених зидова. Како се креће сунце, тако се мења и боја и сенка стења, из којега експедиција на разним местима врши ископавања и узима узорке. Оно што се ископало био је глинени фелдспат, сребрнобели лискун, а на оним местима где камење има црвеноцрну боју они налазе руду гвожђа и зелени минерал - малахит, бакарни спат!

Свуда по овој пространој равници амерички истраживачи наилазе на налазишта гвожђа и бакра. Тамо где анализа камена указује на по-

стојање руде, они налазе у стени уклесане улазе у окна, остатке давно напуштених рудника.

Караван најзад стиже и на обалу залива. И ма колико да беле куће Акаба, библијског Елота, шаљу поздраве са друге стране и ма колико да после дугог марша кроз суморну пустињу примамљиво одјекује жамор оријенталног лучког града, ипак истраживачи окрећу леђа овој раскрсници тријy светова (Африке, Арабије и Палестине - Сирије). Њихов циљ је „Тел ел-Келеифех". Усамљени брежуљак, који не личи ни на шта друго до на гомилу шута, штрчи у висину из вреле равнице.

Пажљиво се отпочиње са копањем, које неочекивано брзо доводи до успеха. На видело дана излазе удице, израђене од бакра. Потом цигле, остаци зидова. Неколико окорелих грудви у близини тела имају на себи зелене трагове. То је шљака. На све стране наилази се на пешчаник са карактеристичном зеленом бојом...

Једно вече је Глук у своме шатору у мислима пребирао о досадашњим резултатима послова и дошао до закључка да они не представљају нешто значајно. Међутим, на програму је још цела Трансјорданија. У Едому, Моаву, Амону па све до Дамаска Глук жели да уђе у траг сведоцима прошлости. Прелиставајући бележнице, он замишљено застаје. Гвоздена руда и малахит у Араби - а у гомили шута, ту испред његовог шатора, остаци зидова, шљака и бакарне удице. И све то у непосредној близини залива који се у Библији зове Море трске. Глук замишљено тражи библијско место, које у вези са једним великим краљем спомиње „Рогозно море". *И лађе начини цар Соломон у Есион-Гаверу, који је код Елоша, на бреīу Црвеноīа мора у земљи Едомској.* (1. Цар. 9, 26) Значи, довде се, до залива Црвеног мора у библијско доба простирао Едом. Па да није онда овај Тел...?

Следећег дана врши се планско прегледање Тел ел-Келеифеха. Приликом копања пробних окана копачи одмах наилазе овде-онде на остатке зидина. Има ту још и недирнутог земљишта. Парчићи керамике пружају ослонац за претпоставку о времену када су те зидине подигнуте. Они потичу из столећа када је владао Соломон, дакле после 1000. године пре Христа.

Временски ограничен, Глук је приморан да прекине послове, јер ова експедиција има и друге задатке. Али ипак Американци следећих година настављају са ископавањима у три кампање, које се завршавају 1940. године потврђујући Глукове претпоставке. Како се сада испоставило, оне прво ископане руине некада су биле раднички станови којима се придружују и бедеми казаматског типа и непознатог стила грађења из првог гвозденог доба. Затим су ископани остаци једног проширеног насеља. Али оно што је најинтересантније, то су ливачки калупи и велике количине бакарне шљаке.

Ливачки калупи и бакарна шљака усред равнице коју немилосрдно пржи сунце?

Глук сада тражи објашњење за ову јединствену чињеницу. Зашто су ти људи били смештени баш у област пешчаних бура, које дувају скоро непрекидно са севера из пустињске долине? Зашто они нису били постављени стотинак метара даље у заклон који пружају брежуљци и где такође има извора воде за пиће? Изненађујући одговор на ова питања дао је тек последњи период ископавања.

Усред једног правоугаоног бедема излази на видело једна велика грађевина. Зелена боја зидова указује на оно о чему се управо ради: то је пећ за топљење. Зидови од иловачиних цигала указују на два реда отвора. То су промаје за ватру, управо стручно постављен систем ваздушних канала за довод ваздуха. А све то заједно јесте правилна и високомодерна пећ за топљење, грађена по принципу који је пре једног века опет васкрсао и који се у нашој индустрији примењује као Бесемер систем. Оџаци и ваздушни канали постављени су тачно у правцу север - југ, јер су вечити ветрови и буре из Вади ел-Араба морали да врше функцију мехова. А то је било пре три хиљаде година. Данас се кроз топионичке пећи протерује компримовани ваздух (види слику на стр. 174).

Само на једно питање до данас није дат одговор: на који начин је у овом прастаром уређају бакар био пречишћаван? Експерти за топионичарство наших дана овде стоје пред једном загонетком.

Још се унаоколо налазе земљани лонци за топљење. Неки имају запремину достојну поштовања од 14 кубних фусова. По околним обронцима брегова, многе пећине уклесане у стење указују на улазе у окна. Комадићи бакарног сулфата подсећају на вредне руке које су пре три миленијума радиле у овим рудницима. Истраживања у даљној околини омогућила су истраживачима да открију много бројне руднике бакра и гвожђа и у долинама Араба пустиње.

И најзад Нелсон Глук открива у бедему казаматског шута још једну веома утврђену капију са троструко осигураним улазом. Сада више нема никакве сумње: Тел ел-Келеифех био је прастари Есион-Гавер, дуго тражена нестала лука краља Соломона:... *и лађе начини цар Соломон у Есион-Гаверу који је код Елоша...*

Есион-Гавер није био само лука. У његовим бродоградилиштима грађене су лађе за дугу пловидбу. Но пре свега, Есион-Гавер је био центар бакарне индустрије. Јер иначе нигде на другом месту у земљама „Плодног полумесеца“, ни у Вавилону ни у Египту, није пронађена тако висока пећ. Према томе, Есион-Гавер располагао је највећом пећи за топљење на старом Оријенту. Та пећ је производила метал за култске предмете у јерусалимском храму - за „мједени олтар“, за „море“, како је

назван један велики бакарни умиваоник, за десет мједених подножја, за „умиваонице и лопате и котлиће“ и за оба висока стуба „Јахин и Ваас“ пред улазом у храм (1. Цар. 7, 15; 2. Дневника 4), јер *то је цар саливао у равници јорданској у земљи иловачи између Сохота и Сартана* (1. Цар. 7, 46).

Као једно од најновијих налаза библијске археологије, једна холандска експедиција је успела да одреди положаје првог од два именована места. На Тел деир-Ала, где у источнојорданској земљи река Јавок 10 километара пре свога уливања у Јордан напушта брда, пронађени су трагови Сохота, израилљског града који је основан у доба Исуса Навина.

Одушевљење Глуково због ових изванредних открића осећа се још и у његовим службеним извештајима, који чине резиме резултата ископавања у Акабском заливу.

„Есион-Гавер био је унапред испланиран и потом као плански комплекс и сазидан са изванредном архитектонском и техничком вешти-

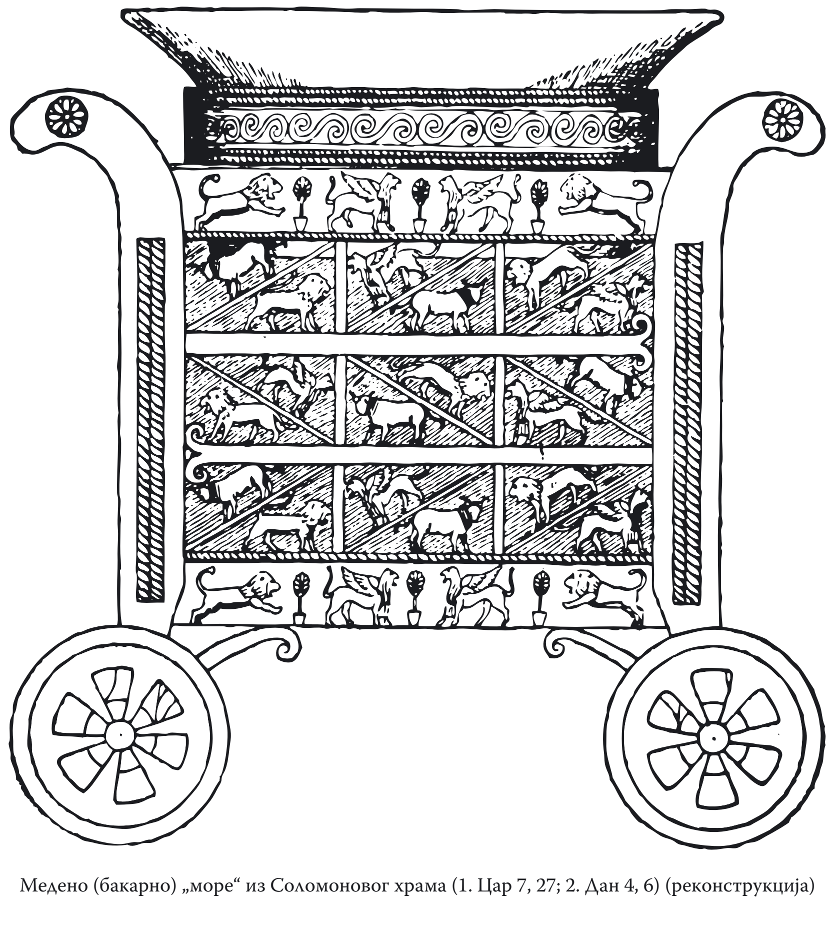

Медено (бакарно) „море“ из Соломоновог храма (1. Цар 7, 27; 2. Дан 4, 6) (реконструкција)

ном. У ствари, ако имамо у виду земљу и доба, Есион-Гавер био је једна феноменална индустријска област, без премца у својој врсти у историји целог старог Оријента. Есион-Гавер био је Питсбург старе Палестине и истовремено њена најзначајнија лука."

Да ли је цар Соломон, кога Глук назива „великим краљем бакра", био један од најстаријих извозника бакра у античком свету. Истраживања су и на другим местима дала заокружену слику о привреди Палестине под царем Соломоном. Јужно од старог филистејског града Газе, Флиндерс Петри је у „Вади Газ" ископао топионице гвожђа. Топионичке пећи сличне су онима из Тел ел-Келеифех, само су мање. Још је Давид оспорио Филистејцима монопол гвожђа, па им је, победивши их, запленио и формулу топљења и добијања гвожђа. Потом су под царем Соломоном почеле обилне експлоатације гвожђа и бакра и њихово топљење.

Две деценије после првих налаза бакарних рудника и гомила шљаке, што је обавио професор Глук, успео је археолог Бено Ротенберг (Beno Rothenberg) да у истој пустињској долини Араба учини велико откриће једног значајног рудника бакра из онога доба. Приликом једне експедиције Ротенберг је у пролеће 1939. године 30 километара северно од Есион-Гавера у Вади Тимна пронашао велике радне логоре у којима се ломио камен у дубоким окнима, па је потом у првом процесу био ослобођен шљаке путем топљења у судовима од базалта.

Јер Господ Бог твој увешће те сада у добру земљу... у земљу гдје је камење гвожђе и гдје ћеш из брда њезиних сећи мјед (5. Мој. 8, 7-9), каже се у опширном опису којим Мојсије обавештава децу Израиљеву о земљи која им је обећана. Гвожђе и бакар у Палестини? Тек је рад археолога доказао у којој мери је тачно ово библијско место, те је тако класичној представи о старој Палестини додало и нови моменат о једној индустријској изградњи достојној дивљења!

Соломон је у свему био напредан владар. Он је управо генијално умео да користи стране стручњаке. То је управо тајна рапидног развитка од једноставне сељачке државе његовог оца Давида у привредно развијену земљу првога реда, што би се иначе друкчије тешко могло објаснити. Ту су корени богатства о којима Библија говори. Соломон је довео техничаре за топљење из Феникије. Хираму, једном уметнику из Тира, било је поверено ливење култских предмета (1. Цар. 7, 13. 14). У Есион-Гаверу Соломон је основао једно значајно предузеће за поморску трговину. Синови Израиљеви нису никада путовали морем, нити су било шта знали о бродоградњи. Међутим, Феничани су у овоме имали праксу стару неколико столећа и поседовали велико искуство. Стога је Соломон из Тира довео стручњаке за бродоградњу, а заједно са њима и морнаре: *И посла Хирам* (краљ Тира) *на тим лађама слуге своје, лађаре веште мору са слугама Соломоновим.* (1 Цар. 9, 27)

Изградња луке на Црвеном мору стварно је споменута и у феничанским изворима. Свештеник Санхуниатон писао је о томе. Хирам из Тира понудио је да „јудејском кнезу испоручи грађевински материјал за једну нову палату, ако му он уступи једну луку на Етиопском мору“, те овај „даде град и луку Еилота (Елот)“. Цар Соломон је изградио палату, свој чувени *дом из шуме ливанске* (1. Цар. 7, 1), *...уз то Хирам цар тирски даде Соломону дрва кедрових и дрва јеловских и злата колико му год воља беше* (1. Цар. 9, 11). Библијска забелешка добија своју веродостојност овом интересантном изјавом тог истог Санхуниатона, а у вези са изградњом бродова:

„Иако је у близини овог места било великих палмових шума, ипак, није било грађевинског дрвета, па је Јорам (Хирам) био приморан да дрво транспортује на 8000 камила до тог места. Од тога дрвета изграђена је флота од 10 бродова.“ Чак и имена феничанских капетана који су добили команду над флотом позната су Санхуниатону. „Добри морнари“ звали су се Кедарус, Јаминус и Котилус.

Есион-Гавер била је најбоља опремљена и утврђена извозна лука за нову спољну трговину. Из Есион-Гавера бродови су кретали на тајанствена путовања до удаљених и непознатих обала: Офира? Где је била земља из бајки Офир, „робна кућа“ у којој је стари Оријент куповао најскупоценије и најодабраније предмете?

О Офиру је заподенуто доста распри међу научницима. Стално се мислило да је он коначно пронађен. Немац Карл Маух (Carl Mauch) је наишао 1871. године у Родезији на велике рушевине. Петнаест година доцније је Бур Штајнберг (Steinberg) открио неколико километара јужније, радничке уређаје из прехришћанског доба, који треба да су били у вези са градом-храмом. Говорило се да су анализе камења показале да се ту раније добијало злато и сребро. Године 1910. је чувени афрички истраживач Немац др Карл Петерс (Karl Peters) овде фотографисао пластику на којој су експерти, наводно, приметили чудан феничански утиснути знак.

Офир, загонетна земља, до данас је, ипак, остала изван домета истраживача, али неки показатељи у сваком случају упућују на источну Африку. Истраживачи, као проф. Олбрајт, претпостављају да се она налазила у Сомалији. То би било у складу са трајањем путовања које се наводи у Библији.

Јер морске лађе цареве... једанпут у три године враћаху се (1. Цар. 10, 22). „Изгледа да је флота, претпоставља Олбрајт, у новембру и децембру прве године кренула из Есион-Гавера, па се вратила назад у мају или јуну треће године, те је на тај начин избегла што је више могуће летњу жегу. Тако посматрано, путовање није морало трајати дуже од годину и по дана.“ И купљена роба као *злато, сребро, слонова кост и*

мајмуни (1. Књ. о царевима 10, 22) јасно указују на Африку као земљу порекла робе.

Египћани су детаљно били обавештени о „Пунту", који би могао бити идентичан са Офиром. Они су се морали на лицу места о њему распитивати. Јер, иначе, како су могли настати сликовити описи о „Пунту" који се могу читати са зидова терасастог храма у Деир ел-Бахри? Храм је са западне стране према Теби био украшен дивним рељефима у боји који представљају једну тамнопуту даму, краљицу Пунта и њену пратњу. Као и обично, Египћани су и у овом случају посебну пажњу посветили одећи, округлим шаторима, животињама и биљкама Пунта. На тај начин посматрач стиче убедљиву слику о Офиру.

Пропратни текстови обавештавају о сензационалној експедицији у Пунт, која је организована по налогу једне жене 1500. године пре Христа. На престолу фараонском тада је седела, као учесник у регентству Тутмоса III, чувена краљица Хачепсут, „прва велика жена историје", како је назива египтолог Брестед (Breasted). Следећи једном пророчанству бога Амуна, које је налагало да се испитују путеви за Пунт и да се поново успостави саобраћај са обалама Црвеног мора, прекинут ратовима са Хиксима, краљица је у деветој години своје владавине изаслала флоту од пет бродова. Ти бродови су требали да донесу измирново дрво за терасе храма. Флота се из Нила упутила једним каналом у источној делти у Црвено море „стигавши срећно у Пунт", где је понесену робу из Египта заменила за дрво измирне, за ебеносово дрво, злато, разне мирисне траве и друге предмете, као што су сандаловина, крзно пантера и мајмуни.

Пошто су се лађе срећно вратиле у домовину, Тебанци су могли да виде представу какву дотле никада нису видели: јединствена поворка тамнопутих људи из Пунта са чудесним производима своје земље кре-

Утовар једне лађе краљице Хачепсут у Пунту (Офир?), са измирном и мајмунима на палуби

ће ка палати краљичиној. „Ја сам му направила један Пунт у његовом врту, како ми је било заповеђено", радосно кличе Хачепсут гледајући дрво измирне на терасама храма. Остатке увенулог корења измирне пронашли су египтолози у врелом жутом песку испред храма Деир ел-Бахре.

Као и Тебанци, тако су и људи и жене Израиља морали стајати изненађени на кеју Есион-Гавера, када се флота њиховог цара Соломона вратила из далеког Офира, и када је истоварила свој терет, *донесе врло много дрвета алмугима и драгог камења... злато и сребро, слонове кости, мајмуне и пауне* (1. Цар. 10, 11. 22).

У нормалним случајевима, почетак археолошких радова сме се предузети тек онда када се за то добије одобрење било од власника земљишта, било од владе дотичне земље. Такву дозволу није увек лако добити, а да се и не спомиње да током радова приговори и ограничења могу да загорчају живот истраживачима. Американци су 1925. године потражили један неуобичајени излаз да би несметано могли радити по своме нахођењу. Они су једноставно ђутуре купили брежуљак Тел ел-Мутеселим у Језраел долини од деведесеторице власника, сељака и пастира. Оријентални институт Универзитета у Чикагу имао је намеру да обави модел ископавања за цео Блиски исгок, најобимнија и најпрецизнија каква су икада била извођена у Палестини (види слику на стр. 175).

Тел ел-Мутеселим крије у себи место библијског Мегидона. Ово откриће заснива се на првим великим ископавањима, која је овде извршило Оријентално друштво под вођством Ј. Шумахера (Br. J. Schumacher) од 1903-1905. године.

Тел ел-Мутеселим је као нека мала висораван у једном јединственом амбијенту. Одозго, са платоа посматрано, има се утисак као да се гледа у какво велико зелено језеро, јер толико се у дубину простире долина Језраел, која се састоји од поређаних мочварних ливада и њива (Књ. Ис. Нав. 17, 16). Овде је домовина ждралова и рода. Тамо где престаје равница изнад обале Средоземног мора налази се шумовита избочина Кармела. На северу се плаве брегови Галилеје са малим селом Назаретом, а далеко удесно мрачни врхови планине Тавор затварају поглед у дубоко усечену долину Јордана.

Ништа у овом плодном и привлачном троуглу, који је заокружен питомим планинскнм венцима, не указује на то да је овај узани окрајак земље хиљадама година био поприште тешких сукоба и дубокосежних историјских одлука.

На једним „златним колима" око 1460. године пре Христа фараон Тутмос III са својим трупама пробија се кроз узани кланац у долину и наноси пораз Хананцима, који престрашени беже главом без обзира у

Мегидон. У истој долини Израиљци, подстакнути храбром женом-судијом Девором, савлађују борна кола, а Гедеон врши препад на пљачкаше Мидијце и њихове камиле, цар Саул губи битку са Филистејцима, 609. године пре Христа, умире јудејски цар Јосија, пошто се са својима очајно борио против египатске надмоћности фараона Нехо. Руине сведоче још и о франачком кастелу Фаба којим су господарили Јовановци и Темплари, све док их Саладин после страховите сече није протерао из те области. 16. априла 1799. године овде су Французи и Турци водили битку. Са само 1500 људи, овде је француски генерал Клебер држао у шаху 25.000 људи противничке армије. Французи су се овде херојски борили од изласка сунца до подне. Тада један одред коњице од 600 људи долази у помоћ потиснутима. Официр на челу трупе зове се Наполеон Бонапарта. После добијене „Таворске битке" Наполеон је одјахао увече у брегове Галилеје. У Назарету он вечера. Кроз исти тај кланац којим је прошао Тутмос III пробија се 1918. године британска коњица под лордом Оленбијем уништивши турску војску која се била сместила у долини.

Неми сведок свих ових догађаја био је Тел ел-Мутеселим, где је у пролеће 1925. године Кларенс Фишер отпочео своја ископавања.

Брежуљак бива буквално исечен у кришке. Сантиметар по сантиметар као торта, само хоризонтално. Као у каквом калеидоскопу, столећа избијају на светлост дана. Сваки откопани слој означава једно поглавље у књизи светске историје од 4. до 10. века пре Христа.

Од четири најгорња слоја, стратум I (стратумима се називају поједини слојеви) садржи руине из персијске и вавилонске владавине. Персијски цар Кир уништио је Вавилон 539. године пре Христа. Вавилонски краљ Навуходоносор је пола века пре тога освојио Сирију и Палестину, 957. године пре Христа. Остали су сачувани бедеми једне неуобичајено масивно грађене палате из тога доба. Стратум II је сведок асирске власти, јер садржи руине палата из 8. века пре Христа. Теглат Феласар III је 733. пре Христа покорио Палестину. Стратум III и стратум IV приказују израиљско доба. Овде су посебно информативна два печата са старојеврејским словима, од којих један носи натпис: „Схема (Семеј), слуга Јеровоамов." Јеровоам II био је владар Израиљев после деобе царства 789-748. године пре Христа. Један камен сачувао је једно друго познато име: Шешонк I, египатски фараон. Библија га назива Сисак. Он је кренуо на Јерусалим 5. године владавине Јеровоама I - 923. године пре Христа.

После скоро десетогодишњег труда, ашови и мотике доспели су до слојева из доба цара Соломона, који је заувек склопио очи пре упада фараона Шешонка 930. године пре Христа. После тога је дно стратума IV донело археолозима Гордону Лауду (Gordon Loud) и П. Л. О. Гају (P. L. O. Guy) као и потомцима, сензационално изненађење из доба цара Соломона.

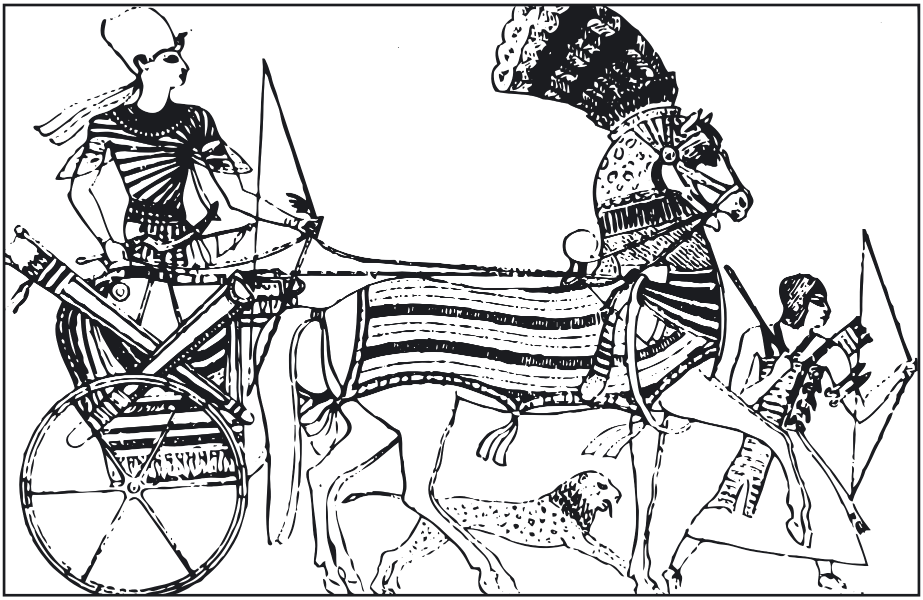

„И долажаху кола... из Мисира по шест стотина сикала сребра." (1. Цар 10, 29)

За живота Соломоновог настао је један нови систем грађења при зидању зграда, бедема итд. Насупрот дотадашњем начину зидања, сада се глатко тесани камен уметао у углове зграда, а у размацима и у остали део зидова. Из најдоњег слоја стратума IV ослобођене су руине једне резиденције, чија конструкција садржи споменути карактеристичан начин грађења. Она је ограђена једним четвороугаоним зидом, чија дужина једне стране износи 60 метара. Као појачана заштита служио је свечани порталски улаз са три пара стубова, који су били постављени близу један до другог. Сличан прилаз граду, који је био троструко заштићен, археолози су срели у Есион-Гаверу и Лахису. Зграда дебелих зидова, ископана скоро у исто време, била је, како се испоставило, магацин за залихе, а то је једна од *житница које је имао Соломон* (1. Књ. о царевима 9, 19). Магацине - амбаре овакве врсте сретали смо и у Вет-Сану и Лахису. Мегидон је био седиште управе 5. дистрикта у Израиљу за време Соломона. У палати је становао и управљао у име Соломоново и био одговоран за сакупљање пореза у натури и за предају истога у житницу *Вана, син Ахидулов, над Тенахом и Меīидоном* (1. Књ. о царевима 4, 12).

Ма колико да су ови налази били изванредни, ипак нису били сензација. Та сензација се још налазила неоткривена у дубини Тел ел-Мутеселима, као да је стари брежуљак хтео да оно што је најлепше остави напослетку. Током ископавања из шута на ивици тела изишле су на видело дана камене плоче једнаких величина, набијене каменим

маљевима у дугачким редовима, поређаним један иза другог, а четвртастог облика.

Лауд и Гај испочетка нису имали никакву представу о томе шта би то могло да буде. Чудноватим плочама изгледа да нема краја, јер оне расту из шута, квадратни метар по квадратни метар. Гају пада на памет да би то могли бити остаци каквих штала. Зар Библија не говори о безбројним коњима краља Соломона?

У често монотони посао какав су дугогодишња ископавања, у тај свакидашњи посао око копања, одношења, товарења, просејавања и селекције, овога пута сваки значајнији комадић даје Гају нови подстрек и оправдање за његову претпоставку, а такво расположење захватило је и колоне радника на обронку брежуљка.

Са сваком даљом ископаном зградом, археолози су све изненађенији. Све већи број штала груписано је око једног дворишта које је патосано набијеним кречњачким малтером. Кроз средину сваке штале води по један ходник ширине три метра. Рапави плочник отклањао је могућност клизања коња. Са обе стране иза остатака камених стубова налазе се пространи боксови од којих је сваки ширине три метра. У некима од њих још се налазе остаци јасала, а могу се уочити и делови водовода. Чак и за данашње појмове то су луксузне штале. Судећи по изванредној брижљивости која је уложена у грађење и опрему штала, коњ је у оно време морао бити на великој цени. У сваком случају, о коњима се тада водило више рачуна него о људима.

Пошто се тако добио преглед целог комплекса, Гај је избројао појединачних боксова за најмање 450 коња, а хала за 150 кола. То је била огромна коњушница. *И тако цар Соломон одреди људе те сазида дом свој и Милон, и зидове око Јерусалима и Асор и Мегидон.* (1. Књ. о царевима 9, 15) *Тако накупи Соломон кола и коњаника и имаше тисућу и четири стотине кола и дванаест тисућа коњаника које разреди по градовима.* (1. Књ. о царевима 10, 26) С обзиром на величину коњушнице у Мегидону, на штале и шупе за кола истог начина грађења откривене у Тел ел-Хеси (Еглон) и у Танаху, мора се рећи да су подаци из Библије веома скромни. Ови убедљиви резултати ископина дају пластичну представу о томе у коју категорију држава се убрајао стари Израиљ у периоду када је био велика држава.

Мегидон је био само један од многих гарнизона за корпусе борних кола, које је организовао Соломон, а убрајали су се у стајаћу војску цареву.

У једној прастарој шталској згради, која је испод високих јерусалимских зидова била дубоко смештена у стену, крсташки витезови су смештали своје коње после освојења Светога града од стране Готфрида Буљонског.

Коњи и кола су за време Соломона сматрани истовремено и значајним трговачким објектима. На овоме пољу Израиљ је држао прави монопол (1. Књ. о царевима 10, 28. 29) (види слику на стр. 176).

Кроз Соломонову државу водили су сви важни каравански путеви између Египта и Сирије - Мале Азије. Египат је био главни извозник борних кола, *...јер трговци цареви узимаху трг различан за цену. И долажаху кола из Мисира по шест стотина сикала сребра...* (1. Књ. о царевима 10, 29)

Египатски колари били су ненадмашни мајстори за градњу брзих возила са два точка за рат и лов. Тврдо дрво за ту сврху морало се увозити из Сирије. Стога је и разумљива висока вредност замене, јер према библијским подацима за једна кола добијала су се четири коња (1. Цар. 10, 29).

Коњи су долазили из Египта, „и из Коа", како говори о томе једно друго предање. „Коа" је било име једне државе у Киликији, у плодној равници између брегова Тавора и Средоземног мора. После уништења Митани царства од стране Хетита, Киликија је постала земља љубитеља коња, „љубичевци" старога света. Херодот извештава да су доцније и Персијанци набављали најбоље коње из Киликије за курирску службу свога светског царства.

Трговачки партнери Израиља на северу били су *цареви хетитски и цареви сирски* (1. Књ. о царевима 10, 29). А и то је историјски тачно. Држава Хетита је, додуше, у доба Соломона била већ давно угашена, али је поново настало неколико мањих држава. Једну од њих, која је додуше била 100 година млађа од Соломона, открио је 1945. године немачки професор Х. Т. Босарт (H. Th. Bossart): краљевски дворац брда Каратепе у југоисточној Турској. Његов градитељ Аситаванда био је у 9. веку пре Христа један од„краљева Хетита".

3. КРАЉИЦА САВСКА КАО ТРГОВАЧКИ ПАРТНЕР

„Felix Arabia", тајанствена земља. Пут смрти 10.000 Римљана. Извозна кућа бр. 1 за зачине. Први извештај о Марибу. Опасна авантура Халевија и Глазера. Када је попустио циновски бедем. Експедиција САД у Јемену. У месечевом храму Сабе. Камила, нови тегљач. Спољнотрговински разговор са Соломоном.

А царица Савска чу глас о Соломону, па пође у Јерусалим... са силном пратњом и с камилама које ношаху мириса и злата врло много и драгог камења. (2. књ. дневника 9, 1)

Миленијумима путују добро натоварени каравани из „срећне Арабије" у правцу севера. У Египту, у Грчкој, у Римском царству они су добро познати. Заједно са њима шири се и вест о градовима из бајке, о гробовима пуних злата, и као каква утвара ова бајка тврдоглаво живи вековима. Римски цар Август (63. пре Христа - 14. после Христа) хоће да ову ствар темељно испита, јер гоничи камила непрекидно и даље шире вести о својој далекој отаџбини. Август даје налог Аелиусу Галу да опреми једну војну експедицију те да се на лицу места, у јужној Арабији, увери шта је истина о тим баснословним причама. Са армијом од 10.000 римских ратника Гал се из Египта пробија према југу, па у маршу пролази пустим обалама Црвеногa мора. Његов циљ је Мариб, метропола из бајке. Он, међутим, неће никад до ње стићи. У немилосрдној јари пустиње, у безбројним крвавим сукобима са дивљим племенима,

У Марибу је једна америчка експедиција (1951) открила Месечев храм у Савској држави (Саба)

десеткована подмуклим болестима, његова војска пропада. Мали број преживелих који су некако стигли у домовину не дају никаквих поузданих података у прилог причама о „срећној Арабији".

„У срећној Арабији, пише 100. година после Христа Грк Дионисије, увек удишеш мирис дивних зачина било да је то тамјан или измирна. Њени становници имају велика стада оваца по ливадама, а птице тамо долећу са далеких острва, доносећи собом листове чистога цимета."

Јужна Арабија била је у старом свету експортна држава број један за зачине, а остала је то и до данас. Па ипак, изгледа да је била окружена непровидним тајанственим велом, јер је нико никада није видео сопственим очима. Felix Arabia остала је књига са седам печата. Први који се у новом веку упустио у опасну авантуру био је Немац Карстен Нибур (Carsten Niebuhr), који је у 18. веку водио једну данску експедицију у јужну Арабију. Али и он је доспео само до Сане. Делило га је још сто километара од руина града Мариба када се морао вратити и прекинути пут.

Један Француз Ј. Халеви (J. Halevy) и један Аустријанац Едуард Глазер (Dr. Eduard Glaser) стигли су као први Европљани пре једнога века на, за тадашње појмове, заиста прастари циљ. Пошто ниједан странац, а камоли Европљанин, није смео прекорачити границе Јемена и пошто се није могла добити ни дозвола за улаз, то су се Халеви и Глазер одлучили на један по живот опасан покушај. Они су закупили један једрењак, па су се као Бедуини тајно искрцали у Аденском заливу. После дуже од 300 километара мучног марша, кроз безводни и пусти брдски крај, коначно су стигли до Мариба. Под јаким утиском онога што су овде угледали, они се заборавише и почеше да се пењу по рушевинама. Пуни подозрења, међутим, почеше им се приближавати староседеоци. Оба истраживача знају сасвим добро да ће изгубити живот ако се сазна за њихов покушај, те стога беже главом без обзира. После много тешкоћа и околишним путем пуним авантура они се коначно пробијају до Адена. Испод својих бурнуса они су успели да прошверцују копије и плоче разних натписа на основу којих доказују свету: Мариб заиста постоји!

Доцније су и каравански трговци донели те натписе са собом. Током деценија сакупила се до данас импозантна збирка од 4000 комада. Научници испитују и анализирају материјал. Писмо је алфабетско, значи да потиче из Палестине. Свети записи говоре о божанствима, племенима и о милионском благу по градовима. А ово су имена четири државе - краљевине зачина - које су поменуте: Минеја, Катабан, Хадрамаут и - Саба.

Минејска држава се налазила у северном Јемену и спомињана је све до у 12. век пре Христа. О њеном јужном суседу, држави Сабејаца, постоје документи из 9. века пре Христа. Асирски документи из 8. века

пре Христа такође говоре о Саби и о интензивним трговачким везама са том земљом, чији су се краљеви звали „мукариб“, што значи „свештенички кнезови“.

Поступно, на основу пронађених докумената, Саба из бајке почиње да добија јасне контуре.

Једна гигантска брана заградила је у Саби реку Адханат: Сакупљала је падавине са свих страна да би потом сакупљену воду спроводила у уређаје за наводњавање, којима земља има да захвали за своју плодност. Двадесет метара високи остаци бедема, тога чуда од технике, пркосе још и данас пешчаним динама пустиње. Као што је данас Холандија земља лала, тако је у оно време Саба била земља зачина, једини расцветали миомирисни врт из бајке, са најскупоценијим зачинима овога света. У средини тога врта налазила се метропола која се звала Мариб. Миленијум и по постојао је овај врт зачина око Мариба, све до 542. године после Христа када је дошло до прскања бране. Потом је пустиња прекрила плодну земљу и упропастила је. „Народ Сабе, каже се у Корану, имао је лепе баште у којима су успевали најскупоценији плодови. Али тада је народ отпао од Бога, па га је Бог казнио на тај начин што је учинио да дође до прскања бране. После тога расли су само горки плодови у вртовима Сабе.“ Године 1928. немачки научници Карл Ратјенс (Carl Rathjens) и Х. Висман (H. von Wissmann) ископали су код Сабе један храм, који је њихов земљак Нибур први видео. То је био значајан почетак, али опет ће проћи скоро четвртина века, да би крајем 1951. до тада највећи тим археолога кренуо на један истраживачки пут не би ли решио археолошку загонетку Сабе. Амерички фонд за испитивање човека (American Foundation for the Study of Man) опрема експедицију са изванредно великим финансијским средствима. Организатор овог истраживачког путовања је чувени 29-годишњи палеонтолог Калифорнија универзитета Вендел Филипс (Wendel Philips). После дугих и мучних преговора, пошло је за руком да се од краља имама Ахмеда добије дозвола за ископавање у Марибу. Мариб лежи на јужном окрајку Арабијског полуострва, на око 2000 метара висине на источним обронцима арабијских брегова ка Црвеном мору. Истраживачи су започели свој посао уз велика ишчекивања.

И тако, кроз пустињска беспућа креће се једна дуга колона џипова и камиона према северу, обасута облацима прашине. Као какав фантом искрсавају пред људима из светлуцаво жутих дина снажне руине и стубови Харам Билкиса! То је прастари Алмаках храм Аум, митско култско место код Мариба, главног места староарапске краљевине Сабе. Иако је делимично затрпан пешчаним динама високим као кућа, ипак се сасвим јасно оцртавају обриси овалног храма дугачког преко 110 метара. Светилиште је истог кружног облика као и руинс у Мозамбику, где је тражен библијски Офир. Основни обриси оба култска места упадљиво су слични.

Као што каже натпис на зиду, у Харам Билкису је слављен мушки бог месеца Илумкух. У средини овала пешчане масе су покопале храм. Због тога је копање почело на улазу у култско место. Истраживачи покушавају да на тај начин поступно дођу до самог храма.

Уз напето ишчекивање, при великој врућини откопано је једно предворје изванредне раскоши и лепоте. Широке степенице обложене бронзом воде у унутрашњост. Она је окружена холом са стубовима. Пет метара високи камени стубови носе на себи кров који даје хладовину. Са обе бочне стране стубова одавде је водила литија према светилишту бога Месеца. Запрепашћење изазивају изванредни украси. Водоскоци пет метара висине морали су некад жуборити мирним двориштем. Воду из водоскока је после пада прихватао један канал одводећи је даље кроз цело то двориште са стубовима.

Како ли су се могли осећати поклоници када су пролазили поред ових водоскока окруженим опијајућим мирисом измирне и тамјана у овој дивној грађевини старе Арабије!

Колоне су се приближиле храму и већ су на малој раздаљини од њега. Археолози већ виде дивна храмовна врата, која са бока штите китњасти пилони, када је копање морало бити наврат-нанос прекинуто. Шиканирање, које је недељама спроводио гувернер Мариба, сада се толико заоштрило да је постало по живот опасно; људи више нису сигурни за свој живот. Они на брзу руку морају све да оставе. Од оно мало спасених ствари налазе се на срећу и неке фотографије које су понели са собом у Јемен.

У суседном Хадрамауту су потом у следеће три године изведене три кампање копања које су биле крунисане већим успехом.

Професор В. Ф. Олбрајт, који је ускоро после почетка ове четири кратке и делимично драматичне експедиције прегледао материјал који је том приликом ископан, приметио је следеће: „Ове експедиције ће направити револуцију у нашем знању о културној историји и хронологији јужне Арабије. Досадашњи резултати којима располажемо демонстрирају политички и културни примат Сабе у првим столећима после 1000. година пре Христа."

Као и дуга путовања лађама краља Соломона Црвеним морем у Арабију и Африку, тако су исто вршена и путовања копном, дуж обала Црвеног мора, пешчаним морем, из јужног правца. Нови „тегљачи" биле су камиле, које нису случајно прозване „пустињске лађе". Оне су копном превањивале раздаљине које су раније сматране непремостивим. Развој транспорта и саобраћаја неслућених размера преко пустих и дугачких области отпочео је припитомљавањем и гајењем ових пустињских животиња око 1000. година пре Христа Јужна Арабија, која је тако дуго лежала у магловитој даљини, одједном се приближила Средозем-

ном мору, па је тако ступила у тесан однос са другим државама старога света. Као што се употребом и применом брзих стратосферских авиона Америка у трансокеанском саобраћају изненада приближила Европи, десило се то исто у то време са јужном Арабијом и са старим светом, иако мерено другим мерилима.

Некада је путовање на магарцима трајало месецима и одвијало се у дневним етапама од једног до другог из вора воде. Иако су путници били стално угрожавани препадима, ипак је роба брзо превaљивала 2000 километара дуги пустињски пут, прастари Пут тамјана који је водио према северу. Међутим, са новим транспортним средством почиње ши-

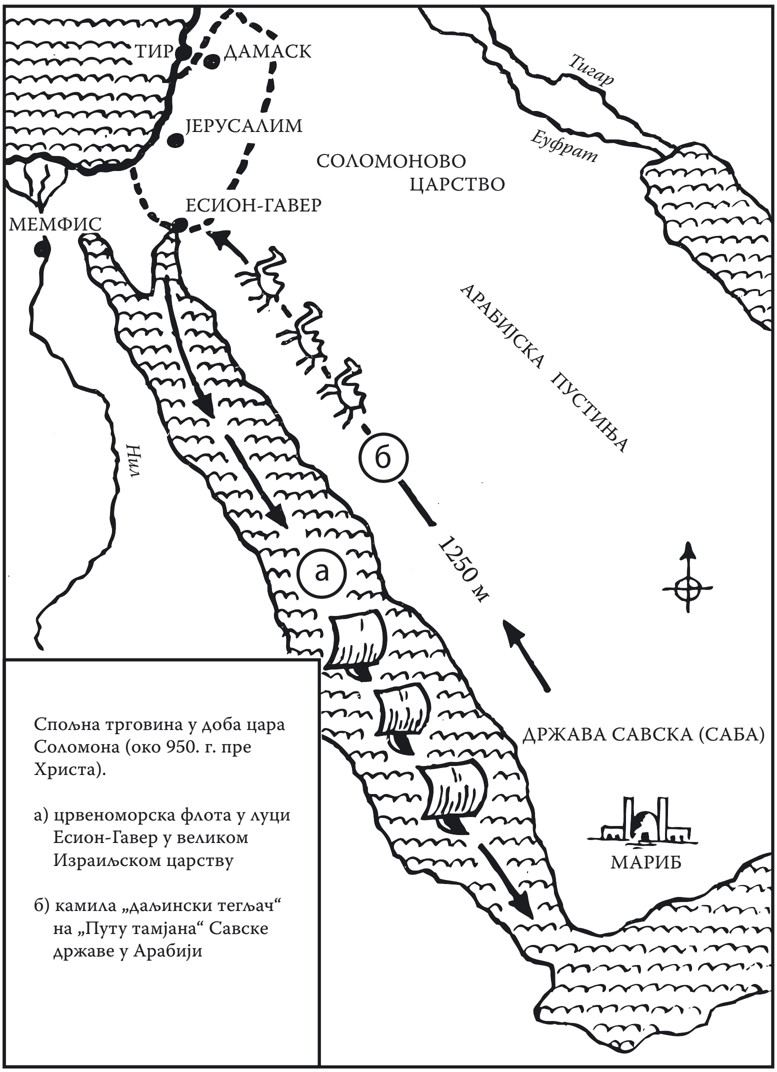

Спољна трговина у доба цара Соломона (око 950. г. пре Христа).

а) црвеноморска флота у луци Есион-Гавер у великом Израиљском царству

б) камила „даљински тегљач" на „Путу тамјана" Савске државе у Арабији

роко струјање робе из »Felix Arabia«. Камиле су биле брже и скоро независне од воде и тиме нису биле везане за пут од бунара до бунара, који је водио у цик-цак. Осим тога, оне су имале један већи „товарни простор“, јер камила може да понесе неколико пута већи терет од магарца.

Крајња станица на Путу тамјана био је Израиљ. Соломонови државни агенти, „краљевски трговци“ овде су преузимали скупоцену робу. Од њих је, осим тога, зависило и то да ли ће каравани моћи да преко Соломонове државе продуже пут у Египат, Феникију и Сирију.

Није, дакле, никакво чудо што *царица Савска чу глас о Соломону* (1. Књ. о царевима 10, 1). Са таквим сазнањем прочитајмо пажљиво 10. главу из 1. Књиге о царевима, па нам то место из Библије неће више личити на “побожну причу“, нити ће нам краљица од Сабе изгледати као личност из бајке. Напротив, све звучи истинито и јасно. *И дође у Јерусалим са силном пратњом... и дошавши к Соломону говори с њим о свему што јој беше у срцу* (1. Књ. о царевима 10, 2). Краљица од Сабе имала је на дневном реду разговора сигурно цео низ питања. За поглавара једне државе, чији главни експорт из неизбежних географских разлога може да се одвија само у Израиљ и преко Израиља, сигурно је било пуно ствари које је требало расправити са владарем те земље. Ми бисмо данас учинили исти поступак, само мало конкретније и назвали бисмо га привредни преговори, па бисмо у другу земљу изаслали некрунисане стручњаке на преговоре. А и они данас у своме дипломатском пртљагу носе поклоне да би поглавару земље изразили дужну пажњу, као што је то учинила краљица од Сабе.

4. ШАРЕНА СВАКИДАШЊИЦА ИЗРАИЉА

Деца Израиљева, љубитељи накита. Тајне одевања из Палестине. Измирна и алој за спавање. Баште балзама код Јерихона. Мастикс, омиљена гума за жвакање. Ароматици из Ханана. Кревет су пронашли Египћани? Остракон описује заплену мантила. Бучни млинови за брашно.

Због сведочанстава која говоре о египатском, вавилонском или асирском сјају, пала је до данас у заборав сива монотона свакидашњица Израиља. Наравно да се овде не може говорити о неком златном благу као у Троји, нема ни Тутанкамона нити заносне Нофретете. Но да ли је свакидашњи живот Израиља заиста био тако монотон, безначајан и без светлости која би му давала потребан сјај?

Израиљ воли раскошно шаренило. Тамо се фарбају одела, зидови кућа, а жене се шминкају. Израиљ је још у доба патријараха волео боје и шаренило. *А Израиљ љубљаше Јосифа највећма између свих синова својих... и начини му шарену хаљину.* (1. Мој. 37, 3) Слика у гробу у Бени Хасану приказује ту хаљину са дивним црвеним и плавим мустрама. Црвено и плаво су боје за мушку одећу, док је зелена боја била резервисана за жене. *И порфиру и скерлет*, говори се још за време путовања кроз пустињу (2. Мој. 25, 4). *Кћери Израиљеве, плачите за Саулом који вас је облачио у скерлет* (2. Самуилова 1, 24), говори Давид испуњен болом после смрти првога цара. *А она имаше на себи шарену хаљину, говори се за Тамару, кћерку Давидову, јер такве хаљине ношаху царске кћери док су девојке* (2. Самуилова 13, 18).

Једну од најдивнијих палета боја на свету дала је природа земљи Ханана. Деца Израиљева требало је само да се маше руком. Нар и шафран давали су дивну жуту боју, корен броћа и дивљи шафран давали су пламену црвену боју, сињевица је давала небеско плаву боју, а било је и окера и црвене креде, док је море поклонило краљицу боја, пужа мурекса. Не-

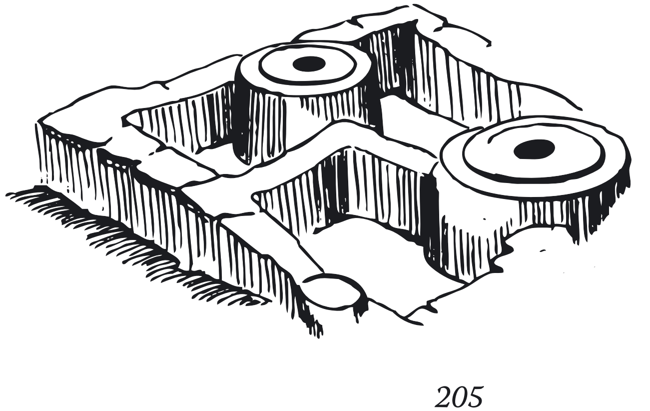

Камени уређај за бојење у старом Израиљу

жно и безбојно тело тога пужа на сунцу се претварало у пурпур. А то је за пужа било судбоносно! Непрегледна брда празних кућица пужева пронађена су код Тира и Сидона, што упућује на закључак да је овде био центар експлоатације пурпура. Феничани у приморским градовима су као први формално индустријализовали експлоатацију пурпура, па се после и Палестина посветила уносном лову на пужеве. Град текстила Бет Асбеа у јужној Judeji био је чувен по бисусу, а то је најфинија врста бељеног лана. „10 кошуља од бисуса", спомиње чак и један натпис моћног асирског краља Асархадона (Есарадон). Градови Хеврон и Кирјат Сефер уживали су добар глас као градови бојаџија. У овим местима, ископани велики камени резервоари и опрема у облику казана са доводним и одводним цевима, испоставило се - биле су фабрике за бојење. У Тел Беит Мирсиму, старом Давиру, било се чак овладало и техником бојења на хладно.

Саīрадићу себи велику кућу, вели Јеремија,... и облаже је кедром и маже црвенилом. (Јеремија 22, 14) Фарбани су били зидови, а и мозаик и тканине, кожа и дрво, али и усне, и образи и очни капци лепих жена. *Усне су ти као конац скерлеīа... и коса на īлави īвојој као царска īорфира... и мирис уља īвојих од свих мирисних сīвари* (Песма над песмама 4, 3; 7, 6; 4, 10), пева цар Соломон у Песми над песмама, једној од најлепших песама на свету.

На врло поетичан начин спомиње се наклоност Израиља према накиту и дискретним тоалетним тајнама његових жена. Парфем и шминка, кремови и боје за косу, одабрани фини и рафинисани у најбољим комбинацијама овај свет може да пружи, били би и данас од великог интересовања за много хваљену индустрију козметике у Европи и Америци.

Фини мириси су од вајкада били врло цењени, а ароматичне смоле, посебно цењене не само у служби култа, као средства за кађење, биле су примењиване и у свакидашњици, у кући, приликом одевања, за фризуру и... за постељу.

Насīрла сам одар свој īокривачима везеним и īросīиркама мисирским. Окадила сам īосīељу своју смирном, алојем и циметом (Приче Соломонове 7, 16), говори се као упозорење од заводничких чари жена, прељубница. *Све хаљине īвоје миришу смирном, алојем и касијом. Који живе у дворима од минијске слонове косīи, они īе веселе,* пева Псалам 45, стих 8.

Ботаничари су често истраживали те приче које звуче као из бајке, са жељом да открију саставе ових мириса и сазнају на који начин су добијане боје. Откривено је да су боје добијане из нежног цвећа и биља, из сокова разног шибља и цветова. Неки од мириса су потицали из страних земаља, али многе од поменутих биљки расту још и данас у Палестини.

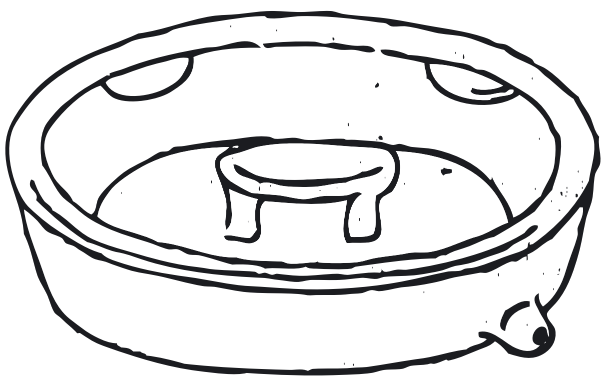

Камена када за прање ногу са ослонцем за ноге, рукохватима и испустом за воду

Из Индије потичу касија (Cinnamomum cassia), дрво које има циметну кору, затим калмус (Acorus calamus), који се још зове и ђумбир. Ове биљке су доспеле у експорт преко Индијског океана, а стигле су у луке јужне Арабије, па су потом караванима допремљене горе до Средоземног мора.

Цимет је прошао дугачак пут по свету. Из своје домовине Кине стигао је он најпре у Персију, а оданде у Индију, где се потом одомаћио и као експортна роба стигао у Арабију.

Тамјан се добија од шибља по имену босвелија. То шибље је одомаћено у Арабији и у Сомалији, као и Commiphora myrrha, дрво измирне. Колевка алоја је острво Сокотра на излазу из Црвеног мора, које је алоју и дало своје име, Aloe succotrina.

О пореклу балзама било је много расправа. Изгледало је да се Библија овде заиста преварила, јер ботаничари сасвим тачно знају да шибље балзама (Commiphora opobalsamum) расте само у Арабији. И како је, онда, Језекиљ могао тврдити (27, 17) да су Израиљ и Јуда испоручивали *балзам, мед, уље и мастикс* у Тир?

Међутим, у праву су и ботаничари, а у праву је и Језекиљ. Ботаничари су једино пропустили да прочитају код великог јеврејског историчара Јосифа да је у Палестини било балзама још из доба Соломона. Шибље балзама засађено је, пре свега, у околини града Јерихона. Јосиф одговара и на питање како је балзам доспео у Палестину. Он је одгајен од семена које је добијено на поклон од краљице Савске заједно са осталим зачинима.

То звучи као смело тврђење!

Међутим, за ту тврдњу има још и других доказа. Када су Римљани продрли у Палестину, они су доиста затекли плантаже балзама у долини Јерихона. Освајачи су у тој мери ценили ово ретко шибље да су његове гране послали у Рим као знак победе над Јеврејима. Године 70. после Христа Тит Веспазијан је поставио једног императорског стра-

жара да чува биљке од уништења. Хиљаду година касније, крсташки витезови нису више нашли ни трага овом драгоценом биљу. Турци су га запустили, па се оно затрло.

Мастикса, о коме говори Језекиљ, има и данас у Палестини. То су оне жућкасто беле провидне капи једне врсте морског лешника (Pistacia lentiscus). Оне су као ароматици врло цењене и имају примену у медицини. Деца радо жртвују и последњи бакшиш за неколико капи ове росе, те домаће гуме за жвакање, за коју су стари људи тврдили да јача зубе и непца.

У Обећаној земљи одомаћене су и ароматичне смоле: галбан, штитасто растиње (2. Мој. 30, 34), стакте белих цветова (2. Мој. 30, 34), ладанум у ружи цистуса и трагакант (1. Мој. 37, 25), у облику растиња сличног детелини. Ботаничари су пронашли све библијске зачине.

Археолози су испод порушених зидова пронашли скупоцено посуђе у руинама патрицијских кућа и у краљевским палатама. Шоље од вапненца, од слонове кости а понекад и од скупоценог алабастера, и штапићи служили су за мешање састојака од којих су се производили најфинији кремови. На великој цени били су рецепти мајстора за спремање кремова. Украсне флашице од печене иловаче служиле су за чување парфема. У великим бокалима и кантама вршено је мешање ароматског корења са маслиновим уљем, јер већ онда се знало да уље чини кожу и косу еластичним. Чак су и сиромашни људи утрљавали уље у косу и кожу, макар и без мирисних и скупих додатака, јер су уље лако добијали у великим количинама из многобројних лугова маслиновог дрвета.

Умивање и прање водом била је дневна потреба и нешто само по себи разумљиво. Прало се пре и после јела, госту су се прале ноге, а умивало се и пред полазак на спавање. Камени базени, каде за прање ногу и шоље од иловаче нађене су по целој земљи, што само потврђује многобројне одговарајуће цитате из Библије (1. Мој. 18, 4; 19, 2; 24, 32, Песма над песмама 5, 3; Јов 9, 30; Лука 7, 44; Марко 7, 3 итд). Од лужина од биља и минерала добијала су се средства за прање и за производњу сапуна (Јеремија 2, 22; Књига о Јову 9, 30).

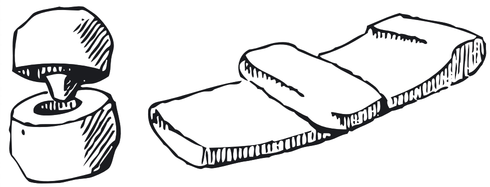

Млин за зачине (лево) и камена треница за млевење

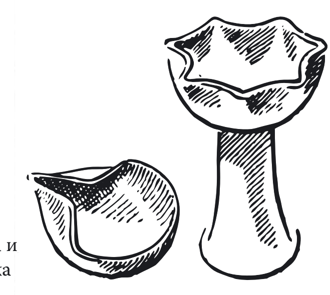

Једноставна уљна лампа и свећњак са седам сисака

Драги ми је мој кита смирне, која међу дојкама мојим почива. (Песма над песмама 1, 13) Ово место описује дискретне навике дама да у мирисним кесама носе ушивени измир испод одеће. На тоалетном сточићу нису недостајали ни увојци за коврџање косе, ни укоснице, нити огледала - полирани комади од метала. Ова три предмета, толико значајна за лепоту жене, убрајала су се у луксузни импорт са Нила, где су били неопходни реквизити женама фараона из многих династија (види слику на стр. 215).

Ма колико да су пророци грмели против ових појава, они никада нису успели да из отмених кућа избаце шминку и туш за очи.

Са жутим нежним цветним влатима бокора кипра жене су украшавале косу. Међутим, много су више ценилe један жутоцрвени прах који се добијао из коре бокора кипариса. Арабљани га називају „хена". Са хеном се бојила коса, као и нокти на прстима и ногама. Његову светлоцрвену боју нашли су запрепашћени археолози као лак за нокте на ногама и рукама египатских мумија. И данас још, упркос многим проналасцима козметичке лабораторије и фабрике употребљавају ову хену. Обрве и трепавице бојене су галенитом, а млевени лазурит давао је жељено сенчење очију. Пулверизиране штитасте ваши давале су, исто као и данас, кармезинско црвенило за усне.

Узимајући у обзир китњасте флаконе за парфем, кутије за крем од слонове кости, посуђе за мешање и посуђе за шминке, што се сачувало испод градских руина, може се оценити како је одјекивала претња пророка Исаије упућена томе свету, који је толико волео боје, шминку и мирисе. *И уместо мириса биће смрад и уместо појаса распојасина, уместо плетеница ћела, уместо широких скута припасана врећа и уместо лепоте огорелина.* (Ис. 3, 24)

У Старом завету се говори о томе да се за столом седи на столицама. Међутим, нико није спавао у кревету у нашем смислу, јер је кревет био редак луксузни намештај!

Фараони и најугледнија господа њиховог двора били су први те среће да спавају у кревету. На Нилу је измишљена праслика тог дела намештаја кога се ми више не можемо лишити. Пун среће вели повратник Синухе: „Спавао сам опет у кревету." Чак 500 година после тога кревет је још увек реткост. Јер када је митанска принцеза Тадухепа, вероватно каснија краљица Нофретете, била удата на египатски двор, она носи собом као мираз - додуше скупоцено откане - али ипак само покриваче. Јер њена палата у домовини није ни видела кревет. Ноћу се спавало на поду!

Али такав луксуз у Израиљу имали су само дворски кругови и имућни људи. Кревет обичног човека био је његов капут. У њега се он увијао ноћу (2. Мој. 22, 26). О томе је водио рачуна и закон, јер је он тај „кре-

вет“, додуше, прогласио да се може запленити, али само дању, јер је преко ноћи морао бити враћан власнику (2. Мој. 22, 25). Једним срећним случајем 1959. године је у руинама код Јавне Јам, 13 километара јужно од Тел Авива, пронађен један јединствени документ преко кога смо се упознали са историјском запленом једног мантила. У једном писму из 7. века пре Христа, чији је текст лепо исписан мастилом на плочи од иловаче, дакле на једном остракону, брани се један сељак коме је заплењен мантил од приговора да је презадужен: „И он узе мантил твога слуге када сам ја унео жетву... прочитали су јасно археолози... па ће сва моја браћа истинито посведочити у моју корист да ја немам никакве кривице.“ Мантил је, међутим, био само једно вунено ћебе и као створен за разне врсте примена. Осим као заштита од хладноће у нашем смислу и као „кревет“, он је служио још и као тепих (2. Књ. о царевима 9, 13; Мат. 21, 7, 8).

Међутим, ни за Израиљ ни за стари Оријент кревет никада није био идеално место за одмор. То је био и остао страни комад намештаја. Место за одмор био је његов рођак диван, који је такође пронађен у „Плодном полумесецу“, пријатан лежај са пуним јастуцима. Преко дана седиште са јастуцима, а преко ноћи развучен као лежиште, он је праслика нашег садашњег кауча. Тај проналазак избомбардоване средње Европе за мале станове у 20. веку био је још пре 3000 година последњи крик моде. Јер диван је познавао и Израиљ. *И седала си на красан одар пред којим беше сто постављен...* (Језекиљ 23, 41)

Ми се боримо против буке данашњег времена, која растројава нерве, и често са завишћу чезнемо за мирним старим временима. Да ли је у Израиљу било боље?

Уместо досадне галаме звучника, од раног јутра допирала је код њих из кућа галама и бука камених ручних млинова. Сасвм рано изјутра млело се зрневље, које се потом трењем претварало у брашно. Тај посао радиле су жене као што данас мељу кафу. Млевење брашна било је далеко тежи посао, па су често по две жене морале да окрећу тешки камен.

Претња да ће се предузети радикалне мере за ублажавање буке, како се то практикује и данас, морала би у таквим околностима представљати страшну опомену. Јер, умукне ли бука млинова,ући ће глад у земљу. О томе говори визионарски пророк Јеремија предвиђајући вавилонско изгнансгво: *И учинићу да нестане међу њима гласа радосна и гласа весела, лупе од жрвања и светлости од жишка. И сва ће земља бити пустош и чудо.* (Јеремија 25, 10, 11)

Хетитски ратници неког царства код Харкемиша, касно хетитско доба (Libraire Artheme Fayard, Paris)

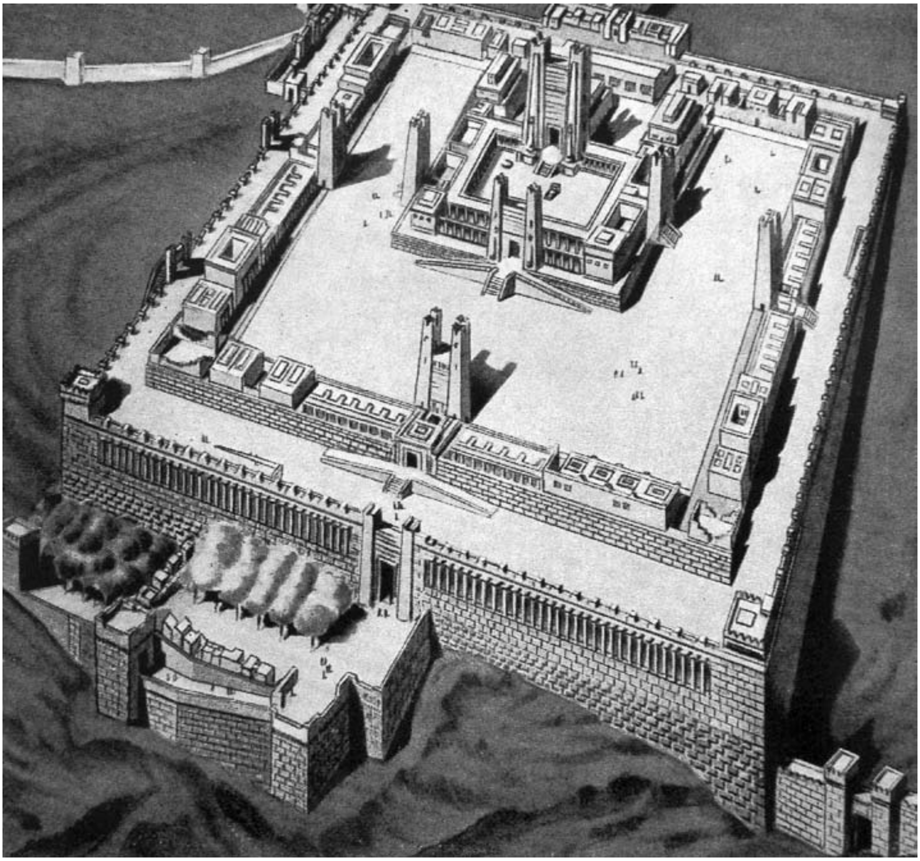

„Четврте године царевања... Соломон поче зидати дом Господу" (1. Цар. 6, 1). Из предњег предворја (доле напред) улази се кроз једна врата у средње предворје, које је нешто уздигнуто. Кроз следећа врата степенице воде у велико унутрашње предворје, сабирно место људи пред Храмом и место за приношење жртава. На улазу у Храм уздижу се са обе стране медени стубови „Јахин" и „Воас" (1. Цар. 7, 21). Затим се степеницама одлази у централни трем одакле је улаз у Светилиште, иза којега се налази замрачена Светиња над светињама (реконструкција из 19. века према de Vogue). (Фото: Daniel Rops, »Histoire Sainte«, Libraire Artheme Fayard, Paris)

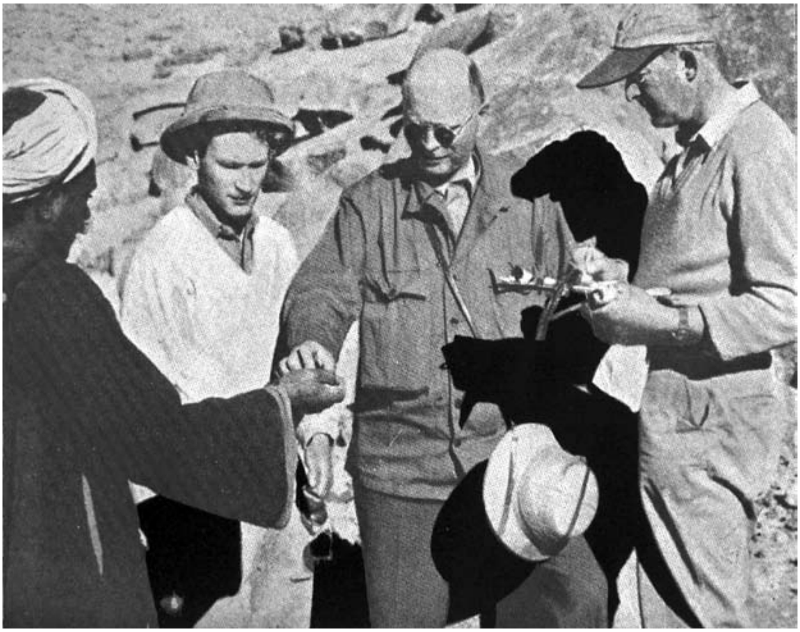

Професор В. Олбрајт (у средини) и В. Филипс (лево) на Синајском полуострву.
(Фото: William B. Terry, Baltimore)

У држави краљице Савске је једна америчка експедиција ископала (1951) код старог Мариба у Јемену једно импозантно светилиште посвећено богу Месеца, које је било затрпано пешчаним динама високим као кућа.
(Фото: Basor br. 128. fig. 4 New Haven, Connecticut)

Око 925. пре Христа, један ученик у Гесеру је урезао у кречњак, вежбајући се у писању овај „земљораднички календар". Стих 4 овог најстаријег писменог документа из Палестине дао је повода држави Израел да око Гесера почне са производњом лана.
(Фото: V. F. Olbrajt, »Arheologija Palestine«. Penguin Books Ltd.

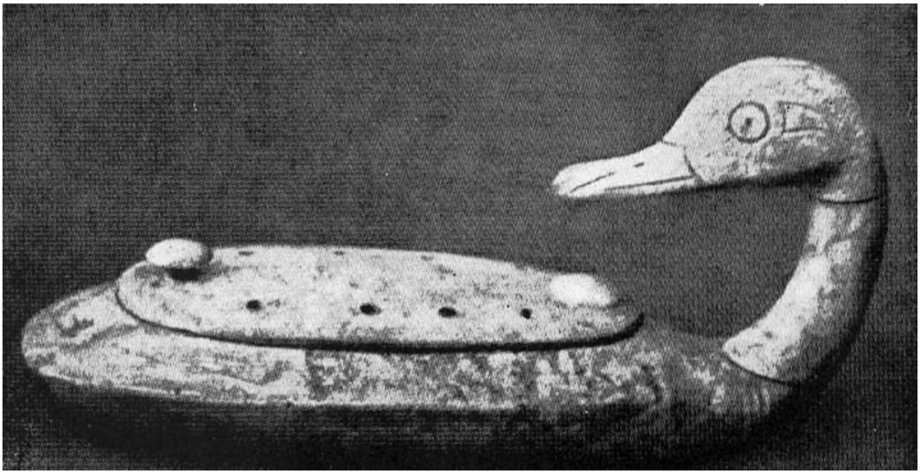

Посуђе за шминку и кремове, од слонове кости у облику патке која се одмара на води, указује на умешност јувелира из Угарита да са успехом копирају цењене египатске моделе.
(Фото: Oxford University Press)

„Тад ће Господ скинути с обуће и везове и месечиће" (Ис. 3, 18, 19)". Тако је опомињао пророк Исаија у 8. веку пре Христа. 2680 година после тога руководилац француске експедиције у „Белој луци", а у вези са овде насликаним златним висуљцима, изјавио је: „У Рас шамра текстовима ми смо не само пронашли да се спомињу ови висуљци него смо пронашли и саме орнаменте које ће Јахве једнога дана одузети од гордих сионских кћери, како је то речено код Исаије."
(Фото: Oxford University Press, London)

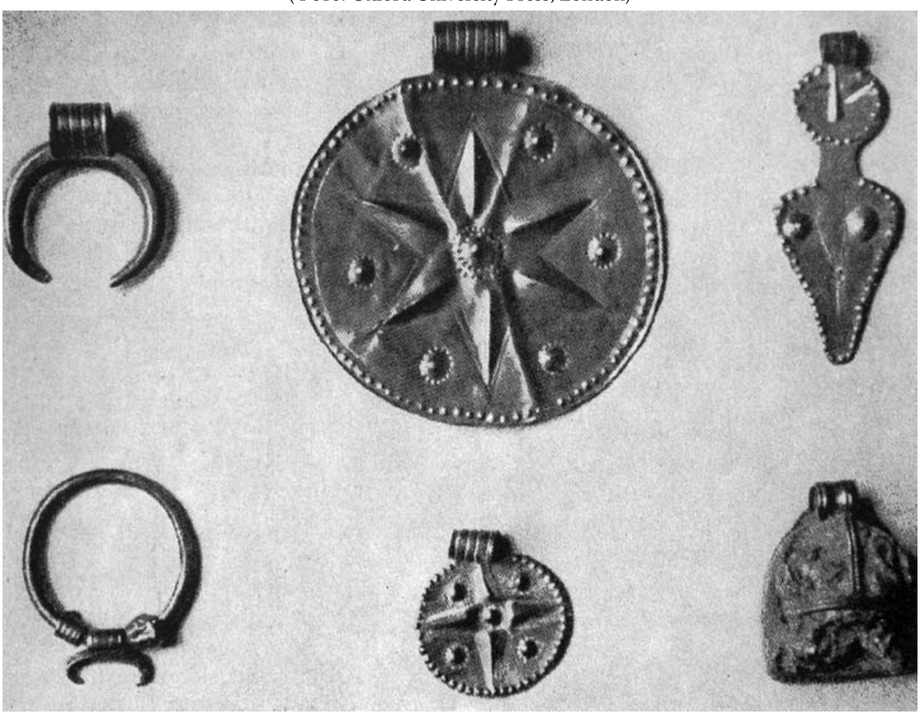

VI
Два цара - два царства од Ровоама до Јаихина

1. У СЕНЦИ БУДУЋЕ СВЕТСКЕ СИЛЕ

Распад великог царства. Гранична утврђења између Израиља и Јудеје. Наполеон чита извештај о Палестини фараона Сисака. Самарија, главни град на северу. Трагови Ахавове „палате од слонове кости". Тајанствени трећи човек. Арабљани минирају победнички стуб из старог Моава. Тријумфална песма Мисе, краља јагањаца. Асирија напада. Црни обелиск из Нимруда. Цар Јуј на асирском портрету. Пошиљка вина Јеровоаму II. Осијина палата. Узалудна опомена пророка Амоса. Зидови Самарије појачани на 10 метара ширине.

Тако отпаде Израиљ од дома Давидова... не приста за домом Давидовим ниједно племе осим самога племена Јудина. (1. Књ. о царевима 12, 19, 20)

Велики цар Соломон умро је 926. године пре Христа. Са њиме је отишао у гроб и сан Израиља о својој великој моћи. И то за сва времена. Две генерације су слагале камен по камен под руководством двојице неуобичајено даровитих људи - Давида и Соломона - да би ударили што солиднији темељ томе сну о великој слави. Али у истом тренутку када је Соломон склопио очи, разбуктала се стара племенска нетрпељивост. Велика држава на простору Сирија - Палестина распада се као неизбежна последица зађевица. На њено место долазе две државе, и то држава Израиљ на северу и држава Јудеја на југу. Тако почиње ново поглавље у историји библијског народа.

Израиљски народ је сам уништио свој моћни положај и своју државу. На тај начин је предодређено да пође путем ка неславном завршетку, када је народ северног царства постао плен Асираца, а народ Јудеје плен Вавилонаца. Међусобно нејединствени, са њима се догодило још и горе

од онога што се назива утонулост у безначајност. Израиљ је упао у млинско камење оних сила које ће у следећим столећима господарити светском позорницом. Израиљ и Јудеја пропашће у вртлогу великих обрачуна. Једва 350 година после Соломонове смрти обе државе биће угашене.

Међутим, била је ипак испуњена последња воља Соломонова, јер Ровоам, његов син, за још једно кратко време седеће на престолу у Јерусалиму, као владар над овим племенима. Непрекидне зађевице међу племенима убрзавају пропаст велике државе, јер у земљи избија грађански рат. На северу се издвајају десет племена. Један избеглица, Јеровоам, хитно се враћа из Египта и 926. године пре Христа узима круну и постаје цар северне државе Израиља. Ровоаму припада остатак, јужна држава Јудеја са главним градом Јерусалимом (1. Књ. о царевима 12, 19. 20).

Између Јудеје и Израиља нема слоге. У многим сукобима пролива се крв сопственог народа. Стално се распламсава свађа око граница: *А беше рат између Ровоама и Јеровоама једнако* (1. Књ. о царевима 14, 30). Не мења се ништа ни под наследницима: *И беше рат између Асе и Васе цара Израиљева свега вијека њихова* (1. Књ. о царевима 15, 16). Јудеја гради тврђаву Миспу, на главном друму који води из Јерусалима према северу, а даље према истоку утврђује се Гева: *И од њега сазида цар Аса Геву Венијаминову и Миспу* (1. Књ. о царевима 15, 22). И то остаје дефинитивна граница.

Од 1927-1935. године ископавања врши америчка експедиција Пацифичка теолошка школа (Pacific School of Religion) под вођством Вилијама Ф. Бејда (William Frederic Bade), 12 километара северно од Јерусалима у Тел ен-Насбе. Том приликом она ископава зидине неуобичајене јачине. То су остаци старе граничне тврђаве Миспе. Бедем који опкољава тврђаву мери 8 метара ширине. Снажна тврђава доказује у

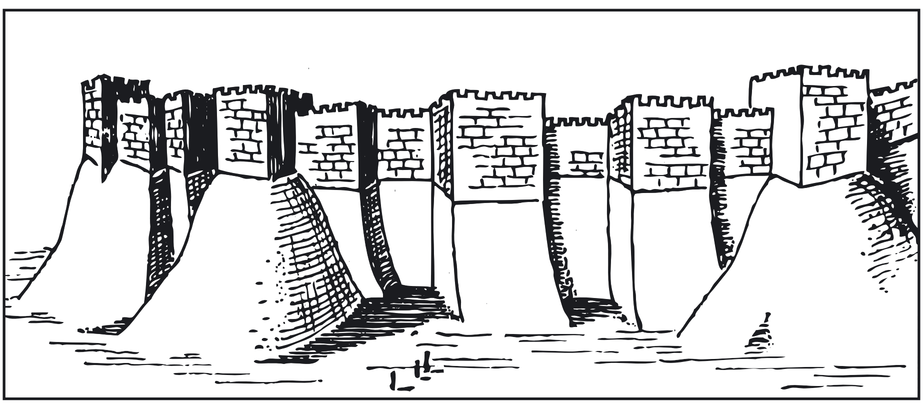

Гранична тврђава Миспа између Јудеје и Израиља (реконструкција)

којој мери је био огорчен братоубилачки рат између северног и јужног царства.

Израиљ бива обухваћен кљештима, на југу од Judeje, која у ту сврху позива у помоћ чак и омрзнуте Филистејце, а са севера га напада краљевина Арамејаца, чију помоћ је Јудеја себи осигурала једним савезом (1. Књ. о царевима 15, 18).

Столећима је трајала борба са овим смртним и надмоћним непријатељима Израиља, па се непрекидни ланац ратова завршио тек онда када је нова светска сила Асирија потукла Арамејце. Али појавом Асирије, одбројани су дани не само Израиљу него и обема државама.

Осим свега тога, земља у којој се братоубилачки рат после дугог времена тек био распламсао, доживела је, опет неочекивано, једну страну инвазију. Из Египта упада Сисак (фараон Шешонк I) са својом војском и пролази кроз земљу пљачкајући је. Највећи плен задобија у старој престоници Јерусалиму. *А пете године царовања Ровоамова дође Сисак цар мисирски на Јерусалим. И узе благо из дома Господњега и благо из дома царева, све то узе, и узе све штитове златне које начини Соломон* (1. Књ. о царевима 14, 25. 26). Једва да је прошло двадесет година откако је подигнут храм и Ливанска кућа (дом царев), како Библија назива Соломонову кућу, а већ су ови горди симболи Соломонове моћи лишени свога сјаја. На место опљачканих златних плоча *начини цар Ровоам штитове од мједи* (1. Књ. о царевима 14, 27). То звучи као лош предзнак.

Први Европљанин од значаја, који је стајао пред једним великим документом библијског фараона Сисака, а да то није ни знао пошто у његово доба још нико није умео да чита хијероглифе, био је Наполеон Бонапарта, који је 1799. године са француским научницима под дубоким утиском прошао кроз огроман комплекс храмова у Карнаку на источној обали Тебе. У средини ових великих храмова, какви су икада били подигнути човечијом руком, кров једне од хала постављен је на 134 стуба, висине до 23 метра. На јужном спољном зиду блиста на јарком сунцу земље на Нилу један импозантан рељеф који овековечује пљачкашки поход фараона, онако како је и описан у Библији.

Бог Амун, са српастим мачем у десној руци левом руком приводи фараону Шешонку I 165 палестинских заробљеника везаних ужадима. Сваки од заробљеника симболише по један град или једно место. Неки носе библијска имена, као нпр. *поља од Арада* (Исус Навин 12, 14, Књ. о судијама 1, 16) и *Аврамово поље*. Заступљен је град тврђава Мегидон. У руинама Мегидона пронађено је име Шешонка I.

За дуго времена тај Шешонков поход остао је и последњи, јер тек три стотине година доцније Египат ће опет бити у ситуацији да испољи старе претензије за владавином сиријско-палестинским простором.

Међутим, смртна опасност за Израиљ долази са севера, а зове се Асирија. Под царем Амријем (882-871. године пре Христа) Асирија први пут креће у поход. Као тобож да изводи маневре, она из Месопотамије продире према западу. „Кренуо сам из места Алепо и прешао Оронтес", звучи као фанфара тај клинасти запис Асурнарсипала II. Више од 200 година било је потребно Асирији да би изишла на крај са спољним и унутрашњим непријатељем у Месопотамији. Из прастарог града Асура на Тигру, који је добио име по свом највећем богу, семитски народ Асираца, тај освајачки и организаторским способностима богат народ, проширио је своју власт над свима народима Месопотамије. Он сада испољава своје тежње за светском влашћу. Предуслов за то је окупација узаног приморског појаса Сирије и Палестине који им затвара излаз на Средоземно море, затим заузимање важних поморских лука, контрола

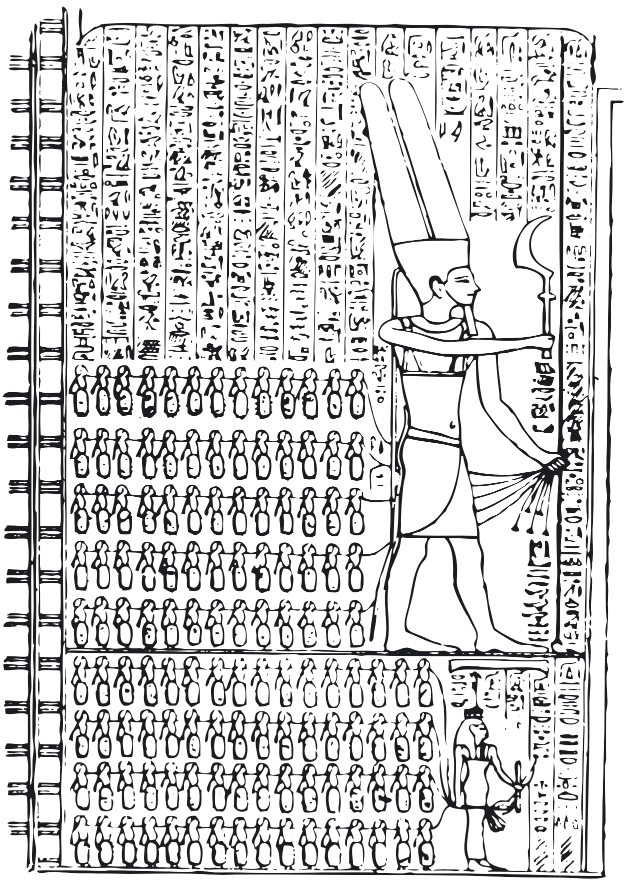

Победнички рељеф фараона Шешонка I (библијског Сисака) на храму у Карнаку

најважнијих караванских путева и господарење јединим стратегијским путем у Египат. Чим је Асур поставио себи тај циљ, била је запечаћена судбина Сирије и Палестине.

Асурнарсипалов извештај укратко наговештава оно што ће се ускоро десити са Израиљом и Јудејом. „Кренуо сам од Оронтеса... заузео сам градове... направио сам велики покољ у њима, разорио сам их и спалио их ватром. Заробио сам живе ратнике. Пред њиховим градовима набијао сам их на колац... па сам потом у њих уселио Асирце... а у Великом мору чистио сам своје оружје... “

Исто онако као што се Асирац неочекивано појавио, исто се тако и удаљио тешко натоварен „сребром, златом, оловом, бакром”, пленом феничанских градова Тира, Сидона, Вивлоса.

Тај догађај учинио је мучан утисак на цара израиљског Амрија и у њему изазвао мрачне слутње. Као некада док је био заповедник војске, он је и као цар испољио изванредни војнички инстинкт. Усред брдовитог земљишта Самарије он купује један брег и на њему зида утврђење, нову престоницу Израиља - Самарију (1. Књ. о царевима 16, 24). Он је чврсто уверен да ће она врло брзо затребати Израиљу.

Избор локације указује да је место за утврђење изабрао стручњак који је пред очима имао стратегијске разлоге. Самарија лежи у великој плодној долини, на једном изолованом брежуљку висине око 100 м, који се стрмо спушта према југу и југозападу. Он је полукружно опкољен вишим бреговима. Извор воде чини место идеалним за одбрану, а са врха брежуљка поглед се креће према западу допирући све до Средоземног мора.

Цар Амрије постао је појам у очима Асираца, јер стотину година после пада ове израиљске династије, они у својим клинастим писмима употребљавају израз „кућа Амри” као званично име за Израиљ.

Осамнаест година после Амријине смрти дошло је до онога од чега се страховало. Салманасар III врши препад на Харкемиш на Еуфрату и креће у поход на Палестину, (око 853. године пре Христа).

Ахав, син и наследник Амријев, наслућује како ће то бити ужасан сукоб са све јачом светском силом Асиријом, па у тој ситуацији чини оно што је једино исправно. Он, тек што је потукао крвног непријатеља арамејског краља Вен Адада од Дамаска, уместо да му се освети, поступа са њиме необично великодушно. *Тада Вен Адад изиде к њему, а он īа ӣосади на своја кола,* назва га *„браӯе мој”, учини вјеру с њим и оӯӣусӯи īа.* (1. Књ. о царевима 20, 33. 32. 34) Тако је он од непријатеља створио себи савезника. Али народ не може да схвати његов поступак, те га један пророк укорева. Но ипак ће будућност показати колико је његов поступак био добро промишљен, јер је тиме био избегнут рат на два фронта.

„На лађама од овчије коже прешао сам Еуфрат при његовом високом водостају...", пише у извештајима, писаним клинастом азбуком, асирског краља Салманасара III.

Његове пионирске јединице умеле су да граде понтонске мостове од надуваних животињских кожа!

У Сирији га је пресрела једна непријатељска коалиција из Сирије и Палестине, чије војне контингенте он тачно бележи. Сем војске библијског Вен Адада од Дамаска и једног другог сиријског кнеза, има „2000 борних кола, 10.000 војника Ахабу Сирилера". Ахабу Сирилер, који води трећу по снази војску, јесте израиљски цар Ахав.

Али савез Израиља са Дамаском није био дугог века. Тек што је Асирац напустио земљу, опет су се распламсала стара непријатељства, у којима Ахав губи свој живот у борби са Арамејцима (1. Књ. о царевима 22, 34 до 38).

Овоме цару Библија је посветила шест глава. Понешто од тих извештаја спада у легенду као *кућа од слонове кости коју је саградио* (1. Књ. о царевима 22, 39), или његова женидба са једном феничанском принцезом, која је собом донела туђе култове. *Него се још ожени Језавељом,*

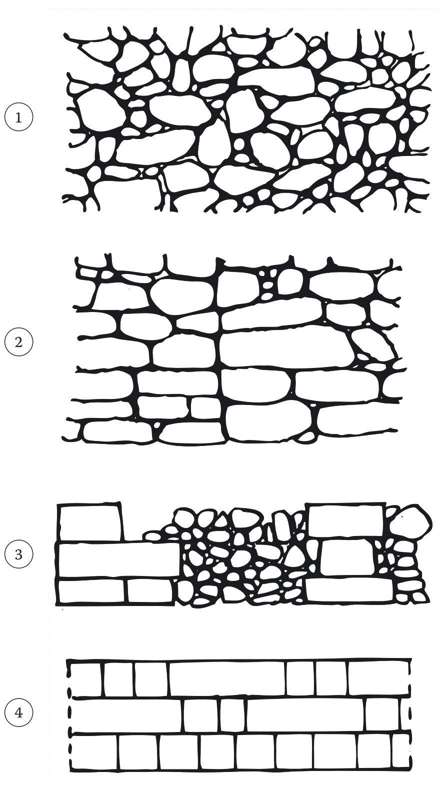

1. „Циновски" зид у Јерихону (из доба патријараха)
2. Зид Саулове царске тврђаве Гаваје (1020. г. пре Христа)
3. Зид из Соломоновог „колског града" Мегидона (950. г. пре Христа)
4. Зид палате цара Ахава у Самарији (850. г. пре Христа)

кћерју Етвала цара сидонскога, и отиде те служаше Валу и клањаше му се... и начини олтар Валу. (1. Књ. о Царевима 16, 31. 33) Или велика суша у земљи: *Тада рече Ахаву Илија: тако да је жив Господ Бог Израиљев пред којим стојим, овних година неће бити росе ни дажда докле ја не речем.* (1. Књ. о царевима 17, 1)

Но упркос свему, то су ипак историјске чињенице.

Стари брежуљак са руинама у Самарији испитан је у току две кампање. Од 1908. до 1910. године ископавали су Американци Џорџ А. Рајснер (George A. Reisner), Кларенс С. Фишер (Clarence S. Fisher) и Лајон (D. G. Lyon), са Харвардског универзитета, а од 1933. до 1935. године један британско-американчки тим под руководством енглеског археолога Кроуфута (J. W. Crowfoot).

Темељи главног града Израиља леже на терену на којем раније ништа није било грађено. Амрије је заиста закупио дотле још нетакнуто земљиште.

За време шест година његове владавине, мора да је овај миролјубиви усамљени брежуљак био јединствено и бучно градилиште. Снажно тесано камење јаких утврђења јасно указује на стратегијске намере градитељеве. Бедеми су дебели пет метара. На акрополу, на западној страни брежуљка, откопани су темељи и зидине једне грађевине окружене широким двориштем - краљевска резиденција северне државе Израиља.

После Амрија овде је владао његов син Ахав, који је и даље зидао по плановима свога оца. Грађевине су изведене уметнички, а примењени су само снажни и брижљиво обрађени блокови кречњака.

Приликом крчења шута, археолозима су брзо пали у очи небројени комадићи разбијене слонове кости. Када се врше ископавања у Палестини, комадићи слонове кости не представљају ништа особито, јер скоро на сваком месту ископавања наилазимо на овај скупоцени материјал, али само у појединачним комадићима. Међутим, у Самарији је терен формално проткан њиме. На сваком кораку, на сваком квадратном метру налазимо пожутеле и смеђе комадиће и плочице са фрагментима, на којима се још уочава изванредна обрада и украсни рељефи резбарских мајстора из Феникије.

За ове ископине постоји само једно објашњење: ова палата била је чувена *кућа од слонове кости* цара Ахава (1. Књ. о царевима 22, 39).

Али овај владар није изградио целу палату од слонове кости. Пошто се, међутим, баш то претпостављало, одмах се оспоравала истинитост одговарајућег библијског места, али које је тек сада постало разумљиво: Ахав је овим дивним материјалом украсио само зидове, а од слонове кости био је и намештај.

Докази за историјску тачност о суши и о тасту Ахавовом Етвалу из Сидона потичу од Менандра из Ефеса, једног феничанског историогра-

фа. Библијски Етвал звао се код Феничана Итобал, а у време Ахава био краљ у приморском граду Тиру (библијски хроничари често су употребљавали ознаку Сидонац као општи назив за Феничане). Менандар извештава о катастрофалној суши која је за време краља Итобала владала целе године у Сирији и Палестини.

Под краљем Јорамом, сином Ахавовим, држава Израиљ је доживела инвазију са тешким последицама и осетним губитком своје територије.

Арамејци упадају у земљу и опседају Самарију. Страшна глад мори народ. Пошто је цар Јорам за то окривио Јелисеја, хтео га је погубити. Међутим, Јелисеј пророкује престанак глади већ идућег дана. *А војвода на којега се руку цар наслањаше*, вели Библија, посумњао је у то пророчанство (2. Књ. о царевима 7, 2).

Овај „војвода" изазвао је много главобоље. Његова функција изгледала је више него загонетна, јер о дворанину таквога ранга није било ништа познато, па су коментатори Библије узалуд тражили објашњење. Коначно је лингвистика пронашла један нејасан траг. Јеврејска реч „шлиш" преведена изразом „војвода" долази од речи која значи „три". Али никада није постојао официр трећег ранга. Тек када су испитани асирски рељефи нашло се и за ово право објашњење.

Свака борна кола имала су посаду од три човека: један је управљао коњима, други је био ратник и још један човек чије је место било иза ове двојице. Тај човек је раширених руку држао два кратка колана која су са леве и десне стране причвршћена за кола. На тај начин он је борцу и управљачу коња испред себе обезбеђивао леђа чувајући их да за време брзе вожње не буду избачени из кола, када се у јеку борбе возило преко рањеника и лешева. Ето, то је тај трећи човек, тај неразјашњени *војвода на чију се руку цар наслањаше*, који је био држач колана у борним колима Јорама цара (види слику на стр. 234).

За време Јорама израиљска држава изгубила је једну велику област источно од Јордана. Моав у Трансјорданији био је обавезан да израиљској држави плаћа данак, па се у детаље говори о једном походу против Мисе, отпалог „чобанског краља": *А Миса, цар моавски, имаше много стоке и даваше цару Израиљеву сто тисућа јагањаца и сто тисућа овнова под руном. Али кад умре Ахав, одметну се цар моавски.* (2. Књ. о царевима 3, 4-5) Израиљ позива у помоћ јужну државу Јудеју, као и државу Едом. Они се договоре да заједнички нападну државу Моав са југа. А пут у том правцу водио је око Мртвог мора. Имајући поверења у пророчанство: *Нећете осетити ветра нити ћете видети дажда, али ће се долина ова напунити воде, те ћете пити и ви и људи ваши и стока ваша* (2. Књ. о царевима 3, 17), савезници се усудише да марширају кроз пусту земљу. *И идоше путем седам дана и не беше воде војсци ни*

стоци која иђаше за њима. А на савет Јелисејев начинише „по овој долини много јама. А ујутру гле дође вода од Едомске и напуни се земља воде. Моавске уходе видеше то и *угледаше Моавци према себи воду где се црвени као крв* (2. Књ. о царевима 3, 9. 16. 20. 22), па су помислили да су се непријатељи међу собом побили.

Савезничке војске имале су успеха у Моаву, те опустошише земљу. *И градове њихове раскопаше, и на сваку добру њиву бацајући сваки по камен засуше је, и све изворе водене заронише, и сва добра дрвета посекоше тако да само оставише камење у Кирарасету.* (2. Књ. о царевима 3, 25)

На чудан начин успешни рат се завршио овако: *Отидоше оданде и вратише се у своју земљу* (2. Књ. о царевима 3, 27).

Изгледало је немогуће проверити тачност ових библијских казивања.

Године 1868. елзашки мисионар Клајн (F. A. Klein) путовао је по библијским местима у Палестини. Пут га, између осталога, води кроз земљу источно од Јордана, кроз Едом и најзад у Моав. Када је јахао у околини Дибана, старог Дибона, на средњем току Арнона, један велики отесани комад камена побудио је његово посебно интересовање. Жути песак скоро да је потпуно засуо овај камен. Радознао, Клајн силази са коња и савија се над каменом. Па то је очигледно старојеврејско писмо! Просто да не верује очима! Уложио је силни напор да при топлом подневном сунцу подигне тешки базалтни камен. Он је метар висок и са горње стране заобљен. Клајн га брижљиво чисти ножем и марамицом док се нису појавила 34 написана реда.

Он би најрадије овај камени документ одмах понео са собом, али је камен сувише тежак. Осим тога, за трен ока појављује се група наоружаних Арапа. Дивље гестикулирајући, они опкољавају мисионара, тврдећи да је камен њихов и захтевајући да плати басословну цену. Клајн наслућује да се ради о једном изванредно важном налазу, па стога пада у очајање. Мисионари никада немају много новаца, и он покушава да орасположи урођенике. Међутим, пошто је то узалуд, њему не остаје ништа друго до да место наласка тачно уцрта у једну карту. Одмах потом он прекида пут и хитно јаше у Јерусалим, а одатле право у Немачку, где је покушао да сакупи потребан новац који су Арапи тражили.

Али у међувремену други ступају на сцену и у акцију! И то је сигурно било добро, јер би иначе овај изванредно значајан сведок библијске историје био заувек изгубљен.

Француски истраживач Клермон Гано (Clermont Ganneau) сазнаје у Јерусалиму о открићу немачког мисионара, па одмах полази на пут у Дибан (Девон). Он је морао да употреби сву своју говорничку вештину да би му неповерљиви Арапи дозволили да макар детаљно испита текст

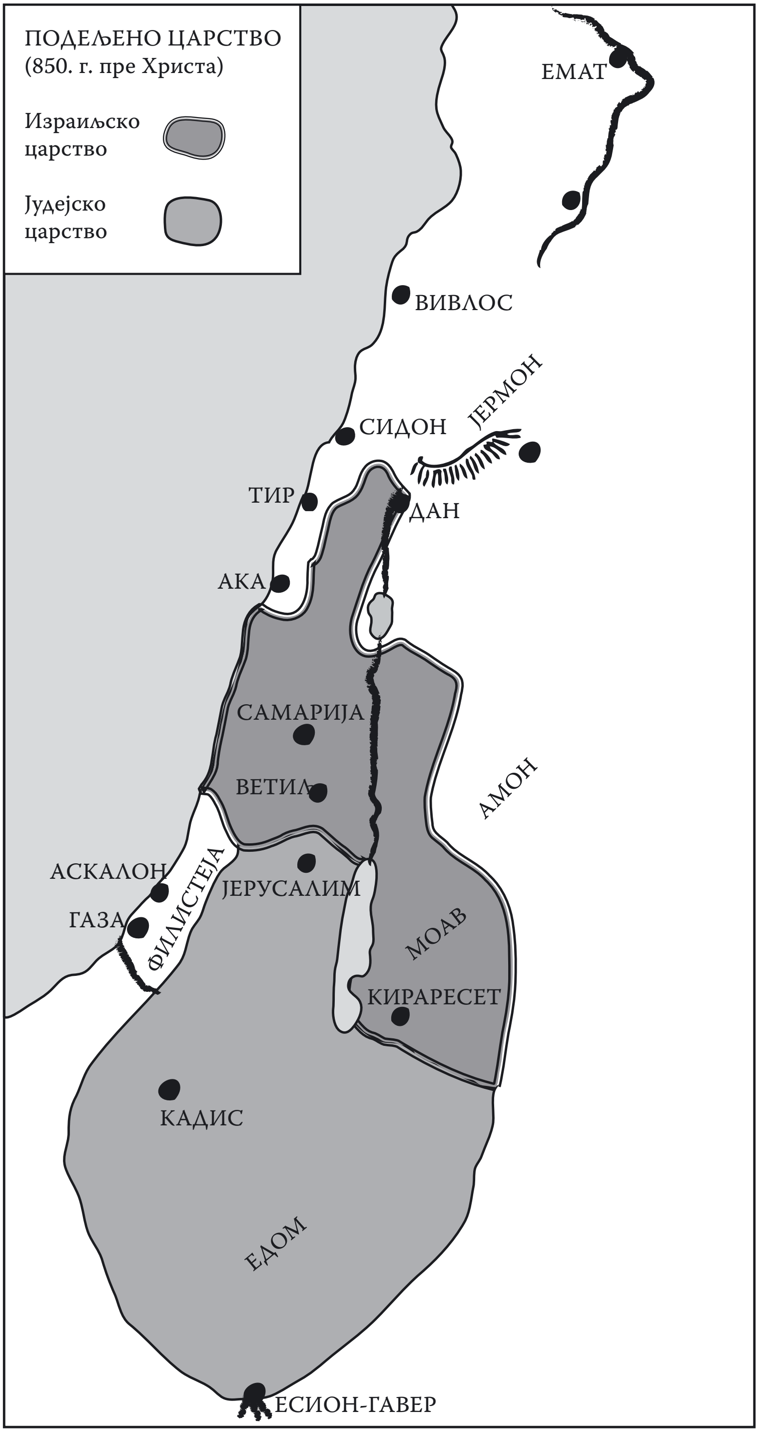
ПОДЕЉЕНО ЦАРСТВО
(850. г. пре Христа)
Израиљско царство
Јудејско царство
ЕМАТ
ВИВЛОС
ЈЕРМОН
СИДОН
ТИР
ДАН
АКА
САМАРИЈА
ВЕТИЛ
АМОН
АСКАЛОН
ФИЛИСТЕЈА
ЈЕРУСАЛИМ
ГАЗА
МОАВ
КИРАРЕСЕТ
КАДИС
ЕДОМ
ЕСИОН-ГАВЕР

на базалтном камену. Опкољен урођеницима са пушкама на готовс, Клермон Гано узима отиске са површине. Када су после много месеци научници у Паризу добили пред себе текст у преводу, француска влада без оклевања доноси одлуку да се камен купи. Али ко би био у стању да опише разочарање овог Француза када је он са једним караваном и потребним новцем стигао у Дибан не нашавши више камена. Само једна црна мрља још означава место где је камен стајао. Арапи су га разорили барутом, похлепни за новцем, јер су веровали да ће добити већу суму новца када камен буду продавали комад по комад.

Клермону Ганоу није преостало ништа друго сем трке за појединe комаде тог драгоценог документа. После много труда и трагања и бесконачног ценкања пошло му је најзад за руком да сакупи један део тих комада. Два већа блока и 18 мањих комада састављени су и помоћу отисака употпуњени. И пре него што је мисионар Клајн успео да сакупи потребну своту, већ је драгоцени комад камена из Дибана био у музеју Лувр у Паризу.

А на камену стоји написано: „Ја сам Миса, син Кемоша, краљ Моава... мој отац је био 30 година краљ Моава, а ја сам био краљ после мога оца. Ја сам подигао ово светилиште Хемосу (богу Моаваца. За време Соломона био је овај култ поштован међу туђим култовима у Јерусалиму) у Керихоху (резиденцији краљевине Моав, библијски Кирарасет 2. Књ. о царевима 3, 25), светилиште спасења, јер ме је он спасао од свих мојих противника и омогућио ми је да победим све моје непријатеље. Амрије је био краљ Израиљаца и угњетавао је Моав много дана, јер је Хемос био срдит на његову земљу. Тада га је наследио његов син, али и он је говорио: хоћу да угњетавам Моав! А то је рекао у моје доба, али сам ја био победник над њим и над његовим домом. И тако је Израиљ заувек пропао... Ја сам дао да израиљски заробљеници ископају прокопе за Керихох... “ (види слику Мисиног стуба на стр. 235).

Овај моавски извештај о победи изазвао је у круговима научника значајну пажњу. Многи научници су чак претпостављали да се ради о фалсификату. Експерти из целога света узели су под лупу камен са његовим натписом. Међутим, сви су резултати без сумње указивали на то да се ради о једном историјском документу, о извештају из тога доба, о библијском краљу Миси моавском.

То је најстарији писани документ из Палестине око 840. године пре Христа, писан моавским језиком, а то је дијалект који је веома сличан библијском јеврејском. То је заиста права сензација!

Audiatur et altera pars - саслушајмо и другу страну!

Ако се желимо тачно информисати, онда је важно простудирати ратне извештаје оба противника, јер је већа сигурност да се на тај начин добије тачнија слика о ситуацији. У овом нарочитом случају, допу-

њује се библијски извештај са моавским текстом. Мисин стуб (стеле) илуструје и објашњава оно што је остало тамно у библијском извештају. У одлучујућој тачки слажу се у потпуности камени стуб и Библија, рат се завршио поразом краља Израиља. Библија описује у детаље почетне успехе Израиља, преко којих краљ Миса прелази ћутке. Библија само укратко говори о неповољном исходу рата, док се моавски краљ размеће својом победом. Обоје говоре истину.

Што се тиче „крваве воде" која је спасла савезнике од жеђи на њиховом маршу кроз пусту земљу, за њу је један геолог нашао право објашњење. Ако у седри код Мртвог мора ископамо у земљи корита, она ће се брзо напунити водом која притиче са висоравни, а особина земљишта даје јој црвену боју. Још и данас пастири у источнојорданској земљи на исти тај начин долазе до воде.

„И Израиљ је заувек пропао", говори се тријумфално на Мисином камену. Тиме се мислило на крваво истребљење династије Амрија на израиљском престолу. Краљ Јорам је био убијен, а није остао поштеђен ниједан члан владалачке куће. Женидбом краља Ахава са феничанском принцезом Језавељом, поменута владалачка кућа пружила је подршку омрзнутом култу Валовом у Израиљу (2. Књ. о царевима 9, 24; 10, 11).

Пророци Илија и Јелисеј припремају преврат, те је 841. године пре Христа проглашен за цара Јуј, командант војске и искрено одан Јахвеу (2. Књ. о царевима 9, 1). Валови жреци доживели су судбину Амријеве породице, па су били немилосрдно посечени (2. Књ. о царевима 10, 25). По-

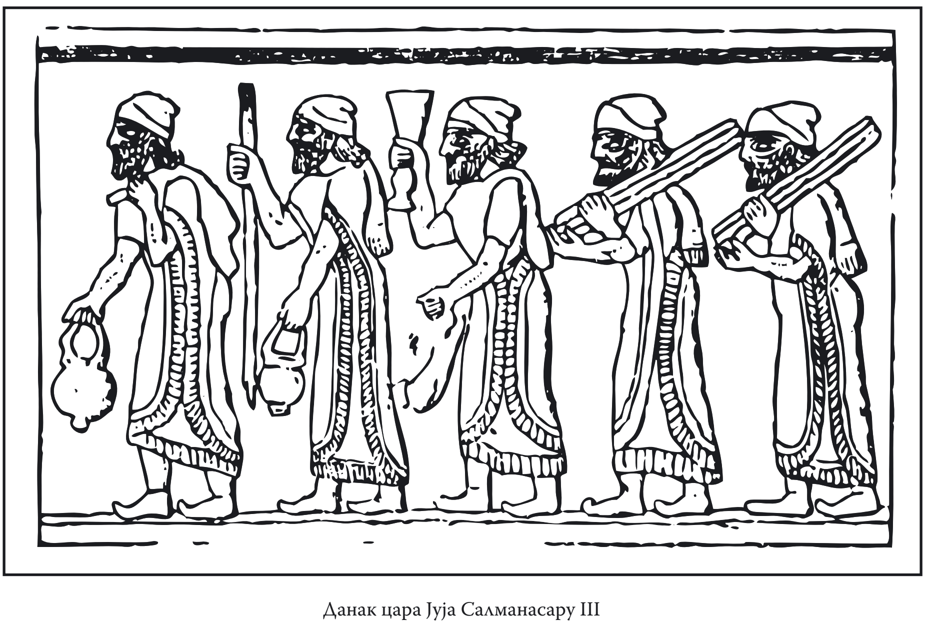

Данак цара Јуја Салманасару III

следица тога је прекид са Феничанима. Извештаји о владавини цара Јуја су оскудни: *У то време поче Господ крњити Израиља, јер их поби Азаило по свим међама Израиљевим* (2. Књ. о царевима 10, 32). Међутим, сва тежина губитака и пораза уочава се тек на једном библијском месту из доба Јоахаза, сина Јујовога (817-800. године пре Христа): *А не оста Јоахазу народа више од педесет коњаника и десет кола и десет тисућа пешака, него их поби цар сирски и сатре их, те бише као прах кад севрше.* (2. Књ. о царевима 13, 7) Горде јединице борних кола краља Ахава пале су од две хиљаде кола на свега десет кола! А како је то било могуће?

Један млади Енглез, Хенри Лејард (Henry Layard), по струци правник и кандидат за аташеа у Цариграду, имао је 1845. године случајно срећу. Са цигло 50 фунти у џепу изишао је он на реку Тигар да би испитао један стари брежуљак, Тел Нимруд. Трећег дана наилази он на остатке једне палате. Покушава да раскрчи ров, али стално наилази на нове масе песка. Када је ископао један ров дубине 20 метара, морао је разочарани Лејард обуставити радове, јер је његов мршави фонд био исцрпен.

Разочаран, товари он свој оскудни алат на теглеће животиње, кад одједном његову пажњу скреће узбуђена галама урођеника. Један урођеник га позива да дође на крај рова, где се у жутом песку види нешто тамно. Сада се убрзано продужава копање, те се на видело дана износи једно црно камено чудовиште у облику обелиска. Лејард са љубављу ослобађа свој налаз од прастаре прашине и прљавштине. Сада се указују рељефи, слике и записи писани клинастим писмом и то на све четири стране.

Добро упакован и чуван као зеница ока, црни камен путује у трошној барци уз Тигар, да би био представљен не мање изненађеној господи из енглеске амбасаде у Истанбулу. Оних танких 50 фунти стерлинга донеле су неслућене камате! Никада се у историји археологије неће догодити да се уз тако мали улог дође до тако драгоценог налаза.

Пуни поноса, препаратори додељују овом камену почасно место у Британском музеју. Хиљаде Лондонаца и научника из Европе диве се прастаром сведоку из далеке источне земље. Врх овог црног базалтног обелиска, висине два метра, јесте слика једног храмовног торња са три степенице. Посетиоци изненађено посматрају дивне рељефе поређане унаоколо у пет редова. Раскошно одевене краљевске личности пластично су исклесане, а неке од њих до земље се клањају пред једном фигуром која представља владара. Дугачке колоне носача натоварене су скупоценим благом као што су слоновски зуби, шипкама преко којих висе бале скупоценог текстила са кићанкама, са пуним корпама и ћуповима. Међу животињама пада у очи један слон са чудновато малим ушима, а има и камила, мајмуна, антилопа, па чак и један дивљи бик и један мистериозни једнорог.

Ко би покушао да објасни поменути рељеф морао би да даје чисте претпоставке, јер у то доба још нико не уме да чита клинасто писмо. Камен је остао нем. А и о самим Асирцима научници знају само толико колико и сама Библија о њима зна. Почетком 19. века нису били много познати ни Сумерци ни Акадци. „Сандук, не већи од једног квадратног метра, пише Лејард, испуњен малим исписаним свитцима, печатима и фрагментима текстова који за сада нису могли бити систематски сређени, то је било све што се тада налазило у Лондону из раног доба Месопотамије."

Тек после више година испоставило се из превода текстова, да је црни обелиск победнички монумент асирског краља Салманасара III (858-824. године пре Христа), савременика и противника краља Ахава израиљског. Тај обелиск слави и описује непрекидни ланац крвавих ратова.

Текст садржи врло интересантну допуну исказима библијске традиције из онога доба.

Три пута, у 6, 11. и 14. години своје владавине овај Асирац се приликом својих освајачких похода на западу сукобио са савезом краљева из Сирије и Палестине. За време рата у 18. години владавине, њему је у овој области био противник само још један краљ. Асирски текстови као противника наводе само библијског краља Азаила од Дамаска.

О Јују из Израиља, бившем савезнику краља од Дамаска, овај победнички монумент даје исцрпан извештај.

Други рељефни ред показује дугу поворку тешко натоварених посланика у богато украшеним туникама и шиљастим капама. А текст уз овај рељеф гласи:

"Данак Јауа од Бит Хумри: сребро, злато, једна златна шоља, златне чаше и пехар златни, кофе од злата, комади олова, жезал за краља, балзамско дрво примио сам од њега."

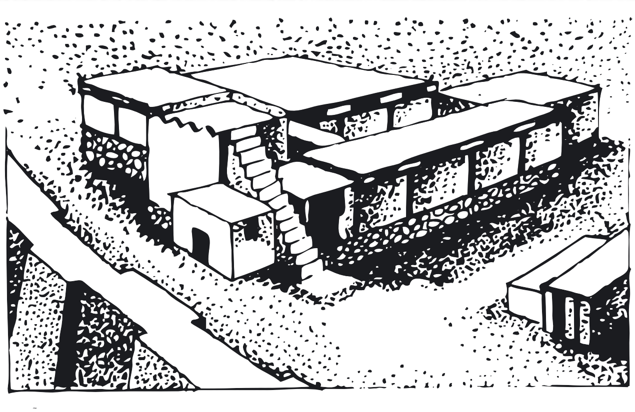

Кућа једног великодостојника у Метидону у доба царева (реконструкција)

„Јауа од Бит Хумри" није нико други до цар Јуј израиљски. Асирци су државу Израиљ називали Бит Хумри, а то значи „кућа Амри". Ова напомена из резиденције са Тигра даје нам кључ за разумевање губитака које је претрпела северна држава Израиљ за време владавине Јуја.

Данак плаћа само онај ко се добровољно покорава, а од потученог непријатеља узима се плен. Јуј је отпао од Дамаска, те је Асирцима донео поклоне. За неверство према старом савезнику и окретање леђа Дамаску, Јуј и његов син Јоахаз, а пре свега народ Израиљ морали су горко испаштати. Тек што је Асирац окренуо леђа Сирији, отпочео је Азаило од Дамаска да води против Израиља уништавајући осветнички рат. А са каквим резултатом, о томе нам говори Библија: *У то време поче Господ крњити Израиља, јер их поби Азаило по свим међама Израиљевим и учини их као плеву при вршидби.*

Који лежете на одрима од слонове кости и пружате се на постељама својим, и једете јагањце из стада и теоце угојене, који певате уз псалтире, и измишљате справе музичке као Давид, који пијете вино великим чашама и мажете са скупоценим мирисима... (Књ. пророка Амоса 6, 4-6)

Околности да је Асирија после Салманасара III имала низ слабих владара омогућила је обема краљевинама, и Израиљу и Јудеји, један предах који је, додуше, значио само једно привремено одлагање догађаја. Пошто је Асирија сада заузета немирима у сопственој земљи, Јуда и Израиљ су могли од 825-745. године пре Христа бар са те стране да живе у миру.

Четири деценије влада Озија, губави, као краљ у Јудеји, док у Израиљу влада краљ Јеровоам II (787-747. године пре Христа). За време његове дуге владавине Израиљ опет цвета, постаје богат, одаје се луксузу, виши слојеви живе самозадовољно, неморално, чулно, подмитљиво, порочно. Пророк Амос диже свој глас и изобличава необуздани распусни живот.

Археолошки извештаји, сувопарна експедициона саопштења потврдили су тачност пророчких опомена. У Израиљу и око брежуљака са шутом старе Самарије дремају сведоци материјалне раскоши у земљаним слојевима, који потичу из деценија после 800. године пре Христа, из времена владавине Јеровоама II. Царска палата у Самарији још скрива значајне количине китњастих глинених плоча исписаних мастилом и тушем. 63 пропратна писма, која се односе на знатне испоруке уља и вина царском двору, носе рукописе испоручиоца и управника крунских добара цара Јеровоама II, као и закупаца и чиновника, који већ имају рукопис вредан пажње.

Из истог времена потичу и знатне количине лепих резбарија од слонове кости са умецима од злата и полудрагог камења, украшени шареним стакленим прахом. На њима се виде и митолошки мотиви

позајмљени из Египта, као што су Харпократ на лотосовом цвету или личности богова Изис и Хорус или херувими. У то време су се свуда по земљи Израиљу подизали магацини и амбари у које су смештани вишкови робе свих врста.

Чиме се може објаснити овај изненадни преокрет и новонастало благостање?

Још неколико деценија раније у Израиљу изгледало је врло бедно. Једна реченица хроничара из 41 године владавине Јеровоама даје нам одговор на то питање. *Он поврати међе Израиљеве од Емата до мора уз поље.* (2. Књ. о царевима 14, 25) *Море уз поље* је назив за Мртво море. Држава се поново шири све до у источно од Јордана и, као у доба Давида и Соломона, простире се до Сирије.

Године 800. пре Христа, када су Асирци освојили Дамаск, била је сломљена и моћ Арамејаца, а тиме је - звучи као иронија судбине - уништен и крвни непријатељ државе Израиљ. Израиљ користи шансу да поврати већ одавно изгубљене области, преобраћа ситуацију у своју корист, те тако данак из јорданских области постаје извор новога богатства.

И у јужном царству Јудеји недавно су пронађени докази о мирној изградњи из онога доба. Године 1958. открио је проф. Михаел Еве-нари (Michael Evenari), председник Хебрејског универзитета, остатке многих јудејских фарми са цистернама, уређајима за наводњавање, и утврђењима, чак и дубоко на југу пустиње Негев код Мицпе Рамона. Налази потичу из доба владавине цара државе Јудеје Озије. О томе краљу извештава 2. Књ. дневника 26, 10 изричито: *Сазида и у пустињи куле и ископа много студенаца, јер имаше много стоке.* Четири километра јужно од Јерусалима, 1959. године проф. др Јоханан Ахарони (Jochanan Aharoni), са Хебрејског универзитета, извршио је прву ископину једне јудејске палате. На брежуљку Рамат Рахел на друму према Витлејему, тачно на оном месту где су се по традицији одмарали Марија и Јосиф на извору приликом свога одласка на „попис", изишла је на видело дана једна тврђава из 8. столећа пре Христа величине 80 пута 50 метара. Она је окружена једним казаматским зидом по типу краља Ахава у Самарији, а има и троструко обезбеђене улазне капије, какве је још Соломон постављао. Двориште је са три стране било ограђено зградама, две палате и једним магацином. Када су археолози поставили питање ко је могао бити инвеститор и први станар ове сеоске резиденције, постојао је само један индикатор: *И оста цар Озија губав до смрти своје и сеђаше у одвојеном дому губав, јер би одлучен од дома Господњег.* (2. Књ. дневника 26, 21)

И ситнији налази из шута у дворишту показују колико су били у праву пророци са својим оптужбама, јер већи број симбола Астарте до-

казује у којој је мери било развијено идолопоклонство чак и на царском двору (2. Књ. о царевима 15, 4).

Тврдо и злослутно одјекују у ове дане привидног просперитета речи пророка Амоса: *Тешко безбрижнима у Сиону и онима који су без страха у гори Самаријској... тешко вама који мислите да је далеко зли дан, а примичете столицу на којој је насиље... Зато ће сада отићи у ропство међу првима који ће отићи у ропство и престаће радост оних који се госте.* (Амос 6, 1. 3. 7) Али узалуд, јер оне одлазе у ветар. Само цар Јеровоам, изгледа, није много веровао у мир, јер су речи опомене пророка наишле на одјек у његовом срцу. Он је почео грозничаво да утврђује и иначе пркосну тврђаву престонице Самарије.

Енглез Ј. В. Кроуфут пронашао је оно што је Јеровоам створио у свом мудром предвиђању. Самарија је била опкољена двоструким бедемом, а и иначе снажни зидови још више су учвршћени. У делу акропоља који је окренут северу и где је Самарија најлакше рањива, Кроуфут је открио један титански бастион. Он мери дебљину зидова, те мислећи да је по среди грешка, још једном врши премеравање. Нема сумње, мерење је било тачно, јер је зид заиста широк десет метара, а изграђен је од чврсто ужљебљеног камена.

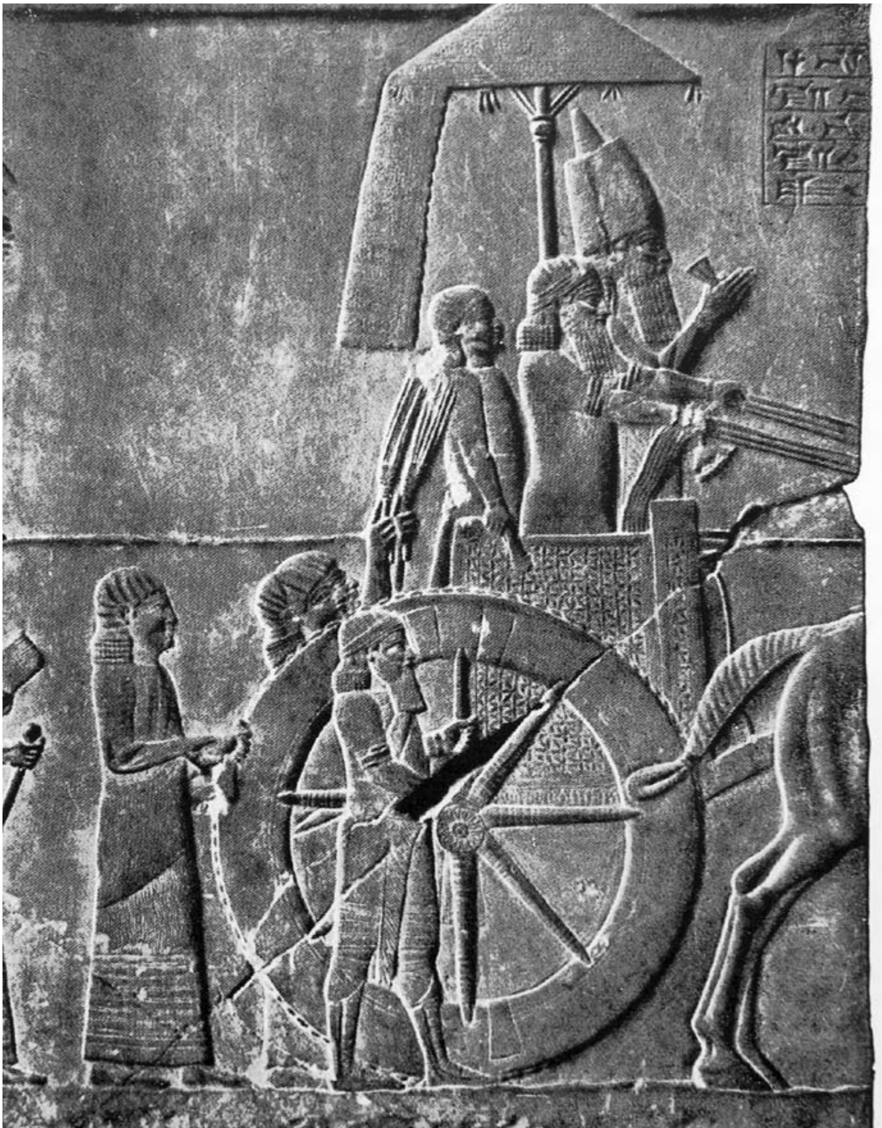

„Војвода на чију се руку цар наслањаше" (2. Цар. 7, 2) био је држач колана, како је то насликано на овом рељефу нз Ниниве, где стоји иза асирског краља Асурбанипала - „Аснафара" из Старог завета и његовог управљача кола. (Фото: Parrot, »Decouverte des mondes ensevilles«, француско издање Delachaux u. Niestle S. A Neuchatel, немачко издање Evangelischer Verlag, Zurich)

Базалтну таблу библијског цара Мисе моавског пронашао је 1868. елзаски мисионар Клајн код Девона у Трансјорданији. Она потиче из 850. пре Христа и описује извештај о ратном походу против Израиља и Јудеје, о чему се говори у 2. Књизи о царевима гл. 3. Похлепни номади минирали су овај драгоцени документ, као што се види. (Фото: Louvre, Paris)

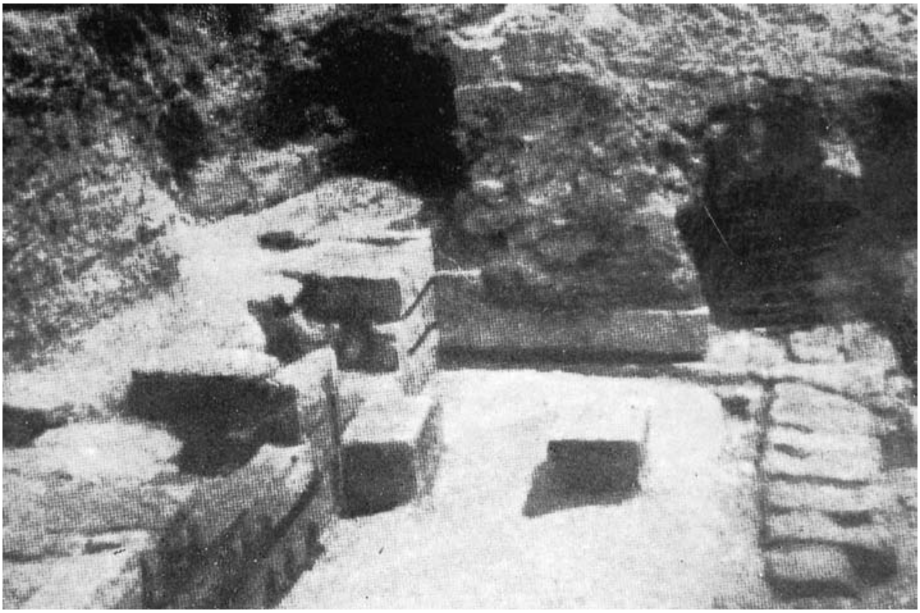

На улазним вратима у градске зидине Самарије копачи су наишли на две камене клупе. „А цар Израиљев и Јосафат, цар Јудин, сеђаху сваки на својем престолу... на пољани код врата самаријских... “ (1. Цар. 22, 10). (Фото: Engnell i Friedrichsen, Stockholm)

„Па онда Седекији ископаше очи...” (2. Цар. 25, 7). Овде Саргон II ослепљује једног побеђеног непријатеља према свирепом асирском војном закону због издаје. Заробљеницима је кроз горњу усну провучен беочуг да би им се сломио отпор. „... и ухватише Манасију у двоје вериге” (2. Днев. 33, 11). (Фото: Librairie Artheme Fayard, Paris)

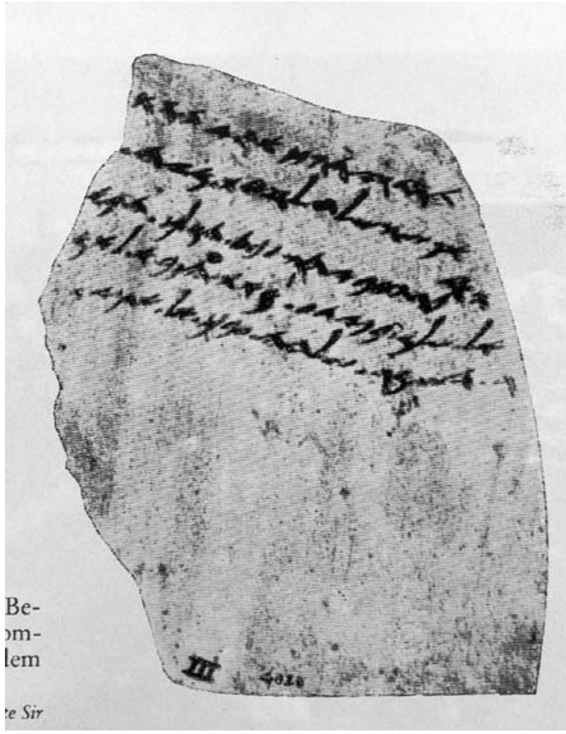

Извештај једне јудејске карауле, упућен команданту Лахиса године 589. пре Хр. (Фото: W. F. Albright, Trustees of the late Sir Henry S. Wellcome, London)

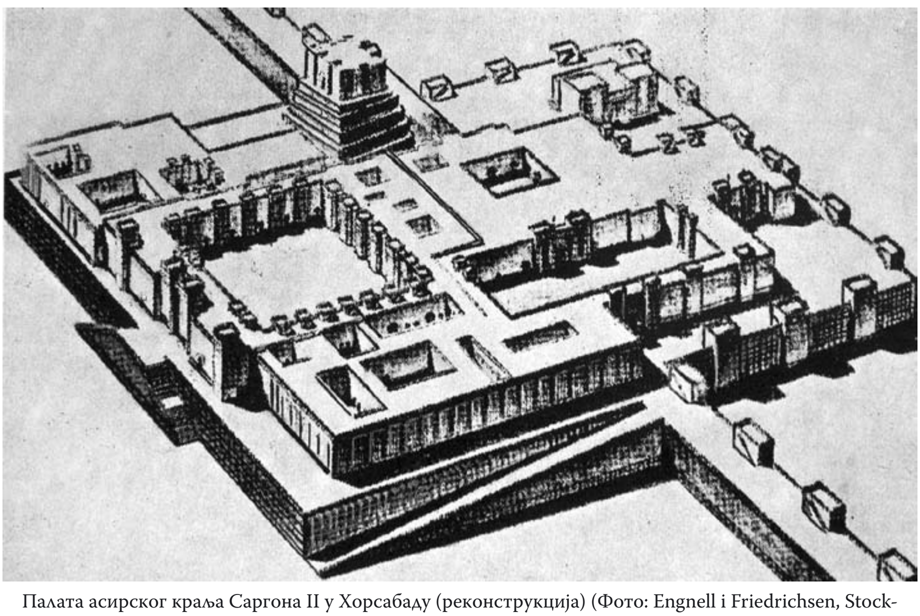

Палата асирског краља Саргона II у Хорсабаду (реконструкција) (Фото: Engnell i Friedrichsen, Stockholm)

2. ПРОПАСТ СЕВЕРНОГ ИЗРАИЉСКОГ ЦАРСТВА

Војник Фул постаје Теглат-Феласар III. Краљ Фекај доказан - у Хазору. Асирски намесници о Израиљу. Самарија одолева три године. Конзул Бота тражи Ниниву. Грађанин краљ отвара први асирски музеј. Трка за документима по месечини. Бидлиотека Асурбанипала. Један народ одлази у изгнанство.

Тада Фул, цар асирски, удари на земљу. (2. Цар. 15, 19)

Језгровите, трезвене и несентименталне су речи које најављују смртни час северног краљевства Израиља.

Последњи чин почиње смрћу Јеровоама II. Десет година после њега умире и губави краљ Јуде Озија. Из анархије, која је трајала кратко време, подиже се за цара Самарије Менајим. Године 745. пре Христа попео се на асирски престо један бивши војник по имену Фул, па се од тога момента зове Теглат-Феласар III (745-727. пре Христа). Он је први у групи бруталних тирана који су освојили дотле највеће царство старога Оријента. Њихов циљ је Сирија, Палестина и последњи угаони камен старога света, Египат. Тако су Израиљ и Јуда доспели међу немилосрдно млинско камење једне војничке државе, у којој реч мир звучи презриво, чији деспоти и кохорте признају само три ствари: маршовати, заузимати, угњетавати.

Из северне Сирије Теглат-Феласар III покорава земље на Средоземном мору, своди самосталне народе на степен асирских државних провинција обавезних на плаћање данка. Израиљ се покорава првобитно добровољно: *А Менајим даде Фулу тисућу таланата сребра да би му помогао да утврди царство у својој руци...* (2. Цар. 15, 19, 20) „Примио сам данак Менајима из Самарије", примећује Теглат-Феласар III у хроникама.

Хиљаду метричких центи или „таланата", како говоре друга преводи, одговара 7,5 милиона златних марака. 50 сребрњака по глави на „најбогатије" износи 215 златних марака. Статистичар и економиста закључује из тога: у Израиљу је морало бити 60.000 имућних људи.

Краљ Менајим подлегао је илузији да ће пакт са тиранином и добровољни данак бити мања несрећа. Међутим, то је изазвало злу крв међу народом. Незадовољство због пореза Асирцима изврглo се у завере и убиства. Ађутант Фекај убија сина и наследника Менајимовог приграбивши себи власт. И од тог момента антиасирска партија одређује будућу политику Северног царства.

Ресин, краљ из Дамаска, преузима сада енергичну иницијативу. Под његовим вођством бива поново оживљена одбрамбена лига арамејских држава против Асираца. Њој се придружују феничанске и арапске др-

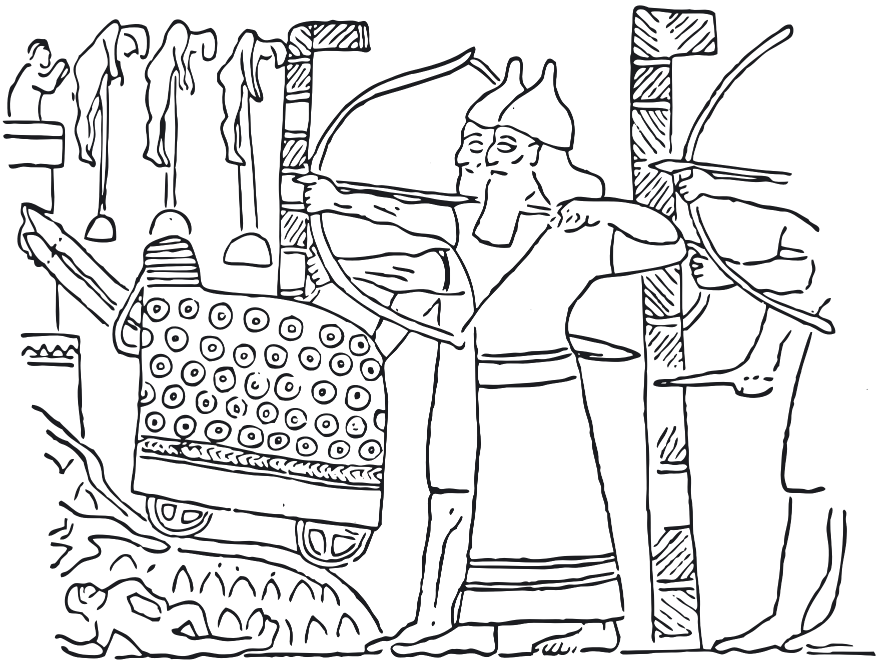

Теглат Фелеасар III (са лукоми и мачем) опседа једну тврђаву. Машине - овнови разбијају зидове.
У позадини жртве набијане на колац

жаве, градови Филистејаца и Едомићана. И израиљска држава приступа томе савезу. Само краљ Ахаз из јужне државе Јудеје остаје тврдоглаво по страни, па Ресин и Фекај покушавају да и Јудеју силом увуку у тај савез. *Тада дође Ресин, цар сирски, и Фекај син Ремалијин, цар Израиљев, дођоше да бију Јерусалим и опколише Ахаза, али га не могоше освојити.* (2. Цар 16, 5)

У највећој невољи цар Јудеје шаље позиве за помоћ, *али Ахаз посла посланике Теглат-Феласару, цару асирском, и поручи му: слуга сам твој, ходи и избави ме из руку цара сирскога и из руку цара Израиљева, који се подигоше на ме. И узе Ахаз злато и сребро што се нађе у дому Господњем и у ризницама дома царскога, и посла на дар цару асирском.* (2. Цар. 16, 7. 8)

„Примио сам данак од Ахаза из Јудеје", опет бележи Асирац.

Међутим, невоља узима свој ток. За наше знање о томе шта се даље десило можемо захвалити двама великим историјским предањима. Прво је Библија, а друго су камене глинене таблице са клинастим писмом, на којима је приказан развој битке тачно према „актима", иако су оне писане хиљаду километара даље од места грозног догађаја. Дуже од две и по хиљаде година мировала су та документа у раскошним па-

латама на Тигру све док их интуиција научника поново није открила и превела на наш језик. Они на јединствен начин поново износе пред наше очи историјски тачне садржине библијских казивања. Библија и асирски споменици потпуно једнако описују догађаје који су уништили Северну царевину Израиљ, и то библијски хроничар описује догађаје трезвено, док их асирски историограф описује до у детаље језиво:

Друīа књиīа о царевима	*Клинасūи ūексū Теīлаū-Фе-ласара III*
И послуша га цар асирски, и дође на Дамаск и узе га, и пресели народ оданде у Кир, а Ресина погуби. (2. Цар. 16, 9)	„Његове велможе ја сам живе набио на колац, те сам тај догађај показао његовој земљи. Његове вртове и воћњаке којих је било без броја ја сам уништио. Родни град Ресина Дамаск ја сам опсео и заузео. 800 људи са имовином њиховом ја сам одвео. Градове из 16 округа Дамаска ја сам разорио." (Из: Поход на запад 734-733. пре Христа)
У време Фекаја цара Израиљева дође Теглат-Феласар, цар асирски, и узе Ијон... Асор и Галад и Галилеју, сву земљу Нефталимову и пресели народ оданде у Асирију." (2. Цар. 15, 29) „И Осија се побуни против Фекаја и уби га и погуби га и зацари се на његово место. (2. Цар. 15, 30)	„Бет Омри (Израиљ) чије сам градове на свом ранијем ратном походу све убројао у област моје земље а град Самарију сам само оставио. Сав Нефталим укључио сам у државу Асирију. Моје чиновнике поставио сам као намеснике у њој. Земљу Бет Омријеву (Израиљ) и све његове људе и њихову имовину одвео сам у Асирију. Они оборише Фекаја свога краља и Осију поставих за њиховог краља." (Из: „Рат против Газе и Дамаска")

Жалосне сведоке о заузећу Асора од стране асирског краља Теглат Феласара III (2. Цар. 15, 29) сачувао нам је један слој из рушевина Тел ел-Кведаха у Израиљу. Најновија ископавања која су вршили научници са Хебрејског универзитета изнела су на видело дана остатке једне уништене израиљске тврђаве подигнуте на месту старе хананске тврђаве

коју је освојио Исус Навин, а подигнута је у доба царева Соломона и Ахава у одбрамбене сврхе. Цитадела је са својим два метра широким зидовима била толико снажна да ју је премашила једино тек откопана чувена палата Самарије.

Просторије тврђаве у Асору покривао је слој пепела дебљине једног метра. Камење је било црно од дима, а по поду су лежали отпаци од нагорелих греда и комади таваничне оплате. Пажљивим радом успело се да се из шута ослободе драгоцени примерци североизраиљске занатске уметности: статуета једне девојке са лепо фризираном косом и једна мраморна кашика за кађење. Као посебна драгоценост, испод крчага и парчади нађено је записано име краља Фекаја на старосемитском језику. Тако је први пут пронађен писмени доказ о једном израиљском цару у Галилеји.

Када су се асирске ратничке хорде повукле из Палестине, за собом су оставиле израиљску државу смртно рањену, бачену на под, десетковану депортацијама и разорену, са изузетком једног мајушног дела Северног царства. Сем Самарије, сви други градови су анектирани, земља подељена у провинције, у којима су асирски намесници и државни чиновници завели суров режим.

Од израиљске државе остала је тек једна патуљаста држава, једна мајушна тачка на географској карти: планина Јефрем са царским градом Самаријом. Тамо живљаше краљ Осија.

Јужна царевина Јудеја била је поштеђена туђинске власти, али привремено! Међутим, она је приморана да плаћа данак Теглат-Феласару III.

Тако је асирски ратоборни колос својом чврстом шаком притегао „Плодни полумесец” од обала Персијског залива, од планинских ланаца Персије до Мале Азије, од долине Месопотамије преко Ливана и Антиливана све до Палестине. Није покорена једино Самарија, која лежи дубоко на југозападу, величине седам и по хектара, са неколико квадратних километара њива под пшеницом и јечмом у залеђу.

Одавде ће Асирцима бити бачена рукавица.

После смрти Теглат-Феласара III цар Осија ступа у тајне везе са Египћанима. Он сада одбија да плаћа годишњи данак Асирцима. Салманасар V (727-722. пре Христа), наследник Теглат-Феласара III, одмах задаје противударац. *Али цар асирски опази да Осија хоће да се одметне, јер Осија посла посланика к Соју, цару мисирском*[1]*, и не посла данка годишњега цару асирском, зато га опколи цар асирски и свезавши баци га у тамницу.* (2. Цар 17, 4) Већ и у то доба омрзнути систем тероризма подразумевао је организацију једне широке мреже ухода и шпијуна.

Са падом Самарије доживео је последњи остатак Северног израиљског царства судбину Дамаска ... *девете године Осијине узе цар асирски Самарију и одведе Израиља у Асирију...* (2. Цар. 17, 6)

1 Сој, врховни командант у Египту, по имену Севе. Асирци га назвали Сибе.

Три године је мала планинска тврђава пружала лавовски отпор надмоћном непријатељу (2. Цар. 17, 5).

Текстови клинастог писма говоре о томе да је Салманасар V неочекивано умро за време опсаде Самарије. Али је његов наследник Саргон II (721-705) наставио борбу. „У првој години моје владавине, говоре анали Саргонови, ја сам опседао и покорио Самарију... па сам њених 27.290 становника одвео у депортацију."

Откриће Саргонових записа, учињено пре више од сто година, налик је на романтичну приповетку из калифске земље бајки. Она је истовремено и камен-међаш у науци о старинама и рођендан асирологије, која је својим открићима дала праву историјску садржину библијским извештајима.

Било је то године 1840, онда кад још ни ауто није био пронађен, онда кад је електрично осветљење још било непознато и кад још из песковитих површина на Тигру нису штрчале бушилачке конструкције торњева, ипак је Мосул пружао шарену слику града из хиљаду и једне ноћи. Нису недостајали ни базари, ни хареми ни калифе. Био је то још увек стари Оријент.

Тога лета сунце је пекло у граду са китњастим белим минаретима и узаним блатњавим прљавим улицама. За Европљанина та врућина је неиздржива. Нови француски конзуларни агент Пол Емил Бота, када год му се пружи могућност, бежи из ове ужарене пећи, да би на коњу излазио на Тигар да се надише свежег ваздуха. Међутим, ускоро скрећу му пажњу неколико пустих брежуљака на другој обали Тигра. То, додуше, нема ничег заједничког са његовим рутинским задатком конзуларног чиновника али господин Бота је образован човек, па је врло савесно пратио научне расправе које су се водиле око једног библијског имена - о Ниниви. Нико није био у стању да каже где је лежала та варош у старом веку. Постојале су само претпоставке. Једна од таквих претпоставки упућује на област Мосула. Када је Бота лутао по тамножутим пешчаним брежуљцима на другој обали, њему су стално падали у очи комади цигала. То су само неугледни комадићи који ништа не значе. Упркос томе, он их спомиње у једном писму упућеном у Париз. Одговор на то писмо стиже од господина Мола (Mohl), секретара Азијског удружења (Societe Asia-tique). То писмо га подстиче да детаљније сондира терен. О своме сопственом трошку Бота изнајмљује читаву чету урођеника и у једном типичном округлом чамцу, какви су у употреби на Тигру, они одлазе преко реке до поменутих брежуљака да би почели са копањем.

Међутим, овај први покушај једног модерног Европљанина да допре до прастаре Ниниве и открије њене тајне није уродио плодом. Бота је дао налог да се на многам обронцима почне са ископавањем. Зачас је про-

шло неколико недеља у марљивом копању, али је ефекат био раван нули. Бота сматра да је своја средства узалуд уложио, разочаран прекида ту своју приватну експедицију коју је започео са толико одушевљења.

И можда би он заувек дигао руке од даљих истраживања у овој области, да није сазнао нешто ново, што му је дало нови импулс. У селу Хорсабаду, које лежи 11 километара северније, земљорадници Арапи пронашли су неке велике стубове.

И већ првих дана месеца марта 1842. године Бота се са радницима налази на лицу места. Првог дана копања они наилазе на остатке зидина, на зидове једне очигледно велике грађевине.

Бота је пресрећан, иако он у томе тренутку још и не слути да је постигао историјски, научни успех првога ранга. Зидине су биле један део прве огромне асирске палате, која је после хиљадугодишњег сна опет изишла на видело дана. То је управо био рођендан асирологије. А оно што се као прво поткрало овој новој науци беше - а то ћемо одмах видети - једна заблуда.

И још једном је француска наука и у овом случају доказала свој поуздан инстинкт. Академија за документацију (Academie des Inscriptions), коју Бота хитно извештава о своме открићу, ступила је у акцију и учинила да је влада одмах ставила на располагање потребна средства. У почетку то није био велики фонд, али је златни франак имао вредност на Оријенту, па је султан дао тражену дозволу за ископавање.

Међутим, не могу се ни замислиги тешкоће и шиканирања које је Бота доживео на лицу места од локалне власти у Мосулу. Час су ископине злонамерно проглашаване за војничке ровове, час су примитивна склоништа учесника експедиције била осумњичена као бивак. Изгледа да је свим могућим средствима требало онемогућити ово велико ископавање. Много пута је Бота морао тражити помоћ из Париза, па је француска дипломатија имала да интервенише.

Али и поред свега тога, пошло је за руком да се из песка код Хорсабада ослободе делови једне велике палате.

Ежен Н. Фланден (Eugene N. Flandin), угледни париски цртач, специјализован за антиквитете, добио је од музеја Лувр задатак какав данас извршавају фотографи. Он је верно нацртао на папиру предмете који су ископани из земље. Цртежи су скупљени у једну величанствену збирку, па је ово дело великог формата добило горди назив „Монумент из Ниниве". Бота је, наиме, био уверен да је код Хорсабада пронашао библијски град Ниниву. А баш то је била заблуда!

Али да је он на брежуљцима преко пута Мосула, тамо, дакле, где је пре две године незадовољан прекинуо посао, који му је изгледао бесциљан, копао још само неколико сантиметара дубље, тада би му стварно успело највеће откриће његовог живота!

И тако је заслуга за откопавање Ниниве припала Хенри Лејарду (Henry Layard), који је 1845. године, по налогу британске владе, наставио копања на истом месту где је Бота био одустао.

Такорећи, већ при првом убоду ашова он је наишао на зидове једне од највећих палата Ниниве.

Оно што је Бота код Хорсабада ископао из земље био је велики замак Саргонов, резиденција асирског краља Саргона II. Међутим, то се испоставило тек касније. Да је Бота умео да чита сачуване таблице у Хорсабаду не би му се никада омакла грешка. „Дур Шарукин", „Саргонов град", стајало је клинастим писмом, али које 1842. године није било дефинитивно дешифровано. Кључ за превод пронађен је тек деценију и по касније (Реконструкција палате, види на стр. 237).

Године 1857. независно су један од другог превели део текста Енглези Ролинсон (Rawlinson) и Хинкс (Hincks) и натурализовани Француз немачког порекла Опер (Oppert), и то потпуно истоветно. На тај начин је осигурано дешифровање асирског писма.

Октобра 1844. су рељефне таблице и историјски текстови које је пронашао Бота, заједно са статуама и блоковима стубова, пошле на једно авантуристичко путовање. Из Хорсабада је скупоцени товар на баркама и сплавовима отпловио низ Тигар. У Басри, у Персијском заливу, „Корморан" је прихватио драгоцени терет и отпловио са њиме у Европу. Париз је доживео велику сензацију, која је живо интересовала како широке масе тако и научнике.

У раскошним просторијама Лувра, које су изградили Персије (Percier) и Фонтен (Fontaine), 1. маја 1847. године, Луј Филип, „грађанин краљ", једним свечаним актом предаје јавности збирку са првим сведо-

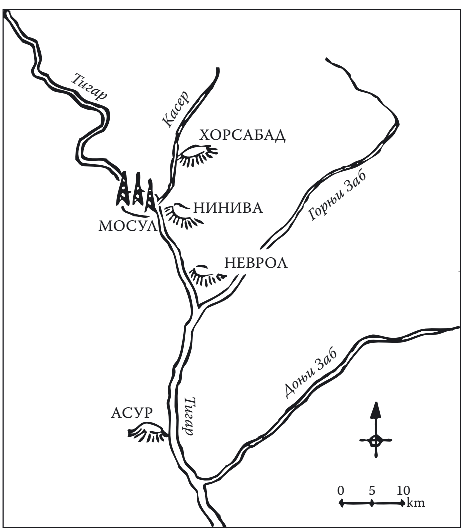

Рушевине резиденција асирских владара на Тигру

цима из царства библијског приповедања. Тако је створен први асирски музеј на свету.

Брежуљци старе Ниниве поклонили су новом свету највећу збирку докумената из античког доба.

Историја њиховог открића имала је за Французе укус горчине, јер кад су почела енглеска ископавања, Французи су за себе били резервисали један део брежуљка.

У домену енглеских ископавања избила је на видело дана једна огромна палата идентификована као историјска библијска Нинива. Али шта ли се крије тамо преко у француском сектору? Археолог Расам (Rassam) искористио је једну повољну прилику. У одсуству свога шефа, руководиоца ископавања Ролинсона, и при сребрно-светлој месечини, он одлази у експедицију у француски сектор. Одмах је наишао на Асурбанипалову палату са чувеном библиотеком овог владара и најчувенијом на старом Оријенту уопште. 22.000 таблица клинастог писма отпремљено је у Британски музеј.

Ове таблице садрже суштински материјал за историјски и духовни живот Месопотамије, њених народа, држава и њихове судбине, њихове културе и религије. Међу њима, сумерску историју потопа и Еп о Гилгамешу.

Једна до тада затворена књига историје нашега света отворила је своје странице. Владаоци, градови, ратови и приче о којима су људи до тада знали само из Библије, постали су реалне чињенице.

Ту спада и библијски Орех који се спомиње у 10. глави 1. Књиге Мојсијеве као саставни део царства Неврода, *доброг ловца пред Господом*. Око 70 km северозападно од халдејског Ура проф. Хајнрих Ј. Ленцен (Heinrich J. Lenzen), за време кампања ископавања, које трају од 1928. године до данас, у једном пољу руина које Арапи називају „Варка", открио је упечатљиве сведоке некадашњег великог града Урука, како се Орех назива у клинастом тексту. Међу њима има и писаних таблица које датирају до 3. и 4. миленијума пре Христа. Немачки археолог је при томе наишао на остатке зидова који се приписују легендарном краљу Гилгамешу. Они окружују прастаро библијско место у дужини од девет километара.

У међувремену се одавно заборавило шта је био повод тим узбудљивим ископинама: да није било Библије, ова места можда не би никад ни била тражена.

Средином прошлог столећа поново су пронађени Нинива, Саргонов град, а у Тел Нимруду Халах из Постања који је Неврод градио (1. Књ. Мој. 10, 11). Али проћи ће деценије док огроман број списа клинастог писма не буде дешифрован, преведен и стављен на увид једном ширем кругу. Тек крајем прошлог века стављена су на располагање концизна дела научника са преводима једног дела тих текстова, а међу њима и

анали асирских владара познатих из Старог завета: Теглат-Феласара, Фула, Саргона, Сенахирима и Асархадона.

Од тога времена они у целом свету спадају у фонд универзитетских, институтских и семинарских библиотека. То је јединствени рудник проналазака, који су предмет студија историчара, асиролога, студената теологије, дакле стручњака. Али ко их други још чита и ко о њима шта зна? Па ипак, ови проналасци би лако могли бити, макар узели и саме рељефе, опширна и богато илустрована историјска сликовница уз Библију.

Какво ли само обиље интересантних документованих ствари садрже асирски документи који потврђују историјску истинитост Библије!

Бота је код Хорсабада у Саргоновом граду нашао Саргонове извештаје о његовим ратним походима у Сирију, Палестину и о заузимању Самарије и Израиља. „... У мојој првој години владавине ја сам опсео и заузео Самарију." Краљ Саргон II владао је од 721-705. године пре Христа. Према томе, северна држава Израиљ пропала је 721. године пре Христа (2. Цар. 17, 6).

„Људе тих земаља, ратне заробљенике мојих руку оставио сам да живе у њима. Над њима сам поставио као наместнике своје чиновнике па сам навалио на њих давање данка као у Асирији", говори се у аналима о освојењу Самарије. Стари завет описује и у овом случају тактику уништавања коју су применили немилосрдни диктатори Асирци и први пут је свету приказали путем једног великог експеримента: *Потом доведе цар асирски људе из Вавилона, и из Хуте, и из Аве, и из Емата и из Сефарвима, и насели их у градовима самаријским уместо Израиљаца, и наследише Самарију, и живљаху по градовима њезиним.* (2. Цар. 17, 24)

Десетине и десетине хиљада људи било је насилно депортовано из својих отаџбина и отерано у туђе земље, а празнине настале том депортацијом попуњене су досељавањима из других области.

А циљ је био јасан: требало је сломити етничке особености, а тиме и вољу за отпором. „Плодни полумесец" био је преоран, народи разбацани на све стране, па је од раса и култова који су егзистирали један поред другог настала мешавина.

Ни Самарија није била боље среће. Њено касније шаролико становништво прозвано је „Самарјани". Назив „Самарјани" био је погрдна реч и важио је као израз презирања. Они су били како у етничком тако и у религиозном погледу презирани, *јер се Јевреји не мешају са Самарјанима* (Јов. 4, 9). Тек када је Исус испричао причу о милостивом Самарјанину, једна погрдна реч постала је појам практичне љубави према ближњем (Лука 10, 30).

Народ Северног царства, а са њиме и царевина, пропали су и асимилирани у народе туђих земаља, па се никада више не појавише у исто-

рији. Сва истраживања о томе шта је остало од оних десет племена која су ту некада становала до данашњих дана нису уродила плодом.

3. ЈУДЕЈА ПОД ЈАРМОМ АСИРАЦА

Наде после Саргонове смрти. Фластер од смокве исцељује цара Језекију. Један испробани староријентални рецепт. Меродах Валадан, баштован и бунтовник. Тајна наоружавања у Јудеји. Водовод кроз јерусалимске стене. Натпис описује изградњу Језекијиног тунела. Судбина Лахиса у каменом рељефу. Трагови асирских опсадних овнова у руинама. Загонетно повлачење. Херодотова белешка о краљу са мишем. Старкеј налази гроб заражен кугом. Санхериб описује опсаду Јерусалима.

Зато ћу плакати и ридати, ходићу свучен и го, плакаћу као змајеви и тужићу као сове. Јер јој се (тј. Самарији) *ране не могу исцелити, дођоше до Јуде, допреше до врата мојега народа, до Јерусалима.* (Михеј 1, 8. 9)

Може бити да се неко у Јудеји радовао пропасти брата непријатеља. Али пророка Михеја, обузетог болом, хвата велики страх, када је стигла вест о паду Самарије. Он слути да ће ударац који је уништио Самарију, погодити једног дана и народ Јудеје и град Јерусалим. У то доба цар Јудеје био је Језекија (око 727-698. или 725-697. пре Христа). *И чињаше што је право пред Господом* (2. Цар 18, 1-3). Одкада се отац Језекијин 733. године пре Христа добровољно покорио Теглат-Феласару III, Јудеја је била вазална држава, чији се данак у Ниниви тачно бележио. Језекија, међутим, није био вољан да иде очевим путем. Са њиме је на престо ступила и реакција, и он је постао одметник. *И одметну се од цара асирскога.* (2. Цар. 18, 7)

Језекија није човек усијане главе, већ мудар калкулатор и човек широких погледа. Он врло добро зна да његов поступак за њега и за његов народ представља изванредно опасан и смео подухват, јер само педесет километара даље од Јерусалима налази се Самарија и у њој асирски намесник који га непријатељски посматра. Само један несмотрени поступак и један миг у Ниниву, па ће Језекија бити смењен и бачен у ланце. Његов престо је само лено, те стога Језекија ради опрезно и обазриво. *Куда год иђаше напредоваше.* (2. Цар. 18, 7)

У исто тако угњетаваној филистејској држави Азот (Ашдод) избијају антиасирски немири. Склапа се савез против угњетача са Тигра (713. пре Христа). Језекија сматра да је то прва шанса за остварење његовог плана. Он изражава своје симпатије према том савезу, остаје званично по страни, али води тајне преговоре.

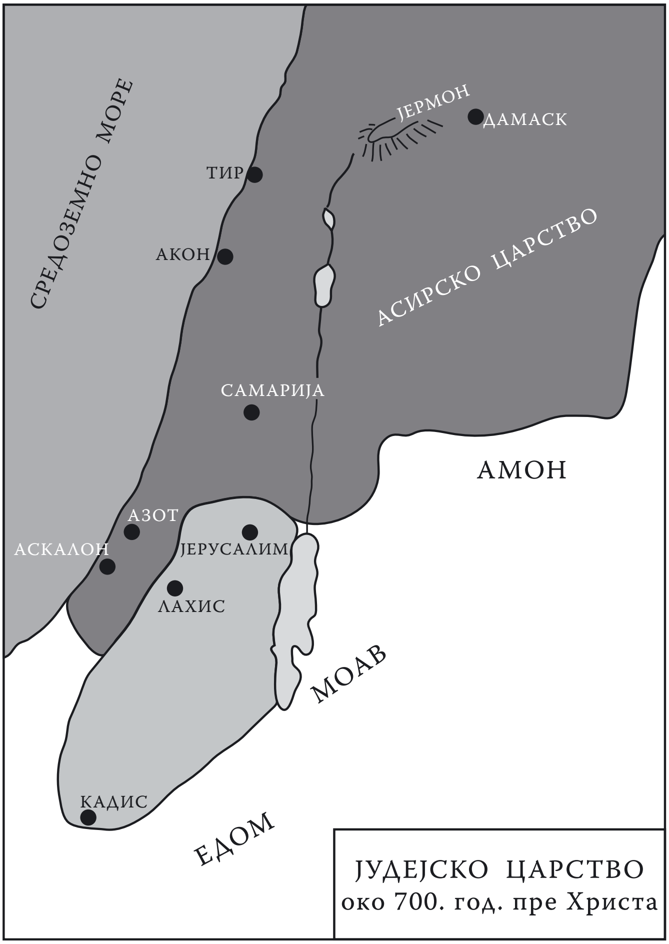

ЈУДЕЈСКО ЦАРСТВО
око 700. год. пре Христа

Јерусалим у то доба има једну чудну посету. То су људи високог раста *с оне сшране река ешиойских* (Ис. 18, 1), етиопски изасланици. У Египту на престолу седи Шабака, фараон Етиопљанин.

Асирац употребљава оружану силу против немира у Азоту. Неки „туртану", маршал армије по чину, креће са својом војском *їодине које дође Таршан на Азош, кад їа йосла Сарїон, цар асирски, ше би Азош и узе їа* (Ис. 20, 1).

На зидовима Саргоновог града дворски хроничари овако описују казнени поход: „Азот... опседао сам и освојио га... као свој плен узео сам његове богове, његову жену, његове синове, његове кћери, његово имање, благо његово, палате и сав народ његове земље. Оне градове сам поново населио.. . "

Антиасирски савез распао се чим су Асирци почели да се приближавају.

Област Азота постала је асирска провинција. Цару Језекији се није ништа догодило, иако се налазио на црној листи. Асирски доушници су, наиме, били прозрели његову игру, па су Саргона II тачно обавестили о Језекијиним тајним преговорима са земљом на Нилу, како се то види из текста на фрагменту једне призме:

„Филистеја, Едом, Јуда и Моав, који су планирали безбројна непријатељства... који, да би у њему распалили непријатељства против мене код фараона, краља египатске земље... донесоше му своје клетвеничке поклоне, тражећи од њега да образује савез... "

Као преношена светлосним ватреним сигналима, раширила се 705. године пре Христа вест која је пробудила наду на ослобођење од јарма: Саргон је убијен! Свуда у „Плодном полумесецу", у асирским провинцијама и у вазалским државама почињу завере, договори и преговори.

У то време разболе се Језекија на смрт. (2. Цар. 20, 1)

То је био, баш у том тренутку грозничаве политичке активности, тежак хендикеп. Јер многе државе у Сирији и Палестини полагале су велике наде у мудрог јудејског краља Језекију.

Шта треба учинити да се Језекија излечи од тешке болести?

Потом рече Исаија: донесите груду сухих смокава. И донесавши привише му на оток и исцели се. (2. Цар. 20, 7)

Живот је понекад богат загонетним паралелама и подударностима. Тако је било и у случају ове библијске терапије.

Асирски краљ Саргон II и његов Тартан (рељеф из Хорсабада)

У северносиријској луци Рас Шамра, године 1939, француски археолози преврћу по фрагментима једног прастарог ветеринарског приручника, који је пронађен у руинама феничанског приморског града Угарита, а који садржи прописе о лечењу болесних и неисхрањених коња. Командант коњице краља Угарита уписао је у тај приручник испробаног лечења као што је ово из 1500. године пре Христа следеће: „Ако је једном коњу отекла глава или има рањаву њушку, онда треба припремити маст од смокава и сувог грожђа, измешану са јечменим брашном и течношћу. Ту мешавину треба усути коњу у ноздрве."

За свако обољење постоји врло прецизна рецептура. Главни лекови су лековите траве и плодови, као слачица и слатки корен, дакле, сокови од слатког дрвећа. Има чак и упутстава како треба поступати са коњима који гризу и који превише ржу. А који савремени одгајивач коња то зна? У то доба рзање и њиштање коња могло је бити судбоносно! Коњи су у то доба употребљавани искључиво за рат и лов, па би за одред борних кола маколико он био добро камуфлиран у заседи изненадно њиштање могло бити судбоносно, јер би открило место заседе. А то исто важи и за лов.

Ова средства лечења су од памтивека испробавана код народа старога Оријента. То су природне материје које се са успехом примењују и код људи. Ту спада и хваљени лек из ветеринарског приручника „дебелах", једна врста пресованих погача од смокава. Такав један „дебелах" преписао је пророк краљу Језекији против отока. И то са успехом. После три дана он је оздравио.

Од медицинског искуства из библијског доба, које се заснивало на природним лековима, много је изгубљено или је заборављено у вртлогу догађаја. Али много од тога је прећутно пренесено са генерације на генерацију. Ту спада и рецепт лека од смокава. Још и данас швајцарски лекари преписују ситно исецкане смокве потопљене у млеку против неке врсте апсцеса. Назив „дебелах" подсећа, осим тога, на један арапски лек. Једна житка течност добијена из сирупа грожђа зове се на језику староседелаца „дибис".

У то време Вeродах-Валадан, син Валаданов, цар вавилонски, посла књигу с даром Језекији, јер беше чуо да је болестан Језекија. (2. Цар. 20, 12)

На старом Истоку је то био традиционални дворски обичај међу владаоцима и спадао је у лепо понашање. Слали су се поклони и интересовало се за здравље "свога брата". Често се о томе може читати у глиненим таблицама из Ел-Амарне.

Али за Меродах Валадана (то је његово право име, а не Веродах Валадан, види Ис. 39, 1) је болест Језекије била и добродошли повод, управо изговор да успостави контакт са њим. А прави разлог овог геста

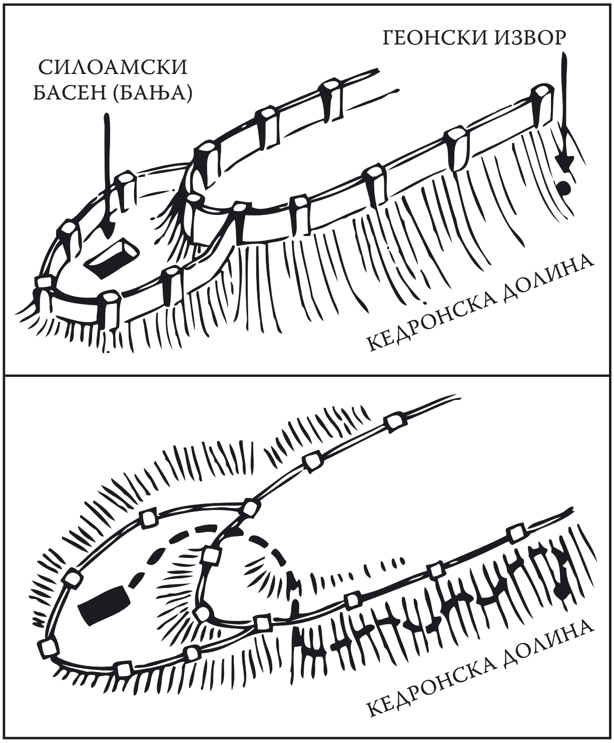

Велики силоамски тунел цара Језекије у Јерусалиму

учтивости била је игра високе политике.

Меродах Валадан, цар вавилонски (Вавилонци га називају Мардук-Аплаидин), био је дуго времена мистериозна личност за читаоце Библије и научнике. Међутим, једно је сасвим тачно, да је он био веома значајна личност свога времена, па је чак понешто познато и о његовим приватним навикама. Тако је он нпр. био велики баштован, али се није много интересовао за величанствене краљевске паркове, већ за много реалније предмете, за сортно воће и поврће у Месопотамији, као што су жуменице (Cichorium endivia), шећерна репа, краставци, мајчина душица, коријандер, шафран, брескве и мушмуле. Он је описао разне врсте растиња и како се оне гаје, па је тако постао аутор једне практичне књиге о повртарству, како су то установили археолози на своје велико изненађење.

Но без обзира на његова приватна повртарска задовољства, Меродах Валадан је као краљ и Вавилонац био најогорченији противник Ниниве. Ниједан владар „Плодног полумесеца" није толико прогонио Асирце, и то деценијама, нити водио толико љутих ратова нити тако упорно интригирао против угњетача са Тигра као он.

Насилна смрт Саргона одмах је ставила у први план Меродах Валадана. У то време десила се и посета његовог посланства Језекији.

Шта је пак приликом те званичне посете болеснику стварно било договорено стоји између редова. *Језекија, саслушав посланике, показа им све ризнице своје... и кућу где му беше оружје...* (2. Цар. 20, 13) Пророк Исаија говори о томе још јасније: *И показа им све ризнице своје...* (Ис. 39, 2), а то је арсенал оружја Јудеје. То је тајно наоружање, грозничава припрема за неизвесни дан, за жељени велики обрачун са Асиријом, који је био у пуном току припрема. *И охрабри се те озида још један зид, и утврди Милон у граду Давидову и начини много оружја и штитова.* (2. Дн. 32, 5)

Извршена је реконструкција јерусалимских утврђења да би се оспособила за дугу опсаду. Стари обухватни зид поново бива подигнут, бреше у зиду се зазиђују, торњеви (куле) бивају изграђени. На северној страни града, најосетљивијој тачки, бива дозидан још један спољни зид. У ту сврху је Језекија чак наредио да се по потреби и куће поруше (Ис. 22, 10). Али тиме није исцрпена његова предострожност. *А остала дела Језекијина и сва јунаштва његова, и како је начинио језеро, и воду довео у град, није ли записано у дневнику царева Јудиних.* (2. Цар. 20, 20)

А Књига дневника даје допуну: *Исти Језекија загати горњи извор воде Гиона и право је сведе доле на западну страну града Давидова...* (2. Дн. 32, 30)

Јерусалим, стари Давидов град, има много скровитих места. Поклоници из целога света, светски поклоници три религије, хришћани, Јевреји и мухамеданци путовали су као поклоници у Јерусалим. Ретко ће неки од безбројних посетилаца да залута напољу пред зидинама на тамном преоптерећеном месту дубоко испод улица града, испуњених жагором, који је сведок давно минулих тешких времена, пуних страха и претње. Та су места била пала у заборав, али су 1880. године случајно откривена. Она носе на себи јасне знаке грозничаве журбе.

Испред града, тамо где се на југозападу благо спуштају обронци према кедронској долини, има једна мала обзидана мирна вода Силоамског језера. Два млада Арабљанина су се тамо играла, па је један од њих пао у језеро. Пливајући из петних жила, он је успео да исплива на другу страну, где се један стеновити зид издиже изнад језера. Одједном он упаде у густу таму и пипајући око себе откри један узани ходник.

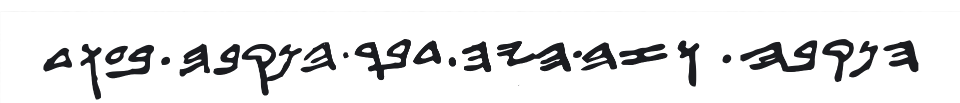

„Бушење је завршено. А ово је историја тога бушења: када је још...“(почетак натписа у Силоаму)

Име младог Арабљанина пало је у заборав, али није и његова прича. На основу ње, пошло се у истраживање, па се наишло на један проширени подземни тунел.

Био је то један узани ходник, ширине 60 cm и једва метар и по висок, усечен у кречњачку стену. Кроз њега се може проћи само у гуменим чизмама и у лако погуреном положају. Тај ходник води пола километра кривудајући и неприметно се дижући узбрдо. Тада се канал завршава на Маријином извору, том изворишту које је од вајкада давало воду Јерусалиму. У библијско доба тај се извор звао ,,извор Геон" или „Гион" у Даничићевом преводу.

Кад су стручњаци испитивали ходник, при светлости бакљи пала су им у очи старојеврејска слова исписана на зиду.

На натпису на само неколико корака од улаза у Силоамско језеро стоји уклесано у стени: „Бушење је завршено. А ово је историја бушења: када су радници подигли мотике један према другом и када је још требало бушити три хвата, зачуло се како они довикују један другом

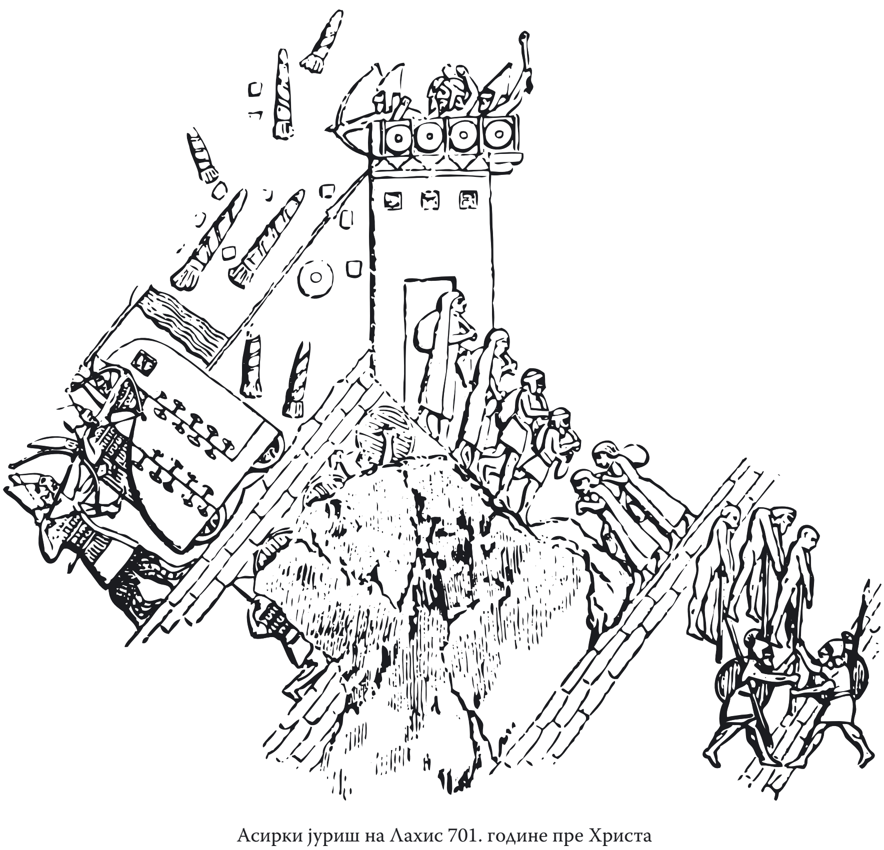

Асирки јуриш на Лахис 701. године пре Христа

да се у стени појавила једна рупа са десне и са леве стране. На дан завршетка бушења радници у тунелу су мотикама ударили један према другоме. Тада потече вода у језеро из извора са хиљаду двеста хвати, док је висина стене износила сто хвати изнад глава тунелских радника.”

Пре Првог светског рата турска влада је тај напис скинула, па се он данас налази изложен у Музеју у Цариграду.

А то је био водовод краља Језекије!

Код сваке опсаде питање снабдевања водом за пиће представља проблем број један. Оснивачи Јерусалима Јевусеји пробили су улазни отвор кроз брдо до извора Геон. Језекија је до тог улаза довео воду, која се иначе изливала у Кедронску долину кроз брдо према југозападној страни града. Силоамско језеро се налазило између старог спољног зида и новог који је он изградио.

Времена није било на претек, јер су се асирске трупе могле од данас до сутра наћи пред зидинама Јерусалима. И управо због тога су радници прионули на посао са обе стране тунела. Трагови пијука, како то описује натпис, иду у сусрет један другима.

Значајно је поменути да канал води кроз стену у облику слова »S« и у два велика лука. Зашто радници са стране Силоамског језера и они са извора Геон нису једни према другима кренули најкраћим путем, дакле у правој линији, јер би тај мукотрпни посао био брже завршен, пошто би од укупне дужине од 512 метара избегли 217 метара мукотрпног посла?

У Палестини се од уста до уста преносила стара приповетка којом се тврди и објашњава зашто је прављен заобилазни пут. Између извора и језера, каже се, налазе се дубоко у стени гробови царева Давида и Соломона.

Истраживачи су покушали да провере тачност овог чудног предања које кружи по народу, па су систематским куцањем ослушкивали зидове узаног влажног тунела, ископали су и окна у брду - узалуд.

А четрнаесте године (у ствари то је 24. година) *царовања Језекијина подиже се Сенахирим, цар асирски, на све тврде градове Јудине и узе их.* (2. Цар. 18, 13)

Четири године остало је државама у Сирији и Палестини за њихове одбрамбене припреме. Асирски намесници су протерани. Створио се јак савез. Краљеви из Аскалона и Екрона склопили су савез са Језекијом, док је Египат обећао помоћ у случају ратног заплета.

Све то, наравно, није могло бити сакривено од новог асирског владара Санхериба (Сенахирим) (705-681. године пре Христа). Међутим, њему су руке везане, пошто је после убиства његовог претходника Саргона II на истоку царства избио устанак. Покретачка сила био је Меродах Валадан. Али чим је Санхериб крајем 702. године пре Христа опет

постао господар ситуације у Месопотамији он креће према западу и покорава у једном јединoм рату побуњене мале државе. Исту судбину доживела је и египатска војска коју је против Асираца изаслао фараон Шабака, под вођством свога нећака Тахарка. Овом каснијем наследнику, који такође припада етиопској династији, 2. Књига о царевима и Исаија унапред додељују ореол победника, тиме што га у та мутна времена називају *Тирака, цар хуски* (2. Цар. 19, 9; Ис. 37, 9).

Санхерибове трупе освајају целу Јудеју и опкољавају цара Језекију у Јерусалиму. Од граничних утврђења још једино Лахис пружа отпор. Санхериб стога против овог необично утврђеног града употребљава своје јуришне одреде.

Онај ко хоће да доживи страшну битку у Лахису пластично и драматично и у најмање детаље, мораће да посети Британски музеј у Лондону, јер су велики рељефи о тој бици ту нашли своје место. Њих су израдили очевици по заповести Санхериба пре 2650 година. Сер Хенри Лејард спасао је ову драгоценост из руина Ниниве.

Јудејски браниоци огорчено су се борили на кулама и грудобранима Лахиса, те тврђаве високих зидова. Они су нападаче засули кишом стрела, бацали су на њих камење и запаљене факље - запаљиве бомбе антике. Јасно се уочавају лица, кудрава коса, кратке браде. Само мали број носи заштиту за главу или за тело.

На подножју зидова Асирци нападају са највећом жестином и са свим родовима војске. Санхериб је у овом рату употребио целу скалу испробаних оруђа. Сваки Асирац наоружан је до зуба, сваки носи шлем и заштиту за прса. Пионири су направили бедеме са косим успоном од земље и камена и од срушеног дрвећа. Опсадне машине - први тенкови на свету - крећу по овим пистама против зидина. Те машине су са предње стране опремљене кљуном за разбијање који штрчи као топовска цев. Посада се састоји од три човека. Заклоњен једном куполом, један стрелац избацује стреле, док други ратник управља разбијачким опсадним овном. Услед јачине удараца, камење зида са циглама се распада. Трећи човек сипа једном кашиком воду на тенк, гасећи запаљиве бомбе. У борби се налази истовремено више тенковских јединица. Испод зидина копају се тунели. Заштићена тенковима, продире пешадија са стрелцима, који делимично клече а делимично су погурени и заштићени једним штитоношом. Први ухваћени људи и жене бивају одвођени, а беживотна тела висе на шиљатим стубовима - то су набијени на колац.

Џемс Лесли Старкеј (James Lesley Starkey), енглески археолог, ископао је руине тврђавских зидина Лахиса. На њима се још и данас тачно виде рупе и бреше које су пробили асирски тенкови.

У тој ратној вреви и буци, при опсади граничног утврђења Јудеје, Санхериб издаје наређење: *Али цар асирски йосла Тарйана из Лахиса*

цару Језекији у Јерусалим. (2. Цар. 18, 17) То је значило напад на Јерусалим. Оно што се потом догодило записали су историчари асирског цара. Тако једна шестострана глинена призма у руинама Ниниве гласи: „И Језекија из Јудеје који се није подвргавао под мој јарам... њега сам као птицу у кавезу затворио у Јерусалиму, у његовој резиденцији. Дигао сам шанчеве против њега, а ономе ко је изишао из градских капија платио сам за његово недело. Градове његове, које сам опљачкао, издвојио сам из његове земље... “

Сада би требало да уследи извештај о паду Јерусалима и заузећу главног града. Међутим, извештај наставља: „Али њега, Језекију срушио је страх пред сјајем мога господарства... 30 таланата злата... велико благо као и његове кћери, његове дворске даме, певаче и певачице послао је за мном у Ниниву. Ради испоруке својих давања и да би ми се

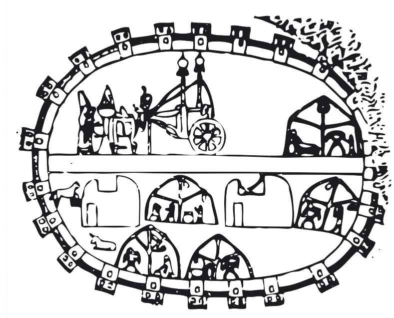

Асирски ратни логор
из доба Санхериба, рељеф из Ниниве

Краљ Синхериб (Сенахирим) на своме престолу
испред освојеног Лахиса (детаљ једне ратне слике)

заклео, послао је свога посланика." То није ништа друго до самохвалисави извештај о давању данка.

Тада Језекија, цар Јудин, посла у Лахис цару асирском триста таланата сребра и тридесет таланата злата. (2. Цар. 18, 14)

Асирски текстови, после описа ратних догађаја око Јерусалима, прелазе на описивање Језекијиног давања данка. У тренутку када је цела земља заузета и када је била у току опсада Јерусалима, последњег упоришта устанка, десило се нешто сасвим неочекивано: пет минута пре дванаест Санхериб прекида напад. Морало се десити нешто непредвиђено када се он одлучио на прекид битке. Шта је то могло бити?

Док асирски извештаји о томе ћуте, говори нам Библија: *И исту ноћ анђео Господњи изиђе и поби у околу асирском сто и осамдесет и пет тисућа, и кад усташе ујутру, а то све сами мртваци. Те се подиже Сенахирим, цар асирски, и отиде, и вративши се оста у Ниневији.* (2. Цар. 19, 35, 36)

Херодот из Халикарнаса, најславнији светски путник античког света и писац првог бедекера, помогао је да се та загонетка реши. Овај пријатељ Перикла и Софокла, рођен око 500. година пре Христа, имао је изразити смисао да запази оно што је специфично међу људима. Као персонифицирани упитник, формулар, он је на својим путовањима кроз стари Оријент умео да извуче од савременика све оно што је сматрао непознатим и вредним знања. У Египту је водио дужи разговор са једним свештеником храма, који је љубопитљивом Грку поверио једну јединствену причу.

Баш у доба када је асирски краљ Санхериб са једном великом војском пошао на Египат, у Египту је један свештеник био краљ, који је презирао ратнички сталеж. Египатски ратници, са којима се поступало с великим потцењивањем, одбили су да пођу у бојно поље. Тада је краљ-свештеник пун очаја похитао у храм. Тамо је сазнао да ће му божанство послати помоћнике. Уздајући се у то, краљ је пошао против Санхериба, иако га стварно нису пратили војници већ само ситни трговци, занатлије и пиљари. На прелазима државе „на њих је током ноћи пало јато пољских мишева, па им је проглодало тоболце, лукове и рукохвате на штитовима, тако да је следећег дана, пошто су били лишени оружја, велики део од њих изгинуо. Стога се тај краљ сада налази у Хефестовом светилишту са мишем у руци који говори: „Погледај ме и остани здрав и читав." Тако се, ето, завршавају Херодотове белешке.

Ма колико изгледао таман, смисао ове култне легенде је историјски тачан.

За људе старога века, као и за Библију (1. Сам. 6, 4), миш представља исто оно што је у средњем веку представљао пацов. Он је симбол куге.

На периферији града Лахиса нашао је археолог Старкеј 1938. године један потресан доказ: масовну гробницу у стени са 2.000 људских скелета, који су очевидно ту бачени у великој журби. Ако су ти мртви били жртве епидемије, онда је то морала бити епидемија страховитих размера.

Ратна драма се већ одиграла, и Јерусалим се још једном спасао. Међутим, по целој земљи Јудеји пружао се ужасан призор: *И осша кћи сионска као колиба у виноīраду, јадикује ūророк Исаија, као сјеница у īрадини од красшаваца, као īрад оūкољен.* (Ис. 1, 7. 8)

Само успомена на чудесни спас Давидовог града улила је народу нову наду и храброст. Неустрашиво он чини све напоре за обнову, која, неометана од Ниниве, напредује врло брзо. Јер Санхериб се више никада неће вратити, пошто су следеће две деценије испуњене ратовима и борбама са деспотима у Месопотамији. После тога Санхериб је убијен (као и његов отац Саргон?). *И када се клањаше у дому Нисрока, боīа својеīа, Адрамелех и Сарасар синови њеīови убише īа мачем, а сами одбеīоше у земљу арарашску, и на њеīово се месшо зацари Есарадон син њеīов* (2. Цар. 19, 37), каже кратко и јасно Библија.

Наследник Асархадон сам исцрпно и сликовито описује смутне дане у Нивини: „Неверно понашање овладало је мојом браћом... Они се побунише. Да би приграбили краљевску власт, они су убили Санхериба. Био сам љут као лав. У мени се кувало... “

И поред оштре хладноће, по снегу и леду он је кренуо 11. месеца године 681. пре Христа без оклевања, да би потукао своје непријатеље. „Они, отимачи престола... побегоше у једну непознату земљу. Ја сам стигао на обалу Тигра и превео сам своје трупе преко широког Тигра као преко каквог канала. У Адару (12. месецу)... стигох у Ниниву... са радошћу. Са радошћу седох на престо оца мога. Дувао је јужни ветар... његово дување је повољно за краљевску власт... Ја сам Асар-Хадон, краљ света, краљ Асирије... син Санхерибов."

4. САБЛАЖЊИВИ КУЛТОВИ ХАНАНА

„Гадости незнабожаца". Оштре речи пророкове. Филос из Вивлоса сведок. Црквени отац Јевсевије не наилази на поверење. Орач открива Угарит. Пропаст јакої приморскоі града. Шефер копа по „мирођији". Библиотека у свештениковом стану. Три научника дешифрују непознату азбуку.

Дванаест їодина беше Манасији кад поче цароваши, и царова педесет и пет їодина у Јерусалиму... И чињаше што је зло пред Господом по їадним делима народа, које Господ одаїна испред синова Израиљевих. (2. Цар. 21, 1-2)

Гадости незнабожаца - тако каже званични извештај. Исаија, велики пророк и савременик цара Манасије (696- 642. године пре Христа) је јаснији када горко јадикује (Ис. 1, 21). Као Исаија, тако и други пророци столећима стављају исти оштри и недвосмислени приговор, који читаоцу Библије изгледа чудноват.

Слично црвеној нити, оптужба се провлачи кроз многе књиге Старога завета и прати бурну историју деце Израиљеве.

Оптужбе почињу да одјекују од онога времена када је Израиљ, после дужег лутања кроз пустињу око 1230. године пре Христа, стигао на Јордан (4. Мој. 25, 1. 2). Она се чује у доба судија (1. Самуилова 2, 22). Оне допиру и из обе краљевине, из Јудеје (1. о царевима 14, 23) као и из северне државе Израиља (Осија 4, 13, 14). Приговор није престао, чак ни у годинама ропства на водама вавилонским у 6. веку пре Христа (Језекиљ 16, 15).

Цео један миленијум и по, након што су библијске књиге допрле у Европу, њихову садржину народ је сазнавао искључиво преко монаха и свештеника, пошто су оне биле писане на грчком, латинском и јеврејском језику. Тек у средњем веку, када су били штампани први преводи и када их је могао свако набавити, Библију је читао велики број људи. Читајући је, људи су наилазили и на таква места од којих су се згражавали. Јер у Библији је било речи о проституткама. Разумљиво је да народ таква места није схватао, јер су се њихове куће и станови налазили збијени поред катедрала и цркава, чија стремљења су била управљена према небу.

Шта је западни човек коме је Бог био „ чврсто прибежиште" могао да сазна о култовима оне земље у којој је Библија била некада написана.

Пророци и хроничари морали су изгледати као људи који су у своме ревновању за Јахвеа и у своме бесу према страним култовима претерали и отишли сувише далеко. А тај приговор Библији остао је на снази до наших дана.

Има световних сведока за оно што Библија назива *іадосӣи незнабожаца.* Филос из Вивлоса, један феничански научник који је живео сто година пре Христа, сакупио је обиман материјал из своје отаџбине и написао „Финикике", феничанску историју. Она се бави до у најдубљу прошлост историјским догађајима у приморским градовима и приморским републикама Ханана, описујући феничанска божанства, митологију и култове. Као поуздани извор своме делу, Филос из Вивлоса наводи феничанског свештеника Санхуниатона, који је живео пре Тројанског рата. А када су се једног дана услед земљотреса порушили стубови са натписима на Мелкартовом храму у Тиру, Санхуниатон је извршио копирање прастарих натписа.

Епископ Јевсевије Кесаријски је у Палестини 314. године открио описе Филоса из Вивлоса, о чему је оставио и свој извештај. Многе ствари, а пре свега митологија и култови, изгледали су несхватљиве.

Изнад Ваала хананског, бог Ел је стајао на првом месту. Његова жена била је Ашира, богиња коју спомиње и Библија. Ел се оженио својим трима сестрама, од којих се једна звала Астарте. Под именом Астарота она се често помиње у Старом завету (Судије 2, 13; 10, 6). Ел је убио не само свог брата него и свог сопственог сина. Он одсеца главу својој рођеној кћерци, шкопи свог оца и самога себе, и приморава своје поклонике да учине то исто.

Није онда ни чудо што људи хришћанског доба нису поклањали веру извештајима такве врсте који су описивали овакве грозоте.

Ми сматрамо да је потпуно нормална ствар да свака држава иоле цивилизована бди над моралом својих грађана. Међутим, у старом Ханану, у ово доба, култ чула био је исто што и служба боговима, па су се жене и мушкарци „милоснице" и „милосници" сматрали да припадају „посвећеном" култском персоналу, а новчани и други прилози за њихове „службе" сливали су се у храмовну касу као „жртве за божанство".

Према томе, пророци и хроничари нису ни у ком случају претерали, јер у којој су мери њихове речи биле основане било је сасвим јасно тек после великих проналазака у Рас Шамри.

На северносиријској обали, тачно преко пута источног краја Кипра, лежи Минет ел-Беида, „Бела Лука". Овде се таласи Средоземног мора ломе о плоче кречњака у дивној игри боја, које се смењују од светлог зеленила до дубоко љубичастог тона. Густи облаци обавијају усамљени планински врх „Џебел Акра". Староседеоци причају да је тај врх пре много година био стан богова, њихових предака.

У близини мора је један земљорадник 1928. године, приликом орања, открио један дуги подземни ходник. Прва испитивања су показала да тај ходник води у једну гробницу. Ради се, наиме, о гробном своду у микенском стилу.

На вест о налазу уобичајеном брзином реагује Француска, под чијом мандатском влашћу се налази Сирија. Господин Дисо, конзерватор оријенталних старина у Лувру, шаље у „Белу луку” професора Клода Шефера (Claude F. A. Schaeffer) са неколико других стручњака. Пред њима се налазе узбудљива открића.

800 метара удаљено од обале и старог микенског гроба, издиже се једно вештачко брдашце, окружено дивљим потоком. Тај поток се од вајкада у народном језику називао Рас ес Шамра, „Глава дивље мирођије”. Заиста, на тој гомили старих руина расте дивља мирођија, а саме руине су остаци феничанског краљевског града Угарита. Пре више од три хиљаде година тај град је заувек био уништен налетом приморских народа (види слике на стр. 269 и 270).

Шефер је са својим ископавањима на „Глави мирођије” имао нечувену срећу. Овде је коначно пронађен дуго тражени доказ о постојању толико извиканих култова Ханана. Између два храма, од којих је један посвећен богу Валу, а други богу Дагону, он је пронашао посред богатих трговачких кућа и кућу врховног првосвештеника из Угарита, који је имао величанствену библиотеку, како то доказују многе сачуване таблице са сликама. Извежбани поглед Шеферов одмах је уочио да се писац морао послужити једном дотле непознатом феничанском азбуком. Дешифровање је било извршено изненађујуће брзо, већ 1930. године, од стране три научника - Немца Х. Бауера (H. Bauer) са универзитета Хале, и Француза Ц. Виролоа (C. Virolleaud) и Е. Дорм (E. Dhorme). Двојезични документи - један је стари ханански дијалекат који је

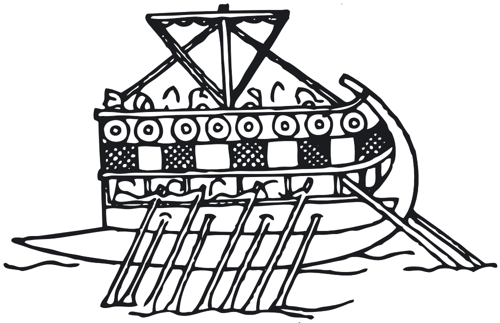

Феничанска трговачка лађа

Златна плакета једне наге богиње плодности

сличан јеврејском језику пре Мојсија - баве се искључиво боговима и култовима старог Ханана, са којима је Израиљ приликом свог уласка у Обећану земљу имао први сусрет тешких последица.

Митови и обичаји који су описани у овој јединственој документацији пуни су крвавих догађаја у вези са боговима и полубоговима, те доказују каква је посебна важност придавана ритуалу богиње плодности у Ханану.

Култ којим је Ханан славио плодност улазио је и у свакидашњи живот. Испод сваке од ископаних кућа налази се по једна гробница у коју су становници Угарита сахрањивали своје мртве. Чудно обликоване глинене цеви воде у дубину, јер је мртвима тим путем довођена вода, вино, уље, месо и крв жртвованих животиња! Култ плодности није престајао, дакле, ни у царству смрти. О томе најбоље сведочи посуђе са левковима украшено одговарајућим симболима.

У ритуалу за живе велику улогу је играла мандрагора. Стари Хананејци и Феничани приписивали су овом меснатом корену афродијазичне особине. Он је, наводно, имао способност да подстакне љубав и лечи неплодност.

Дивље и грозне су Астарта и Анат, истовремено богиње рата и плодности. Валов еп из Угарита описује богињу Анат овако: „Силом је покосила становнике градова, побила је народ на морској обали, она је уништила људе са истока.” Она је утеривала људе у храмове и затварала врата да нико не може побећи. „Она је бацала столице на младиће и столове на ратнике, а клупе на снажне људе.” Она је пливала у крви до колена и преко врата. Пред њеним ногама лежале су људске главе, изнад ње су летеле људске руке као гуштери. Она је себи на леђа везивала главе својих жртава као украс, а њихове руке око паса. Њена џигерица била је отечена од смеха, а срце јој је било пуно радости, а џигерица Анате била је пуна злурадости. „Ако би била задовољна”, прала је своје руке у људској крви, да би се одмах потом посветила другим стварима.

Анат је сестра и жена Валова, бога буре и атмосферског талога. Његов симбол је глава бика. Вал кишом оплођује стоку на ливади да би била дебела. Он је забринут и за њено даље расплођавање. Када он при промени годишњих доба умире, бива савладан „као бик под ножем жреца”, па те задатке преузима његов син. *И синови Израиљеви чинише што је зло пред Господом и служише Валима.* (Судије 2, 11) Тек је недавно у Азору откривена копија једног од тих идола у Израиљу. Пронађена је посред једног многобожачког култског места, каква су се налазила, према извештају Библије, на многим местима, а подигла су га деца Израиљева ради службе туђим боговима. Усред једног места које је било ограђено пљоснатим камењем и имало два олтара за приношење жртава паљеница, а потиче из предизраилског доба, поред

оружја, на тим местима нађен је и један крчаг од земље. Он је, поред осталих бронзаних вотивних фигура које су на њему биле насликане, имао и слику једног божанства у седећем ставу - једног Вала.

У Угариту проф. Шефер налази и мале копије и амулете Астарте. Оне су од злата, иловаче и наге. Њени симболи су змије и голубови који су у старом Оријенту поштовани због своје плодности.

Богиње плодности су у првом реду слављене на бреговима и узвишицама. Ту су им подизане „асхере", садило се „свето коље", дрвеће испод којега се вршио „култ", како се о томе говори и у Библији: *јер и они начинише себи висине и стубове и лугове на сваком високом хуму и под сваким зеленим дрветом* (1. Цар. 14, 23).

Тек откад располажемо научним резултатима о боговима Ханана и о феничанским култовима, можемо оценити какву тешку моралну борбу су деца Израиљева морала издржати.

Како је све то морало бити велико искушење за један једноставни народ и како је мамац морао бити опасан! Неколико пута је Валов култ био пустио корена, па је допро и до храма Јахвеовог, до Светиње над светињама.

Без свога строгог моралног закона, без вере у једног Бога, без својих великих пророка Израиљ никада не би био у стању да издржи ове борбе са Валом, са култом проституције богиња плодности, са Аширама и „висинама".

И ето одакле потичу „спорна места" Библије. У интересу истине преко њих се није смело прећи.

5. ГАСИ СЕ СВЕТСКА МОЋ НИНИВЕ

Асурбанипал пљачка Тебу. Светско царство од Нила до Персијског залива. „Велики и чувени Аснафар". Ловац на дивље животиње са луком и стрелом. Снага Асирије исцрпена. У клештима двеју сила. Мiђани и Халдејци се наоружавају. Хорде Скита у Палестини. Нинива у руинама. Предах у „Плодном полумесецу". Грешка у писању библијског текста. Откриће Гада у Лондону. Престолонаследник вавилонски Навуходоносор.

Јеси ли бољи од Но-Амона, који лежаше међу рекама оптачен водом... Јачина му беше Хуска земља и Мисир и народи без броја... И он би пресељен, отиде у ропство, и деца његова бише размрскана по угловима свих улица. (Књ. пророка Наума 3, 8-10)

Године 663. пре Христа Асирци су славили највећи тријумф у целој својој историји. Краљ Асурбанипал заузео је главни град горњег Египта

Но-Амон, који су Грци звали Теба, а који је Хомер називао „стоврата Теба", у то време сматран неосвојивим. То је био догађај који је у свету старога Оријента у „Плодном полумесецу" и у Грчкој изазвао велику сензацију. Асирац је опљачкао метрополу чији су храмови скривали неизмерно богатство. „Ја сам освојио цео град и однео сам у Асирију: сребро, злато, драго камење, сву имовину, његове палате, шарена одела; платно, дивне коње, робове и робиње, два велика обелиска од светле бронзе тежине 2500 таланата, а капије храмовне скинуо сам са њиховог места па и њих однео у Асирију. Ја сам из Тебе понео са собом огроман плен непроцењиве вредности", ликовао је Асурбанипал.

Асирска ратна машина направила је праву пустош у надалеко чувеном граду храмова на Нилу. Ископине су потврдиле настанак катастрофе како је исту описао пророк Наум, и сам освајач. Горњоегипатска метропола није се више никада опоравила од тога ударца.

После овог освајања, Асирцима је цео тадашњи свет пред ногама. Са горњег тока Нила па до брегова Јерменије и до ушћа Еуфрата, сви народи били су подјармљени, а државе сведене на степен вазала.

Тек што је Асирија достигла врхунац своје моћи, већ почиње да слаби снага овог великог царства. Асурбанипал није освајач и ратник формата свога оца Асар Хадона, а камоли свог великог деде Санхериба. Асурбанипал је *велики и славни Асенафар* (Јездра 4, 10), али њега интересује нешто друго.

После целог низа крвљу упрсканих тирана, овај Асирац стекао је велики углед, јер је дао да се изврши препис великих дела акадске литературе међу којима и вавилонски еп о стварању света. Он је наредио да се саставе речници и граматике разних језика којима се говорило у његовом огромном царству. Библиотека у Ниниви коју је он основао је највећа и најзначајнија библиотека старог Оријента уопште. Без ове драгоцене збирке човечанство би било знатно сиромашније, што се тиче духовног блага и песништва из најранијег периода „Плодног полумесеца".

Но и поред свега, у овом последњем изданку асирске владалачке куће дивљаштво није било сасвим ишчезло, јер поред уметности и литературе он воли и лов. Асурбанипал је велики ловац дивљачи у правом смислу речи, па би његови потомци у том спорту тешко могли да се мере с њим. Овај велики ловац на дивљач није ишао у лов авионом и блиндираним џипом брзине 100 километара на час, нити је имао пушку за слонове са снајпером, која омогућује гађање из сигурне раздаљине одакле не прети опасност од ударца шапом или кљовама. На дивном и живописном великом рељефу који се налазио у његовим палатама на Тигру, види се како их он лови са ловачким колима на два точка или само са коњем помоћу лука и стреле или помоћу џилита. „30 слонова, 257 дивљих животиња, 370 лавова", то је горди биланс Асурбанипалове

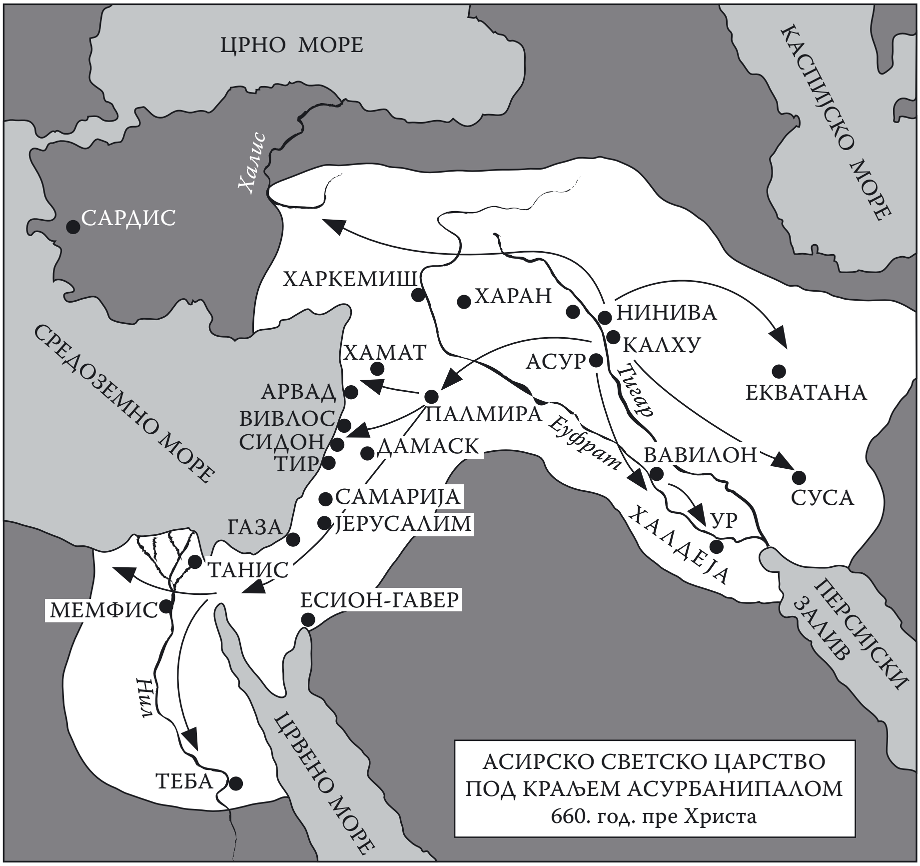

ловачке каријере, према списима клинастог писма.

Тешко граду крвничком, вас је пун лажи... и мноштво је побијених. (Књ. пророка Наума 3, 1, 3)

Тако пророк Наум наговештава крај Ниниве, и пропаст светског царства вековне крваве тираније.

Асурбаниваловом смрћу (626. године пре Христа) почела је жалосна и брза пропаст. Велике нове силе Индоаријеваца и Семита, уједињене у савез, хватају у процеп џиновску творевину, разбијају је, поделивши мамутски плен.

На североистоку у брдима Ирана настало је царство Миђана. „Тада је узео Киаксар власт, пише Херодот, и ујединио под себе целу Азију са оне стране Халиса. Тада је он ујединио све оне које је покорио и пошао је на Ниниву да би и тај град узео."

На југоистоку Месопотамије израстао је други противник који се морао узети озбиљно. Са граница просвећене земље јужно од ушћа

Еуфрата, где је лежао и „Ур у Халдеји", упала су семитска племена доносећи староме царству око Вавилона свеже снаге. Они су себе називали „Халдејцима". Меродах Валадан био је један од њих, који је још пре једног столећа тако опасно угрожавао Асирце, и по томе изишао на глас.

У међувремену је његовим сународницима пошло за руком да у све чешћим таласима продру у земљу. Године 625. пре Христа један Халдејац је узео власт над јужном Месопотамијом. Набополасар постаје цар и оснивач новог вавилонског царства. А и Халдејци знају само за један циљ, уништење Асирије.

У исто време док су на северу и на југу две силе чекале у заседи да Асирији нанесу смртни ударац, једна дивља хорда је упала у земље „Плодног полумесеца" из кавкаског простора. Она пролази кроз Мидију преплавивши асирско царство. Били су то Скити. Палећи и пљачкајући они су из Месопотамије прошли кроз Палестину и допрли до граница Египта.

Преко приморске равнице на Средоземном мору пролази необуздана поворка скитских коњаника. Гласови пуни страве и ужаса иду пред њима као весници. Становници Јудеје морали су их запазити са врхова својих брда, јер пророк Софонија предвиђа грозећи се шта ће се десити. *Јер ће се Газа оставити и Аскалон ће опустети, Азот ће се одагнати у подне и Акарон ће се искоренити... у домовима ће аскалонским легати увече.* (Софонија 2, 4.7)

„Они се устремише на Египат, прича Херодот, па када су ушли у палестинску Сирију, дође им у сусрет Псаметих I, (664-610. године пре Христа), египатски краљ, те их је молбама и поклонима задржао од даљег продирања. И када су потом Скити приликом свог повлачења стигли у сиријски град Аскалон, неки од њих застадоше те опљачкаше светилиште Афродите Ураније. А те Ските који су опљачкали светилиште у Аскалону, као и све њихове потомке, уништила је богиња једном женском болешћу."

После једне деценије овај азијатски коњанички народ изгубио се и нестао као зло привиђење.

У Палестини је остала успомена на Ските у називу једног града. Од старог назива „Бет Сеан" (Вет-Сан) постао је Скитополис.

Најзад са оба бока ударише Миђани и Нововавилонци са севера и југа на Асирце. Као први пао је Асур, велики град и утврђење на Тигру, 614. године пре Христа. „Вавилонски краљ и његова војска који су пошли Миђанима у помоћ нису стигли на време у бој. Цар Вавилонаца и Киаксар (цар Миђана) срели су се на рушевинама града, пише у једној нововавилонској хроници, те су ту склопили пријатељство и савез један са другим... У граду су дошли до великог и неизмерног плена, претворивши га у брдо рушевина и шута."

Године 612. пре Христа савезници Мићани и Нововавилонци су стигли на циљ: после „велике битке град је био заузет", Нинива је пала као жртва уништавања! *И дигнуће руку своју на север и затрће Асирску и Ниневију ће опустити да буде суха као пустиња,* рекао је пророк Софонија (2, 13), а то се ето и догодило. Командна централа Ниниве, која је столећима својим освајачким потезима и окупацијама, мучењима, терором и масовним депортацијама свуда сејала само крв и сузе у старом свету, била је уништена и спаљена.

„Плодни полумесец" одахнуо је. Радост је обузела намучене народе - почеле су се рађати нове наде.

Такође и у Јудеји.

Одмах након смрти Асурбанипала, омрзнути асирски колос био је уздрман првим трзајима беспомоћности - цар Јосија (639-609. године пре Христа) је кратким поступком укинуо стране државне култове у Јерусалиму. То је било више него акт религиозног отпора, то је значило отказивање вазалског односа, чији симбол су били насилно увезени богови Ниниве. Са овим силом наметнутим боговима *истреби Јосија и оне што се договарају с духовима, и врачаре, и ликове, и гадне богове и све гадове који се виђаху у земљи Јудиној.* (2. Цар. 23, 24) Он је протерао и хананске култове (2. Цар. 23, 7).

Јосијине реформе припремиле су терен за ново религиозно и национално осећање, које се на вест о паду Ниниве претворило у право ослободилачко одушевљење.

Међутим, сасвим неочекивано збио се један догађај који је запретио да ће опет све да уништи: *Изиде фараон Нехаон, цар мисирски, против цара асирског к реци Еуфрату, и цар Јосија изиде преда њ, а он, како га виде, уби га у Мегидону.* (2. Цар. 23, 29) Овај библијски текст је класичан пример за то како једна једина реч може да потпуно изопачи смисао једног извештаја. Овде погрешно употребљена реч „против" жигоше Јосију као јатака омрзнутог тиранина. Некада у своје време реч „против" била је погрешно преписана. Јер фараон Нехо је у ствари пошао у помоћ Асирцу, дакле у сусрет. Тек једним случајним открићем асиролог Гад (Gadd) установио је ову историјску грешку у писању.

Сасвим изван археолошких шаблона, налазиште је било - прави музеј. Гад је 1923. године у Британском музеју у Лондону превео један јако оштећени текст клинастог писма који је пре много година био ископан у Месопотамији.

Он је гласио овако: „У месецу дууз (јун-јул 609. године пре Христа) краљ Асирије је довео велику египатску војску и пошао против Харана да га освоји... До месеца алул (август - септембар) он је водио рат против града, али није ништа постигао."

„Велика египатска војска" била је армија фараона Нехо.

После пада Ниниве остаци асирске армије су се повукли у северну Месопотамију. Њихов владар је предузео очајнички покушај да оданде још једном поврати оно што је изгубио. Зато му је фараон Нехо и похитао у помоћ. Међутим, када ни после двомесечне борбе није могао бити заузет ни град Харан, Нехо се повукао.

Појава египатских трупа у Палестини изазвала је код цара Јосије одлуку да по сваку цену спречи оружану помоћ омрзнутим Асирцима. Тако је дошло до покрета малих јудејских снага против далеко надмоћније египатске војске, који се код Мегидона трагично завршио. „Нехо, записао је Херодот, победио је и Сиријце (Јуду) у једном сукобу код Магдолоса (Мегидон)."

По повратку у Египат фараон Нехо понаша се као господар Сирије и Палестине. У Јудеји он једним примером показује да се не сумња у то од кога је сада земља зависна. Јоахаз, син и наследник Јосије, бива лишен царског достојанства и као заробљеник одведен на Нил (2. Цар. 23, 31-34). Нехо поставља на престо другог сина Јосијиног, Елијакима, чије име он мења у Јоаким (2. Цар. 23, 34).

О фараону Нехо египтолози не могу пронаћи ни једну тријумфалиу песму. „Одећу у којој је он баш та дела извршио, сазнаје Херодот столеће и по касније од египатских свештеника, он је из захвалности за учешће грчких најамника у његовом ратном походу, посветио Аполоновом храму у Милету. У обећаној земљи он је оставио само један камени стуб. Тај стуб носи његово име писано хијероглифима, а комади тога стуба остали су у Сидону.

Већ четири године после тога, 605. године пре Христа, расплинуо се сан Неха о господарењу над „Азијом", како су његови претходници ову земљу називали.

Јер док је он још у Палестини скупљао данак, на једном другом месту одлучено је о његовим „освајањима". После заједничке победе, Миђани и Нововавилонци су између себе поделили царство Асираца. Миђани су анектирали север и североисток, Вавилонци југ и југозапад. Тако су Сирија и Палестина пале под краља Набополасара. У међувремену, пошто је био остарио и недорастао напорима, он је послао халдејског престолонаследника, свога сина Навуходоносора, да запоседне нове земље.

Нехо је, додуше, покушао да се брани, али је тај покушај неславно пропао. Код Харкемиша, у истој области, где је он четири године пре тога хтео да помогне последњем асирском краљу, био је до ногу потучен на познатом прелазу преко Еуфрата, где се из Месопотамије иде у северну Сирију (Јеремија 46, 2).

Нехо се сада на брзину повлачи из Палестине, обасут презиром и исмејавањем пророка Јеремије. *Фараон, цар мисирски, пропаде, прође му рок... Глас ће њихов ићи као змијин.* (Јеремија 47, 17. 22)

После срамног бекства, Јудеја више није видела Неха: *А цар мисирски не изиде више из земље своје, јер цар вавилонски узе од реке мисирске до реке Еуфрата све што беше цара мисирскога.* (2. Цар. 24, 7) Али халдејски принц није умео да у потпуности искористи своју победу. Пошто је током битке добио вест да му је отац умро, морао се вратити у Вавилон. А пошто је Навуходоносор (605-562) после смрти свога оца

Француски археолози су открили радње и магацине у улицама правим под конац, из 15. века пре Христа. Откриће је учињено на обали Средоземног мора код старог Угарита.

„У једном од магацина било је уредно постављено 80 ћупова са вином и уљем", изјавио је проф. Шефер. (Фото: University Press, London)

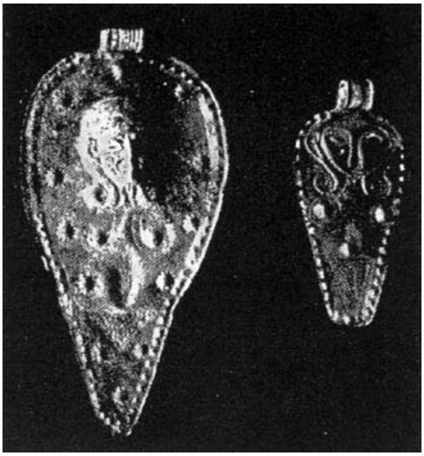

Мали златни амулет из Угарита са симболом богиње плодности. (Фото: University Press, London)

Рељеф од слонове кости богиње плодности Ханана са обнаженим грудима. Пронађено у једној гробници у лучкој четврти Угарита. (Фото: University Press, London)

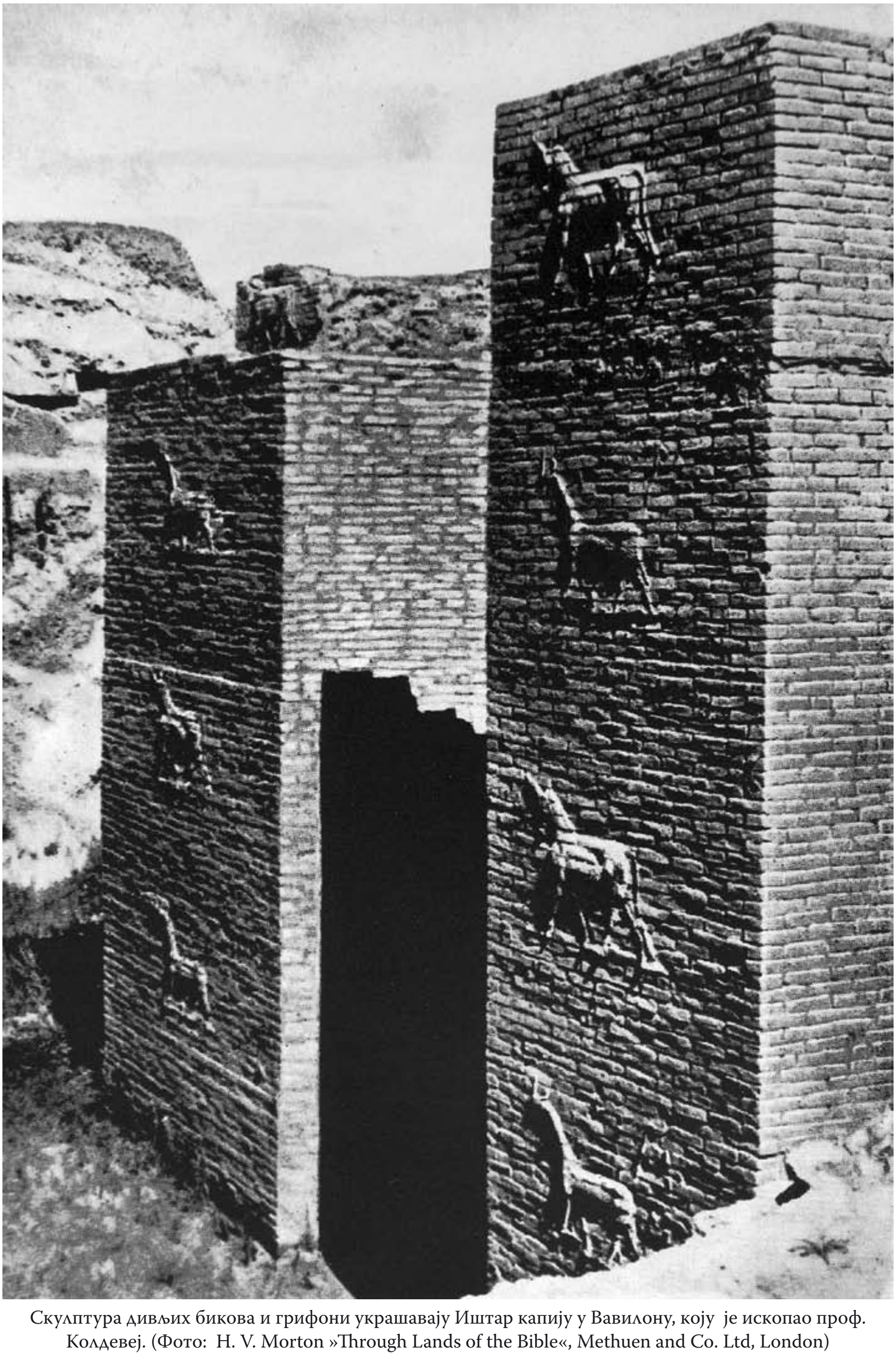

Скулптура дивљих бикова и грифони украшавају Иштар капију у Вавилону, коју је ископао проф. Колдевеј. (Фото: H. V. Morton »Through Lands of the Bible«, Methuen and Co. Ltd, London)

„И тако сав Израиљ би избројен и ето записани су у Књизи о царевима Израиљевим и Јудиним и бише пресељени у Вавилон за безакоње своје." (1. Днев. 9, 1) У овој велелепној интернационалној метрополи на Еуфрату са широким улицама Јудеја је живела у прогонству. „Овде сеђаху они на рекама вавилонским... и плакаху." (Псалам 137, 1) Иза снажних градских зидина на Еуфрату издиже се у близини Мардуковог храма (десно) „Етеменанки", кула вавилонска. Са својом висином од 90 метара она је била висока као и Статуа слободе у њујоркшкој луци. (реконструкција др Е. Унгер. Нацртао Х. Ангер) (Фото: Oriental Institute, University of Chigago)

ступио на престо, није могао следећих година напуштати земљу ради државних послова. Тако се Јудеја привремено спасла нове окупације и била упућена на саму себе.

А о томе шта се дешавало у Јудеји крајем 6. века недостају извештаји савременика. Ни Библија не даје јасну слику нпр. о томе када су се Халдејци први пут појавили у земљи и од када су почели да захтевају плаћање данка. Нововавилонски цареви нису оставили за собом анале као њихови претходници Асирци. Сачувани натписи на грађевинама само наговештавају историјске догађаје.

6. ПОСЛЕДЊИ ДАНИ ЈУДЕЈЕ

Прва дейорѿација. Цар Јоаким у вавилонским дворским сӣисковима. Оѿкриће у ӣодруму Берлинскоī музеја. Навуходоносор о освојењу Јерусалима. Друīи казнени ӣоход. Извешѿаји на īлини. Сѿаркејева ѿраīична смрѿ. Пироѿехника вавилонских ӣионира. Tabula rasa за археолоīе.

За њеīова времена дође Навуходоносор, цар вавилонски, и Јоаким му би слуīа ѿри īодине. (2. Цар. 24, 1)

Крајем шестог столећа пре Христа десио се несрећни догађај који ће за кратко време и државу Јудеју заувек избрисати из историје старог Оријента. У грозничавој журби догађаји ће погодити и сићушну вазалну државу на Јордану и њене становнике, а ти ће догађаји бити Јудино најцрње доба испаштања. Они ће се завршити одвођењем у изгнанство, депортацијом у Вавилонију.

Догађаји су почели одбијањем плаћања данка и устанком против нових вазалских господара. Године 597. пре Христа избија у Јудеји општи устанак. Цар Јоаким *ӣоѿом одусѿа и одмеѿну се од њеīа* (2. Цар. 24, 1).

Испочетка се Навуходоносор није лично ангажовао. Можда му се чинило недовољно важним, јер у једној великој држави локалне побуне нису никаква реткост. Он се стога прво задовољио употребом трупа из Моава, Амона и Сирије, којима је као појачање дао регуларне халдејске трупе. Изгледа да оне нису успеле да овладају ситуацијом. Тек потом Навуходоносор лично хита у Јудеју. И када је он са једном јаком армијом био у току покрета према Палестини, изненада умире Јоаким. Њега је на престолу наследио његов син. *Осамнаесѿ īодина беше Јоахину кад се зацари и царова ѿри месеца у Јерусалиму... Дође и Навуходоносор, цар вавилонски, на īрад кад īа слуīе њеīове оӣколише... И ӣресели сав Јерусалим и одведе и Јоахина у Вавилон.* (2. Цар. 24, 8-15)

Године 597. пре Христа, како то говори Библија, депортовани су цар Јоахим и његова породица као заробљеници у Вавилон. Али ко би још био у стању да докаже поузданост овог конкретног закључка после два и по миленијума? Па ипак се истраживачима непосредно пред почетак 20. века пружила прилика да тачно сазнају о боравку јудејске царске породице у Вавилону.

Године 1899. шаље Немачко оријентално друштво једну велику експедицију под вођством архитекте проф. Роберта Колдевеја (Robert Koldewey) до чувеног брежуљка од рушевина „бабил" на Еуфрату. Та експедиција утрошила је јако много времена. После 18 година рада откопана је најчувенија метропола старога доба, резиденција Навуходоносора, као и једно од седам светских чуда, „висећи вртови", много хваљени од каснијих грчких путника, и „Е-темен-ан-ки" - легендарна вавилонска Кула. У палати Навуходоносора, као и у Иштар капији која лежи у њеној непосредној близини, изишли су на видело дана многи натписи.

Међутим, они су код научника ипак изазвали извесно разочарање. Насупрот детаљним описима асирских владара који садрже имена израиљских и јудејских царева и њихове историјске судбине, та нововавилонска сведочанства једва да садрже нешто друго сем извештаја о религиозним и грађевинским догађајима свога времена. Тако они, на пример, не садрже никакве податке о догађајима у Јудеји.

Три деценије касније, када су ови велики налази из „бабила" већ одавно нашли своја места у архивама и библиотекама, добијена су из непосредне близине вавилонске Иштар капије велике количине јединствених докумената, али овога пута у Берлину.

На музејском острву које је окружено Спрејом, у срцу немачког главног града, била је поново подигнута дивна Иштар капија из Вавилона у великој светлој сали Кајзер Фридрих музеја. Непријатно претећи стајала су блештаво жута тела лавова у дугим редовима на путу поплочаном шарено глеђосаним каљевим плочама, по којима је ишла поворка у част Мардука (бога вавилонског). Као некада на Еуфрату, овај пут је водио задивљене људе 20. века свечаној капији, посвећеној богињи Иштар, украшеној змајевима и дивљим биковима (види слику на стр. 271).

Док су горе у светлој сали посетиоци из целог света под дубоким утиском стајали пред високом двоструком капијом и док су се испод њеног лука као у доба Навуходоносора шетали улицом која се звала Улица литије, дотле се у подрумским просторијама музеја налазило 300 таблица клинастог писма, чекајући да буду дешифроване.

Сарадници Колдевеја пронашли су их у споредним зградама Навуходоносорове палате у близини капије Иштар, па су их нумерисали и спаковали у сандуке. Заједно са брдима шарено глеђосаних цигала и ре-

љефима са лавовима, змајевима и дивљим биковима, они су пошли на дуги пут у Берлин, где је један ћудљиви случај учинио да су старе плоче добро упаковане и овде на Спреји као и у Вавилону биле смештене само неколико метара испод Иштар капије.

Асиролог Е. Ф. Вајднер (E. F. Weidner) се после 1933. године бацио на посао да прегледа таблице и фрагменте који су се налазили у подрумским просторијама Кајзер Фридриховог музеја. Тада их је он и превео, комад по комад. Оне су садржавале само дворске листе обрачуна, документа краљевске канцеларије за снабдевање, дакле књижења старих бирократа, све сувопарни предмети свакидашњице.

Упркос томе, Вајднер у подруму ради упорно дан за даном, испод Иштар капије, и неуморно преводи.

Сасвим случајно, његов монотони посао бива одједном освежен. Између сувопарног бирократског крша Вајднер одједном налази драгоцене забелешке.

У четири различите признанице о издавању животних намирница, међу којима се помиње и дивно сезамово уље, он је наишао на једно познато библијско име: *Ја-у-кину.* То је Јоахин!

Свака грешка је искључена, јер се Јоахин титулише својим пуним рангом „цар земље јудејске". Осим тога, вавилонске потврде на глини носе као датум 13. годину владавине цара Навуходоносора. То значи, 592. годину пре Христа, дакле пет година после пада Јерусалима, и после депортације. Осим тога, вавилонски интендант је три пута навео имена пет синова цара Навуходоносора, о којима се старао један слуга са јеврејским именом „Кенаиај".

Као остали примаоци следовања из Навуходоносоровог магацина помињу се „осам људи из земље јудејске", који су вероватно припадали пратњи краља Јоахина, међу њима и један баштован по имену Саламја-а-ма.

Јоахин, свргнути цар Јуде, живео је заједно са породицом и пратњом у Вавилону у палати Навуходоносоровој, јер се то може закључити на основу открића Вајднерових и допунити библијски извештај у 2. Књизи о царевима: *И храна му се једнако даваше од цара вавилонског сваки дан свега века његова до смрти његове.* (Јер. 52, 34)

Сензационалну допуну тим догађајима донела је студија таблица клинастог писма старих 2.500 година, која је објављена 1955. године. Ови списи су лежали незапажени и заборављени у лондонском Британском музеју. Приликом њиховог дешифровања истраживач старина Viземан наишао је на своје велико изненађење на следећи извештај из канцеларије вавилонског цара:

„У седмој години, у месецу кислев, подиже цар своју војску и пође у земљу Хати (Сирију). Преко пута града Јудејаца поставио је он свој

логор, те је 2. адара (16. марта 597) освојио град. Заробио је цара (Јоахина), а град је поверио цару по својој вољи (Седекији). Њихова вазалска давања је преузео и наредио је да се пренесу у Вавилон."

То је први оригинални извештај халдејске хронике о првом освојењу Јерусалима од стране Навуходоносора, како нам је изложен у Библији у 24. глави 2. Књиге о царевима.

И тако девете године његова царовања десетога месеца, десетога дана дође Навуходоносор, цар вавилонски, са свом војском својом на Јерусалим, и стадоше у око под њим... И град би опкољен до једанаесте године царовања Седекијина. (2. Цар. 25, 1. 2)

Прошло је једанаест година од заробљења Јоахина и прве депортације. И коначно је дошло време које је запечатило пропаст Јудеје.

Последња сцена трагедије тог малог народа је управо пример за то како библијски извештаји и налази археолога један те исти догађај осветљавају са различитог гледишта и како су поред службеног извештаја у 2. Књ. о царевима и у Књизи дневника, исто тако тачни и наводи пророка. Јеремија у кратким потезима описује узбудљиви и тужни развој догађаја последњих дана, који су се, после открића наших дана, показали као изванредно тачни и историјски верни.

После првог освојења Јерусалима године 597. пре Христа Навуходоносор је оставио Јудеју да и даље постоји као вазална држава. Наследник Јоахина, који је одведен у ропство, постао је његов стриц Матанија, кога је халдејски краљ прозвао Седекија. Како се може закључити из Јер. 13, 19, државна територија је била смањена. *Градови јужни затвориће се и неће бити никога да их отвори.* (Јеремија 13, 19)

Воља за отпором није била сломљена, иако су пред очима лебдели депортација племенске браће, горки доживљаји од пре једног и по столећа, а тужна судбина северне државе Израиља још у живом сећању.

Врло брзо су се чули гласови хушкања против Вавилона који су наговештавали повраћај онога што је изгубљено (Јеремија 28, 1-4). Опо-

Твђава Лахис у Јудеји са двоструким зидовима и троструко ојачаном градском капијом (рекострукција)

мињуће пророк Јеремија подиже свој глас, али кругови противни Вавилону стичу све више присталица. Они подбуњују народ и коначно стичу превагу и утицај на слабог и неодлучног цара. Стварају се контакти са граничним вазалним државама. Код цара Седекије одржава се у Јерусалиму састанак „изасланика" из Едома, Моава и Амона, као и из приморских градова Тира и Сидона (Јеремија 27, 3).

Околност да је 588. године пре Христа ступио на престо нови фараон Априес (588-568, Јеремија га назива Вафрије), имала је пресудног утицаја на одлуку о дизању устанка (Јеремија 44, 30). Нови владар у Египту мора да је давао обећања Јудеји у вези са оружаном помоћи, јер *Седекија се одметну од цара вавилонског* (2. Цар. 24, 20). *У десетом месецу* (2. Цар. 25, 1) исте 588. године пре Христа - а била је то девета година царевања Седекије - Навуходоносор је стигао из Вавилона са јаком војском. Муњевитом брзином одвија се казнени рат против бунтовне Јудеје.

Халдејске дивизије, састављене од пешадије, брзих коњичких одреда и бочних кола, ломе сваки отпор и заузимају град за градом. Сем главног града Јерусалима и граничне тврђаве Лахиса и Асеке (Азика) на југу, сва земља је покорена.

Јерусалим, Лахис и Асека се одлучише да се боре до краја: *А војска цара вавилонскога удараше на Јерусалим и на све остале градове Јудине, на Лахис и Азику, јер ти беху остали тврди градови између градова Јудиних.* (Јеремија 34, 7)

О овој безнадежној борби остављени су за потомство убедљиви докази.

30 километара југозападно од Јерусалима увлачи се зелена долина Елаха дубоко у брегове Јудеје. Долина Или била је поприште двобоја младог Давида против Филистејца Голијата (1. Сам. 17, 19).

Још увек тече и жубори поточић између храстовог грмља, из којега је Давид скупио *пет равних каменова* за своју праћку (1. Сам. 17, 40).

Изнад корита тога потока још увек се издижу благи обронци до једног врха висине 300 метара. Ту горе пружа се поглед преко житних поља и плантажа маслиновог дрвећа старе филистејске равнице све до Средоземног мора, које се светлуца на западном хоризонту. На том месту је Енглез др Фредерик Блис (Dr. Frederick J. Bliss) 1898. године идентификовао једну цитаделу са осам јаких кула као стару Асеку, једну од поменутих непобеђених граничних тврђава. Тачно 20 километара јужно одавде налазе се руине Лахиса, које у себи чувају још драгоценије сведоке. Археолог Старкеј ископао је тридесетих година са британском Велком Марстен Експедицијом (Welcome Marston-Expedition) из шута снажне градске капије тамо где је борба најжешће беснела. 18 остракона, исписаних земљаних фрагмената, садрже вести о спољној тврђави, о осматрачници

и упориштима јудејских трупа које још нису биле покорене. Глинене бележнице из дана „десетог месеца" 588. године пре Христа упућене су „Јаушу", „команданту тврђаве Лахис". По извештајима, писаним на брзину, из сваког њиховог реда осећа се велика напетост пред пропашћу. Један од последњих извештаја очевидаца гласи: „Нека би Јахве учинио да мој господар чује добре вести и то баш сада... ми мотримо на сигнале из Лахиса, на знакове које је дао мој господар... Ми више не видимо сигнале из Асеке." Ова порука казује команданту Лахиса Јаушу да је Асека пала. Сада је Навуходоносор могао да повуче пионирске трупе и употреби их за јуриш на претпоследњу тврђаву (види слику на стр. 237).

О ужасном крају Лахиса, британски археолози из Велком Марстен Експедиције дошли су до неких података после шест мукотрпних кампања у јануару 1938. године.

То је последњи успех који је крунисао археолошки животни пут чувеног истраживача руина Лахиса, Лесли Старкеја. У немирима који су избили у земљи њега су убили Арапи када је био на путу из Лахиса у Јерусалим, у близини Хеврона, услед једне кобне и трагичне забуне, када му је било четрдесет година. За време дугих периода ископавања, њему је била израсла брада, па су, га сматрали Јеврејином!

Године 701. пре Христа јуришни одреди асирског краља Санхериба нападали су зидове Лахиса „тенковима", машинама са маљем за разбијање зидина. Али су трупе Навуходоносора примениле сасвим другу технику, да би изнудиле предају града.

Када је извршено испитивање оног слоја који потиче од вавилонског разарања, Старкеј је на своје изненађење дошао до ове констатације: пепео. И то пепео у невероватним количинама. Неки слојеви су дебљине и по неколико метара, па и данас 2.529 година касније - виши су и од остатака снажних зидина тврђаве и тврђавских бедема. Пионири Навуходоносора били су специјалисти за пиротехнику, прави мајстори за распаљивање великих пожара.

Све што се могло сакупити од дрвета они су довукли овамо тако да су оголили све шумарке и лугове око Лахиса, а на миље унаоколо посекли су све дрвеће са брежуљака. Потом су тај запаљиви материјал наслагали пред зидине града у висини кућа, и најзад све то запалили. Небројени лугови маслиновог дрвета постали су жртва њихових секира, јер слој пепела садржи огромне количине угљенисаних коштица маслинки.

Дању и ноћу дизао се огромни пламен у небо, пламени језици прелазили су преко зидина. Непријатељ је стално додавао дрво док камен није почео да пуца услед ужарености и док зидови нису попустили.

Тако је пао и Лахис, те је још једино Јерусалим пружао отпор, али се сада на њега могла концентрисати сва ударна снага Вавилонаца. Међу-

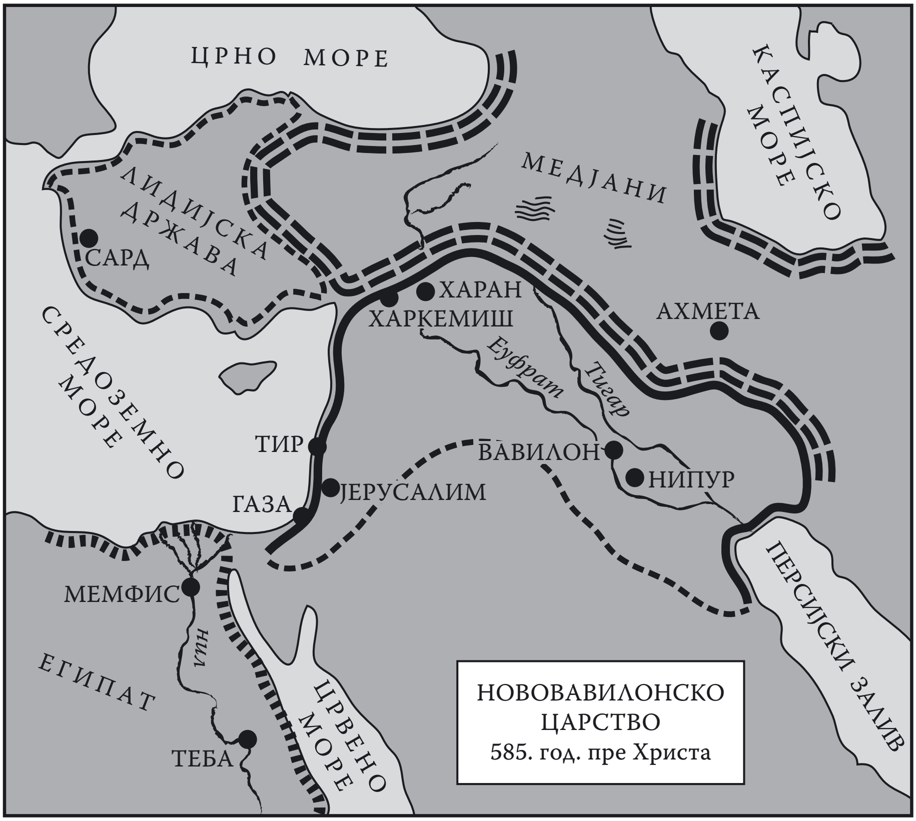

тим, ту се више није могла употребити техника пожара, јер је залиха дрвета била потпуно нестала још у доба патријараха и у доба освајања за време Исуса Навина (Ис. Нав. 17, 15. 18). Стога се за опсаду Јерусалима требало припремити већ опробаним машинама, овновима и опсадним справама.

18 месеци је Јерусалим опседан и херојски брањен. *И град би опкољен до једанаесте године царовања Седекијина.* (2. Цар. 25, 2)

Оно што је чинило да опседнути издрже, иако је у граду већ одавно харала глад и гутала своје жртве, била је очајничка нада на помоћ из Египта.

Изгледа да се ова нада испунила, јер су се Вавилонци изненада повукли: *И војска фараонова изиде из Мисира, а Халдејци који бијаху Јерусалим, чувши глас о њој, отидоше од Јерусалима.* (Јеремија 37, 5) И заиста је, како то и Херодот опомиње, стигла војска фараона Априеса из Египта. Али њен маршевски циљ није био Јерусалим, јер је Априес водом и копном пошао управо против феничанских приморских градова.

Истраживачи су у фрагментима египатских споменика наишли на доказе за његово тадашње присуство у Тиру и Сидону.

Тако се десило оно што је Јеремија био предсказао: *Ево војска фараонова, која пође вама у помоћ, вратиће се у своју земљу, у Мисир.* (Јеремија 37, 7) После неколико дана непријатељ је опет био пред Јерусалимом, па је опсада настављена највећом жестином. Пропаст се сада више није могла спречити.

Тада град би проваљен, а војници сви побегоше ноћу на врата између два зида уз врт царев. (2. Цар. 25, 4)

На основу резултата ископавања, без тешкоћа се може реконструисати пут којим су се опседнути повлачили.

Цар Језекија је ојачао стара утврђења Давидовог града према југу, и то тако што је подигао још један други бедем (2. Књ. дневника 32, 5), чији остаци су откривени.

У моменту када је непријатељ кроз једну брешу на зиду продро у град, браниоци су се прво повукли у јужни део тврђаве опасан двоструким зидом, па су тек доласком помрчине побегли кроз једну спољну капију из града, а потом даље преко брда у Јерихон. При томе је заробљен цар Седекија. Пред његовим очима заклана су његова деца, а њему лично су ископане очи (2 Цар. 25, 7) - то је био сурови ратни вавилонски закон за издајице. Та ужасна казна ослепљења много пута је приказана на рељефима.

Јерусалим је постао жртва пљачке. Царска палата и храм нестали су у пожару, а градске зидине и остали одбрамбени уређаји порушени. Наредбу за уништење добио је *Невузардан, заповедник стражарски* (2. Цар. 25, 8), велики везир који се у вавилонским дворским извештајима назива као „Набу-сери-идинам". Те 587. године је опет депортован један део становништва (2. Цар. 25, 11). Навуходоносор је уништио царску кућу Давидову, која је непрекидно владала четири столећа. Јудеја је постала вавилонска провинција. Они који су остали повели су герилску борбу из својих склоништа у брдима, а као жртва те борбе убијен је Гадалија, намесник постављен од стране Вавилонаца. Неки мисле да је као одмазда за ово убиство уследила трећа и последња депортација (Јеремија 52, 30), а само мале групе Јудејаца успеле су да се бекством у Египат спасу од пресељења (2. Цар. 25, 26, Јеремија 43, 7). Тако се завеса историје спустила пред једном опустошеном земљом. Израиљска племена развејана су на све стране. На библијско предање о одвођењу у изгнанство ставили су свој вето научници као што су Енглез Кук (S. A. Cook) и Тореј (C. C. Torrey). По њиховом мишљењу није никада било масовне депортације из Јудеје, већ су само неки од првака доспели у вавилонско ропство.

Међутим, ископавања су доказала супротно. Од 1926. године ископан је значајан број градова и утврђења у Јудеји и то у потпуности или

делимично, па су врло брижљиво проучени да би се установио датум када су разорени, или када је из њих извршена депортација. „Резултати су, каже проф. Олбрајт, сагласни и убедљиви: многи градови су уништени почетком 6. столећа пре Христа и нису никад више насељавани, неки су пак уништени такође у то доба па су поново делимично насељени у неком каснијем временском периоду, а неки други су разорени и поново насељени, али тек после дужег периода након напуштања. Нема ни једног јединог познатог случаја да је неки град у Јудеји за време пресељења био стално насељен."

Вавилонци су трајно разорили Јудеју и депортовали становништво, укратко речено, они су археолозима оставили чисто поље.

После 650 година, пошто су Израиљци под Исусом Навином ступили у Обећану земљу, није више било ниједног њиховог потомка у тој земљи. Опомињуће и претеће речи пророка су се испуниле, јер је дошао најављени суд Божји: *Ево, ја ћу им заповедити, вели Господ... и градове Јудине обратићу у пустош да нико неће становати у њима.* (Јеремија 34, 22)

Завршена је тако историја синова Израиљевих - почиње историја Јевреја.

VII
Од изгнанства до царства Макавејаца
Од Језекиља до Јована Хиркана

1. ВЕЛИКА ШКОЛА У ИЗГНАНСТВУ

Мудар савет пророка Јеремије. Фирма Мурасху и синови, Нипур. Каматна стопа од 20 процената. Од земљорадника и одгајивача стоке трговци. Колдевеј ископао Вавилон. План града као Њујорк. Највећа варош у старом свету. 90 метара високи торањ (кула) у Вавилону. Трговинска комора на кеју Еуфрата.

Градите куће и седите у њима, садите вртове и једите род њихов... И множите се ту и не умањујте се. И тражите добро у граду, у који вас преселих. (Јеремија 29, 5-7)

Тако је писао пророк Јеремија из Јерусалима старешинама, свештеницима, пророцима и целом народу, који је по наређењу Навуходоносора депортован у Вавилон.

Идући за његовим добро промишљеним саветом, они су тражили и пронашли *добро у граду*, па им није било лоше. Егзил у Вавилону није се могао упоредити са суморном стварношћу деце Израиљеве на Нилу, у Питому и Рамзесу, у доба Мојсија. Сем мањих изузетака, није било тешког кулучког посла (Исаија 47, 6). Тако на пример нема нигде ни помена о раду у циглани на Еуфрату, иако је Вавилон имао највећу фабрику цигле у тадашњем свету. Никада као дотле није се у Месопотамији толико градило као под Навуходоносором.

Онај ко је Јеремијин савет прихватио као путоказ прошао је добро, а неки чак и врло добро. Једна породица која је нешто постигла, оставила је потомству своја запрашена глинена пословна акта. „Мурасху и синови" - међународна велебанка - осигурање, уговори о закупу и зајмовима - некретнине и покретнине - а седиште дирекције у Нипуру - филијале

у свим местима. Ето то је била њихова фирма, светски позната и реномирана, то је био „Лојд” Месопотамије.

Да, ови Мурасху - депортовани људи из Јерусалима - они су од 587. године пре Христа остварили нешто у Нипуру. Постали су староседелачка кућа, па је и у доба Персијанаца њихова фирма у Месопотамији била појам. „Пословне хартије” Мурасху и синова богате су детаљним обавештењима о животу депортованих, као што су имена, занимање, посед.

Научници Универзитета Пенсилванија (САД) открили су један део одложених докумената у старој пословној згради јудејске фирме у Нипуру. Они су били смештени у велике земљане крчаге, који су према ондашњим прописима били савесно заливени асфалтом. И нису само асиролози уживали читајући преведене текстове.

У канцеларијама Мурасху и синова владала је велика живост, јер су они преко стопедесет година уживали углед код својих клијената, без обзира да ли се радило о закупу великих комплекса имања или каналских деоница, или о робовима. Онај ко није знао писати, тај је, када је после дугог ценкања долазило до свечаног потписивања, уместо свога имена - стављао отисак свога нокта испод документа. То је онда, ако је учињено пред сведоцима, представљало позната „три крста”, симбол неписмености нашег доба.

Једнога дана појавише се код Мурасху и синова три јувелира... „Овако су Елил-аха-идина и Белсуну и Хатин говорили Елил-надинсуму, сину Мурасхуа: то што се тиче прстена са смарагдним уметком начињеном од злата, ми гарантујемо двадесет година да уметак од смарагда неће испасти из златног оквира. А на дан, ако би смарагд испао из златног оквира, пре истека од двадесет година, онда Елил-аха-идина и Белсуну и Хатин имају исплатити отштету од 10 мина сребра.” Тај документ је потписало седам лица. Испред имена нотара налазе се на глиненој таблици три отиска ноктију. То су „потписи” тројице неписмених јувелира.

Депортовани Јеврејин Мануданијама дошао је код Мурасху и синова, јер је са једним Вавилонцем желео да склопи уговор о закупу једног великог стада стоке: „13 старих овнова, 27 двогодишњих овнова, 152 велике сјагњене овце, 40 шиљежади оваца, један стари јарац, један двогодишњи јарац... у свему 276 *црне* и *беле*, крупне и ситне стоке... уз накнаду... за пашу, негу и чување наведене ситне стоке јамчи Мануданијама... Нипур, 25 улула... потписано: нокат Мануданијама.”

Код поменуте банке депоноване су и кауције за гаранцију према дужницима, јер је та банка имала специјална оделења за све животне случајеве.

Каматна стопа износила је 20 процената, а да се и то рекне, њу није увео Мурасху, јер је у оно време то била уобичајена стопа.

„Мурасху и синови” могу да служе као пример за позив којем су се деца Израиљева одала у доба егзила. То је био за њих позив par excellence, па је то остао и до данас: то је позив трговца и препродавца. У њиховој отаџбини било је само сељака, казанџија, одгајивача стоке а и занатлија. Закони у Израиљу нису знали за одредбе о трговини, јер им је трговина била страна. Реч „Хананејац” била је за њих исто што и „ситни трговац”, чије грехе су пророци жестоко шибали. *Трговац је Јефрем, у руци су му мерила лажна, мило му је да чини криво* (Осија 12, 8; Амос 8, 5-6), грмео је Осија.

Преоријентација на тај дотле презрени позив била је - а то се ретко правилно схвата - изванредно мудар потез. Он се, поред грчевите оданости старој вери, показао као спас за даљи опстанак Израиља као народа. Као земљорадници и колонисти они би били појединачно развејани у туђој земљи, па би се ородили ступивши у везу са другим народима, те би их нестало после неколико генерација. Тај нови позив условљавао је њихов боравак у великим или већим заједницама у којима су они могли да формирају своје етничке заједнице и да посећују своја богослужења. То им је омогућило да не буду раздвојени и да се одрже као народ.

Синови Израиљеви нису могли изабрати боље место за учење, јер је Вавилон као интернационални центар трговине, индустрије и саобраћаја, поред градова и велеградова који беху нова отаџбина оних који су остали без завичаја, постао једна велика школа. Та метропола чије су руине и ископине омогућиле да се и после две и по хиљаде година сагледа њена некадашња моћ и величина, та метропола, дакле, није имала премца у староме свету.

Сто километара јужно од пословног Багдада исечена је, прерована и избраздана цела пустиња. Докле год око допире шири се збрка од ровова, гомила шута и окана који су сведоци 18-годишње активности (1899-1917) немачких археолога, када је немачком професору Роберту Колдевеју пошло за руком да изведе на видело дана легендарни библијски Вавилон.

Но само четири деценије након завршеног ископавања, ово место пружа јадан и хаотичан изглед. Ветар и пустињски песак лагано али незадрживо поново затрпавају џиновски скелет старе метрополе. Само са једне стране штрчи још неколико незграпних торњева оштрих контура. Некада обложени шареним плочама, зидови тих торњева су сада голи. Ту, на Иштар капији започињала је дугачка улица којом су се кретале поворке. Где се она завршавала показује велика грба једне од највећих грађевина старога века, Вавилонске куле (види реконструкцију Вавилона на стр. 272).

Сјај и величина, моћ и раскош града који је *сагрешио Господу* (Јеремија 50, 14), постали су жртва разарања и пропадоше. И никада више

тај град није био насељен. Да ли се предсказивање пророка Исаије потпуно остварило?

И Вавилон, урес царствима и дика слави халдејској, биће као Содом и Гомор кад их Бог затре. Неће се у њему живети нити ће се ко населити од колена до колена... Него ће почивати онде дивље звери и куће ће њихове бити пуне великих змија и онде ће се настанити сове, авети ће скакати онуда. И довикиваће се буљине у пустим кућама и змајеви у дворовима веселим. (Исаија 13, 19-22)

Одавно су град напустили шакали и сове, а поготово дивље звери. Чак му је окренуо леђа и велики Еуфрат, у чијим су се водама некада огледали пркосни зидови и до неба висока кула. Еуфрат је потражио себи ново корито. Сада само једна силуета палми у даљини показује где се налази његов нови ток! Мало арапско насеље „Бабил" подсећа својим именом на горди град, али и оно лежи неколико километара северно од руина.

„Станица Вавилон", пише на натпису зграде Железничке станице Багдадске железнице, на арапском и енглеском језику. Она се налази неколико стотина метара од хумке са руинама, и кроз њу излазе ретки посетиоци који желе да прођу кроз пусте и пожутеле руине. Овде ће их срести мукла тишина потпуног мртвила.

Ове руине чувале су, као најдрагоценије благо, документе неупоредиве вредности. Захваљујући њима, потомству је омогућено да добије јасну слику из доба јеврејског егзила, а то доба је било истовремено и период највећег цветања Вавилона.

Није ли то Вавилон велики што га ја сазидах јаком силом својом да је столица царска и слава величанству мојему. (Данило 4, 30) Ове речи које је пророк Данило ставио у уста цару Навуходоносору нису нимало претеране. Ретко је који владар у прошлости градио тако интензивно. Не спомињу се толико његови ратнички подвизи, освајања и ратови, јер увек у први план улази грађевинска делатност Навуходоносорова. Стотине хиљада цигала носе његово име, а од многих грађевина остали су сачувани планови. Јер Вавилон је надмашио све градове старога Оријента, пошто је био већи од Тебе, Мемфиса или Ура, чак већи и од Ниниве.

„Унутрашња варош, која је пуна троспратних и четвороспратних зграда, испресецана је уздуж и попреко само правим улицама, које прелазе и преко реке", тако је још Херодот лично видео овај град. Градски план Вавилона подсећа на шаблоне великих америчких градова.

Исељеници из Палестине, укључујући и оне из поносног Јерусалима, знали су само за узане вијугаве улице, управо уличице. Али у Вавилону су они упознали улице широке као авенија и као лењиром извучене. Свака од њих носила је име једног од богова из вавилонског пантеона. Ту је била улица Мардука и улица Забаба на левој обали реке. Оне су

се у правом углу укрштале са улицом Сина, бога месеца, и Енлила, „господара света". На десној обали налазила се, идући од истока на запад, Адад улица. Она је секла улицу бога сунца Шамаша.

Као што се из једног записа види, Вавилон је био не само трговачки центар, него и верска метропола. „У свему има у Вавилону 53 храма великим боговима, 55 богомоља посвећених Мардуку, 300 богомоља земаљским боговима, 600 небеским боговима, 180 жртвеника за богињу Иштар, 180 за богове Нергал и Адад и 12 других жртвеника за разне друге богове."

Овакво многобоштво, са култом и ритуалом, који су се претварали у јавну проституцију, морали су, према данашњим критеријумима, давати граду управо вашарски печат. „А ово је најружнији обичај Вавилонаца", говори шокирани Херодот (I, 199). „Свака жена из државе мора отићи у светилиште Афродите и једном се измешати са неким непознатим... И тек пошто би се измешала и тако учинила службу богињи, могла је отићи кући својој. И од тога момента нема више тако богатог поклона којим би се могла освојити. Све жене које су обдарене лепотом и висином брзо постају слободне. Међутим, оне које нису привлачне, проведу дуго време а да не испуне закон. Понеке чекају и по три и четири године."

Јеврејима у изгнанству остала су у неизбрисивој успомени одвратна искушења и намамљивања која су спадала у вавилонску свакидашњицу. Столећима после тога, до времена Христова, величанствена метропола била је за њих „велики Вавилон", *мати блудницама и мрзостима земаљским* (Откров. 17, 5). А израз „грешни Вавилон" укорењен је у језичком благу свих модерних језика.

30.000 кубних метара шута морали су да одгрну немачки истраживачи док им није пошло за руком да откопају један део Мардуковог храма на Еуфрату, који је био поново изграђен под Навуходоносором. Грађевина је са споредним просторијама била величине 450 x 550 метара! Преко пута храма дизао се цигурат, торањ Мардуковог светилишта.

Хајде да правимо плоче и да их у ватри печемо. И беху им опеке уместо камена и смола земљана уместо креча. После рекоше: хајде да сазидамо град и кулу којој ће врх бити до неба да стечемо себи име. (1. Мој. 11, 3, 4)

Резултати истраживања потврђују тачност навода Библије што се тиче технике грађења. У темељ је уграђивана само асфалтна цигла. А то је било потребно да би се обезбедила безбедност грађевине „због грађевинске инспекције", јер се за зидање зграде у близини реке морало водити рачуна о редовном високом водостају и о влажности земље. „Смола земаљска", а то је асфалт, чинила је да темељ и зидови не пропуштају воду.

Почетак грађења описан је у 1. Књизи Мојсијевој, а пада још пре времена патријараха. Аврам је живео у 19. веку пре Христа, како се сматрало да се то могло дознати из налаза у Мари. Да то није контрадикторно? Историја куле *којој је врх до неба* задире у тамну прошлост. Више него једном била је она уништавана и поново подизана. После Хамурабијеве смрти покушали су Хетити да џиновску грађевину сравне са земљом. Навуходоносор ју је само обновио.

Седам степеника, „седам тесаника" уздизали су се један на другом. Таблица једног „архитекте", нађена у храму, изричито наводи да су дужина, ширина и висина једни другима били једнаки и да су само терасе биле различитих димензија. Бочна дужина темеља износила је око 89 метара. Археолози су измерили 91,5 метар. Према томе, кула је морала бити висока 90 метара.

И кула вавилонска била је у служби једног мрачног култа. О томе Херодот обавештава: „На последњој кули (мисли се на најгорњи степеник), налази се велики храм, а у храму се налази велики намештени лежај, а испред њега један сто опточен златом. Унутра се налази један кип, али није усправљен. Ту не ноћи нико од становника сем једне жене, коју је од свих жена изабрао бог, како то кажу Халдејци, свештеници овога бога. Исти ти свештеници тврде, у што ја не верујем, да сам бог посећује храм и да се одмара на лежају као што је то случај и у Теби египатској, према казивању Египћана, јер и тамо спава једна жена у светилишту тебанског Зевса".

На улицама и трговима, између храмова, капела и жртвеника цветали су трговина и трговачки послови. Свечане верске поворке, натоварени каравани, трговачка кола, свештеници, поклоници, трговци, пролазили су туда жагорећи. У вавилонској свакидашњици култ и трговина су се сретали и били тако блиски и испреплетени као и у храмовима. Јер шта је друго остало свештеницима него да оне многобројне жртве, „десетке", које су сваки дан стављали на олтаре - и од којих су многе биле покварљиве - што је пре могуће уновче. Као и у Уру и у Вавилону, храмовне власти су имале своје магацине и своје продавнице. А да би берива уложили уз камату, они су имали чак и своје банке.

Испред двоструких зидина, које су биле толико широке да се „по њима могао кретати четворопрег" (Херодот), налазиле су се „трговинске коморе". На обали реке су се утврђивале цене и вредност роба за замену која је долазила лађама. „Карум", „кеј", звало се на вавилонском језику оно место које ми данас називамо берзом. А са том, берзом, запад је из трговинске централе Вавилона преузео и систем мера и тежина.

Ако су Јевреји и пронашли „добро у граду", ако су у градовима Вавилона и научили пуно за будуће генерације и проширили свој видик, па и свој животни стандард побољшали - што је будућим генерацијама

умногоме користило, ипак у њиховим срцима је остала неугашена чежња за далеком малом отаџбином на Јордану. Они нису могли да забораве Давидов град, свој Јерусалим. *На водама вавилонским сеђасмо и плакасмо опомињући се Сиона.* (Псалам 137) А то није празна фраза. Јер хиљаде њих пошли су натраг тешким путем. Опет су подигли разорени град и храм Јахвеов. А то се не би никада остварило да није било жарке љубави према изгубљеној отаџбини.

2. ЗАЛАЗИ СУНЦЕ СТАРОГ ОРИЈЕНТА

Године 500. пре Христа у старом свету. Последњи трзаји пре пропасти. Бекство у прошлост. Набонид обнавља прастаре грађевине. Први музеј на свету у Уру. Семитске велике државе напуштају позорницу. Рађање Запада.

Ево, невоља ће поћи од народа до народа и велик ће се вихор подигнути од крајева земаљских. (Јеремија 25, 32)

Сказаљка светског часовника ближи се години 500. пре Христа. Стари Оријент носи на леђима бреме старо више од три миленијума. Народи у „Плодном полумесецу" и на Нилу остарели су, њихова стваралачка моћ исцрпена, они су извршили свој задатак и, ево, дошло је време да се склоне са историјске позорнице.

Сунце старога Оријента налази се на заходу, а његови народи једва да су свесни таме која наилази.

Последњи пут је још затрептала стваралачка енергија у исцрпљенима, још једном су они сабрали своје снаге. Од Египта па до земаља на Еуфрату и Тигру, чини се последњи трзај против утонућа у ништавило. Да ли се они при томе сећају, гледајући унатраг, своје водеће улоге у светском позоришту? Скоро да све то и личи на то, јер њихови се владари обазиру и угледају се на велике праузоре некадашње сјајне прошлости. Они верују да ће новим импулсима снага моћи да зауставе оно што је неминовно.

Фараони Нехо и Априес чинили су напоре да поново заузму Сирију - Палестину. Идеал 26. династије (664-525. пре Христа) јесу старо царство и његови „походи против Азије". Граде се велике флоте и чини се покушај да се успостави стари канал између Нила и Црвеног мора.

Ако нове тежње за влашћу нису уродиле плодом, ако је и оружју био ускраћен успех, то су ипак традиције и наслеђа, преузети од праслика великог доба градитеља пирамида, дејствовали оживљавајуће у другим областима. Сликари и вајари копирају дела великих претходника. Имена фараона из 3. миленијума урезују се у нове амулете и уводе се у нове слу-

жбене и дворске титуле, а управни и чиновнички апарат организују се такорећи „по античком типу".

Слично овоме дешава се на обали Средоземног мора у Феникији. Године 814. пре Христа према традицији, а према археолошким налазима нешто касније, основана је Картагина, као северноафричка колонија града Тира. У то доба је феничанска поморска сила достигла свој јединствени врхунац. Од Црног мора до Гибралтарског земљоуза она је поседовала трговачке филијале и базе на обалама Средоземног мора. Сто година доцније су Грци примили њена искуства светских трговаца. Свештеник Санхуниатон пише историју Феникије, он добија од једног краља налог да копира старе текстове и записе, које је Филос из Вивлоса дуго после тога користио као историјске изворе.

Са Асурбанипалом (669-626) царство Асираца достигло је свој зенит. Оно се простирало од Персијског залива до горњег Египта. Тигар старога Оријента био је засићен, а владар великог освајачког народа дао се портретирати лежећи на меким јастуцима у сенци од винове лозе, у пози како му се додаје шоља вина. Његов хоби је био организација првог антикваријата, највеће библиотеке старога света. По његовом налогу претражени су магацини старих храмова не би ли се у њима нашли стари документи. Његови писари правили су преписе хиљаде таблица из доба великог Саргона I (2350. година пре Христа). Хоби његовог брата Шамаш Шумукина ишао је још даље. Он је, штавише, дао да се актуелни догађаји напишу на прастаром језику Сумераца.

И Навуходоносора (605-562. пре Христа), последњег великана на престолу у Вавилону, морила је чежња за оним што је давно прошло. Његови дворски извештиоци морали су да састављају написе на старовавилонском, језиком којим више нико није умео ни говорити ни писати. За време Халдејаца су грађевинарство и литература још једном доживели свој процват.

Посматрање неба учинило је неслућени напредак у служби астрологије. Успело се у томе да се унапред одређују помрачења сунца и месеца. У вавилонској астрономској школи вршена су око 750. године пре Христа снимања небеских тела, и та активност је настављана без прекида преко тристотине и педесет година, а то је најдуже, икада спроведено астрономско посматрање. Прорачуни су по својој прецизности премашили и прорачуне европских астронома све до у 18. век.

Набонид (556-539. пре Христа) је вероватно био први археолог света. Овај последњи вавилонски владар дао је да се ископају порушена култска места и храмови, да се дешифрују и преведу стари записи. Он је реновирао, како се то види из ископина Тел ал Мукајара, оронулу степенасту кулу у Уру.

Принцеза Бел-Шалти-Нанар, сестра библијског Валтазара, имала је исто интересовање као и њен отац Набонид. Вулеј је у једној споредној

просторији храма у Уру, где је она била свештеница, открио прави музеј са предметима из јужномесопотамских држава - сигурно први музеј на свету. Она је своју збирку брижљиво регистровала на једном ваљку од иловаче. Тај цилиндар је, према Вулејевим речима, „најстарији познати музејски водич".

Само један народ, расејан и у то доба развејан изван „Плодног полумесеца", није подлегао засићености нити је малаксао: то су синови Израиљеви, потомци патријараха; у њима гори нада, они имају свој чврсти циљ. Они не пропадају, смогли су снагу да се спасу и остану у животу за следеће миленијуме - све до данашњег дана.

Хиљаду и по година „Плодни полумесец", најстарији центар културе и цивилизације од каменог доба, сијао је човечанству најсветлијом светлошћу. Од почетка 500. године пре Христа преко земаља и народа спушта се неприметни, али незадрживи сумрак, а ти народи посејали су семе за све оно што треба да дође, али у другим земљама.

Са брда Ирана већ се назире нова светлост, долазе Персијанци. Велике семитске државе са Египтом испуниле су свој историјски задатак, најзначајнији и најодлучнији одељак младога човечанства помогао је да се припреми терен за индогерманске државе које су родиле Запад - Европу.

Са крајњег југоисточног краја континента светлост се креће све даље на запад. Из Грчке у Рим, па преко алпске баријере, преко западне Европе у Скандинавију и британска острва. Ex oriente lux.

На том путу настале су кроз неколико столећа нове културе и цивилизације, уметност је достигла неслућене висине и лепоте у хармонији, а људски ум у филозофији и природним наукама Грка успео се на такве висине које стари Оријент није могао досегнути. Али на том путу та светлост са собом носи и шарено и многострано наслеђе старога Оријента из области мерног и тежинског система, па све до астрономије, а са њима писменост, азбуку и - Библију.

3. КИР, ЦАР ПЕРСИЈАНАЦА

Два значајна сна. Кир уједињује Мидију и Персију. Писмо на зиду. Валтазар је био само престолонаследник. Мирни улазак у Вавилон. Толерантност Персијанаца.

Овако говори Господ помазанику својему Киру, којега држим за десницу, да оборим пред њим народе и цареве распашем, да се отварају врата пред њим и да не буду врата затворена. (Исаија 45, 1)

Шест година после смрти Навуходоносора ступио је на вавилонски престо 556. године пре Христа Набонид, „први археолог". То ће бити последњи владар у Месопотамији. Догађаји на иранској висији указују на то да светска историја хита у велики преврат.

Већ пет година после Набонидовог ступања на престо почиње, владавином Персијанаца, нова ера.

Миђани, заједно са Вавилонцима, наследници разбијеног асирског царства, од доба пада Ниниве 612. године пре Христа савладани су од свог суседа и вазала, Персијанаца. Краљ Миђана Астијаг побеђен је од свог рођеног унука Кира.

Великани античког доба уобичавали су да свој долазак на свет објаве на посебан начин. Често су њихове личности, с обзиром на чудне околности њиховог рођења, излазиле из уобичајених савремених оквира. Кирову судбину одлучила су два необична сна. Свуда по старом Оријенту ишла су та два сна од уста до уста, па су дошла и до ушију Херодота, који о њима прича:

Астијаг... је добио кћерку којој је дао име Мандана. Астијаг је једном уснио сан да је она, његова кћерка, пустила тако велику воду којом је поплавила његов град, чак и целу Азију. Он је тада тумачима снова испричао тај свој сан и захтевао од њих да му га протумаче. Када је од њих сазнао детаљно тумачење свога сна, он после тога ову Мандану, која је већ била стасала за удају, није дао ниједном од Миђана, бојећи се сновиђења, већ је удаде за једног Персијанца по имену Камбиз...

Када је Мандана већ живела са Камбизом, Астијаг је у сну, прве године после њене удаје видео једно друго лице. Он је угледао како из крила његове кћерке расте винова лоза, и да та винова лоза прекрива целу Азију. Видећи то, он је свој сан опет изложио својим тумачима снова наредивши да му се кћерка, која се налазила пред самим порођајем врати из Персије. Када се она вратила, он је стави под присмотру и одлучи да уништи плод њене утробе, јер су му тумачи снова рекли да ће изданак његове кћерке наследити и његов престо. Баш

због тога је Астијаг био на опрезу и када је Кир био рођен, позва он Харпага, који је био из његовог дома и његова најповерљивија личност међу Миђанима... њему, дакле, рече Астијаг... „Узми дете које је Мандана родила, однеси га својој кући и убиј га... “

Харпаг није примио к срцу дедин налог да изврши убиство, а то није хтео учинити ни пастир коме је Харпаг тај налог пренео. И тако је Кир остао у животу.

Нису само рођење и младост Кирова обавијени легендом. Овај царски син из персијског рода Ахеменида више је него било који краљ старога света узбудио фантазију народа и изазвао њихово дивљење. Грк Ксенофон прославио је његово оснивање царства читавим романом под називом „Киропедија".

И Библија га памти као лучоношу. Његов беспримерно брзи и светли успон није упрљан ниједним насилним актом. Његова мудра широкогруда политика учинила га је једном од најсимпатичнијих личности старога Оријента. Овоме Персијанцу биле су одвратне особине оријенталних владара пре њега и њихова деспотска свирепост.

Личност Кира улази у историју 550. године пре Христа. Те године је он заузео Егбатану, престоницу Мидије. Његов деда цар Астијаг био је прогнан. Кир укључује Мидију у персијско царство. Против победника формира се савез Вавилоније, Лидије у Малој Азији и Спарте. Лидијски цар Крез, чије је име још и данас пословично за велико богатство, напада на Персијанца. Кир побеђује Креза и заузима главни град Сард (80 км источно од Смирне).

Тако је сада пут у Вавилонију слободан, а Вавилон изазивачки мами.

На основу тих догађаја израста једна мистериозна - страшна прича коју нам је предала Библија, а која је живо занимала фантазију западних народа:

Цар Валтазар учини велику гозбу тисући кнезова својих, и пијаше вино пред тисућом њих... Пијаху вино, и хваљаху богове златне и сребрне и мједене и дрвене и камене. У тај час изидоше прсти руке човечије, и писаху према свећњаку по окреченом зиду од царског двора... Тада се промени лице цару, и мисли га његове узнемирише, и појас се око њега распаса и колена му удараху једно о друго. Повика цар иза гласа, те доведоше звездаре, Халдеје и гатаре, и проговори цар и рече мудрацима вавилонским: ко прочита ово писмо и каже ми шта значи, онај ће се обући у скерлет, и носиће златну верижицу о врату, и биће трећи господар у царству. (Данило 5, 1. 4-7) *Мене, мене, текел, уфарсин* гласиле су чувене речи на зиду. Оне значе: *Бројио је Бог твоје царство, и до краја избројао, измерен си на мерила и нашао си се лак, раздељено је царство твоје и дано Мидијанима и Персијанцима.* (Данило 5, 25-28)

Када је Јосиф у Египту успео да одгонетне фараонов сан о седам дебелих и седам мршавих крава и сан о класју, постао је други човек царства - велики везир.

Шта је значила та награда за одгонетку чудесног натписа и стављање у изглед *биће трећи господар у царству*? Овај библијски навод био је нејасан и своје објашњење је добио тек уз помоћ археологије.

Ко је био Валтазар утврђено је данас из клинастог писма његовог оца. Он није био, како то тврди Данило (5, 2), син Навуходоносоров, већ син Набонидов, који каже у једном запису: „А у срце Валтазара, мога сина првенца, изданка мога тела, усади страх пред твојим узвишеним божанством, да не би грешио и да би имао доста од пуноће живота."

Тиме је јасно да је Валтазар био престолонаследник, а то значи други човек у држави. Стога је цар могао да обећа само трећи ранг као награду.

Приповетка о Валтазаровој вечери и писму на зиду одражава са пророковог гледишта једну савремену политичку ситуацију. Године 539. пре Христа устао је Кир против Набонида и вавилонска војска је била побеђена. Тиме су били одбројани часови последњег великог царства у Месопотамији:

Сиђи и седи у прах девојко, кћери вавилонска, седи на земљу, нема престола кћери халдејска. (Исаија 47, 1)

Годину дана после битке персијски цар Кир улази у побеђени Вавилон.

Хетити, Касити и Асирци све чешће су великом граду припремали исту судбину. Али ово освојење испада из шаблонских оквира, оно је без примера у ратним методама старог Оријента. Овога пута нису се дизали огњени пламенови иза разорених зидова, није порушен ниједан храм, ниједна палата, није опљачкана ниједна кућа, нити је ико био посечен или набијен на колац. Глинени свитак Киров говори, на вавилонском језику, шта се тога пута догодило.

„Када сам мирно ушао у Вавилон и када сам уз клицање и радост ушао у палате кнежевске, пребивалшита господе, отворио ми је Мардук, велики господар, срца Вавилонаца, при чему сам га ја свакога дана славио. Моје широм развијене трупе корачале су мирно кроз Вавилон а нисам дозволио да Сумер и Акад од било кога буду узнемиравани. Ја сам се са задовољством бринуо о животу у Вавилону и о свим његовим градовима. Становнике Вавилона... ослободио сам од јарма који они нису били заслужили. Њихове пропале куће ја сам поправио и зацелио њихове ране... Ја сам Кир, краљ универзума, велики краљ, моћни краљ, краљ Вавилона, краљ Сумераца и Акада, краљ на четири краја света..." Последње реченице скоро да личе на то да је библијски хроничар познавао текст глинених свитака. *Овако вели Кир,*

краљ персијски: сва царства земаљска дао ми је Господ Бог небески... (2. Књ. дневника 36, 23)

Да властодршци могу на свој стег да упишу толеранцију сваке врсте, па и верску, било је неуобичајено, али то је баш оно што је красило персијског цара.

Чим је ушао у Вавилон, Кир је обновио кипове и светишта популарних богова. Он „води рачуна о дневним служењима главном богу града", Мардуку. У граду Уру чини он то исто. На једном разбијеном земљаном свитку, који се нашао у руинама, сам Кир каже: „Син, просветитељ неба и земље, дао је повољан знак и у моје руке ставио четири краја света. Ја сам вратио богове у њихова светишта."

Његова толеранција добро је позната и Јеврејима, јер се после дугих деценија егзила испунила и њихова жарка жеља.

4. ПОВРАТАК У ЈЕРУСАЛИМ

Киров едикт о слободи. Колона од 42.000 повратника. Караван од судбоносног значаја. Тежак почетак на рушевинама. Усамљени гроб у Пасаргаде. Обнова Храма. Персијско светско царство од Нила до Индије. Данкан налази Немијино дело. Тајна „дубоке воде". Једна теократска држава. Јудејски ковани новац са атинском совом. Две стотине година персијска провинција.

Прве године цара Кира заповеди цар Кир: дом Божји у Јерусалиму да се сазида да буде место где ће се приносити жртве, и темељи да му се изидају, да буде висок шездесет лаката и широк шездесет лаката. (Јездра 6, 3)

То је, ето, дозвола за повратак у Јерусалим! - Текст царског указа састављен је на државном арамејском језику, новом званичном језику Персијанаца. Овај проглас, који је ушао у Књигу Јездрину, главу 6, сасвим је у сагласности са стварном персијском политиком.

Овде се ради о једном акту репарације. А да су се Персијанци сматрали наследницима Вавилонаца произилази из извршних одредаба... *А трошак да се даје из царскога дома. И судови дома Божјега, златни и сребрни, што Навуходоносор беше узео из цркве јерусалимске и донео у Вавилон, да се врате и опет однесу у цркву јерусалимску на своје место, и да се оставе у дому Божјем.* (Јездра 6, 4-5)

Извршење заповести велики цар Кир поверио је државном наменику Сасавасару (претпоставља се да је Сасавасар идентичан са Сенасаром, четвртим сином краља Јоакима, I Дн. 3, 18), једном јудејском кнезу и вероватно члану куће Давидове.

Разумљиво је да после педесет година депортације нису сви искористили одобрење да се врате у земљу својих отаца. У сваком случају, значило је то велику смелост из богате земље Вавилона, у којој су они нашли чврсто тло и у којој су већина од њих одрасли, поћи тешким путем у рушевине једне опустеле земље. Но без обзира на све, после дугих припрема сакупио се у пролеће 537. године пре Христа један велики караван за полазак у стару домовину.

Свега збора скупа беше четрдесет и две тисуће и три стотине шездесет. Осим слуга њихових и слушкиња њихових којих беше седам тисућа и три стотине и тридесет седам, а међу њима беше двеста певача и певачица. Имаху седам стотина и тридесет и шест коња, двеста и четрдесет и пет мазги, четири стотине и тридесет и пет камила, шест тисућа и седам стотина и двадесет магараца. (Јездра 2, 64-67)

О сеоби ове огромне масе људи нема података ни из Старог завета ни код других савременика. Међутим, не треба имати велику машту да би се представило како су дуги каравани са свештеницима и певачима, са носачима терета, са женама и децом, полако ишли узводно поред великог Еуфрата.

Скоро 1300 километара има од далеког Вавилона до Јерусалима, а пут треба превалити уз облаке прашине. Једнога дана прошли су кроз место где се налазио стари Мари. Стигли су до места где се на супротној страни река Белих улива у Еуфрат, у чијем доњем току лежи Харан.

Одавде се повратници крећу истим путем којим је пре 1400 година пре њих пошао Аврам из земље својих отаца у Ханан, преко Дамаска, подножјем Јермона према Генисаретском језеру. Доћи ће дан када ће се иза сивих врхова јудејских брегова пред њиховим очима појавити опустеле рушевине Сиона - Јерусалима.

Каква поворка од судбоносног значаја и за само потомство!

„Са овом поворком према Јерусалиму кретала се и судбина човечанства", расуђује америчка научница и педагог Мери Елен Чејз (Mary Ellen Chase), која од 1926. године на високим школама држи предавања на тему „Библија као литература". „Од те поворке зависило је да ли ће уопште настати Библија онаква какву је ми познајемо, Библија, јеврејска вера, хришћанство и многа столећа западне културе. Да није било повратка у Јерусалим, Јудеја би, барем у великим цртама, делила судбину Израиља, помешала би се са истоком, па би била изгубљена као самосталан народ."

Са пуно одушевљења постављен је, ускоро по повратку у Јерусалим, темељ за нови храм. Али тада је запело са радовима (Јездра 5, 16). Велико одушевљење повратника брзо је спласло, јер је живот у ненасељеној земљи био мучан и оскудан, где су порушене куће пружале само бедно

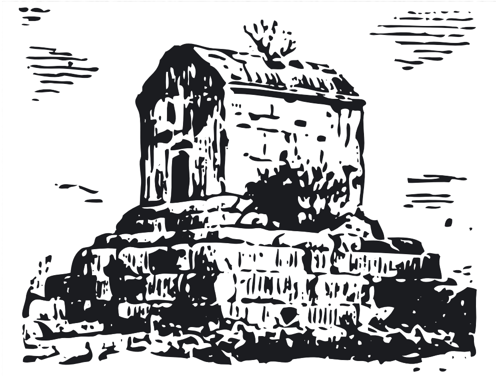

Кирова гробница

склониште. Поред свега тога требало се бринути за живот, као што је пророк Агеј рекао: *Ви сваки тичите за свој дом* (Агеј 1, 9). Сваки је, дакле, сувише био заокупљен својим личним бригама.

И тако се обнова одвијала врло споро. Први насељеници били су сиромашни и, као што показују нађени кућни предмети, бројно мали. Ископине јасно показују колико је био тежак живот тих првих дана.

Ослободилац Кир погинуо је 529. године пре Христа при једном походу на исток. Сахрањен је у својој резиденцији Пасаргаде код Персопоља (50 км североисточно од данашњег Шираса, познатог центра за производњу тепиха) на југу Ирана. Његова палата била је изграђена у облику појединачних павиљона, а сваки павиљон био је у средини једног раскошног парка, док су сви објекти били ограђени високим зидовима.

На јужном обронку једног дугачког планинског венца налази се, зарасла у планинску траву, једна мала неугледна грађевина још из Кировог доба. Шест тесаних камених плоча образују степенице које воде у узану просторију изнад чијег улаза је била некада исписана молба: „О човече, ма ко да си и било када да дођеш, а ја знам да ћеш доћи, ја сам Кир и ја сам за Персијанце задобио њихово светско царство. Немој ми завидети на овом комадићу земље која покрива моје тело."

Али узалуд! Узана камена просторија, у којој се налазио златни саркофаг са посмртним остацима великог Персијанца, празна је данас, као и место изнад улаза где се налазио поменути натпис. Понекад пролазе равнодушни пастири са својим стадима поред овог заборављеног места, као што су ишли и у стара времена кроз ову висораван, у којој још и данас лавови господаре.

Кира је наследио његов син Камбиз II (529-522. пре Христа). За његово време Персија се, после освајања Египта, простирала од Индијског океана до Нила и била је највећа држава коју је свет икада видео.

Тек за време његовог наследника Дарија I (522-486. пре Христа) у Јерусалиму почиње дефинитивна изградња храма, чији су темељи поста-

вљени још скоро пре две деценије. На молбу сатрапа трансеуфратског, који је био надлежан за Јудеју, Дарије I изричито потврђује Кирову дозволу. Службена преписка са персијским двором о овом питању може се наћи у Јездриној књизи (5, 5 до 6, 12).

Не постоји више никаква сумња у историчност ових докумената. Многобројни савремени текстови друге врсте доказују колико је Дарије I, исто као и његови претходници, подржавао свим средствима култове, и то не само у Палестини већ и у Малој Азији и Египту.

Тако на пример пише у запису египатског лекара Усахора: „И тако ми је краљ Дарије издао наређење - нека вечно живи - да идем у Египат... да бих успоставио број светих храмовних писара и повратио у живот оно што је пропало..."

Своме управнику добара Гадатију Дарије пише изразито нерасположено. Он му оштро пребацује његово понашање према свештеницима Аполоновог светилишта у Магнезији: „Чујем да не извршаваш у потпуности моје заповести. Додуше, морам признати да се стараш о мојим имањима и да си пресадио биље и пренео га преко Еуфрата у Малу Азију. Ја похваљујем твоје поступке и нека ти је велика хвала на царском двору. Али за оно што ниси поштовао моје наређење о божанствима ја ћу те казнити ако се не будеш поправио, и ти ћеш осетити мој бес који си изазвао, јер ти си свете баштоване Аполонове приморао да плаћају дажбине и наложио им да обрађују профано земљиште. Ниси поштовао убеђење мојих предака, згрешио си стога Богу који је говорио Персијанцима... "

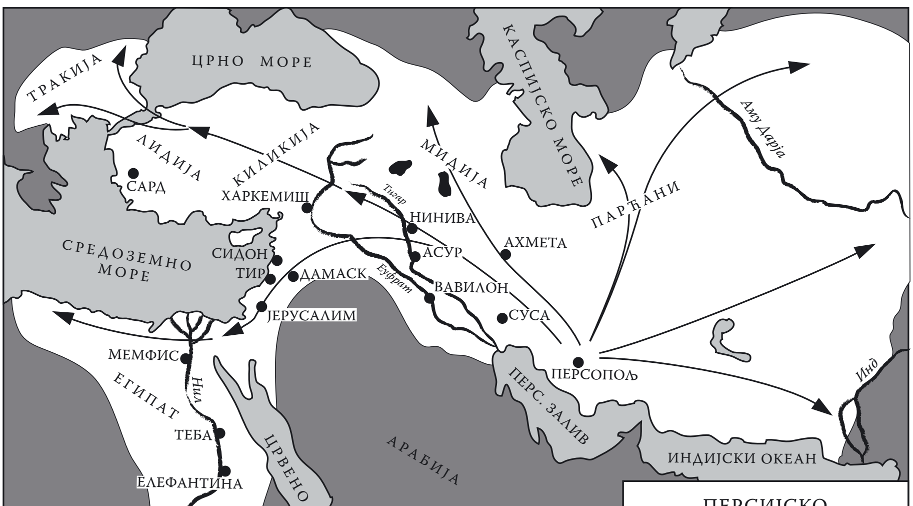

ПЕРСИЈСКО
СВЕТСКО ЦАРСТВО
око 500. год. пре Христа

Напори повратника ограничили су се дуго година искључиво на зидање храма у Јерусалиму. Са зидањем је почело у октобру - новембру 520. године пре Христа. 12. марта 515. године храм је био завршен (Захарија 1, 1: 8. месец друге године Дарија = октобар/новембар 520. - почетак грађења; Јездра 6, 15: 3. дан месеца адара - вавилонски адару - 6 година Дарија = 12. март 515. - завршетак грађења).

Градске зидине су, међутим, почели да зидају тек следећег столећа. Управо под Немијом, кога је 444. године пре Христа персијски цар Артаксеркс I (465-424.) поставио за самосталног гувернера за Јудеју, почели су са зидањем зидина што је било сазидано за неуобичајено кратко време. *И тако доврши се зид двадесетпетог дана месеца Елула за педесет и два дана.* (Немија 6, 15) Зидање завршено за 52 дана - незамисливо! Сам Немија прича: *И разгледах зидове јерусалимске како беху развањени и како му врата беху огњем попаљена.* (Немија 2, 13) Дакле, бедеми су били само поправљени. А то се морало извршити брзо, јер су суседна племена, а пре свега Самарјани, хтели да свим могућим средствима спрече поновно утврђивање Јерусалима. Јевреји су морали бити стално на опрезу: *једном руком су радили, а другом су држали оружје* (Немија 4, 11).

И у савременој држави Израелу дешава се данас то исто и земљорадницима, и радницима и пастирима.

Рупе које су на брзину затворене и поправљене, као и закрпљене пукотине на бедемима одражавају грозничави немир и временску оскудицу под којима су радови обављани. Енглески археолог Данкан (J. Garrow Duncan) ископао је делове зида на малом југоисточном брежуљку изнад извора Геон. У његовом извештају стоји:

„Камење је мало, необрађено, неједнаких величина и облика. Неко од њих је необично мало, и изгледа да су само комади одломљени од великих блокова, и да су употребљавали сваки материјал који им је дошао до руке. Велике рупе и шупљине испуњене су смешом иловаче и комадића камења... “

Из онога доба, када је Немија боравио у Јерусалиму као гувернер, сазнајемо да је нађена и света ватра за храм. Друта књига Макавејаца 1, 2 извештава о Немији: *Он је послао потомке истих оних свештеника који су сакрили ватру да је поново нађу*. Међутим, ови *нису пронашли ватру, већ густу воду*. Када су они ову густу воду на Немијину заповест *сипали на дрво и на жртву која је лежала на дрвету, планула је велика ватра да су се сви чудили* (2. Мак. 1, 21, 22). Дуго времена нико није поклањао пажњу следећој примедби: *А слуге Немијине назваше ову воду нефтар* (2. Мак. 1, 36). Тек се у недавној прошлости увидело да ово библијско место говори о једном сасвим конкретном и прецизном рудном налазишту, које је Израиљцима већ морало бити познато. У првој држави Израелу стварно су откривена налазишта земног уља, дакле нафта, док сама

реч нафта потиче из вавилонског језика. Од 1953. године отворени су са успехом извори нафте на Мртвом мору, у Негеву и у близини Аскалона.

Поновна изградња храма и старог Давидовог града по повратку из вавилонског ропства јесу очигледни докази за то да су Израиљци сада били свесни да су времена царева неповратно прошла и да ће само присна повезаност у црквеној заједници моћи да обезбеди даљи опстанак малом народу, макако се развијала политичка ситуација. Они су плански изграђивали света места као центре за оне који живе у отаџбини и за све остале Јевреје расејане по целом свету. „Првосвештеник” новога храма у Јерусалиму постао је поглавар целог Израиља. Мала теократска држава у Палестини није више узимала значајнијег учешћа у светским догађајима следећих столећа. Израиљ је окренуо леђа политици.

Уз одобрење Персијанаца „Божји закон” постао је обавезан за Израиљ и уопште за све Јевреје, како то изричито стоји наведено у Књизи Јездриној (7, 23-26).

Овај библијски навод потврђен је убедљиво другим документима из тога доба.

Године 1905. откривена су три папируса на нилском острву Елефантини, које се налази код прве катаракте Нила у близини Асуанске бране. Папируси су писани државним арамејским језиком, а потичу из 419. године пре Христа. Један од тих папируса је пасхално писмо персијског краља Дарија II са упутством како треба прослављати Пасху. Писмо је било упућено јеврејској војничкој колонији у Елефантини. Као пошиљалац потписан је Хананија, „референт за јеврејска питања на двору персијског намесника у Египту.”

Печат на бокалу из Јудеје са натписом „Јерусалим“

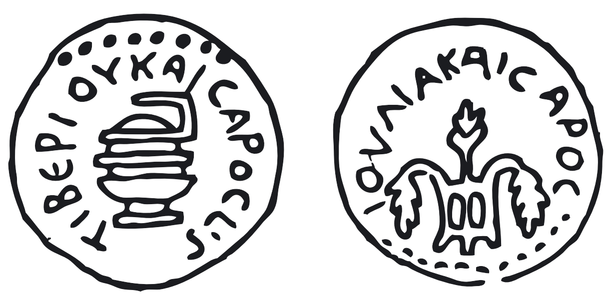

Метални новац из Јудеје са Зевсом и атинском совом (доба Персијанаца)

Персијанци су два века владали Јерусалимом. Изгледа да историја Израиља у тој етапи није била изложена никаквим потресима. О том дугом временском раздобљу нема трагова ни у Библији ни у ископинама. У сваком случају, археолози нису открили ни велике грађевине ни предмете уметничког занатства. Фрагменти једноставног посуђа доказују само то како је у то доба жввот у Јудеји био јадан и чемеран.

Међутим, у 4. веку пре Христа појавио се метални новац. Он носи горди назив „Јехуд", „Јуда". Очигледно је да су Персијанци дозволили првосвештенику да кује сребрни новац. По узору на атинску драхму, он је украшен сликом Зевса и атинске сове. То је доказ како је свуда по Оријенту продрла грчка трговина и грчки утицај - много пре Александра Великог.

5. ПОД УТИЦАЈЕМ ЈЕЛАДЕ

Александар Велики у Палестини. Морска брана присилила Тир на капитулацију. 50 метара високи опсадни торњеви. Александрија, нова метропола. Птоломеји заузимају Јудеју. 72 научника преводе Библију. Петокњижје Мојсијево на грчком. Септуагинта је настала на Фаросу. Стадион испод цркве. Првосвештеник у спортској дворани. Јеврејски спортисти изазивају саблазан.

Александар, син Филипов, цар Македоније, први монарх у Грчкој изишао је из земље Хита (Грчка) *и водио је велике ратове, и освојио многе утврђене градове и потукао је персијског и мићанског краља Дарија.* (1. Мак. 1, 1)

У 4. веку пре Христа почео је политички центар моћи да се из „Плодног полумесеца" постепено сели на запад. Увод у тај одлучујући развој чине две чувене битке у којима су Грци зауставили Персијанце у њиховим продирањима. Године 490. пре Христа они су потукли персијску војску Дарија I код Маратона. Десет година доцније они су разбили и персијску флоту код Саламине пред Атином.

Код Иса, у близини садашње северносиријске луке Александрете, Грци су 333. године пре Христа победом Александра Великог (336-323) над Даријем III (336-330), преузели водећу улогу у концерту тадашњег света.

Александров први циљ је Египат. Са главнином своје војске од 32.000 пешака и 5.000 коњаника, овај 24-годишњак креће према југу воденим путем, праћен флотом од 160 лађа. Два пута ће Александар бити заустављен на сиријско-палестинској обали.

Први пут у Тиру. Феничански град је на опрезу, тешко утврђен и заштићен високим, јаким зидинама на малом острву преко пута обале.

Александар овде изводи право чудо ратне технике. Он гради насип дуг 600 метара по мору према граду на острву. За обезбеђење послова морају се употребити покретни штитови, тзв. „корњаче". Ипак је поста-вљање насипа знатно ометано због непрестане кише стрела. У међувре-мену пионири на обали граде праве грдосије, „хелеполе". То су покретни торњеви са много спратова. На њима ће стрелци и лака артиљерија заузети места. Један покретни мост на чеоној страни ових торњева омо-гућиће напад препадом на непријатељске зидине. То су највиши опсадни торњеви који су икада примењивани у историји ратова. Имају 20 спратова, а својом висином од 50 метара њихова највишља платформа знатно се издиже и изнад највећег градског зида.

Када су ова оружјем начичкана чудовишта после седмомесечне припреме почела да се полако и незграпно котрљају ка Тиру, била је запечаћена судбина ове поморске тврђаве, која је сматрана неосвојивом.

Други пут га је зауставила Газа, стари филистејски град. Међутим, та опсада траје само два месеца, па је после тога пут ка Нилу отворен.

Опсада Газе у југозападној Палестини била је примећена од стране Јевреја. Галама наступајућих трупа, које су се улогориле доле на обали, морала је допрети и до њихових брежуљака. Међутим, Библија о томе не даје никаквих података, као ни о времену грчке светске превласти од скоро преко једног и по столећа. Библијско описивање историјских догађаја не иде даље од описивања пада царства Израиља и Јудеје и

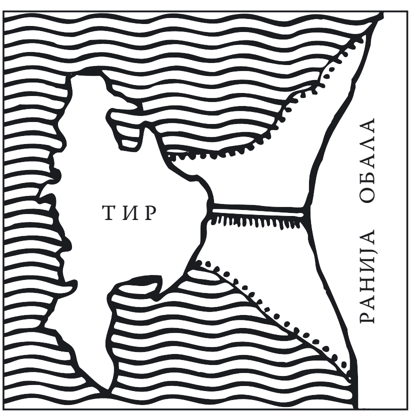

Морска брана Александра Великог према Тиру, дуга 600 м

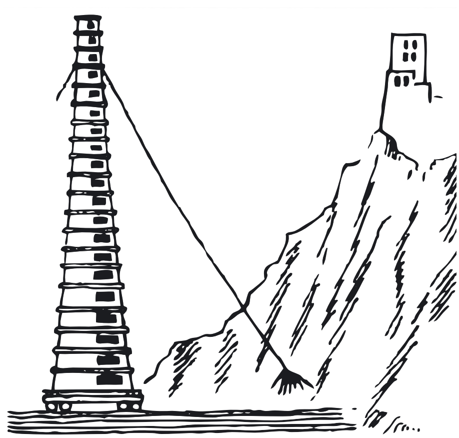

Покретни опсадни торањ Александра Великог, висок 50 м

стварања теократске државе под персијском врховном влашћу. Тек почетком макавејских борби она се опет враћа у описивање историјских појединости.

Јеврејски историчар Јосиф Флавије прича о ратном походу грчког освајача у Сирију - Палестину. После освајања тврђаве Газе, прича каже да је Александар Велики дошао у Јерусалим. Овде су га народ и првосвештеник Јадуа примили са пуно поштовања. Александар је у Храму принео жртву, а народу је дао повластице.

Сумњиво је да је Александар могао наћи времена да сврати у Јерусалим, пошто је и иначе изгубио девет месеци због освајања Тира и Газе. После освајања Газе, он је најкраћим путем журио у Египат, препустивши освајање унутрашњости земље своме војсковођи Парменију, који је овај задатак без тешкоћа и извршио. Једино је седиште наменсника провинције Самарије морало бити силом узето. За казну она је насељена једном македонском колонијом.

По свему судећи, Јерусалим и провинција Јудеја без даљег су се покорили новим властодршцима, јер до данас није пронађен ниједан савремени извор који би говорио о отпору у теократској држави.

Посета Александра Јерусалиму могла би бити само прича са истинитим језгром. Она је речити доказ о томе да је и грчки освајач толерисао начин живота у теократској држави Јудеји, па је тако верска заједница остала нетакнута.

А то се у потпуности слаже са оним што је и истраживање могло да утврди. У Јудеји из тога времена нису нађени никакви трагови грчког освајања и грчке окупације.

Само је у суседној Самарији подигнута јака јелинска тврђава око 322. године пре Христа. Археолози су ископали цео низ округлих кула. Оне се наслањају на стари казаматски бедем из онога доба када је Самарија била главни град царевине Израиљ.

У Египту, који га је примио као ослободиоца, Александар је остао целу зиму 332/331. године пре Христа. Он оснива град Александрију на крајњем врху делте Нила, замишљен да буде светска метропола нове ере. Он је брзо процветао и постао центар новог духовног живота и привукао је себи најбоље умове јелинског оријенталног света.

Приликом почетка радова Александар је издао едикт који ће за будућност бити од огромног значаја. Јеврејима, потомцима избеглица из вавилонског доба, дата су иста права као и његовим сународницима. Пошто су и наследници великога Македонца прихватили тај закон, он је допринео томе да је Александрија постала једно од важних сабирних места Јеврејства.

Тек у Делима апостолским први пут се у Библији појављује назив града који је основао Александар: *Дође у Ефес један Јеврејин по имену*

Аполос, родом из Александрије, човек речит и силан у књигама. (Дела апостолска 18, 24)

Полазећи на један од највећих освајачких похода који историја уопште познаје, Александар је још једном прошао кроз Палестину. Покорио је све земље старога Оријента и продро све до Инда, скоро до подножја хималајских масива. На повратку се разболи од грознице и умире у 33. години живота, 13. јуна 323. године пре Христа у Вавилону.

Погледајте по народима и видите и чудите се и дивите се... Јер, ево ја ћу подигнути Халдејце (Грке), *народ љут и нагао који ће ићи по земљи широм* (Пророк Авакум 1, 56), пише пророк Авакум у Јеру-салиму и пита запрепашћен свога Бога: *Зашто гледаш безаконике? Мучиш кад безбожник прождире правијега од себе.* (Авакум 1, 13)

С обзиром на чињеницу да је јединство много пре Александра на разне начине пружало своје пипке по Месопотамији и Египту, може изазвати чуђење што је Јеврејство било резервисано. Изгледа да је у теократској држави време стало и да је малу верску заједницу интересовала само „Тора", божански закон.

Још у војскама фараона Псаметиха II и халдејског цара Навуходоносора било је грчких најамника, а на обалама Сирије и Палестине одавно су постојале прве грчке луке и трговачке колоније. У 5. веку пре Христа високообразовани Јелини студирали су и путовали кроз све земље старога Оријента: Херодот и Ксенофон, Хекатеј и Ктесије.

Зар људи у теократској држави нису познавали и схватили знаке времена? Или су свесно затварали очи, бранећи се на тај начин од онога што ће да дође?

Утолико је теже морало бити њихово буђење, када су угледали Грчку, удаљену само неколико корака од храмовног светилишта, онда када нису више могли да гледају и да се помире с тим да се јеврејска омладина са задовољством одала бацању диска, спортској игри увезеној из Грчке! Спортска такмичења по грчком узору ускоро су наишла код омладине на одушевљени ехо.

За Јевреје Грчка није представљала опасност због своје надмоћности, своје оружане силе, или неморалног завођења. Опасност се налазила у слободнијем даху једног нечувено модерног света. Јелада се са Периклом, Ахилом, Софоклом, Еурипидом, са Фидијом и Полигнотом, са Платоном и Аристотелом испела на нови степеник човечјег развитка.

Не хајући за нову еру човечанског рода, мала теократска држава ишла је истрајно својим сопственим путем, чврсто се држећи наслеђених традиција из прошлости. Но и поред свега, она није могла бити поштеђена сукоба са новим идејама. Али зато још има времена све до 2. века пре Христа.

Александар је потом умро... После његове смрти држава је дошла у посед његових кнезова... и они се сви начинише краљевима. Они и њихови потомци владали су дуго времена. А између њих самих беше много ратовања (1. Мак. 1, 8-10).

Појам „борбе Дијадоха" одржао се још и у политици 20. века. У оном свом некадашњем оригиналном издању то нису никада биле славне странице војничког позива. Александрове војсковође уклониле су без скрупула целу његову породицу, полубрата Филипа Архидеја, мајку Олимпију, удовицу Роксану и посмртно рођеног сина. Размирице су се завршиле распарчавањем империје у три царства:

Македонска држава на северу Грчке.

Царство Селевкида, које се простирало од Тракије преко Мале Азије, Сирије, па све до граница Индије. Главни град ове друге и далеко највеће створене државе постала је Антиохија на доњем току Оронта, у северној Сирији. Скоро сви владари Селевкида додавали су своме имену и име овога града: Антиох.

Трећа држава била је држава Птоломеја на Нилу са главним градом Александријом. Овом државом владала је династија чији је последњи изданак била Клеопатра. Њено име је остало славно кроз векове, јер је умела да заврти мозак и тако значајним савременицима као што су били Цезар и Антоније.

Први владар ове династије био је Птоломеј I.

Птоломеј је још као генерал ушао у Јерусалим 320. године пре Христа. Присаједињење теократске државе Јудеје држави хеленских Пто-

ДРЖАВА ДИЈАДОХА
300. год. пре Христа

ломеја значило је више од обичне измене господара. То је био први корак на путу остварења онога што Библија у Књизи постања описује као веома значајно. *Бог да рашири Јафета да живи у шаторима Симовим, а Ханан да им буде слуга.* (1. Мој. 9, 27)

Према Књизи постања, три племена потичу од Ноја: Сим, Хам и Јафет, оснивачи трију раса. Од Сима су постали Семити, од Хама Хамити који живе у Африци. Потомци Јафета су према своме седишту, које Библија врло тачно наводи, Индоевропљани. Међу њима се изричито помињу „Хитити", Грци.

Два необично далековида владара, Птоломеј I и син му Птоломеј II Филаделф, развили су свој главни град Александрију у место у коме се негују јелинска култура и наука, чији углед је прешао далеко преко граница њихове државе и који је постао светла привлачна тачка и за емигранте из Јудеје. У овом лонцу за топљење они су дубоко продрли у лепоту језика Грка, који им једини омогућује да уживају у достигнућима људског ума и осећања, јер је тај језик тада био интернационални језик науке и трговаца, језик десетине хиљада Израиљаца, који су остали без домовине.

Нова генерација не зна више јеврејски, свој матерњи језик. Она више није у стању да при богослужењу прати реч Божју. Стога у египатској дијаспори сазрева одлука да се изврши превод јеврејских књига. Тако је око 250. године пре Христа „Тора" преведена на грчки језик, а то је дело од непроцењивог значаја за западни свет.

Јеврејима у Египту је превод Библије на грчки језик био толико несхватљиви успех да је ушао и у легенду. Та легенда је испричана у једној апокрифној књизи Аристеја Александријског.

Други владалац, Птоломеј Филаделф (285-246), поносио се тиме што је имао збирку најлепших књига на свету. Библиотекар му је једног дана рекао да је сакупио 995 књига, најбољу књижевност свих народа. Међутим, додао је он, најбоље књиге од свих књига, пет Мојсијевих књига још се не налазе у збирци. На то је Птоломеј II Филаделф послао своје изасланике првосвештенику, молећи га да му да препис тих књига. Истовремено га је замолио да му пошаље људе који би те књиге могли да преведу на грчки. Првосвештеник му је изишао у сусрет, па му је, поред преписа Торе, послао и 72 учена и мудра писара. У част тих људи из Јерусалима биле су приређене велике свечаности, јер су њиховим знањем и мудрошћу краљ и његови дворани били веома изненађени. После свечаности, они су се повукли на извршење изванредно тешког задатка, који им је наложен, а за који није постојао ни речник нити било какав приручник. Они су радили на острву Фаросу испред Александрије, у подножју једног од „седам светских чуда", светионика високог 180 метара, који је саградио Птоломеј II као сигнал за бродове, а могао

се видети из велике даљине. Преводиоци су радили сваки за себе у ћелији. Када су упоредили своје преводе, свих 72 превода су се буквално слагали један са другим. Тај грчки превод Библије добио је назив „Септуагинта", а то значи „седамдесет".

Оно што је дотле било проповедано само у светилишту, само на старом језику и само за један једини народ, постало је сада за трен ока приступачно људима других језика и других раса. Дотле бојажљиво чувана врата била су сада широм отворена.

Јудеја је више од сто година припадала птоломејској држави. После тога су Селевкиди из Антиохије проширили своју државу према југу, што им је била давнашња жеља. После победоносне битке над Птоломејем V на изворишту Јордана 195. године пре Христа Антиох III, назван Велики, заузео је Палестину, те је Јудеја још једном променила господара.

Засејано страно семе поступно је почело да хвата корена и у теократској држави. Разни и непрестани утицаји грчког духовног схватања, који су се у народу осећали још из времена Александрових освајачких похода, све више су почели да преовлађују.

Када је *Антиох племенити почео да влада 137. године пре Христа грчким царством* (1. Мак. 1, 11), *а Јасон ступио у свештеничку дужност, он је ускоро почео да свој народ навикава на незнабожачке обичаје.*

Испод саме куле он зида једну спортску халу, па је наредио да се у њој вежбају најјачи млади људи. Грчко схватање почело је да преовлађује преко безбожног првосвештеника Јасона, тако да свештеници жртвеника и свештеници храма занемарише свој позив, па су одлазили у амфитеатар да гледају како се баца диск и играју друге игре. (2. Мак. 4, 1, 12-14)

Та спортска хала била је уствари стадион. А зашто толика вика због једног спортског терена? Телесне вежбе у Јерусалиму, бацачи диска и спринтери у Светоме граду, то додуше звучи неуобичајено, али зашто се то не би свидело Јахвеу и зашто би један првосвештеник због тога био извикан као безбожник?

Између начина како се данас упражњава спорт и начина како се он тада упражњавао постоји мала, али битна разлика. Разлика није у самим вежбама, јер су оне и данас скоро исте као и пре 2000 година. Разлика је у одевању. Верни олимпијском узору, игре су се изводиле у потпуно нагом стању, а тело се смело „покрити" само танким слојем уља.

Голотињу тела су сви строги верници у Јудеји сматрали за изазов. Било би незамисливо да упражњавање спорта на домаку Храма, само неколико корака од Светиње над светињама, не би било схваћено као оштра конфронтација и да је стога наишло на оштар отпор. Према из-

вештајима савременика, првосвештеник Јасон дао је да се усред Јерусалима изгради стадион, на ивици храмовне узвишице у „долини" (код Ј. Флавија ова долина се назива „тиропиион", што значи „долина произвођача сира").

Међутим, тиме још није био крај нечувеном скандалу. Није потрајало дуго када су се јеврејски такмичари тешко огрешили и о Закон, јер *они престадоше да се обрезују* (1. Мак. 1, 16).

Грчко схватање лепоте тела и обрезани јеврејски такмичари изложени погледима јавности, то су биле две неспојиве ствари. Јеврејски такмичари изазвали су, додуше не међу својима у Јерусалиму, подсмех и презир, па чак и одвратност, чим би се појавили на такмичењима у иностранству. О „такмичењима у Тиру... која су се одржавала сваке пете године", говори и Библија (2. Мак. 4, 18).

У сваком случају, овде се није радило о неком јеврејском такмичарском тиму, него о једној свечаној делегацији која је имала као једини задатак да преда поклоне.

Многи су толико патили због тог исмејавања и презира да су тражили било какав излаз из ситуације. Неки преводи извештавају о хируршком захвату који је требало да поново успостави првобитно природно стање (1. Мак. 1, 15).

Телесним вежбама је у оно доба приписиван далеко већи значај него спорту у данашњем смислу. Оне су биле култске игре, посвећене туђим боговима, грчком Зевсу и Аполону. Стога је било оштро реаговање ортодоксног јудејства на ову обновљену опасност.

А нови господари земље, Селевкиди, ускоро су дали повода таквом реаговању.

6. БОРБА ЗА СЛОБОДУ ВЕРЕ

Порески чиновник пљачка Јерусалим. Зевсов култ у Храму. Устанак Макавејаца. Битка слонова код Витлејема. Американци налазе Вет-Сур. Ковани антиохијски новац у рушевинама. Снабдевач кантине из Родоса. Помпеј осваја Јерусалим. Јудеја постаје римска провинција.

Тада је он својим нечистим рукама опљачкао свете сасуде, а све оно што су други краљеви дали Храму за украс и сјај, отео је он својим нечистим рукама. (2. Мак. 5, 16)

Краљ Антиох IV (175-163. пре Христа), назван Епифан, опљачкао је и оскрнавио Храм у Јерусалиму 168. пре Христа. Пљачкање храмова је био његов омиљени занат, како о томе извештавају савременици. Грчки

писац историје Полибије каже у својој „Историји света" у 40 томова да је Антиох IV „опљачкао већину светих места".

Међутим, храмовно благо није било довољно Селевкиду. Он је осим тога послао свог врховног порезника Аполонија са оружаном силом у Јерусалим. Овај је „опљачкао град", спалио куће, порушио зидине и одвео жене, децу и стоку (1. Мак. 1, 33. 34; 2. Мак. 5, 24).

Израиљ није остао поштеђен страшних и срамних догађаја које може да доживи један народ кроз своју бурну историју. Али никада раније, ни под Асирцима и Вавилонцима, он није доживео такав удар каква је била наредба коју је Антиох Епифан издао и којом је хтео да уништи веру Израиља. *Антиох је слао и писма у Јерусалим и у све градове Јудеје у којима је наређивао да они имају да прихвате незнабожачку службу Божју.* (1. Мак. 1, 46)

У Јахвеовом Храму уведен је култ Зевса олимпијског. Под претњом смртне казне забрањено је вршење свих јеврејских култских радњи, приношење жртава, празновање сабата, обрезање. Свети списи били су уништени. То је био први темељно спровођени верски прогон у историји!

Али Израиљ је целом свету показао својим примером како један народ који не жели да се сам преда може и мора да реагује на овакво насиље над савешћу.

Додуше, и у то доба је било људи који су ишли путем мањег отпора. Али многи су *радије пристајали да буду убијени него да се упрљају* (1. Мак. 1, 66). И тек је несаломљиво ревновање за веру једног старог човека запалило у земљи бакљу устанка. У једном малом месту 30 километара од Јерусалима, званом Модин, на западној ивици јудејских брда, које је данас познато као месташце ел-Медих, живео је „свештеник Мататија" са својих пет синова. Када су Антиохови главни људи дошли и у Модин да би приморали становнике „да отпадну од Божјег Закона, да принесу жртву и да каде", тај се Мататија енергично успротивио да изврши заповест, те када је видео да један његов земљак приноси жртве, *распали се у њему ревност према Закону. Он приђе, уби Јеврејина пред олтаром и Антиоховог човека, и преврну олтар* (1. Мак. 2, 1-25). Тако је дао подстрек за борбу на живот и смрт, и за слободу вере - а то је био почетак „Макавејских ратова".

Мататија успе да побегне са својим синовима. Сакривени у брдима и пећинама, они сакупе око себе групу једноверних, са којима поведоше огорчени герилски рат против великаша. После смрти старог свештеника, вођа устанка постаде његов син Јуда, који доби надимак „Макавејац" (чекић).

Устаници изборише своје прве успехе у брдима Јудеје, а они су заиста чудесни. Мала, неискусна и слабо наоружана група, савладава обучене, бројно надмоћне окупационе снаге. Они заузимају Вет-Орон, Емаус и

Вет-Сур. Селевкиди се повлаче, док им не стиже појачање из Антиохије. Јуда Макавејац ослобађа 164. године пре Христа Јерусалим и успоставља стари поредак у Храму. Поново се подиже олтар, те се почеше приносити жртве Јахвеу, као што су се одвајкада приносиле (1. Мак. 4, 43).

На ратном походу, који се све више шири далеко изван граница провинције Јудеје, Јуда Макавејац долази у Галилеју, у земљу источно од Јордана, где живе Израиљци, верни култској заједници. На путу за Идумеју, на југу Јудеје бива опседнут, па је том приликом разорен стари Хеврон. Непромењена ратна срећа Јуде Макавејца приморава краља Антиоха V Еупатора (163-162. пре Христа), сина Епифановог, да интервенише појачаним снагама. У одлучујућој бици, која се одиграла десет километара југозападно од Витлејема код Вет-Захарије (данас Бет Искарје), Селевкиди су увели у борбу своје ратне слонове, штићени са бока коњицом. Пошто нису били дорасли овој великој надмоћности, Макавејци су побеђени. Унутрашње размирице приморале су победиоце да склопе мир који је садржавао неслућено повољне услове за побеђене. Наредба Антиоха IV Епифана из године 167. пре Христа изгубила је своју важност, било је дозвољено слободно исповедање вере и слободно вршење богослужења, а култска заједница у Јерусалиму опет је била призната (1. Мак. 6, 30. 58).

Циљеви јеврејског устанка били су остварени.

Но није се завршило на томе, јер су Макавејци, поред верске слободе, ишли на то да добију и политичку слободу. Тако су браћа Јуде Макавејца, Јонатан и Симон, поново распалили борбу, која се под вођством Симона, 142. године пре Христа, завршила тиме да је Сирија дала и политичке слободе (1. Мак. 15, 1).

Тврђава, која је стајала у центру борби и која је неколико пута мењала господара, зове се Вет-Зур (и Вет-Сур). Резултати ископавања одговарају развоју историјских догађаја како су они описани у 1. Књизи о Макавејцима. Данас се тврђава око које су се водиле борбе зове „Кирбет ет-Тубека". Она господари старим путем из Јерусалима за Хеврон, на граници између Јудеје и Идумеје, која је на југу. Овде су 1931. године амерички археолози Олбрајт и Селерс (O. P. Sellers) пронашли велику количину кованог новца. Од укупно три стотине нађених комада, сто двадесет шест комада имају утиснуто име Антиоха Епифана и Антиоха Еупатора.

На брду се још налазе темељи једне јаке тврђаве, на којој се могу јасно разликовати три грађевинска периода. Од најдоњег и најстаријег дела сачувани су само фрагменти, и они потичу из персијског доба. Онај део који се налази изнад њега има оријентални карактер, и он је дело Јуде Макавејца из првога времена победоносног устанка. *Он је учврстио и Вет Зур, да би народ имао и тврђаву.* (1. Мак. 4, 61)

После битке слонова код Вет Захарије, Антиох V Еупатор је заузео

граничну тврђаву. *Тада краљ заузе Вет Зур и смести у њу ратнике да би чували ову тврђаву* (1. Мак. 6, 50).

И трупе Селевкидове оставиле су овде својих трагова. То су остаци њихових кантина, како су установили археолози у ископинама зидова које је подигао Јуда Макавејац. У следовање ових војника спадало је вино, племенити сок винове лозе са брегова Грчке. Олбрајт и Селерс успели су да открију и ко су били снабдевачи вином, што се могло прочитати на ручицама крчага, којих је било у масовним количинама. Један трговац са Родоса мора да је био главни војни снабдевач.

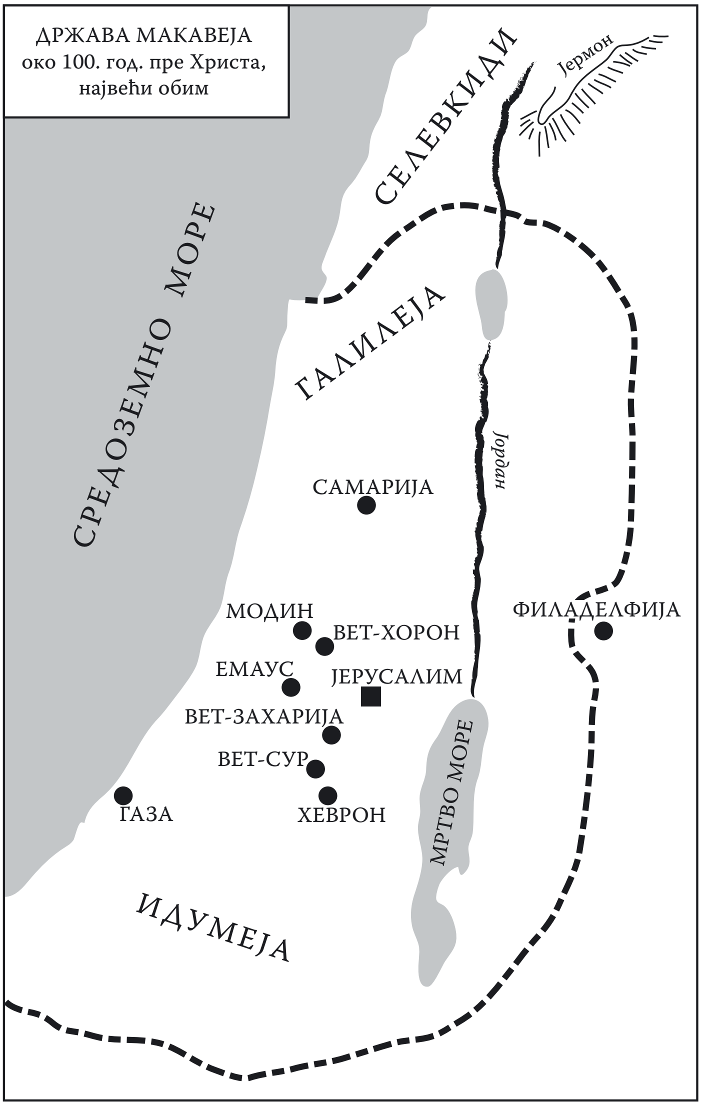

То је било 162. године пре Христа. Годину дана доцније Селевкиди поново утврђују Вет-Зур. На разореним зидинама макавејским настала је нова цитадела са карактеристичним јелинским начином грађења. Њен командант Вахид *поче да утврђује градове у земљи... па је тако утврдио и Вет Зур... поставивши у њега ратнике, пошто их је снабдео храном* (1. Мак. 9, 50. 52).

Библијско предање завршава се убиством Симона, брата Јуде Макавејца. Духовно и политичко вођство у Јудеји прешло је на Симоновог сина Јована који је постао и првосвештеник. Он се назвао Јован Хиркан. На новцу, који је он исковао и који се нашао у земљи, стоји утиснуто „Првосвештеник Јован и Јудејска заједница", „Првосвештеник Јован, поглавар Јудејске заједнице".

Захваљујући брижљивим описима Јосифа Флавија, историографија је добила тачне податке о овом Макавејцу и његовим наследницима (Јосиф их по њиховом претку оцу Мататијином назива „Хасмонејцима"). Непрекидним ратовањима, они су стално и плански ширили границе Јудеје. Под Александром Janусом (104/3-77. пре Христа) они су своју територију проширили отприлике на величину територије обеју некадашњих царевина, Израиља и Јудеје.

Селевкиди су били, некад за краће некад за дуже време, противник који се морао озбиљно узети у обзир. Њима је недостајала снага да се супротставе Макавејцима и то откада је Рим проширио своју власт преко Грчке и у Малу Азију, а после пораза Ханибала (202. пре Христа у битки код Заме), те постао неограничени господар западног Средоземља.

Кроз државу Селевкида римски генерал Помпеј продире у Палестину. После опсаде од три месеца, римске легије улазе 63. године пре Христа у Јерусалим. Јудеја постаје римска провинција. Тако је политичка независност Израиља овим догађајем доживела свој жалосни крај.

ИЗ НОВОГ ЗАВЕТА

I
Господ Исус Христос из Назарета

1. ПАЛЕСТИНА НА СРЕДОЗЕМНОМ МОРУ

Јудеја и Imperium Romanum. Грчки ӣрадови у земљи јорданској. Нови завеӣ. Исӣоријски намесник. Пoӣис сӣановнишӣва сваких 14 ӣодина.

А када се наврши време, ӣосла Боӣ Сина својеӣа. (Гал. 4, 4)

У широком венцу земаља на mare nostrum (тако су Римљани називали Средоземно море), од северне Африке и Шпаније па све до обале Мале Азије, владао је нови господар света, Рим. После пропасти великих семитских царстава „Плодног полумесеца“, уведена је и Палестина у судбину новога света. Римске опсадне трупе обезбедиле су Риму потребно поштовање у земљи којом владају и коју експлоатишу људи које такође именује Рим.

Римској империји је Јелада давала све више и више свој печат, римска култура била је управо грчка култура, а грчки језик светски језик који је повезивао ове покорене земље истока.

Онај ко би почетком хришћанске ере путовао Палестином, могао је помислити да се налази у Грчкој. У источно-јорданској земљи налазили су се чисто грчки градови.

Десет градова из јеванђеља (Декаполис) (Мат. 4, 25; Марко 5, 20; 7, 31) личили су на свој узор Атину, имали су храм посвећен Зевсу и Артемиди, своје позориште, форум, стадион, гимназију и купатила. По стилу грађења и по начину живота својих грађана, грчки карактер је имала и Кесарија, главни град Пилатов, јужно од Кармела на Средоземном мору, затим Сефорија која се налазила неколико километара северно од Назарета, па Тиверија на Генисаретском језеру, затим Кесарија Филипова и Јерихон, подигнуга у подножју Јермона. Свој архитектонски јеврејски карактер сачувала су само многобројна мала места и градићи у Галилеји и у Јудеји. У овим оригиналним јеврејским општинама жи-

вео је и делао Исус Христос, а јеванђеља нигде не говоре о томе да је он икада боравио у било којем грчком граду, већ једино у њиховој околини (Марко 1, 31).

У Христово доба грчки начин одевања, грчки начин живота и схватања, већ су се давно били одомаћили и у чисто јеврејским општинама. Тако су становници Галилеје и Јудеје носили одећу која се виђала у Атини, Риму и Александрији. Одело се састојало од тунике и огртача, сандала или ципела, шешира или капе као покривача за главу. У намештај је спадао кревет, док је грчки обичај да се једе у лежећем положају био свуда распрострањен.

Стари завет обухвата период од скоро 1200 година, ако рачунамо од времена изласка из Египта, а ако рачунамо од времена патријараха, онда је то скоро два миленијума. Нови завет, међутим, обухвата период од мање од сто година. Од почетка деловања Господа Христа па до краја историје апостола, временски часовник мери једва нешто више од 30 година. Стари завет највећим својим делом приказује променљиву историју народа израиљског, у Новом завету ради се о животу и списима само једног малог броја људи, он се бави Христовом науком, његовим ученицима и апостолима.

Археологија није у стању да из Новог завета пружи доказе великог обима, јер живот Исусов не садржи ништа од онога што на овој земљи оставља материјалне трагове, дакле никакве краљевске палате нити храмове, још мање освајачке ратове, попаљене земље и градове.

Христов живот и рад био је мирољубиве природе, он је проповедао реч Божју. Истраживачи су сматрали својом дужношћу да реконструишу његову околину, да пронађу градове и места где је он живео, делао и умро. Истраживачима је остао сачуван један јединствени путоказ. Ниједан рукопис каквог класичног аутора није ни у приближном броју примерака предан потомству као списи Новог завета. Број тих списа иде и до хиљаде, а најстарије и најугледније између њих раздваја од Христовог доба само мали број деценија. Тако, фрагмент Јовановог јеванђеља, чувени папирус Бодмер II, потиче из доба римског цара Трајана, који је владао од 98-117. године после Христа. Овај драгоцени фрагмент, писан на грчком језику, до сада најстарији фрагмент Новога завета, откривен је захваљујући једном срећном случају, године 1935. у Египту.

У то време изиђе заповест од ћесара Августа да се попише сав свет. Ово је био први попис за владања Киринова Сиријом. Тада дође и Јосиф из Галилеје, из града Назарета у Јудеји у град Давидов који се зваше Витлејем, јер он беше из дома и племена Давидова. Да се попише с Маријом, испрошеном за њега женом. (Лука 2, 1-5)

Пописивање народа није изум савремене статистике. Од памтивека оно је служило, и у античком свету као и данас, за два веома прозаична

циља. Прво, оно је давало податке за регрутацију, а друго, податке за опорезивање. У покореним земљама, Риму је било у првом реду стало да има податке о пореским главама. Да није било тих пореза, Рим не би могао да само из своје сопствене земље омогући изградњу луксузних грађевина, нити би могао водити раскошан живот, или издржавати скупи управни апарат. Великодушно су римски цареви могли да народу бесплатно пружају „panem et circenses“, хлеба и циркуских игара. Пшеницу за бесплатни хлеб испоручивао је Египат, док су огромне арене за игре градили робови од новца добијеног од пореза.

„Цензус“, како се попис званично називао, вршио се у Римској империји сваке четрнаесте године, и то како за римске грађане тако исто и за Шпанију и Галију, за Египат, за Сирију и Палестину.

„Кирин, управник Сирије“, то је из римских докумената познати сенатор П. Сулпиције Квиринеј. Цар Август је ценио изванредне способности овог скоројевића и као војника и као административног чиновника, који се родио у скромној кући код Тускулума у брдима Албане, најомиљенијем месту боравка отмених римских породица.

Квириније је 6. године после Христа дошао као легат у Сирију. Са њиме је Рим послао Копонија као првог прокуратора (намесника) за Јудеју. Они су између 6. и 7. године извршили попис народа, само то није онај исти попис који спомиње еванђелист Лука, јер је у то доба Исус имао већ неколико година. А према библијским исказима, попис становништва који је наредио цар Август обављен је око године Христовог рођења.

Да ли се лекар Лука могао толико преварити?

Дуго времена изгледало је тако. Тек када је код Антиохије пронађен фрагмент једног римског записа, дошло се до изненађујућег закључка да је Квириније пре тога још једном био у Сирији, и то у доба проконзула Сатурнија, а по налогу цара Августа.

Тада му је стављен у дужност један чисто војнички задатак. Он је руководио борбама против Хомонађана, једног племена у брдима Тауруса у Малој Азији. Свој званични главни стан Квиринеје је поставио у Сирији између 10. и 7. године пре Христа.

2. ВИТЛЕЈЕМСКА ЗВЕЗДА

Једна Оригенова претпоставка. Халејева комета изнад Кине. Кеплерова посматрања у Прагу. Проналазак астрономских таблица у Сипару. Астрономски извештај из Вавилона. Прорачуни савремених астронома. Децембарски мраз у Витлејему.

А када се роди Исус у Витлејему јудејском, за време цара Ирода, а то дођу мудраци од истока у Јерусалим и кажу, где је цар јудејски што се родио? Јер смо видели његову звезду на истоку и дошли смо да му се поклонимо. (Мат. 2, 1-2)

Интернационалне експедиције астронома су већ одавно нешто сасвим уобичајено за савременог човека. Научници из свих крајева света хитају са специјалним инструментима и мерним апаратима у сваки кутак ове Земље ако треба да се посматра тотално помрачење сунца или неки други астрономски догађај од значаја, а који се може само са тога кутка уочити. Да ли је могуће да је и пут мудраца са истока у Палестину био предузет због нечег сличног горе поменутог?

Столећима је казивање јеванђелисте Матеја о месијанској звезди заокупљавало фантазију људи. Лаици и стручњаци су много расправљали о тој звезди и те расправе су садржане у обимној литератури. Све што се креће небом, све оно што је плод саме фантазије, све је то проглашено за „витлејемску звезду".

Из библијског текста је сасвим очигледно да се овде радило о небеској појави једне сасвим посебне врсте. А за објашњење небеских појава надлежни су астрономи, те од њих очекујемо објашњење које је у складу са савременим сазнањима.

Ако мислимо на један изненадни светли блесак на небеском своду, онда долазе у обзир само две могућности, не узимајући у обзир и звезде падалице: дакле, или комета или једна нова звезда, изражена стручним језиком „nova".

Такве претпоставке чуле су се још од раније. Тако је црквени писац Ориген, који је живео око 200. године у Александрији, писао: „Ја сам мишљења да је звезда која се показала мудрацима са истока била једна нова звезда, која нема ништа заједничког са оним звездама које нам се показују на небеском своду или у нижим ваздушним регионима. Претпоставља се да је она од оне врсте ваздушних ватри које се појављују с времена на време, па их Грци називају час кометама, час ватреним небеским пругама, час сазвежђем, час звезда репатица, час неким другим именом, дакле све називи који се односе на изглед саме појаве."

Светле комете, са репом често преко половине небеског свода, увек су дубоко узбуђивале духове, јер су сматране за предсказиваче нарочитих догађаја. И зар је онда чудно ако овај највеличанственији од свих призора на небеском своду буде доведен у везу са звездом мудраца са истока! Уметници су узели овај лепи мотив, када су приказивали јаслице, рођење Христово, те свуда на таквим сликама видимо изнад вертепа у Витлејему једну светлу комету.

Ископине и пронађени списи дали су нам запрепашћујуће тачан материјал о астрономским догађајима протеклих миленијума. Тако се пред нама налазе цртежи и посматрања Грка, Римљана, Вавилонаца, Египћана и Кинеза.

После убиства Цезаровог, одмах после мартовских ида године 44. пре Христа, појавила се једна светла комета. Године 17. пре преласка из ере појавила се опет једна веома светла звезда репатица која се у медитеранским земљама могла посматрати целу ноћ. Следећа светла комета појавиће се тек 66. година после Христа непосредно пред Нероново самоубиство.

Осим тога, из тога доба има и један веома прецизно нацртан извештај кинеских астронома. У енциклопедији Вен-хиен-тунг-као кинеског научника Ма-Туанлина стоји о томе следеће:

„У првој години цара Ивен-ијен, у 7. месецу, дана син-уј (25. август) била је примећена једна комета у небеском региону Тунг-тсинг (поред Ми близанаца). Она је прошла поред Оу-Чуи-Хеу (близанаца), изишавши од Хо-Су (Кастор и Полукс) и узела је правац на север, а потом прешла у групу Хиен-Јуен (лавова глава), затим у кућу Таи (лављи реп)... 56. дана нестала је са плавим змајем (скорпион). Тако је та комета била видљива 63 дана."

Овај веома исцрпни старокинески извештај садржи први опис чувене Халејеве комете, те велике звезде репатице, која се појављује у близини Сунца сваких 76 година. Последњи пут она се појавила у годинама 1909-1911. Земља ће овај јединствени призор доживети опет 1986, јер се та звезда на своме путу по огромној елипсастој путањи држи строго свога времена. Међутим, она се не да увек и са сваког места видети подједнако јасно. Такл је 12. године пре Христа у Кини била небески догађај који се могао тачно посматрати у свим својим појединостима. Али из предела Средоземног мора, из Месопотамије и из Египта, нема никаквих извештаја из тога времена о једном небеском телу које је тако упадљиво светло и упечатљиво.

То се исто односи и на „нове звезде". Ове „nove" су звездане формације у васиони које се у моменту атомске експлозије огромних размера изненада распрскавају. Њихово светлуцање, које засењује сјај свих других звезда, тако је упадљиво и тако необично, да се о таквим појавама увек

извештава. Крајем старе и почетком хришћанске ере само се два пута извештавало о појави нове звезде, и то 134. године пре и 173. године после Христовог рођења. Ниједан од многобројних извора или предање не спомињу неку светлу комету или какву звезду у области Средоземног мора, око нулте године.

Непосредно пред Божић у ноћи 17. децембра 1603. године царски математичар и дворски астроном Јован Кеплер седи високо изнад Влтаве на Храдчанима у Прагу и својим скромним дурбином посматра приближавање двеју планета. Појаву када се два небеска тела налазе на истом дужинском степену научници називају „конјункција". Понекад се две планете толико приближе једна другој да изгледају као једна већа светла звезда. Те ноћи имали су Јупитер и Сатурн састанак у васиони у сазвежђу риба. Када је Кеплер вршио поновни прорачун цртежа, паде му одједном на ум извештај рабина Абарбанела. Тај извештај говори о утицају који су јеврејски астрономи приписивали истоветној констелацији (међусобни положај звезда). Месија би се појавио при конјункцији Сатурна и Јупитера у сазвежђу риба.

Да ли је конјункција у доба Христовог рођења била она иста коју је приметио Кеплер 1603?

Кеплер је неколико пута проверио обрачун. Он је био и научник и псеудонаучник, астроном и астролог, присталица оне науке коју је још Кодекс Јустинијанов изједначио са справљачима отрова. Резултат је био трострука конјункција у току једне године. Астрономски прорачун показао је да се ради о години 7. пре Христа, а према астролошким таблицама, то је морало бити 6. године пре Христа. Кеплер се одлучио за годину 6. пре Христа, те је на тај начин зачеће Маријино ставио у 7. годину пре хришћанског рачунања времена.

Своје запрепашћујуће откриће објавио је у читавом низу књига. Међутим, овај светли дух и оснивач планетних закона, који по њему добише и своје име, на крају се почео интензивно бавити мистиком. Услед тога је Кеплерова претпоставка дуго времена била одбацивана и пала је скоро у заборав. Тек у 19. веку су се астрономи ње сетили, али је при томе још увек недостајао јасан научни доказ.

Међутим, наука нашег столећа дала је и тај доказ.

Коначно је 1925. године немачки научник П. Шнабел (P. Schnabel) дешифровао нововавилонско клинасто писмо и цртеже једног чувеног античког стручног института астролошке школе из Сипара у Вавилонији. Између бескрајних назива података, он наилази на једну забелешку о положају планета у сазвежђу риба. Ту су Јупитер и Сатурн брижљиво уцртавани током пет месеци. А то је, прерачунато на наше време, 7. година пре Христовог рођења!

Археолози и историчари приморани су да из споменика и докумената, из појединих налаза, из фрагмената каквог документа реконстру-

онјукција Меркур-Јупитер-Сатурн,
ецембра 1603, према Кеплеру

ишу слику једног времена. Али лакше је савременим астрономима. Астроном може да временски часовник окреће по својој вољи и да га подеси у планетаријуму звезданог неба онако како је био подешен пре хиљадама година и то на сваку жељену годину, на сваки месец, па чак тачно у дан. Тако исто прецизно могу се унатраг израчунати и положаји звезда.

Године 7. пре нашег рачунања времена заиста су се срели Јупитер и Сатурн у сазвежђу риба, и то три пута, како је то и Кеплер утврдио. Осим тога, математички прорачуни су показали да се ова трострука конјункција планета посебно добро дала приметити у пределу Средоземног мора.

Возни ред овог састанка планета има следећи изглед у трезвеним подацима модерних астрономских прерачунавања:

Крајем месеца фебруара 7. године пре Христа наступила је констелација. Јупитер је изишао из сазвежђа водолије и ушао у сазвежђе рибе, према Сатурну. Пошто је у то доба и Сунце било такође у знаку рибе, то је његова светлост покрила сазвежђе. Тек 12. априла су обе планете ушле хелиакично у знак рибе уз дужинску диференцију од 8 степени. Хелиакичном или раном појавом (излазак) астроном назива прву уочљиву појаву једне звезде или сазвежђа у јутарњем праскозорју.

29. маја настао је први сужени положај, који се на јутарњем небу могао посматрати добра два сата, и то при разлици 0 степени дужинске и 0,98 степени ширинске разлике, а у 21. степену сазвежђа рибе.

Друга конјункција била је 3. октобра у 18. степену сазвежђа за рибе.

4. децембра био је трећи и последњи пут сужени положај планета Јупитера и Сатурна. Овога пута на 16. степену сазвежђа риба. Крајем јануара године 6. пре Христа прешла је планета Јупитер из сазвежђа риба у сазвежђе овна.

Видели смо његову звезду на истоку... (Мат. 2, 2), гласи Караџићев превод изјаве мудраца. То је, међутим, грешка у преводу, јер речи „на истоку“ гласе у оригиналу „en ti anatoli“. У грчком језику је то облик

сингулара. На другим местима се појам исток изражава речју „анатоле“, дакле у множини. Облику једнине „анатоли“ припада један сасвим други астрономски значај, јер се под тим изразом подразумева рана појава звезде, дакле тзв. хелиакични излазак (појава). То преводилац није могао знати.

Ако сада „en ti anatoli“ преведемо правилно, онда Мат. 2, 2 гласи:

„Ми смо у зрацима јутарњег праскозорја видели појаву његове звезде.“ А то би тачно одговарало астрономским чињеницама.

Али чему је била потребна та античка експедиција научника у Палестину, када се, како је доказано, тај догађај могао видети и из Вавилона?

Посматрачи неба на истоку као астролози приписују свакој звезди посебан значај. Према халдејском схватању, риба је знак запада, дакле земље на Средоземном мору. Према јеврејској традицији, риба је знак Израиља, знак Месије. Сазвежђе риба налази се на крају једног старог и на почетку једног новог Сунчевог круга. И шта је било природније него у риби видети знак завршетка једне старе и почетка једне нове временске ере.

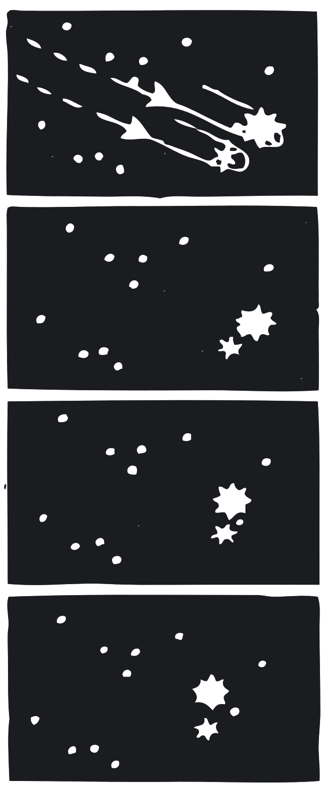

Трећа конјукција Јупитера и Сатурна на дан 4. децембра 7. године пре Христа у сазвежђу рибе

Код свих народа, и у свим временима, Јупитер је важио као царска звезда и звезда која доноси срећу. Према старојеврејском предању, Сатурн је заштитник Израиља. Тацит га сматра Богом Јудејаца. Вавилонска астрологија ценила је прстенасту планету, као посебну звезду суседних народа, Сирије и Палестине.

Од времена Навуходоносора у Вавилону је живело много хиљада Јевреја. Неки од њих су могли студирати на Астролошкој школи у Сипару. Једно такво сјајно сретање Јупитера са израиљским заштитником Сатурном у сазвежђу „западне земље", Месије, морало је да дубоко узбуди јеврејске астрологе, јер према астролошкој симболици то је упућивало на појаву једног моћног краља у западној земљи, у земљи њихових отаца. Тако нешто доживети лично, видети својим сопственим очима, могао је бити разлог што су се астрономи одлучили на путовање.

Према томе, догађај се могао овако одиграти: 29. маја 7. године пре Христа посматрали су они прво сужавање положаја обе планете са крова Астролошке школе у Сипару. У то доба у Месопотамији влада већ неподношљива врућина, а лето није време за тешка и дугачка путовања. Осим тога, они су знали да ће се конјункција поновити 3. октобра. Исто онако као што су умели да израчунају будуће помрачење Сунца и Месеца, могли су унапред тачно израчунати и ову конјункцију. Пошто је 3. октобар био баш јеврејски празник Очишћења, они су могли да ту околност схвате као неки предзнак и да управо због тога крену на пут.

Темпо путовања караванским путевима био је спор, чак и ако су путовали на камилама, најбржим транспортним средством. Ако рачунамо да је пут трајао око месец и по дана, то су мудраци могли стићи у Јерусалим крајем новембра.

Где је цар јудејски што се родио? Јер смо видели његову звезду на истоку и дошли смо да му се поклонимо. Кад то чује цар Ирод, уплаши се и сав Јерусалим с њим. (Мат. 2, 2-3) За астрономе са истока то је морало бити прво и најлогичније питање, које је, иначе, у Јерусалиму могло да изазове само страх, јер у Светом граду није било астрономских школа.

Ирода, омрзнутог тиранина, обузео је страх. Наговештај појаве једног новорођеног цара учинио је да се он почео прибојавати за своју власт. Народ је, међутим, пре био обузет радосним страхом, како се то види из других историјских извора. Отприлике годину дана после описане конјункције планета, у народу је живела снажна месијанска идеја. Јеврејски историчар Јосиф Флавије извештава да је у то доба кроз народ ишао глас да је Бог одлучио да учини крај римској владавини, а да је божански знак наговестио долазак једног јеврејског владара. Ирод, кога су поставили Римљани, није био Јеврејин већ Идумејац.

Ирод није оклевао. *И сабравши све главаре свештеничке и књижевнике народне, питаше их: где ће се родити Христос.* Ови су читали старе књиге свога народа и нашли су наговештај о томе код пророка Михеја који је седамстотина година раније живео у царевини Јудеји. *Ти Витлејеме Ефрато, ако и јеси најмањи међу тисућама Јудиним, из тебе ће ми изићи онај који ће бити господар у Израиљу.* (Михеј 5, 2)

На то је Ирод позвао мудраце и *йосла их у Виџлејем...* (Мат. 2, 4. 8) Пошто су се 4. децембра Јупитер и Сатурн по трећи пут састали у сазвежђу риба, они се *обрадоваше веома великом радости* и кренуше у Витлејем, *а то и звезда коју су видели на истоку иђаше пред њима* (Мат. 2, 10. 9).

На путу за Хеврон, 7 километара удаљеном од Јерусалима, постоји село „Вет-Лам", стари Витлејем у Јудеји. Прастари висиноки пут, којим је још Аврам прошао, води са севера скоро тачно на југ. Приликом своје треће конјункције планете Јупитер и Сатурн су изгледале као да су се стопиле у једну велику светлећу звезду. У вечерњем сутону могле су се приметити с југа, тако да су мудраци са истока на своме путу из Јерусалима у Витлејем стално имали пред очима ову бљештаву звезду. Звезда је заиста ишла „пред њима" онако како описује јеванђеље.

Сваке године милиони у свету слушају историју о мудрацима са истока. „Витлејемска звезда", неодвојиви симбол Божића, и иначе прати људе кроз свет. У лексиконима, на надгробним споменицима, она има своје место пред датумом рођења.

Библијско предање садржи јасно упутство: *А када се роди Исус у Витлејему јудејскоме за време цара Ирода.* (Мат. 2, 1) Ко је био Ирод, када је живео и владао, потврђено је многим савременим изворима. Ирод је 40 година пре Христа био од стране Рима наименован за краља Јудеје.

25. децембар као дан Божића први пут се у документима помиње 354. године. Под римским царем Јустинијаном (527-565) Божић је признат као званични празник. При избору овога дана битну улогу је играо један староримски празник. У старом Риму је 25. децембар био „dies natalis invicti", „рођендан непобедивог", дан зимске солистиције, а истовремено у Риму последњи дан „сатурналија", које су се већ одавно биле изметнуле у једнонедељни необуздани карневал, па је то било време када су хришћани били сигурни да тих дана неће бити прогоњени.

Поред историчара и астронома, вероватно су и метеоролози имали реч приликом фиксирања Христовог дана рођења. Према Лукином јеванђељу, *бијаху пастири у ономе крају који чуваху ноћну стражу код стада својега* (Лука 2, 8).

Метеоролози су у Хеврону вршили тачна мерења температуре. Ово место на југу јудејских брда има исту климу као и оближњи Витлејем.

Температурна кривуља указује да током три месеца има мраза: у децембру минус 2,8, у јануару минус 1,6, у фебруару минус 0,1 степен Целзијуса. Прва два месеца имају истовремено и највише падавина: 147 милиметара у децембру, 187 милиметара у јануару. На основу постојећих резултата, клима се последњих 2000 година није битно мењала, те следствено томе, за основу се могу узети савремена метеоролошка посматрања.

У време Божића у Витлејему има мраза, па се при минус температури ни у Обећаној земљи стока није налазила на пашњацима. Ова констатација поткрепљена је и једном забелешком из Талмуда, према којој се у поменутој покрајини стада истерују на пашу у месецу марту, а почетком новембра се враћају са паше. Стока остаје скоро осам месеци под ведрим небом.

У доба нашег Божића и у Палестини остаје стока у шталама, а са њом и пастири.

Предање у Лукином јеванђељу, према томе, упућује нас на то да се Христово рођење догодило пре почетка зимског периода.

3. БЕКСТВО У ЕГИПАТ

Матарија код Каира. Чувена башта лековитог биља. Поклоничко место код библијског Она. Башта балзама краљице Клеопатре.

А пошто они отидоше, а то анђео Господњи јави се Јосифу у сну и каза му: устани, узми дете и матер његову па бежи у Мисир и буди онамо док ти не кажем, јер ће Ирод тражити дете да га погуби. И онуставши узе дете и матер његову ноћу и отиде у Мисир. И би тамо до смрти Иродове. (Мат. 2, 13-15)

Онај ко бежи у иностранство по могућности иде тамо где има својих земљака. А ко, поред тога, води собом и одојче тај ће се одлучити да се настани у првом месту одмах после преласка границе.

На путу из Палестине у Египат, 10 km северно од Каира, лежи мало тихо место Матарија, на десној обали Нила. Према томе, није било потребно прелазити широку реку. Из великих поља шећерне трске штрчи купола цркве „Sanctae Familiae in Aegypto Exuli“ (Црква свете породице). Старе легенде које круже о башти у непосредној близини цркве дале су француским језуитима повод да подигну ову црквицу.

И данас, као и некада, улазе поклоници из целог света кроз шкрипутава врата у башту, застају пред снажним остарелим стаблом једне сикоморе (смокве), названим „дрво свете Дјеве“.

У његовом шупљем стаблу, тако извештава једна побожна прича, скрила се Марија са дететом Исусом приликом бекства испред гонитеља. Један паук изаткао је изнад бегунаца тако густу мрежу да их потера није могла пронаћи.

О стварној старости овог поштованог дрвета било је много расправа. Најстарија сведочења очевидаца о њему досежу свега неколико столећа унатраг. Међутим, има једна друга вест о овом месту старом скоро две хиљаде година.

Башта код Матарије била је у средњем веку позната као башта лековитог биља, јер је у њој гајено биље каквог иначе у Египту није било. „Танка дрвца нису већа од појаса на јахаћим чакширама и личе на дрво дивље лозе", обавештава Енглез Џон Мондевил (John Maundeville), који је ову башту видео 1322. године. Оно што је описао било је балсамово дрво. Како су ова скупоцена биља доспела у Египат описао је познати историчар Јосиф Флавије.

После убиства Цезара у Александрију је дошао Антоније. Клеопатра, амбициозна египатска краљица, саживела се с њим.

У себи је гајила наду да обнови славу својих предака, да поново освоји Палестину. Она је чешће пута посећивала Јудеју и Јерусалим, па је чак покушала да краља Ирода, кога је поставио Рим, ухвати у замку и привуче на своју страну. Иако Ирод није био женомрзац, ипак је био довољно мудар и трезвен а да не би знао да ће таквом авантуром навући на себе непријатељство моћног Антонија. Међутим, скоро је изгубио главу због тог одбијања. Повређена у својој женској сујети, Клеопатра је почела да код Антонија сплеткари против Ирода. Успела је да јеврејски краљ буде позван у Александрију под тешком оптужбом. Клеопатра је своју игру извела изванредно мудро, али је Ирод био препреденији. Натоварен великим благом, пријавио се он код Антонија и успео да га подмићивањем умилостиви. Опет ново понижење за краљицу! Али ни она није остала празних шака, јер јој је Ирод морао уступити целокупну богату обалу Палестине са свим њеним градовима, коју је Антоније поклонио својој љубавници у личну својину. Поред тога, и град Јерихон на Јордану са околним плантажама. У великим мирисним баштама ових плантажа расло је најскупоцените биље које је потицало од семена које је некада краљица од Сабе са собом донела на поклон великом Соломону - биљке балзама.

Нова господарица, бележи изричито Флавије, понела је са собом расаду овог биља. У храмовним баштама у Хелиополису, библијском Ону (1. Мој. 41, 50), та расада је засађена по њеном наређењу. Под стручном негом јеврејских баштована из долине Јордана, успевало је ово јединствено скупоцено растиње и у земљи на Нилу у „баштама

лековитог биља“ у Матарији. Тридесет година доцније - Клеопатра и Антоније су већ одавно извршили самоубиство после изгубљене поморске битке код Акцијума - овде су нашли уточиште Јосиф, Марија и Исус код јеврејских баштована у балсамним баштама Матарије.

Многи трагови упорно воде баш у ово место. Можда ће се једнога дана доказати да су неки од њих историјски веродостојни.

4. У НАЗАРЕТУ ГАЛИЛЕЈСКОМ

Смрт краља Ирода. „Најгрознији тиранин“. Немири у земљи. Финансијска контрола у Јерусалиму. Сабиније поткрада храмовно благо. Вар разапиње 2000 Јевреја. Град дрводеља. Где је Исус одрастао.

А по смрти Иродовој, гле анђео Господњи у сну јави се Јосифу у Мисиру. И рече: устани, и узми дете и матер његову и иди у земљу Израиљеву, јер су изумрли који су тражили душу детињу... Али чувши да Архелај царује у Јудеји уместо Ирода оца својега, побоја се онамо ићи. (Мат. 2, 19, 20, 22)

Ирод је умро као седамдесетогодишњак, а тридесет шест година након што га је Рим прогласио за краља. Непосредно после његове смрти било је једно помрачење месеца, а савремени астрономи су израчунали да је то био 13. март.

Јосиф Флавије дао је о њему оштар суд када је неколико деценија касније писао о Ироду: „Он није био краљ, већ најгрознији тиранин који је икада био на власти; Он је поубијао масу људи, а судбина оних које је оставио у животу била је толико жалосна да су убијени могли бити сматрани срећним. Он не само што је тиранисао поједине поданике, него је то чинио и са читавим заједницама. Да би украсио туђе градове, пљачкао је своје, чинећи поклоне туђинцима, а ови поклони су били плаћени јеврејском крвљу. Услед тога је на место ранијег благостања и часних обичаја наступило потпуно осиромашење народа и пад морала. Јевреји су кроз мали број година претрпели од Ирода више зла него њихови претци за цео дуги временски период од изласка из вавилонског ропства до повратка под Ксерксом.“

За тридесет шест година једва да је прошао иједан дан без смртне казне. Ирод није никога штедео, ни своју породицу, ни своје ближе пријатеље, ни свештенике, а народ поготово не. На његовом списку убистава налазе се два мужа његове сестре Саломе, његова жена Маријамна и његови синови Александар и Аристобул. Наредио је да његовог зета удаве у Јордану, а уклонио је и своју ташту Александру. Два научника, која су

стргла златног римског орла са храмовних врата, била су жива спаљена. Хиркан, последњи из рода Хасмонеја, био је убијен. Племићке породице уништаване су у корену, многи фарисеји уклоњени с пута. Пет дана пред смрт старац је наредио да се убије његов син Антипа. А и ово је само један мали део недела онога човека који је као владар био „дивља животиња“.

У одвратну слику овога човека спада и убиство младенаца (деце) које му Библија уписује у грех (Мат. 2, 16).

После убиства Антипе, Ирод је на самртном одру тестаментом одредио за наследника тројицу својих млађих синова. Архелаја као наследника краљевине, Ирода Антипу и Филипа као тетрархе, владаоце у Галилеји и Переји, једног дела земље источно од Јордана, као и у области североисточно од Генисаретског језера. Архелаја је породица признала за краља, а плаћеничке трупе, Германи, Гали, Трачани, акламују Ирода.

Али на вест о смрти деспота у земљи избијају устанци такве жестине какве је јеврејски народ ретко пре тога доживео. У мржњи која је пламтела против династије Иродоваца било је и елемената бунта против Римљана. Уместо тужбалица за Иродом, одјекнуше тужбалице за његовим недужним жртвама. Народ тражи одмазду за научнике Јехуду бен Сарифа и Мататија бен Марголота, који су спаљени као бакље. Архелај одговара слањем својих трупа у Јерусалим. У једном једином дану сасечено је 3000 људи. Двориште Храма пуно је лешева. Овај први поступак Архелајев открива његов прави карактер. Син Иродов не заостаје иза свога оца што се тиче грозота и неправди.

Међутим, тестамент је још морао да буде потврђен од императора Августа. Стога су један за другим пошли у Рим и Архелај и Ирод Антипа. Истовремено хитају и педесет старешина као представници народа израиљског Августу, да би од њега измолили да их спасе „тог краљевства“. У одсуству Иродоваца, немири узимају још веће размере. Као обезбеђење упућује се у Јерусалим једна легија. Несрећа је тако хтела да баш у време ових немира дође један омрзнути Римљанин, Сабиније, финансијски прокуратор Августов. Без обзира на све опомене, он се настањује у палати Иродовој вршећи контролу пореза и трибута јудејских.

За Празник првенаца масе поклоника хитају у Свети град. Долази до крвавих сукоба. На тргу испред Храма распламсава се огорчена борба. Лете каменице на римске трупе. Оне пале галерије, упадају у Храм и пљачкају све што нађу. И сам Сабиније олакшао је храмовну благајну за 400 таланата. После тога приморан је да се брзо ушанчи у палати.

Из Јерусалима побуна се као пожар шири по целој земљи. Краљевске палате у Јудеји бивају запаљене, пошто су претходно опљачкане. Намесник Сирије јури у помоћ са великом римском војском, појачаном трупама из Бејрута и Арабије. Чим се ова војска појавила пред Јеруса-

лимом, устаници се спасавају бекством, али бивају гоњени и у масама заробљавани.

Две хиљаде људи је разапето.

Намесник римски у Сирији који је издао наредбу за ову казну уписао се у историју једним поразом 9. године после Христа; био је то Квинтилије Вар. Премештен из Сирије у Германију, изгубио је битку у Тевтобуршкој шуми, 9. године после Христа.

Ето, то је била застрашујућа ситуација када је Јосиф на путу из Египта *дошао онамо и настанио се у граду који се зове Назарет* (Мат. 2, 23).

Многи научници и писци описивали су лепоту места у коме је Исус провео своје детињство и младост. Блажени Јероним назвао је Назарет „цветом Галилеје". Данашњи Назарет је мало место са 8000 душа. У засвођеним улицама и уличицама тесари обављају свој занат и имају своје радње и радионице. Овде се производе јармови за стоку, плугови и разне друге алатке, какве су некада користили, а и сада користе, земљорадници.

Као и у Христово доба, жене иду по воду коју вешто носе у бокалима на глави. Вода се узима из једног бунара на подножју брда, одакле извире један мали извор „Аин Маријам" - Маријин извор зове се од вајкада ово једино место са водом.

Стари Назарет оставио је за собом многобројне трагове. Он је лежао изнад данашњег места где су се на висини од 400 метара налазиле сабијене мале куће од блата, од којих је једна припадала Јосифу дрводељи.

Као и Јерусалим, тако је и Назарет опкољен брдима. Али како је различит карактер оба предела, како су им различите силуете и како је друкчија њихова атмосфера! Јерусалим у тмурном брдовитом крају Јудеје. Отмене и строге кулисе света који је родио Пророка, бескомпромисног борца, који је своју вољу супротстављао вољи целога света, који се бори против сваке неправде, против неморала, против кршења законитости, који проповеда одмазду над народима и узима себи право да исправља народе.

Мирољубива, меканих контура и мила је, међутим, околина Назарета. Баште, поља уоквирују мало место са његовим сељацима и занатлијама. Лугови палми, дрвеће смокви и нара, претварају околна брдашца у пријатно зеленило. Поља су засејана пшеницом и јечмом, виногради дају драгоцене плодове, а свуда по падинама и путевима буја шарено цвеће.

То је пејсаж у којем се Исус инспирисао лепим причама, за причу о сетви и жетви, о пшеници и корову, о зрну горушичином, о винограду и о пољском љиљану.

Међутим, стари Назарет није лежао сасвим по страни великог света. Са севера, кроз брегове, долазећи из Галилеје, вијугао је римски војни друм, а неколико километара јужније један стари каравански пут секао је Јерусалимску долину, тај живи трговачки пут: Дамаск - Египат.

5. ЈОВАН КРСТИТЕЉ

Јосиф као сведок. Противзаконити левиратски брак. Ирод Антипа издаје наређење о хапшењу. Тврђава Махер у Моаву. У подземној тамници. Принцеза Салома. Капернаум „на мору". Руине у гају еукалиптуса. Место где је Христос учио.

Тада дође Исус из Галилеје на Јордан к Јовану да се крсти. (Мат. 3, 13)

Тај догађај одвојио је први пут Исуса од родног Назарета. После детињства и младићких година, о којима је једва нешто забележено, он ступа на јавну сцену. *А тај Исус имаше око 30 година кад поче.* (Лука 3, 23)

Јован је проповедао и крштавао у јорданској низији, јужно од Јерихона, тамо где кроз реку пролази познати газ, дакле на територији којом је владао Ирод Антипа, тетрарх кога је поставио Рим (четворовласник, у преводу В. Караџића).

Из живота Јовановог, поред тога што је крстио Исуса, познат је, пре свега, његов трагичан крај. Њему је одсечена глава.

Савременик Јосиф Флавије пише да је Јован био племенит човек, „који је Јевреје учио да теже савршенству, опомињући их да буду правични један према другом, побожни према Богу и да се окупе ради крштења. Пошто су му људи почели долазити са свих страна, Ирод се почео прибојавати да би утицај једног таквог човека могао изазвати побуну. Због такве сумње, Јован је био бачен у тамницу и окован у ланце, затим послат у тврђаву Махер, где му је одрубљена глава."

Јер Ирод ухвати Јована, ухвати га и баци у тамницу Иродијаде ради... (Мат. 14, 3; Марко 6, 17) Тако образлажу јеванђеља хапшење Јованово. А о ближим разлозима извештава нас опет Јосиф:

На једном путу у Рим Ирод се упознао са женом свога брата Иродијадом, и толико се заљубио да се усудио да јој понуди руку. Иродијада је то прихватила и у тај брак довела кћерку Салому.

Пошто је овакав деверски брак по Мојсијевом закону био недозвољен, Јован Крститељ је - према јеванђељима - подигао тешку оптужбу, а то је по мишљењу Иродијаде био злочин који се могао само смрћу казнити.

Догађај се, према Јосифу Флавију, одиграо на једном конкретном историјском месту, у тврђави Махер, једној од многобројних тврђава које је Ирод Велики саградио у Палестини.

Махер, место где је Јован морао да изгуби главу, налази се усред суровог и суморног пејсажа на источној обали Мртвог мора. Нема никаквог пута који би ово усамљено место повезивао са осталим светом. Из долине Јордана иде се узаним путем на југ у кршевита брда старог Моава. У сувим долинама испод брда пролазе малобројне бедуинске породице са својим стадима, преко тврде и оскудне траве.

Недалеко од реке Арнон штрчи један снажан гребен, изнад гребенова осталих брегова. На глави тога гребена, шибаној хладним ветровима, налазе се још и данас остаци руина „Ел Машнака". „Висећа палата" зову Бедуини ово напуштено место. Ту је била тврђава Махер. Према северу, гледајући и голим оком може се опазити онај део јорданске долине у којој је Јован крштавао народ и где је био ухапшен.

До сада ниједан истраживач није ударио ашовом о руине „Ел Машнака", и мали је број оних који су уопште посетили ово усамљено место. Испод главе гребена, стена је на једном месту дубоко издубљена. Одавде се узаним ходницима улази под моћан свод, који повремено пружа уточиште номадима и њиховим стадима када их у брдима Моава изненади невреме. На брижљиво исклесаним зидовима препознајемо некадашњу подземну тамницу. Ови пусти сводови прихватили су Јована Крститеља после његовог хапшења, овде му је одрубљена глава.

Онај ко чује за усековање Јованово, аутоматски повезује с њиме име Саломе, помишљајући спонтано на ону Иродијадину кћерку која је по наговору своје мајке после обављеног плеса као награду затражила главу Јованову. Та Салома ушла је и у светску литературу. Оскар Вајлд написао је позоришни комад „Салома", Рихард Штраус узео је историју јеврејске кнежевске кћерке као мотив за своју чувену оперу „Салома", па је чак и Холивуд снимио један монументални филм на ту тему.

У Новом завету, међутим, остало је без резултата трагање за именом ове принцезе. Библија ниједном речју не спомиње Салому. У казивању о Јовану Крститељу каже се само *кћерка Иродијадина* (Марко 6, 22).

Име „кћерке Иродијадине" дошло је до нас преко Јосифа Флавија. Њен изглед за потоњи свет сачуван је на једној малој металној медаљи, где је она приказана заједно са својим мужем Аристовулом. На медаљи се налази гравура „краљ Аристовул - краљица Салома". Салома је вероватно била млада девојка кад је Јован Крститељ посечен. Имала је отприлике 19 година.

А кад чу Исус да је Јован предан, отиде у Галилеју. И оставивши Назарет, дође и намести се у Капернауму приморскоме, на међи Завулоновој и Нефталимовој. (Мат. 4, 12-13)

Кратко деловање Исусово увек је у вези са једним местом које стоји у центру догађаја. Матеј то место чак једном назива *његов град* (Матеј 9, 1): Капернаум на Генисаретском језеру.

На северном крају, недалеко од места где се воде Јордана у брзим млазевима сурвавају у језеро, постоји један мали затон. Из сребрног зеленила еукалиптуса светлуца камен тесаник из кога се издижу четири стуба. Праменови траве бујају из дворишног плочника, а напрснути стубови и базалтни блокови са уклесаним орнаментима леже разбацани. Од некадашњег улаза остале су само широке плоче једних степеница, а то су последњи остаци некада величанствене синагоге.

То је све што још сведочи о старом Капернауму.

Године 1916. су немачки археолози Х. Кол (H. Kohl) и Ц. Вацингер (C. Watzinger) пронашли остатке те грађевине који су се налазили сакривени у хрпишту, зарасли у траву. Из олупина су фрањевци подигли један део фасаде. Зидови некадашње зграде били су од белог кречњака. Она је са три стране била окружена редовима стубова. Из унутрашње одаје, величине 25 x 15 метара, која је била украшена орнаментима палми, изданцима лозе, лавовима и кентаурима поглед је водио кроз један велики прозор преко површине језера ка југу, где иза плавкастих контура далеких брегова лежи Јерусалим.

Оба археолога су била уверена да су пронашли храм капернаумски из Христовог доба. Међутим, у целој Палестини нема из онога доба ниједна једина синагога. Када су Римљани у два крвава рата сравнили Јерусалим са земљом и када су се становници античке земље расули по целом свету, постали су и Божји домови жртве уништавања.

Ова грађевина настала је тек 200. година после Христа на рушевинама и на темељу оне синагоге у којој је Исус често стајао на сабат и учио: *И дођоше у Капернаум; и одмах у суботу ушавши у зборницу Он учаше.* (Марко 1, 21)

Највећи број становника градића Капернаум живео је од природних богатстава језера. Колибе и куће у великом броју биле су приљубљене по питомим обронцима, или су опкољавале синагогу. Онога дана кад је Исус отишао из Назарета у Капернаум, Он је учинио први пресудни корак за ширење свога учења. *И ходећи покрај мора, виде Симона и Андрију брата његова где бацају мреже у море, јер беху рибари. И рече им Исус: хајдете за мном и учинићу вас ловцима људи.* (Марко 1, 16, 17) Другу двојицу браће, Јакова и Јована, нашао је како крпе мреже. Први људи који су послушали његове речи и прихватили његову науку и који постадоше његови ученици, били су једноставни људи, рибари из Галилеје.

Исус често одлази са језера у брда галилејска, проповеда у многим градовима и селима, али се увек враћа у ово мало рибарско место. Ка-

пернаум је постао централно место његовог деловања. И када једнога дана напусти Капернаум и, праћен дванаесторицом својих ученика, крене за Јерусалим, биће то његов последњи пут.

6. ПУТ У ЈЕРУСАЛИМ, СУЂЕЊЕ И КРСНА СМРТ

Заобилазни пут кроз предео источног Јордана. Код цариника у Јерихону. Поглед са Маслинске горе. Хапшење на Маслинској гори. „Батине" првосвештеника. Прокуратор Понтије Пилат. Винсент открива „плочник". Бичевање у тврђави Антонија. „Најужаснија смртна казна". Круна од трња из Сирије. Гутљај који анестезира. Узрок смрти срчани удар. „Crurifragium" убрзава крај. Усамљени гроб испод цркве Светог Гроба. Тацит употребљава назив „Христос". Сведочење Светонија.

И Он узе дванаесторицу и рече им: ево идемо горе у Јерусалим и све ће се свршити што су пророци писали за Сина човечијега. (Лука 18, 31)

Од свих путева којима је Христос ишао током свога живота, један се може тачно пратити - то је његов последњи пут кроз Палестину, пут из Капернаума у Јерусалим.

То је заобилазни пут, јер најкраћа веза између Галилеје и Светог града води кроз брда Самарије, тачно према југу. Пут води у брда, поред врхова Гаризина и Евала, тамо где лежи древни Сихем, па даље висинским путем преко Ветиља до у срце Јудеје, а то је пут којим је још Аврам прошао са својом породицом и стадима.

Три дана трајало је то пешачење из Галилеје у Јерусалим. И Исус би изабрао пут кроз Самарију (Лука 9, 51-56), али пошто му је било познато непријатељско расположење које су Самарјани гајили према Јудејцима, њему се чинило да Самарјани неће дати пролаз његовој малој групи. Да би то тачно сазнао, послао је у извидницу апостоле Јакова и Јована. И заиста, Самарјани не хтедоше да ослободе пролаз.

Тако су Исус и његови ученици пошли кроз места земље јудејске са оне стране Јордана (Марко 10, 1), где пут води узводно средином широке вреле долине у којој су само обале обрасле бујним зеленилом, где има малих шумарака тамариска и врба, рицинусовог дрвета и слатког корења. Мирно и тихо путује се кроз *понос јордански* (Захарија 11, 3; Јеремија 12, 5). Јер, долина, у којој током године десет месеци влада тропска оморина, само је оскудно насељена.

По старом газу, који је још синове Израиљеве под вођством Исуса Навина безбедно превео, и Исус је прешао Јордан и стигао у Јерихон (Лука 19, 1). То већ одавно више није град опасан зидовима за одбрану

старог Ханана. На југу брежуљка простире се сада један модеран град који је подигао Ирод Велики, драгуљ јелинистичко-римске архитектуре. На подножју цитаделе Кипар, подиже се велелепна палата. Украшени блештавим белим стубовима, блистају се позориште, амфитеатар усечен у обронку брда и хиподром. У луксузним баштама пуним цвећа прскају најлепши водоскоци. Испред града пружају се плантаже балзама, а велики гајеви палми дају хладовину и сенку, дакле најскупоценије биљке свих земаља Медитерана.

Исус је преноћио, далеко од овог сјаја, у Јерихону код јеврејског цариника Закхеја (Лука 19, 2). Он није могао да заобиђе Јерихон, који је био центар грчко-римског незнабожачког живота, јер пут у Јерусалим води преко овога града.

Од Јерихона до Јерусалима удаљеност износи 37 километара. Тридесет седам километара кривуда прашњави пут у серпентинама између стрмих, скоро оголелих литица и пење се на висину од 1200 метара. Једва да било где на свету има још оштријих контраста него што их има на овом кратком одстојању. Из рајске вегетације и неподношљиве врућине тропског сунца на обалама Јордана, овај пут води директно на хладне планинске врхове.

Тај пут, који личи на лабудову песму, Господ са својим ученицима превaљује недељу дана пред празник Пасхе. То је време када се Јевреји сакупљају са свих страна да би провели празник у Светом граду.

На највишој тачки, а то је скоро и крај пута, појављује се, иза врха Маслинске горе, као да је дочаран са брегова, Свети град. Какав је утисак оставио Јерусалим на Христа и ученике може се сазнати из описа савременика:

„Ко није видео Јерусалим у његовој лепоти, тај никада није ни видео лепи град са његовим целокупним животом, а ко није видео зграду другог Храма, тај никада није видео упечатљивије грађевине у своме животу“, поносно су писали јудејски рабини онога времена.

Истраживања о старом Јерусалиму резимирао је Енглез Герстанг (Garstang) у следећим реченицама: „Ни у једном тренутку своје историје светиње и град нису могле да пруже одушевљенији изглед. Ритам и хармонија грчко-римске уметности, који су се тако дивно одражавали на оријенталном небу, бацили су у засенак чак и претеране грађевинарске тенденције Иродове, уносећи ред и укус у традиционални хаос града.“

Седамдесет пет метара у висину изнад долине стоје циновске зидине. Иза њихових равних кровова израсли су у небо, изнад узаних коцки од кућа, путева и улица, обриси циновских грађевина.

Тачно наспрам Горе маслинске лежи одмах у прочељу Храм, који својим сјајем надмашује све грађевине. Његова фасада, висока и широка 50 метара, окренута је према истоку, а цела је израђена од светлог мермера.

Украси су од чистог злата. Колонаде стубова ограђују велико двориште и предворје, али најсјајнија круна је светилиште у средини, које се светли „као брдо под снегом“, да се изразимо речима Јосифа Флавија.

Непосредно на североисточној страни Храма издиже се на једној стени тврђава „Антонија“. Сваки од четири њена снажна угаона торња мери 35 метара у висину. Један вијадукт води са јужног дела Храма у палату Хасмонеја у горњем граду. На највишој узвишици унутар града, на западном зиду, простире се резиденција Ирода, коју такође наткриљују три куле, 40, 30 и 25 метара високе, којима је Ирод дао имена Хипикус, Фазаел и Маријамна. Одавде широки зид води кроз море кућа до Храма, тако да је унутрашњост града још једном подељена у две половине.

Атмосфера неукротивости зрачи из овога града са његових пркосних зидина, бедема и кула које се налазе око и изнад Храма. Посматрача као да запљускује дах свирепости, несавитљивости, бескомпромисности, када гледа на Јерусалим. И заиста су окрутност, несавитљивост, бескомпромисност биле особине које су Израиљу помогле да се више од једног миленијума одржи пред свим силама овога света. Али окрутност, несавитљивост и бескомпромисност изазвале су једнога дана и пропаст Јерусалима и протеривање из земље праотаца.

Христос је прорекао будућу судбину овога града: *И када се приближи, угледа град и заплака за њим.* (Лука 19, 41)

И одмах ујутру учинише веће главари свештенички са старешинама и књижевницима и сав сабор, и свезавши Исуса одведоше га и предадоше Пилату. А Пилат, желећи угодити народу, Исуса шибавши предаде да га разапну. (Марко 15, 1. 15)

Описе судске расправе, осуде и распећа из четири јеванђеља, многобројни научници су подвргли испитивању са научном темељитошћу. При овоме је утврђено да су то до у детаље историјски верна приповедања. Главни актери у суђењу Христу потврђени су и са треће стране, а место где је објављена пресуда посведочено је ископавањима. Поједини поступци у току суђења доказани су на основу извора који потичу од савременика и на основу савремених испитивања.

Ова неизмерна трагедија добила је свој почетак хапшењем. Исус је на Гори маслинској у Гетсиманском врту окупио своје ученике *и док он још говораше, дође Јуда, један од дванаесторице, и с њим људи многи с ножевима и с кољем од главара свештеничких и од књижевника и старешина* (Марко 14, 43).

На „коље“ и „штапове“ ветусијанских првосвештеника, који су владали од доба Ирода, подсећа једна погрдна песма из Талмуда:

„Тешко мени од куће Ветуса, тешко мени од њихових штапова. Тешко мени од куће Ане, тешко мени од њихових потказивања.“

Ковани новац римског намесника Понтија Пилата

А завршава: „Јер они су првосвештеници, њихови синови ризничари, а њихови зетови управници, а њихове слуге туку народ штаповима."

Међу поименце споменутим првосвештеницима има један добро нам познат: Ана из јеванђеља: *А чета и војвода и момци јеврејски ухватише Исуса и свезаше га. И одведоше га најпре Ани, јер беше таст Кајафи који беше поглавар свештенички оне године. А Кајафа беше онај што даде савет Јудејцима да је боље да умре један човек него народ да пропадне.* (Јован 18, 12-14)

Првосвештеника Јосифа бен Кајафу наименовао је римски прокуратор Валерије Гратус. Он је остао у служби и за време његовог наследника Понтија Пилата (18-36. године после Христа).

После хапшења Исус је предат „Високом савету", Синедриону, који је у то доба био врховна јеврејска власт, сједињујући у себи сву духовну и световну власт, а имао је 71 члана. Истовремено је он фингирао и као врховни јеврејски суд. Он је вршио своју власт испод Храма у близини моста који је оданде водио у горњи град.

Који су разлози руководили Савет да Исуса осуди на смрт? Очекивање старих јудејских пророка да се појави будући месијански цар, пише проф. Мартин Нот, током дугог времена страног владања развило се у наду у једног политичког ослободиоца и, уколико је било веће незадовољство са римским режимом у земљи, утолико се више одомаћивала идеја о месијанском победиоцу над омрзнутом туђинском влашћу. Мерено тим мерилом, Исус из Назарета није могао бити обећани Месија... И стога, ако Исус из Назарета није био очекивани Месија, Христос, онда је он морао бити варалица и демагог. А ако је био опасни демагог, онда је он ради безбедности и мира јерусалимске верске општине морао бити одстрањен... Чињеница да је Христос приликом саслушања признао да је Месија, а тиме на основу старозаветног учења изјавио да је Син Божји, била је довољан разлог да буде осуђен на смрт због нечувеног богохуљења.

Према важећем праву, пресуду је морао да потврди римски прокуратор, коме је припадало тзв. „ius gladi", само он је могао одобрити извршење пресуде. А прокуратор у Јудеји био је Понтије Пилат (26-36. после Христа).

Савременици, као Јосиф Флавије и Филон Александријски (25. године пре до 40. после Христа), описује га као уцењивача тиранина, дерикожу и подмитљивог човека: „Био је грозан, а његова бездушност није знала за милост. У његово доба у Јудеји је владало подмићивање и насиље, пљачкање, угњетавање и безгранична свирепост, као и погубљења без судске пресуде." Јевреји су небројено пута осетили колико их је Пилат мрзео и презирао.

Пилат је одмах морао осетити да је оптужени Исус предмет мржње коју су потпиривали фарисеји. И већ сама та чињеница била је за њега довољан разлог да захтев одбије и да га ослободи. И заиста, он га је у почетку без устезања прогласио невиним: *Ја не налазим никакве кривице на овом човеку.* (Лука 23, 4)

Међутим, светина, наговорена и подбадана од људи из Савета, инсистира на своме захтеву: смртна казна! Понтије Пилат попушта.

Како се збило да је тирански непријатељ Јевреја попустио пред захтевом светине?

Јованово јеванђеље садржи убедљиво објашњење: *Од тада гледаше Пилат да га пусти. Али Јевреји викаху говорећи: ако овога пустиш ниси пријатељ ћесару. Сваки који себе царем гради противи се ћесару.* (Јов. 19, 12)

За Пилата је то опасна политичка претња која јасно говори: пријава Риму због немарног вршења службене дужности ослобођењем једног бунтовника. „Учинити себе краљем" значило је издају римског цара, а према lex Juliana, за то је следовала смртна казна. Пред том недвосмисленом претњом Пилат је устукнуо. Јер он још није заборавио да су Јудеји већ једном остварили претњу.

Као што нас Филон Александријски извештава, Понтије Пилат је донео у Јерусалим златне таблице са именом цара и дао је да се истакну у Иродовој палати усред града. То је био тежак прекршај против загарантованих права датих јеврејској вероисповедној општини од стране Рима и представљао је провокацију. Молбу да се златни натписи уклоне из Светог града он је цинички одбио. На то су се Јевреји обратили Риму и добили своје право. Император Тиберије лично је наредио да се златни натписи уклоне. Услед таквих и сличних аката самовоље, који су били супротни римској колонијалној политици, углед Пилатов у Риму у доба овога процеса био је већ опао.

Пилат, чувши ову реч, изведе Исуса напоље и седе на судијску столицу на месту које се зове калдрма а јеврејски гавата. (Јован 19, 13, 16)

Од Пилатове суднице, где се ова сцена одигравала, плочник који се тамо налазио преживео је чак и уништење Јерусалима године 70. после Христа. Његово поновно откриће можемо да захвалимо дугогоди-

шњим радовима археолога Патера Винсента. То откриће успело је захваљујући прецизним подацима из Јовановог јеванђеља.

Караџић је реч „литостротон" превео изразом „калдрма". То значи камени плочник. Арамејска реч „гавата" значи исто што и „уздигнути терен".

Непосредно поред северозападног храмовног бедема налазио се у Христово доба моћни замак „Антонија" саграђен на избочини стене, дакле на „уздигнутом терену". Изградио га је Ирод I и дао му то име по једном свом пријатељу. Римска посада становала је у том замку. Године 70. после Христа Тит је наредио да се замак Антонија сравни са земљом, пошто је заузео Јерусалим. На рушевинама тога замка су касније зидане грађевине.

Тачно тамо где се налазио дворац Антонија Винсент је доказао постојање једног глатког плочника од 2500 квадратних метара, изграђеног по римском систему, типичног за Исусово доба.

Ето ту је стајао Исус пред Пилатом док је напољу урлала светина. На овом плочнику било је извршено и бичевање (Јов. 19, 1), које је морало претходити разапињању, како то Јосиф категорично два пута примећује. При извршењу ове грозне казне, тело се разголити и бива бијено све дотле док месо не буде покидано у крваве ране.

После тога су римски војници узели Исуса да би извршили пресуду - распеће. Цицерон је назива „најгрознија и најјезивија смртна казна", а Јосиф се ње гнуша као „најбедније" од свих смртних казни. Ову типично римску смртну казну јеврејско кривично право није познавало.

Још у судници солдатеска је испољила своју обест на Исусу: *И обукоше му скерлетну кабаницу и оплетавши венац од трња метнуше на њ*. (Марко 15, 17)

До данас се ботаничари нису могли сагласити у мишљењу о овој трновитој биљци. Сигурно је само једно, да данас у Европи и САД познати „Христов трнов венац" (Euphorbia milii Desmoul) нема ништа заједничко са трновим венцем из Библије. „Она је одомаћена на Мадагаскару, те је у Исусово доба била потпуно непозната", тако брани своје гледиште амерички ботаничар Харолд Молденк. Многобројни други научници сматрају да је трнов венац био исплетен од сиријског Христовог трна (Cicyphus spina Christi), па да одатле потиче и његово име. Сиријски Христов трн је жбун или дрвце, високо три до пет метара са савитљивим белим гранама које имају на крају петељке листа два унатраг јако повијена трна. Према мишљењу ботаничара (Dr. G. E. Post), ова биљка расте у околини старог Јерусалима и то, пре свега, на оном месту где се могла налазити Голгота.

Пут од суднице до Голготе био је веома кратак, *јер место беше близу града где разапеше Исуса* (Јов. 19, 20), а водио је поред главног друма

који са северозапада улази у Јерусалим. Један поклоник из Бордоа, који је 333. године посетио Јерусалим, посебно спомиње „малу узвишицу Голготу (monticulus Golgatha), где је Господ био разапет".

И даваху му да пије вино са смирном, а он не узе. (Марко 15, 23) Овакав акт самилости био је чињен и из других побуда. То стоји у једној старој јеврејској Бараити: „Ономе ко буде изведен на погубљење даје се да попије мало тамјана из једне винске чаше, да би му се чула умртвила... Угледне жене јерусалимске уобичавале су да га приложе бесплатно." Молденк, истраживач библијске флоре, о томе вели: „Вино помешано са измирном било је понуђено Исусу непосредно пред распеће да би му се ублажили болови, исто као што се сиротим пацијентима данима пре анестезије пред какву велику операцију дају опојни напитци."

Али Исус је одбио да узме напитак, па је патње приликом прикивања на крст поднео бистре свести.

А беше сат трећи кад га разапеше. (Марко 15, 25)

По нашем рачунању времена *трећи час* на Старом оријенту значио је 9 часова пре подне. *Око деветог часа* што по нашем рачунању времена значи 3 часа поподне, одиграла се трагедија. *А Исус повика иза гласа и издахну.* (Марко 15, 34-37)

Којом смрћу је умро Исус? Научна истраживања, која је пре неколико година у Келну извршио доктор медицине Херман Медер (Hermann Mödder), покушала су да са медицинског становишта дају одговор. Код човека који је обешен за обе руке крв врло брзо одлази у доњу половину тела. Већ после 6 до 12 минута крвни притисак спадне на половину, док се пулс удвостручује. Срце добија недовољно крви. Последица тога је несвестица. Та несвест прелази врло брзо у ортостатички колапс (коронарна инсуфицијенција) услед тога што мозак и срце не добијају крв у довољној количини. Према томе, крсна смрт је смрт услед срчаног удара.

Доказано је да су разапети умирали тек после два дана или још доцније. На усправној греди крста често је био прибијан један мали подупирач назван „sedile" или „cornu" (рог). Ако би се обешени повремено у својим мукама ослањао на њега, онда би се крв поново пела у горњу половину тела, те би несвест нестајала. Ако је коначно требало прекратити муке распетоме, приступало се поступку „crurifragium", па су се разапетоме ударцима батине пребијале кости голенице. После тога је смрт, услед срчане капље, врло брзо наступала, јер сада више није било могуће ослањање на поменути подупирач.

Исус је био поштеђен „crurifragiuma". *Онда дођоше војници и првоме пребише голијени и другоме распетоме с њим. А дошавши до Исуса, кад га видеше да је већ умро, не пребише му голијени.* (Јав. 19, 32. 33)

Јевреји су захтевали од Пилата „crurifragium", јер *беше петак уочи*

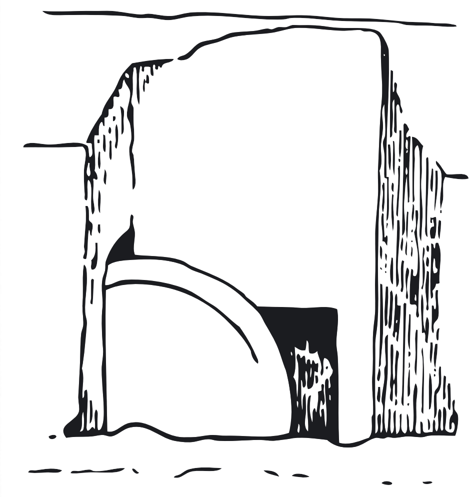

У оваквом гробу са млинским каменом на улазу погребен је Христос

суботе (Марко 15, 42; Лука 23, 54) и дан припреме за празник Пасхе. Према јеврејском закону, разапети не смеју да остану и преко ноћи да висе (5. Мој. 21, 23). А у 6 часова почињао је сабат за пасхалну седмицу, када је сваки рад био забрањен. Приближавање великих празничних дана објашњава и претерану журбу којом су текли сви догађаји, ноћно хапшење, осуда, егзекуција и полагање Исуса у гроб, све то за кратко време. Пут који данас води од лука Ecce homo, места где се налазила Пилатова судница, кроз узану Via dolorosa, до цркве Светог Гроба, износи једва хиљаду корака.

Године 326. цар Константин је изградио раскошну кулу изнад Христовог Гроба који је тада био пронађен. Богато украшени стубови носе кров од позлаћених греда, како о томе сведоче стари дневници поклоника и старе хришћанске иконе. Данас се у цркви Светог Гроба налазе многоројне капеле. Свака хришћанска вероисповест је на најсветијем месту хришћанства створила себи местанце за молитву. У капели Светог Гроба једне излизане степенице воде у једну пећину у којој је уклесан гроб дужине два метра - Исусов гроб.

У Палестини је пронађено преко хиљаду гробова из тога доба, све некрополе, породичне гробнице. Овај гроб је, међутим, јединствени гроб. Према предању из јеванђеља, Исус је био први који је положен у једну велику гробну одају. *И узевши Јосиф тело зави га у платно чисто. И стави га у свој нови гроб, што је био исекао у камену, и навалivши велики камен на врата од гроба, отиде.* (Матеј 27, 59. 60)

У прошлости се стално наметало питање: како је могуће да о догађајима из тога доба, осим књига Новога завета, не постоји ниједан други извештај о поменутим догађајима? Светска историја није тада о

њему (Исусу из Назарета) ништа забележила, пише проф. Мартин Нот (Martin Noth) у својој знаменитој „Историји Израиља“. Једног кратког тренутка је његова појава узнемирила духове у Јерусалиму, да би потом епизода пала у заборав, јер се почело занимати за ствари које су изгледале важније. Па ипак, ту је пала последња одлука у историји Израиља. Тек када су његови припадници постали очигледна, историјска појава у свету, почело се са спомињањем његовог имена.

Јосиф Флавије, који је у последњим деценијама првог века после Христа написао „Јудејске старине“, говори у њима, приликом спомињања прве хришћанске општине у Јерусалиму, о Исусу који је назван Месија (Ант. Јуд. XX 9, 1 параграф 200). И римски историчар Тацит изричито спомиње Исуса у аналима XV, 44, писано 115-117. године после Христа, да би објаснио име хришћанин: „Христос, од кога они изводе своје име, био је осуђен на смрт у доба цара Тиберија од стране прокуратора Понтија Пилата.”

Али најважнији исказ сачуван нам је од Римљанина Светонија (65-135. после Христа). Он описује један месијански покрет за време владања Клаудија, који је био римски цар од 41-54. године. У својој књизи „Биографија цара Клаудија“ Светоније говори о њему: „Јевреје који су због Христа правили много галаме он је протерао из Рима.“ Писац Орозије помиње да се то протеривање десило 9. године владавине Клаудија, дакле 49. године, чиме је доказано да је већ 15-20 година после распећа постојала хришћанска општина у Риму.

Ова римска сведочанства запрепашћујуће су потврђена Делима апостолским. Када је, наиме, Павле дошао из Атине у Коринт, нашао је тамо *једног Јеврејина по имену Акилу родом из Понта, који беше скоро дошао из Талијанске са женом Присцилом (јер беше заповедио Клаудије да ови Јевреји иду из Рима), и дође њима* (Дела апостолска 18, 2).

7. ТОРИНСКО ПЛАТНО - ПЛАШТАНИЦА

Опљачкани комад из Цариграда. Откриће у фото негативу. Истраживања судских медицинских вештака. Један научни доказ веродостојности.

И узеше тело Исусово и обавише га платном с мирисима као што је обичај у Јевреја да укопавају. (Јов. 19, 40)

Године 1204. крсташки витезови су освојили Цариград у IV крсташком рату. С тим у вези историчар Роберт де Клари (Robert de Clari) говори о Французу Ото де ла Рошу (Otto de la Roche) коме је том приликом пао у руке један комад ланеног платна. То платно, ширине 1,10 м а

дужине 4,36 м, посебно је интересантно, јер носи на себи трагове крви и зноја. Дужим посматрањем виделе су се на том платну нејасне контуре једног човечјег тела које је морало бити висине 1,80 метара. Ото де ла Рош понео је то платно са собом у Француску.

Сто педесет година касније ово ланено платно појавило се у Безансону, где се поштовало као Христов покров - плаштаница. Иако приликом једног пожара није изгорело, оно ипак на себи носи трагове пожара. Од тога момента може се тачно пратити пут тога платна.

Када је у Милану избила куга, пошао је Карло Боромеус епископ тога града, а у складу са својим заветом, на поклоњење овоме платну, које му је из Јужне Француске било донесено у Торино, где се оно и сада налази.

Сматра се да се до 5. или 6. века ово платно налазило у Јерусалиму. Према предању то је плаштаница у коју је Јосиф из Ариматеје увио тело Исусово.

На основу ових извештаја не може се извести закључак и доказ о историјској тачности. Осим тога, треба додати да, поред торинског платна, постоје још два друга платна, која такође полажу право на то да су Христове плаштанице.

Најзначајније је платно за брисање зноја свете Веронике. Легенда вели да је то платно светитељка пружила Христу на његовом путу на распеће и да га је добила натраг са отиском његовог лица.

Сматрано је да је оригинална и слика из поседа краља Авгара V из Едесе, „Антиохија". Међутим, француски теолот и историчар Шевалије (Chevalier) пронашао је у папским архивима противдоказ у једном документу који је датиран 1389. године, а чији текст каже да је један сликар малао једно такво платно. Када је то постало познато, онда се „торинско платно" идентификовало као копија тога сликара. Тако је оно у очима скоро свих историјски заинтересованих људи изгубило значај савременог документа.

Тиме би ствар била окончана да године 1889. поново није оживело интересовање за ово легендом обавијено платно. Савремена техника омогућила је први снимак „торинске плаштанице". При томе се испољило нешто изванредно чудно. Фотографска плоча је отиснути негатив лица на платну трансформисала у црнобелу технику. Са нејасних контура на платну јасно се оцртава људско лице у тајанственој пластици.

Стручњаци из целог света студирали су тајанствену фотографију. Стручњаци за уметност, којима је фотографија била показана, пронашли су, поврх тога, да је негатив запрепашћујуће природан и анатомски пластично веран. Црте леве и десне стране лица су различите као код сваког човека.

На ове неједнакости уметници раног средњег века још нису обраћали пажњу. Покушаји који су чињени са сликарима показују да ниједан уметник није био у стању, чак ни по неком моделу, да замисли нити да наслика човечије лице у негативу, верно његовом природном изгледу.

Торинско платно није могло бити фалсификат, јер се у сваком случају радило о отиску једног људског лица. Чак и стручњаци за уметност који су порицали ово платно данас признају да негатив није могао бити насликан, јер то никоме није могуће.

После овог сензационалног открића, за ово платно интересовали су се и природњаци. Велики број чувених научника из разних научних области отпочели су са својим истраживањима. После студија које су трајале деценијама и после спроведених експеримената и извршених опита, дошло се до извесног закључка. Пред нама се налазе конкретни и исцрпни резултати. Постоји цео мозаик крајње мукотрпних студија да би се објаснило питање:

Како је настало платно?

Питањем постојања отиска тела на платну бавио се експериментално као први проф. Вињон (Vignon), Париз. Он је у платно запрашено алојом увио једно мртво тело. Резултати нису били задовољавајући, јер су била неизбежна изобличења отисака. Талијански стручњаци за судску медицину, професори Јудика (Judica) из Милана и Романезе (Romanese) из Торина, имали су више успеха са својим експериментима. При извођењу тих експеримената они су се држали библијског извештаја који је упућивао на правилан метод: *А дође и Никодим, који је раније долазио Исусу ноћу, и донесе помешане смирне и алоја око сто литара. И узеше тело Исусово и обавише га платном с мирисима као што је обичај у Јевреја да укопавају.* (Јов. 19, 39. 40) Многи други експерименти показали су да мртво човечје тело мора бити запрашено, а платно натопљено ароматичним уљем. Правилне, дакле, верне отиске можемо, пре свега, добити тако ако је платно омотано око главе на тај начин да коса на глави не изазове сужено налегање платна на главу са стране. Италијански резултати експеримената показују потпуно слагање.

Отисак на торинском платну показује постојање отока на лицу. Они могу потицати од удараца. *Тада му попљуваше лице и удараху га, а други га бијаху по образима.* (Матеј 26, 67) На челу и по потиљку могу се уочити мрље од крви. *И војници, исплетавши венац од трња, метнуше му на главу и обукоше му скерлетну хаљину.* (Јов. 19, 2) И на осталим деловима тела виде се мали отоци. *Тада Пилат узе Исуса и ишиба га.* (Јов. 19, 1)

Осим тога, на телу се могу препознати трагови од крви. Они потичу од рана од ексера на рукама и ногама, као и од једне ране са стране на

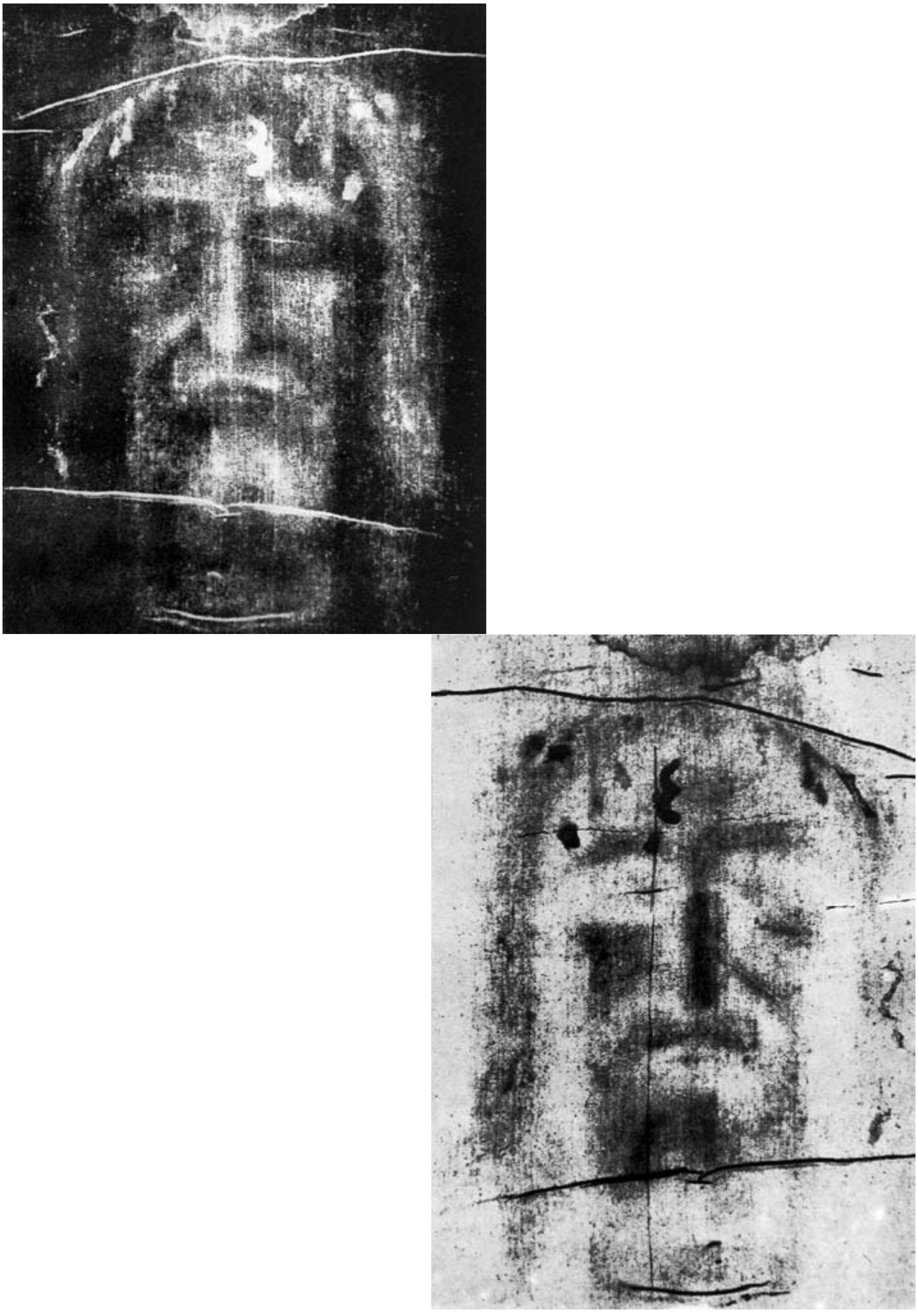

Фотографски снимак Торинског платна - плаштанице (десно) омогућује да на негативу снимка (горе) пластично видимо једно мушко лице. На томе лицу могу се уочити отоци од удараца и трагови крви од убода трња. (Фото: Fred. Jäger, Köln.)

десном делу грудног коша... *Један од војника прободе му ребра копљем и одмах изиђе крв и вода.* (Јов. 19, 34)

Да би објаснио ове ране, много труда уложио је париски лекар Барбе (Dr. Barbet). И овде је резултат био запрепашћујући. Ране не одговарају опште прихваћеним представама које су неговали уметници.

Торинско платно јасно показује места где су забијени ексери: клинови нису забијени кроз дланове, него ниже кроз корен шаке. Са медицинског и физикалног гледишта посматрано, схватања уметника су погрешна. И овде је један неуобичајени експеримент донео одлуку у корист платна (види слику на стр. 344).

Др Барбе је приковао једног мртваца на крст. Рана на длану цепа се чим добије оптерећење од 40 кг. На зглобу шаке, међутим, протеже се једна широка жила. Она је довољно јака да издржи терет човечијег тела.

Неки медицинари сматрају да на траговима рана има две врсте крви. Они разликују крв која је морала тећи још за време живота, а тих трагова има на глави, на рукама и ногама, и крв из тела на рани грудног коша, а такође и на ногама.

Међутим, поставља се и питање из којег доба потиче лан од кога је ово чувено платно изаткано? На основу начина ткања, стручњаци понављано упућују на почетак хришћанске ере, али егзактно испитивање до данас још није вршено. Оно би било изводљиво, нпр., помоћу високоосетљивих Гајгерових бројача. Помоћу методе Ц 14, коју је пронашао професор В. Ф. Либи (W. F. Libby) са Атомског института у Чикагу, могло би се израчунати време, са толеранцијом нетачности од само неколико година. Тада би барем сазнали када је растао лан од којега је изаткано платно (види стр. 365).

Ето, довде су стигли домет и могућности испитивања природних наука. Али и онда би још остало без одговора питање ко је као мртвац и када лежао увијен у ово платно.

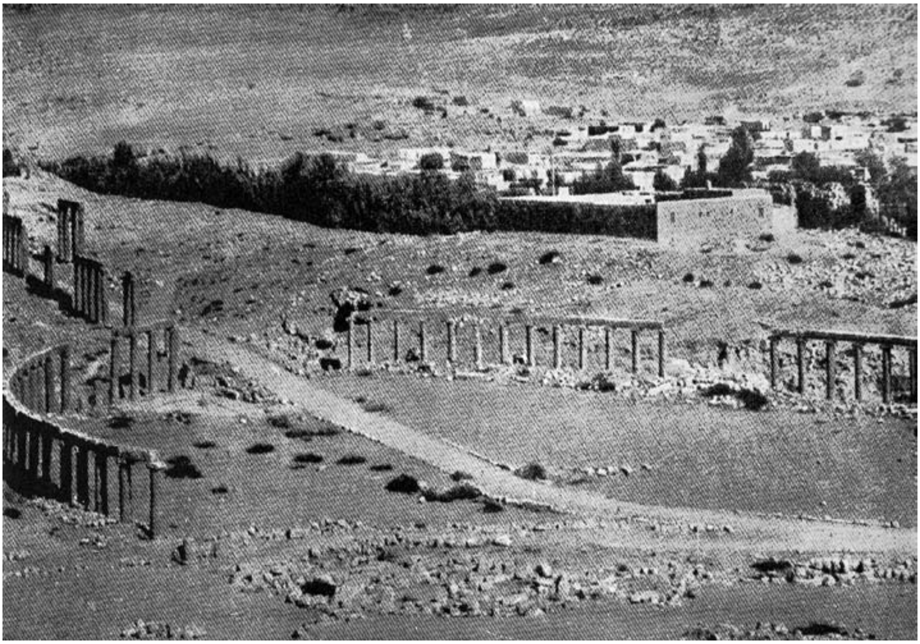

Од старе Герасе на горњем току реке Јавок у источнојорданској земљи сачувани су високи редови стубова једног трга. За време Христа су многобројни градови на обе стране Јордана са својим храмовима, позориштима и стадионима носили на себи грчки печат. (Фото: G. Ernest Wright, Chicago)

Поглед из Самарије преко Језраел долине на брда Галилеје на чијим обронцима лежи Назарет, и на планину Тавор (десно). Преко сеновитог венца (лево) штрчи брежуљак старог Мегидона са великим коњушницама цара Соломона. (Фото: Oriental Institute University of Chicago)

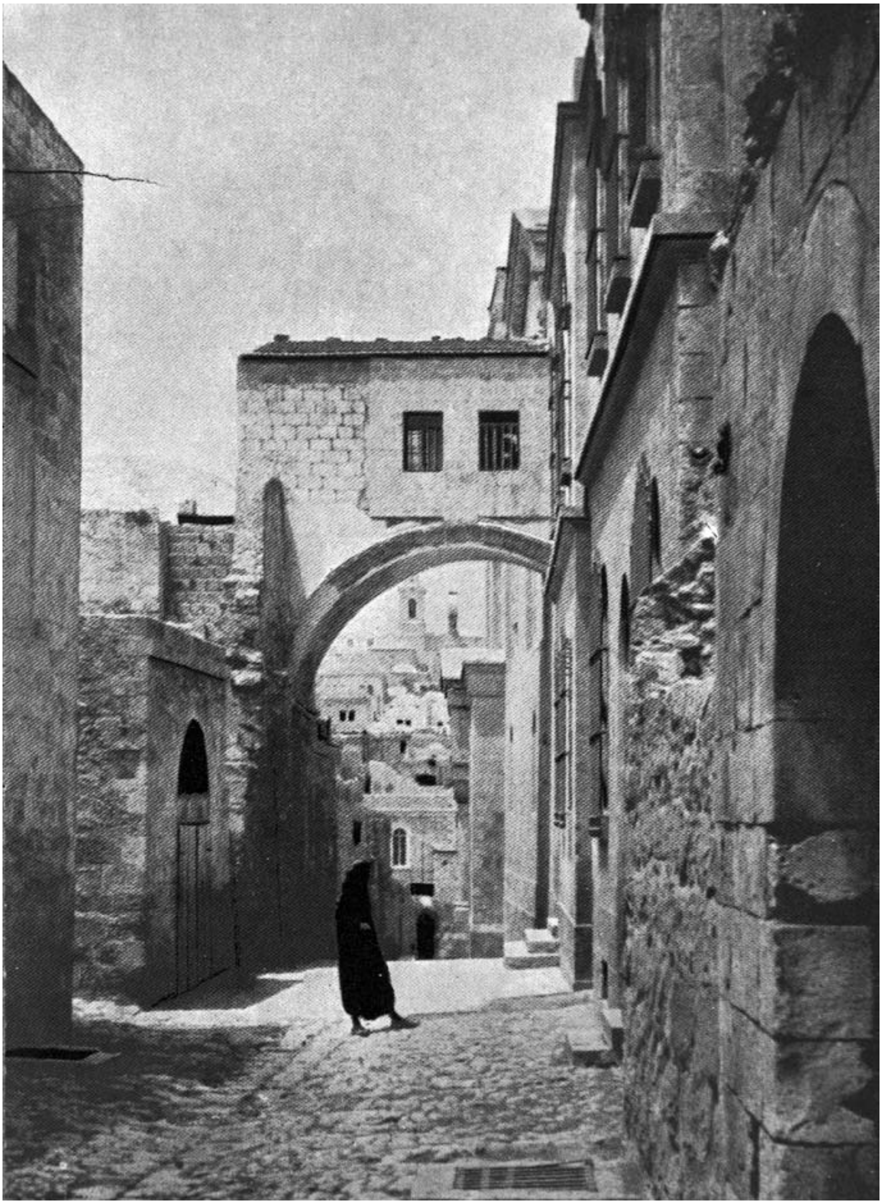

На »Via dolorosa«, „путу бола", лук Ecce homo засвођује узану улицу, тамо где је Пилат показујући на Исуса рекао: „Ево човека" (Јов. 19, 5). Испод тог лука Винсент је нашао римску „калдрму", како је назива јеванђелист Јован (19, 13). Фото: Historisches Bild-archiv Lolo Handke, Bad Berneck.

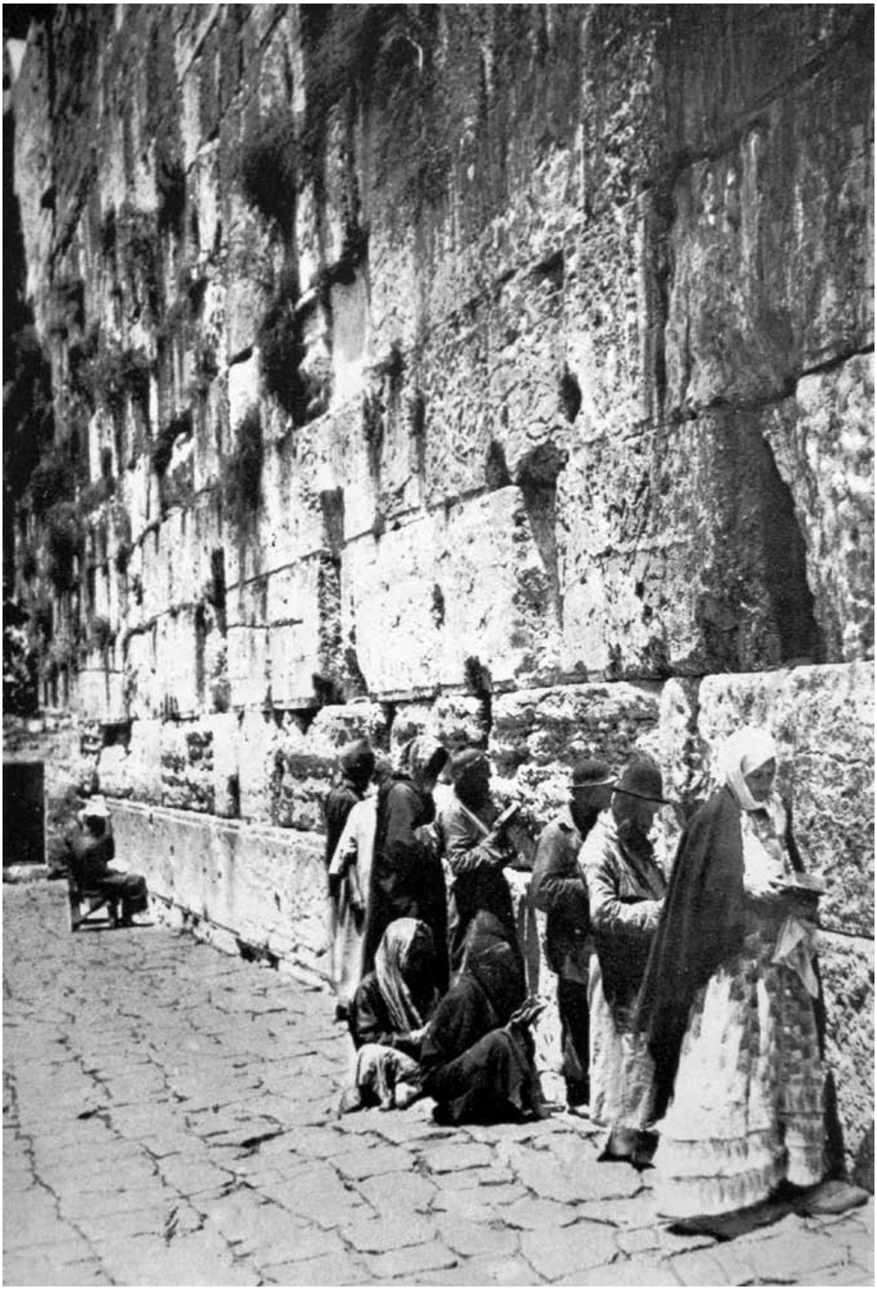

Зид плача још и данас чува снажне темеље Храма који је Ирод саградио, а Исус посећивао. Девет доњих редова старог спољног зида подигнути су од великих камених блокова, од којих многи мере 5,5 x 4,5 m. „Учитељу, гле какво је камење и каква грађевина." (Марко 13, 1)

II
Из апостолског доба

1. ТРАГОМ АПОСТОЛА ПАВЛА

Ткач платна за шаторе из Тарса. Тријумфална капија у „Антиохији". Галатија, римска провинција. Вуд врши ископавања у Ефесу. Код Артемидиног храма. Руине капије пред Филипима. У старом Коринту. Пијаца меса са расхладним цевима. „Синагога Јевреја". Као заробљеник на путу у Рим.

И бићете ми сведоци у Јерусалиму и по свој Јудеји и Самарији и све до краја земље. (Дела ап. 1, 8)

Ја сам човек Јеврејин из Тарса, грађанин познатог града у Киликији, говорио је апостол Павле за себе, а био је по професији ткач ћилима (Дела ап. 21, 39; 18, 3). Тарс, градић са 20.000 становника на подножју планине Таурус, на југу Турске, ништа није сачувао од свог некадашњег сјаја. Павле је с правом ковао у звезде свој завичај, јер један текст назива Тарс „велика и сјајна метропола Киликије", док грчки географ Страбон (63-20), спомиње да у Тарсу има универзитет који би својим значајем могао да се мери са универзитетима у Атини и Александрији. Чувени учитељ цара Августа, филозоф Атенодор, био је родом из тога града. Од свега тога остала је још производња шаторског платна. Сировину за ову производњу дају стада коза које имају изванредно густу длаку, јер живе у брдима Тауруса где се снег не топи све до месеца маја.

У доба апостола Павла није било необично предузимати дуга путовања морем или копном, каква је и сам Павле предузимао. Римски друмови били су за своје време изванредни, што се односи и на западну Европу све до 19. века, када је почела изградња железница. На надгробном натпису једног трговца из Фригије, у срцу данашње Турске, поносно стоји записано да је он за време свога живота седамдесет два пута ишао у Рим. Врло живи и добро одржавани „царски друмови" били су снабдевени станицама за замену кола и коња. Гостионице и коначишта

пружали су путницима мир и освежење. Посебна полиција била је задужена да обезбеђује друмове од разбојничких препада.

Изванредна друмска мрежа у огромној империји - и техничко и организаторско ремек-дело Римљана - и грчки језик којим се Павле служио на својим путовањима, допринели су брзом распростирању хришћанства, као и широко разграната дијаспора јеврејских општина. „Јерусалим није само главни град Јудеје, каже се у једном писму јудејског краља Ирода Агрипе (37-44), (Дела ап. 12), императору Калигули, него и већине земаља света због својих колонија, које је он у погодно време послао у суседне земље."

Већ у прошлом веку почели су научници тражити градове у Малој Азији чија су имена позната хришћанском свету из Дела апостолских и посланица Павлових. Где су се могла налазити места чијим становницима је упућена чувена посланица Галатима?

Године 1833, открио је Френсис Арандел (Francis V. J. Arundell) британски капелан из Смирне, стару *Антиохију у земљи Писидији* (Дела ап. 13, 14), у близини турског града Јалобача. Северно од Тауруса вијугају у долини велики лукови вијадукта испред мајестетичних кулиса брда Султан Даг. Почетком двадесетих година запрепашћено стоје научници универзитета Мичиген испред остатака грађевинских споменика изванредне лепоте. У центру старога града откривен је широки огранак степеница изнад којег се налазе три тријумфална лука. Изванредно лепи рељефи описују победу на копну императора Августа, док један фриз са Посејдоном, тритонима и делфинима, подсећа на поморску победу Августа код Акцијума. У римским становима налазили су се још столови за играње за којима је солдатеска проводила часове одмора. Ту су истраживачи имали пред собом тако често спомињану Антиохију, где је Павле основао општину на свом првом мисионарском путовању (Дела ап. 14, 21).

Они побегоше у градове ликаонске, у Листру и у Дерву и у околину њихову. И онамо проповедаху јеванђеље. (Дела ап. 13, 51; 14, 6-7) Конија (Ликонија), сто километара југоисточно од Антиохије и главна станица Анадолске железнице, јесте уствари Павлова Иконија. Године 1885. енглески професор Сетлингтон Стерит (J. R. Sitlington Sterrett) наишао је у брдима, четрдесет километара према југу, на остатке једног олтара. Једна дебела камена плоча носи на себи латински натпис који казује да се на том месту налазила римска колонија Лустра (то је Листра).

Један дан хода од тог места Стерит открива и стару Дерву. У доба Павлово су четири града, Антиохија, Иконија, Листра и Дерва, припадала римској провинцији Галатији, а то је отаџбина „Галаћана".

На Кипру код старог града Пафоса откривен је један римски натпис. Он спомиње оног проконзула Павла кога Дела апостолска називају *ра-*

зумним човеком (Дела ап. 13, 7). Трудом неуморног археолога добили су свој пластични облик они турбулентни догађаји из Ефеса које описује Нови завет.

Јер некакав златар, по имену Димитрије, који грађаше Дијани сребрне црквице и даваше мајсторима не мали посао, он скупи ове и других оваквих ствари мајсторе и рече: Људи! ви не знате да од овог посла ми имамо добитак за своје живљење, и видите и чујете да не само у Ефесу него готово по свој Азији овај Павле одврати народ многи, говорећи: то нису богови што се рукама човечијим граде. И не само што ће ова несрећа доћи на наш занат да буде презрен, него се неће марити ни за цркву велике богиње Дијане, и пропашће величанство оне коју сва Азија и сав свет поштује. А кад они ово чуше, напунише се гнева, и викаху говорећи: велика је Дијана ефеска! И сав град се напуни буне: и навалише једнодушно на збориште, ухватише Гаја и Аристарха из Македоније, другове Павлове. (Дела ап. 19, 24-29)

Ово предање изазвало је жељу код енглеског архитекте Вуда (J. T. Wood) да врши даља истраживања о храму Артемидином (код Грка Артемис, богиња лова, код Римљана Дијана), који је у старом веку био надалеко познат. За ту сврху му је Британски музеј ставио на располагање фонд да би реализовао његову намеру.

Почетком 1861. године Вуд се искрцао на обалу преко пута острва Самос. Да није био опседнут својим циљем и да није био невероватно упоран, он тај свој циљ не би никада постигао. Шест дугих година копао је он, додуше нерадо, на античким местима између руина старих зидина, рупу по рупу, али узалуд. На крају, копао је и у старом амфитеатру, попришту метежа, добивши најзад овде путоказ који га је одвео до правог циља.

Један натпис набраја већи број кипова Артемиде, тежине две до шест фунти, од злата и сребра који су принесени богињи, а требало је да буду смештени у њеном храму. Сујета оног римског приложника недвосмислено је указала Вуду пут ка жељеном циљу. Тај приложник је, наиме, у циљу да би што је могуће већа маса света могла да се диви његовим поклонима, тачно прописао пут којим ови кипови имају да се пренесу у свечаној поворци на рођендан богиње, и то од храма до амфитеатра и натраг.

Кипове је требало унети кроз капију Магнезијан... Вуд је тражио и пронашао ову капију, пратио је затим прописани пут и дошао је, једну миљу северозападно од града, до циља поворке, а самим тим и свог сопственог циља који је тако упорно тражио.

Испод масе земље и шута, дебљине седам метара, он је наишао на један диван плочник, на снажне остатке стубова, на снажне камене плоче украшене скулптурама: био је то храм Артемидин.

Динократ, чувени александријски архитекта, пројектовао је ово светилиште, Александар Велики га је завршио у таквом сјају да се овај храм у старом веку поштовао као једно од „седам светских чуда“.

Темељ је дуг 120 метара, а широк 80 метара. Беле мермерне плоче покривале су кров, а стубови висине 20 метара водили су у унутрашњост храма, која је била увеличана раскошним скулптурама, сликама и златним украсима.

Тридесет пет година после тога, земљак Вудов Дејвид Хогарт (David G. Hogarth) пронашао је испод разбијеног олтара велику количину статуа богиње од бронзе, злата, слонове кости и сребра, које су направили чланови ових еснафа и „других оваквих ствари мајстори“, јер су у јеванђељу, што је у Ефесу Павле проповедао, видели угрожавање својих прихода, те су стога узвикнули Димитрију: „Велика је Дијана ефеска.“

Одмах гледасмо да изиђемо у Македонију, дознавши да нас Господ позва да им проповедамо јеванђеље. А када се одвезосмо из Троаде... (Дела ап. 16, 10-11)

Тамо где је некада стајала горда тврђава Троја Пријамова, Павле се укрцао у један једрењак да би пошао на свој први пут по Европи. Код рибарског градића Кавале (стари Неаполис), ступио је он на европски континент, изабравши пут старом Via Egnatia горе ка сурим брдима Македоније, у Филипе.

Ко се при помену овог града не би сетио кобних речи „код Филипа ћемо се опет видети“, где су 42. године пре Христа легије Антонија и младог Октавијана однеле сјајну победу над цезароубицама Брутом и Касијем, који су покушали да републику Рим спасу од диктатуре? А ко би помислио да ће Павле пред зидинама Филипа основати своју прву хришћанску општину на европском земљишту.

На основу конкретних података у Делима апостолским, француски археолози су открили римску колонију, пронашли су поново стари форум, затим храм и јавне грађевине, ходнике са стубовима, поплочане улице и тргове са одводним цевима за кишницу, сачуваним до данашњег дана. На западној градској капији, један колосални лук надвисује Via Egnatia, који туда пролази и која одмах затим прелази преко брзе реке Гангита. *А у дан суботни изиђосмо из града к води где беше богомоља и седнувши говорисмо к женама које се беху сабрале.* (Дела ап. 16, 13) На обали Гангита обратио је Павле као прву Лидију, трговкињу пурпуром.

Преко Солуна и Атине, где је проповедао само кратко време, Павле је кренуо у Коринт.

Багерима је усечен један узани канал кроз земљоуз, који повезује Пелопонез са копном. Године 1893. остварено је оно што су планирали славни људи антике, Александар Велики и Јулије Цезар. Године 63. Не-

рон је чак започео тај посао. После једне похвалне песме Нептуну, када је сам себе пратио на харфи, Нерон је златним ашовом закопао и избацио прву лопату звмље. Међутим, ископавање које је обављало 6.000 Јевреја доведених из Палестине било је веома брзо обустављено, јер је постојала бојазан да би продор воде могао да потопи Пелопонез.

Три године након што је прва лађа прошла кроз нови канал почела су истраживања од стране Америчке школе за класичне студије (American School of Classical Studies) чувеног и значајног претоварног места Коринта, на коме се сусретала роба старог Оријента и Европе. И овде су археолози ишли траговима Павловим до оних места која би, да нису била нема, могла да причају о његовим делима.

У срце старог града Коринта водио је пут, Лехеон из западне луке. Под моћним мраморним луковима Пропилејске капије уливао се тај пут у трг Агору. Ту се у оно доба, западно од лехеонског пута налазила трговачка четврт, испред чијих радњи су се пеле колонаде до степеница храма Аполоновог. Оно што је хигијенске чистунце Американце запрепастило јесте један мудро измишљени систем цеви, и то управо испод оних кућа које се граниче са широким дивно поплочаним тргом. Очигледно је да је овај систем цеви доводио у радње свежу брдску воду за хлађење лако покварљивих намириица. И заиста, на томе месту један натпис из доба последњих година владавине цара Августа изричито говори о једној „пијаци меса"! У овим радњама хришћани из Коринта могли су без страха да врше своје набавке. *Све што се продаје на месарници једите*, говорио је Павле својој општини у 1. Кор. 10, 25.

На мраморним степеницама Пропилеја, људи који су вршили ископавања наишли су на једној тешкој каменој греди јасно уклесана грчка слова „синагога Јевреја". У близини лехеонског пута мора да је са друге стране била кућа у којој је Павле проповедао нову науку. Јер *препираше се у зборницима сваке суботе и надговараше Јевреје и Грке* (Дела ап. 18, 4). Испод руина многобројних стамбених кућа у истој градској четврти налази се сигурно кућа коју је „баш" Павле потражио: *којега кућа беше крај зборнице* (Дела ап. 18, 7).

Најзад су истраживачи на тржници пронашли једну узвишену платформу о којој латински запис казује да представља „ростру", седиште суда. *А када беше Галион намесник у Ахаји, нападоше Јевреји једнодушно Павла и доведоше га на суд говорећи: овај наговара људе да поштују Бога против закона.* Галион, међутим, није хтео да га осуди *и изгна их из суднице* (Дела ап. 18, 12-16).

Исцрпна репродукција судске сцене омогућила је да се тачно сазна време када је Павле боравио у Коринту. Луције Јуније Анеус Новатус Галио - тако гласи пуно име намесника - био је достојан изданак једне

изванредно угледне породице. Његов брат Луције Анеус Сенека, велики римски филозоф и Неронов приватни учитељ, посветио му је две књиге (De ira и De vita beata). А песник Статијус назвао га је „милим Галиом".

У старим Делфима појавило се једно писмо цара Клаудија из којега произилази да је Галион морао бити у Коринту између 51-52. године. Писмо садржи формулацију „као што писаше Луције Јуније Галио, мој пријатељ и проконзул Ахаје" (као римска провинција, Пелопонез се звао Ахаја). То писмо је датирано почетком 52. године. По једном Клаудијевом декрету, новонаименовани чиновници били су обавезни да у своје провинције отпутују првог јуна, па је, према томе, Галио морао стићи у Ахају око 1. јула 51. године. Павле *седи онде годину и шест месеци учећи их речи Божјој* (Дела ап. 18, 11), док се Јевреји нису побунили и извели га пред судију. Са великом вероватноћом апостол је дошао у Коринт почетком 50. године.

Две године после крсне смрти Христове, фанатични прогонитељ хришћана Савле из Тарса био је преобраћен у хришћанство (Дела ап. 9, 3). А скоро тачно 30 година после тога пошао је велики учитељ и пропагатор Христове науке на свој последњи пут, али овога пута као сужањ. У Јудеји се сада од 61. године налазио као прокуратор Фест. Он шаље Павла, против кога је из Јерусалима стигла тешка оптужба, у Рим у пратњи центуриона Јулија (Дела ап. 27, 1). Тамо је Павлу било дозвољено *да живи где хоће с војником који га чуваше* (Дела ап. 28, 16).

Павле остаде пуне две године о своме трошку и дочекиваше све који

му долажаху, проповедајући царство Божје и учећи о Господу нашему Исусу Христу слободно и нико му не брањаше. Са овим речима Лука завршава свој извештај у Делима апостолским.

У гоњењу хришћана за време Нерона, Павле је претрпео мученичку смрт. Будући да је био римски грађанин, он није умро као Петар на крсту, већ је био погубљен мачем.

2. ПЕТРОВ ГРОБ

Калигулин хиподром. Кад је Рим гореао. Брдо Ватиканус. Гробље у Вија Корнелија. Цар Константин гради цркву. Нова катедрала. Проналазак Бернинијев 1626. године. Налог једног папе. Истраживања др Каса. Ископавања испод Петрове цркве. Најзначајнији проналазак хришћанске археологије.

А и ја теби кажем: ти си Петар; и на овоме камену сазидаћу цркву своју и врата паклена неће је надвладати. (Мат. 16, 18)

Пошто је 637. године ислам освојио Свету земљу, она је, са изузетком у доба крсташких ратова, кроз дуги низ столећа била затворена за хришћане осталог света. Једино место на овој земљи које археолошки чува хришћанске традиције изван Оријента, и то скоро две хиљаде година без прекида, јесте Рим, са његовом црквом светог Петра.

Ко је био Петар? Како је његова личност описана у Новом завету? Симон је живео у Капернауму као рибар на обали Генисаретског језера. Његов брат Андрија доведе га Исусу. *А Исус погледавши на њ рече: ти си Симон, син Јонин, ти ћеш се звати Кифа, што значи Петар.* (Јов. 1, 42) „Кифас“ на грчком значи „петрос“, „стена“. Тако је он постао један од првих ученика Исусових.

После Исусове смрти Петар је први апостол који проповеда незнабошцима. Петар је постао један од главних у првој хришћанској општини у Јерусалиму и Јудеји, па је касније деловао и изван Палестине. Две посланице хришћанима у Малој Азији подсећају на то. У Јовановом јеванђељу описан је дијалог између Исуса и Петра о начину његове смрти коју ће претрпети у дубокој старости.

А кад остариш, ширићеш руке своје и други ће те опасати и одвести куда нећеш. А ово рече показујући каквом ће смрћу прославити Бога. (Јов. 21, 18-19)

На ову оскудну изјаву Новога завета надовезују се приче, црквена традиција и документа о Петровој личности. Они говоре о његовој мученичкој смрти у Риму, а наводе и место где почивају његове мошти:

испод главног олтара Петрове цркве. На широком кружном простору пред Петровом црквом, у доба првих хришћана, пуцали су бичеви, подрхтавала је земља под тупим ударцима копита, проламао се ваздух од клицања из хиљаде грла. Овде је цар Калигула (37-41) изградио писту за трку кола. На њу још подсећа високи витки обелиск на Петровом тргу, који је Калигула лађом довукао из Египта.

Густи дим који нагриза очи диже се изнад града, а из палата лижу језици ватре која се шири преко улица и тргова - то јула 64. године гори Рим! То је дело Нероново, говоре људи шапатом. Цар борави изван Рима у Антиуму. Он хита у град и предузима све да се ватре угасе. То му није успело тако брзо, и он тражи на кога би свалио кривицу за овај срамни пожар не би ли одвратио од себе бес народа. Хришћани, „људски сој са једним новим и штетним празноверјем", како је писао Светоније, „секта" којој због необавештености и мржње према странцима народ приписује све могуће кривице, они ће бити жртве.

Од тада кружни простор писте за трку преживљава ужасне сцене. У песку арене бивају мучене присталице хришћана, групе побожних људи преливане катраном и спаљиване као бакље, или разапињане на крст. Међу њима налази се и Петар. Он ће бити разапет.

Према римском закону, тело убијеног мора се предати његовој породици. Још током ноћи, после погубљења на крсту, његови рођаци сакривају леш. Као и Исус на брду Голготи, биће и он увијен у платно и однесен у тајности иза зидина борилишта на Вија Корнелија, гробље незнабожаца. Ово незнабожачко гробље налази се на узвишици „Ватиканус". Латинска реч „vatis" значи „пророк" или „гатар". Овде се у давним временима налазило пророчиште Етрураца.

Петар је нашао своје место покоја међу многим другим гробовима. Над гробом апостоловим поставља свети Анаклит први кивот. Њега је Петар рукоположио за свештеника, а био је „трећи римски епископ". Сваки пролазник могао је да види трофеј на брду. „Иди у Ватикан до улице Остија па ћеш угледати трофеје оснивача римске цркве", писао је у трећем веку свештеник Гај.

Иако није било безопасно да се човек тамо нађе, хришћани су још од самог почетка изабрали гроб апостолов као место састанка. Дела светог Севастијана наводе да је света Зоја била тамо ухапшена и одведена на мучилиште. Касније су и из других земаља долазили поклоници тајно у Рим, као 269. године Марције са својом женом и својим синовима из далеке Персије, а свети Маур године 284. из Африке.

Прогони и мучења завршена су тек под Константином (306-337), првим хришћанским царем Рима. Константин издаје одобрење папи Силвестру I да на Вија Корнелија сагради велику цркву изнад старог Петровог гроба и гробова ранохришћанских папа. Гроб Петров остао је

недирнут, па је он постао главни олтар. Камен за градњу цркве узет је из старог Калигулиног циркуса. Северни зид арене уграђен је у темељ цркве, чији је јужни део ушао у саму борилишну писту.

Грађевински радови трајали су преко четврт века, од 326-349. године. Тридесет пет степеника водили су у једно отворено и мрамором обележено предворје, које је било окружено засвођеним ходницима. У средини његовој налазила се једна фонтана са сребрносветлом водом, која је истицала из једног позлаћеног резервоара, са кровом на стубовима изнад себе.

Круна овог сунчаног трга била је полуосветљена петобродна базилика. Она је у шуми мраморних стубова имала 52 олтара на којима је дању и ноћу горело 700 свећа. Са зидова и у луковима светлуцао је златни мозаик, а изнад апостоловог гроба уздизао се високи балдахин. Међу поклоницима био је обичај да се комади платна или други мањи предмети спусте у гроб помоћу једне палице како би додирнули саркофаг светога Петра. Агиулф, свештеник из Турса, посетио је цркву око 600. године. Остао је сачуван његов опис о ономе шта је видео:

„Свети Петар сахрањен је у једној цркви, која се још од старих времена зове Ватикан. Његов гроб, испод олтара врло се ретко посећује. Али ако неко жели да чита молитве, онда се отварају решетке којима је окружен. Дотични улази, стаје изнад гроба и, пошто је отворио један мали прозор, ставља кроз њега своју главу и изговара своје бриге и јаде."

Гроб Петров је вероватно поступно био зазиђиван, да би се заштитио од спољног света. Но у сваком случају, он је током времена испао из вида историографије, јер га више не спомиње ниједан савремени извештај.

После више од 1150 година иструнуо је велики дрвени кров базилике, док је јужни зид изнад старог циркуског зида показивао опасан нагиб, па је постојала опасност од тоњења. То су били забрињавајући знаци пропадања, који су захтевали да се нова црква подигне. Године 1506. донешена је одлука да се почне са новоградњом, а за њу је Браманте израдио пројекат. Међу извођачима радова има славних имена, као што су Рафаел и Микеланђело, коме је 1547. године поверено руковођење грађевинским радовима.

Када је године 1594. архитекта Ђакомо дела Порта радио над апостоловим гробом, испод његових ногу долази до прскања пода. Широка рупа омогућава слободан поглед на један свод. На ту вест хитају тамо папа Климент VIII и три кардинала, да би уз слабу светлост бакљи разгледали то место. У своду се налази златан крст у висини човечијег стаса. Према предању, тај су крст 326. године ставили на Петров гроб цар Константин и његова мати Јелена. У присуству Климента VIII отвор се опет затвара.

Тешки балдахин од стубова наводи на закључак да је он постављен на сигурном темељу да би засводио гроб. Бернини, који је јуна 1626. године испитао доњи слој крипте, наишао је на остатке човечијих костију. Дакле, испод патоса Константинове базилике налази се гроб до гроба.

О овом проналаску јавност није ништа сазнала. Међутим, у ватиканским архивима чува се један исцрпно сачињен извештај Урбалдијев, тада каноника у цркви светог Петра, који је 1891. године пронашао проф. Армелини.

„Они отпочеше да копају за темељ другог стуба испред confessio, каже се у том извештају. Не дубље од 1 метра откривен је са стране велики ковчег од мраморних плоча. Када су отворили ковчег, били су изненађени што су унутра нашли пепео са многим костима. Све су биле повезане, напола изгореле. Ове кости подсетиле су на чувену ватру у доба Нерона, три године пре мучеништва светог Петра, када су хришћани, осумњичени за подметање пожара, умирали мученичком смрћу у циркусу, на коју их је Нерон осудио. Два од главних ковчега била су откривена и сваки од њих чувао је у себи два тела. Њихове главе су биле окренуте олтару. Тела су била обучена у дуге хаљине до чланака. Била су скоро поцрнела од старости и увијена у повоје као деца. Тела су била постављена уз највећу пажњу једно уз друго. Међутим, ова тела, као и друга, распадала би се у прашину чим би била додирнута или покренута. Сем неколико комадића штофа, ништа друго није могло пружити отпор и најмањем додиру."

Скица положаја указивала је сасвим јасно на то да су гробови, слично паоцима на точковима, били сви поређани према једној тачки, наиме, према месту испод старог главног олтара.

Испод confessio све друго је остало недирнуто, сем због радова за темеље за четири стуба балдахина. После зидања од преко сто година завршена је нова црква светог Петра у Риму. Црква је свечано освећена 1626. године.

Опет је прошло преко три стотине година. Почетком 1949. године папа је изричито истакао, у једном говору студентима, да гроб апостола Петра лежи испод самог центра Петрове цркве. Његови слушаоци знали су за старе легенде, али нико међу њима и не слути да се папа при овој својој изјави ослања на најновија археолошка истраживања! Само је један мали број експерата до тада био о томе обавештен.

Да би се искључила могућност објављивања преурањених резултата, сви заинтересовани морали су ћутати. Јер, светска јавност могла је бити обавештена о резултатима тек када би се утврдило потпуно јасно и сигурно, на основу стручних мишљења међународних стручњака, и све док не буде искључена и најмања сумња о стварном значају проналазака испод цркве светог Петра.

“Да ли је заиста поново пронађен гроб светога Петра?“- одјекује глас папе у једној радио поруци 23. децембра 1950. године. Он сам даје позитиван одговор на то питање.

Немачки прелат Лудвиг Каас (Dr Ludwig Kaas), био је професор црквеног права и иницијатор испитивања испод цркве светог Петра. Можда он то не би постао да се није родио у Триру и тамо стекао своје импресивне младалачке утиске. У Триру је Јелена, мати цара Константина, дала да се подигне прва хришћанска црква. А и сам Константин је ту живео неко време. Научници у Триру су стално наилазили на сведоке старога Рима приликом ископавања. Године 1933. др Кас напушта Немачку и одлази у Ватикан.

Пије XI, папа са миланским смислом за хумор, преноси му у надлежност „подземље“ цркве светог Петра, и све оно „што се налази испод површине“.

Када је Кас отишао да први пут погледа своје ново царство, уплашио се због велике несређености која је владала у криптама цркве светог Петра. Имао је муке да се снађе испод сводова, између многих камених и мраморних ковчега, прастарих надгробних плоча и остатака надгробних споменика. Ако је при грађењу нове цркве светог Петра све без икаквог реда доспело у крипту, то је кроз векове та збрка била још и повећана новим саркофазима, јер овде су почивали цареви и краљеви, сахрањене су 144 папе и мноштво кардинала и дворјана.

Није било лако направити реда у овој гробници па одвојити саркофаг римског префекта из 359. године од саркофага немачког цара Отона II, или црвени гранитни гроб јединог папе Енглеза Адријана IV од гроба шведске краљице Кристине, чије лице покрива дивно очувана танка сребрна маска.

Приликом мукотрпног рада и разрешења велике збрке, код Каса се родила мисао: какав би то био захвалан посао да се ово тихо царство мира испод Петрове цркве детаљно испита.

Али Пије XI није прихватио ову идеју. Међутим, баш његова последња жеља да почива у близини Пија X покренула је ствар са мртве тачке.

Два дана пре сахране Кас је тражио у крипти једно одговарајуће место за саркофаг умрлог папе. Када је са једног зида одстранио тешку мраморну плочу, попустио је зид, при чему се указао један стари свод. Угледавши га, Кас је спонтано узвикнуо: „То знам, то је управо оно што сам видео и у Триру - па то је карактеристични начин зидања ранохришћанских цркава.“

Добивши налог од новог папе, Кас одлази у пролеће 1939. године на прво научно истраживање испод Петрове цркве. У највећој тајности то испитивање било је у ствари истраживање прошлости унатраг све до преласка у нову еру.

Детаљним претходним студијама још је раније директор Папског института за хришћанску археологију, проф. Енрико Јоси, стекао уверење да са тражењем Петровог гроба треба почети од нивоа патоса Константинове базилике, што се током ископавања и показало као тачно.

Није требало много рада да „sampietrini“ (занатлије у Ватикану) открију један прастари свет окружен тајнама. Петрова црква лежи изнад једног гробља из првих хришћанских векова. Корак по корак, па су сампиетрини ископали велики мртвачки град. Копало се ручно, јер би примена машина угрозила не само налазе него и темеље цркве. Пространи маузолеји и лепи гробови са урнама чувају у себи посмртне остатке паганских Римљана. Доцније је ово гробље служило и хришћанима као место за сахрањивање: један хришћански маузолеј чува најстарије до сада нађене слике у мозаику са хришћанском садржином: приказивање Христа Хелиоса. Ови ранохришћански мозаици потичу из 3. века, дакле старији су од оних дотле познатих. Раскошни саркофази потичу из каснијих хришћанских столећа.

Изванредно информативно било је и сазнање како су то морали бити тешки грађевински радови под царем Константином, када је ниво патоса старе петобродне базилике требало да буде у истој висини са Петровим гробом. То је приморало градитеље да на стрмом терену - јер то је било некадашње ватиканско брдо - поставе јаке заштитне зидове. Део обронка морао се поравнати и одстранити, а други је требало насути. Пошто је законом било забрањено разарање гробница, са многих маузолеја били су скинути кровови, па су маузолеји насипани земљом. Од старог Нероновог циркуса није било ни трага. Међутим, надгробни споменик једног Римљанина врло тачно показује где су се налазили зидови циркуса, јер је последња воља његова исписана на споменику гласила да је његова жеља била да буде сахрањен непосредно поред циркуса.

Уколико су послови даље одмицали, све се јасније показало да је велика грађевина очевидно била постављена на једну сасвим одређену тачку, тачно испод главнот олтара. И стога се и истраживања сада концентришу на ту централну тачку.

Седам метара дубље испод пода Петрове цркве наишло се испод главног олтара на један гроб. Простор је сличан малим маузолејима, какви су нам познати и код других римских грађевина, само што је овај украшен хришћанским мозаицима. Један мозаик приказује рибара са удицом, док друга приказује доброг пастира, а следећи Јону како га гута кит.

Дубоко испод главног олтара ашови наилазе на један зид, обложен црвеним малтером. Овај „црвени зид“ остао је сачуван у своме центру и

у њему радници откривају један црвени стуб. Изнад последњег боравишта апостола, на обронку ватиканског брда, треба да се налазио један „трофеј", споменик. А тај стуб мора да је један његов део.

Онога дана када је опет омогућен приступ до Петровог гроба стража затвара врата Петрове цркве. Папа силази у крипту да види тај значајан налаз у историји хришћанске археологије.

Многобројна критичка испитивања искључују сваку сумњу у идентитет гроба. Све појединости испитивања, сви битни моменти важни за датирање, унесени су у записник о налазу и записани у споменици „Esplorazione sotto la Confessione di San Pietro in Vaticano" у 1500 примерака. И пошто су стручњаци од угледа из целог света прегледали извештај, тек онда је о томе обавештена и јавност.

Та споменица из Ватикана о гробу Петровом не спомиње једну урну од изгореле глине. Она је нађена у гробу, а чува у себи остатке човечијих удова у облику бутне кости и једне цеванице. Осим тога, у урни се налазе многе мале крпе од пурпурног штофа.

Поврх тога, у зиду се налази један суд без поклопца у који урна може да се смести и који је очигледно служио као скровиште да би се у случају опасности урна заштитила од дотицања.

Побожно предање, често мешано са легендом, у Риму је добило своју историјску потврду.

Становица џамија на југоистоку града, коју се сазидали Арабљани у 7. веку после Христа, после освојења Јерусалима, налази се управо на месту на којем су прво Соломон, а касније Ирод Велики сазидали Храм. (Фото: Historisches Bildarchiv, Lolo Handke, Bad Berneck.)

Проф. Вилард Ф. Либи испитује у Атомском физикалном институту Универзитета Чикаго старост ланеног омотача једног свитка пророка Исаије, који је 1947. пронашао један пастир у прћини на Мртвом мору. Испитивање у „атомском часовнику“ према методу Ц-14 показује: лан од којег је изаткано платно растао је у доба Христа!”

Проф. Ланкастер Хардинг саставља у Јерусалиму фрагменте Старог завета из доба Христа, пронађене 1949. у једној пећини на Мртвом мору. (фото: Picture Post, London, август 1953)

3. РАЗОРЕЊЕ ЈЕРУСАЛИМА

Устанак. Јудејски рат. Борбе у Галилеји. Врховни командант Тит. 80.000 Римљана наступа. Наредба за јуриш. Парада пред капијама. Дневно 500 разапетих на крст. Насип од земље блокира Јерусалим. Авет глади. Пад тврђаве Антонија. Храм у пламену. Разорење града. Тријумфална парада у Риму.

И кад неки говораху за цркву да је украшена лепим камењем и закладима, рече: доћи ће дани у које од свега што видите неће остати ни камен на камену који се неће разметнути... А кад видите да Јерусалим опколи војска, онда знајте да се приближило време да опусти... јер ће бити велика невоља на земљи и гнев на овом народу. И пашће од оштрица мача, и одвешће се у ропство по свим народима, и Јерусалим ће газити незнабошци. (Лука 21, 5-6. 20. 23-24)

Безбројне резиденције и краљевске дворце, градове, палате, храмове и грађевине чији су темељи постављени у првом, другом, или чак у трећем веку пре Христа, од заборава су отели ашови и бистар ум археолога, после стручног и крајње тешког посла, често и испод прашине прошлости која је негде била метрима висока. Али град јерусалимски и јерусалимски Храм, од непроцењиве вредности за поколења, измакли су се истраживачком труду; они су заувек нестали са лица земље. Пре-

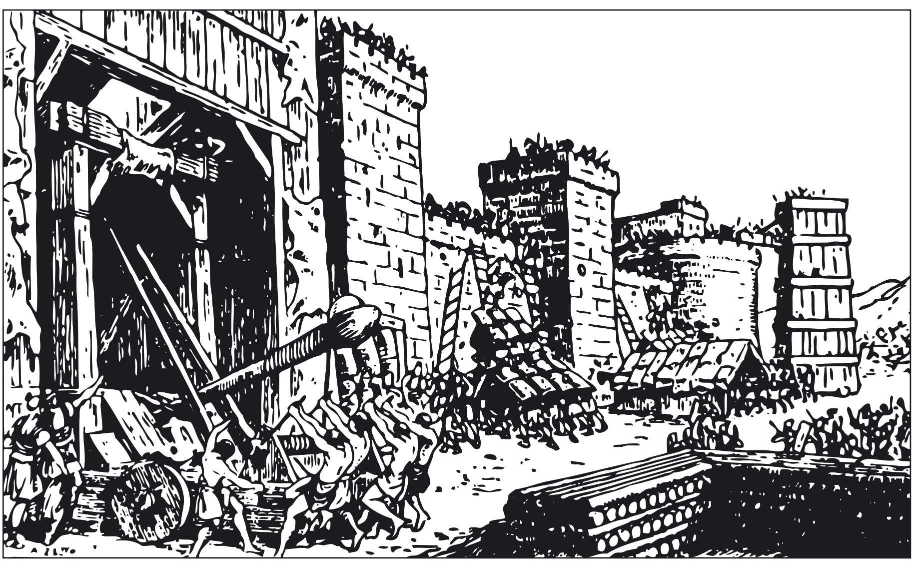

Римска опсадна техника приликом освајања Јерусалима

трпели су судбину коју им је Христос прорекао, и то једва један људски век после његове крсне смрти *у данима освете* (Лука 21, 22).

Стари Израиљ који у своју историју није хтео да упише Христов живот и дело, верска општина Јерусалима, која је Исуса проклела и осудила на смрт, уништени су у једном инферну каквом нема примера у историји, у "Јеврејском рату" од 66. до 70. године после Христа.

Гласови протеста против омрзнутог Рима били су све бучнији. У партији зилота, „ревнитеља", окупљали су се фанатици и бунтовници, који су непрекидно захтевали да се уклони власт туђинаца, а сваки од њих носио је испод одеће сакривен бодеж. Римска насиља узнемиравала су земљу. Стање је било још више отежано неовлашћеним наметима римских прокуратора, а то је још више заоштравало стање, па су радикални елементи из дана у дан стицали све већи број присталица.

Све веће незадовољство избило је у побуну у мају 67. године, када је прокуратор Флор захтевао да му се исплати 17 таланата из храмовне благајне. Римска посада била је на препад нападнута, те је Јерусалим доспео у руке устаника. Одмах је објављена забрана приношења дневне жртве за императора, а то је значило отворену објаву рата светској римској моћи. Патуљак Јерусалим баца изазивачку рукавицу пред ноге Imperium Romanum.

То је сада био сигнал за целу земљу; свуда је избио устанак; Флор више није господар ситуације. Намесник провинције Сирије Цестије Гал хита у помоћ са једном легијом и многобројним пратећим одредима, али се повлачи после тешких губитака. Устаници су завладали земљом.

Уверени да ће Рим свом снагом вратити ударац, они великом брзином утврђују градове, поправљају старе зидине, постављају војне команданте. Јосиф, каснији писац историје Јосиф Флавије, бива постављен за врховног команданта у Галилеји.

Римски цар Нерон поверава врховну команду сјајном војсковођи Титу Флавију Веспазијану, који се показао као изванредан војсковођа приликом освајања Британије.

Праћен својим сином Титом, са три легије и многобројним пратећим одредима, он упада са севера у Галилеју.

Места на Генисаретском језеру, тамо где је само пре неколико деценија Исус проповедао рибарима, била су први сведоци крвавог обрачуна. До октобра 67. године сва је Галилеја покорена. У групи заробљеника маршира и Јосиф, врховни командант. Он је бачен у ланце и пребачен у главни стан Веспазијанов и у непријатељском логору провео цео Јудејски рат, док су 6.000 Јевреја одведени као робови у Коринт на изградњу Коринтског канала.

Следећег пролећа настављено је са покоравањем устаника у Јудеји. Усред борби стиже једна вест која је привремено прекинула рат - Нерон је извршио самоубиство.

У Риму бесни грађански рат. Веспазијан чека да види развој ситуације. Један за другим, три незнатна цара губе власт и живот. Најзад у дејство ступају легије на истоку, те годину дана после Неронове смрти у Египту, Сирији и Палестини и свуда по Оријенту одјекују узвици „vivat Caesar“ (живео Цезар). Веспазијан постаје господар римског светског царства. Из Кесарије на палестинској обали он сместа креће у Рим, препуштајући своме сину Титу завршни чин Јеврејског рата.

Непосредно пре пролећног пуног месеца године 70. Тит стоји испред Јерусалима са огромном војском. На овим путевима и друмовима ваљају се колоне идући према граду, што Јудеја још никада није доживела. Наступају 5, 10, 12. и 15. легија, праћене коњицом, пионирским јединицама и осталим пратећим одредима, скоро 80.000 људи.

Свети град ври од људи. Са свих страна слегли су се поклоници да би прославили празник Пасхе. Са побожним молитвама мешају се препирке између екстремних елемената зилота и припадника партије умерених, док рањени и мртви леже по улицама.

У међувремену Римљани заузимају положаје у околини града. Захтев за предају бива пропраћен презривим осмехом. Тит одговара наредбом за напад, у који се укључује римска артиљерија „scorpiones“, брзометна артиљерија и „балисти“ (ballistae), бацачи камена из праћке. Свако од тих тешких оруђа баца камење тежине 50 kg на даљину од 185 метара. На северној страни пионири начињу Ахилову пету тврђаве. На источној, јужној и западној страни, стрме литице штите тврђаву. Али зато је северна страна неуобичајено снажно утврђена трима зидинама. Маљеви (овнови) и разбијачи зида почињу уз велику буку разарање темеља. Тек пошто су тешка оруђа за бацање камена непрекидно праштала, када су дању и ноћу одјекивале тупе лупњаве дробилица зидова, тек тада је престала свађа између браће у тврђави. Ривали су склопили мир између себе. Симон бар Гиора, вођа умерених, преузео је на себе одбрану северног фронта, а Јован из Гишале, зилот, одбрану Храма и „Антоније“.

Почетком маја су опсадне машине у року од две недеље пробиле велику брешу у северном зиду. После даљих пет дана, Римљани су пробили и другу зидину. Али један одлучни противнапад омогућио је да опседнути опет заузму зидине. Прошло је много дана док их Римљани нису опет заузели. Тако је северно предграђе дефинитивно прешло у руке Римљана.

Убеђен да ће се Јерусалим, суочен са насталом ситуацијом, предати, Тит прекида напад. А грандиозни призор велике параде његових

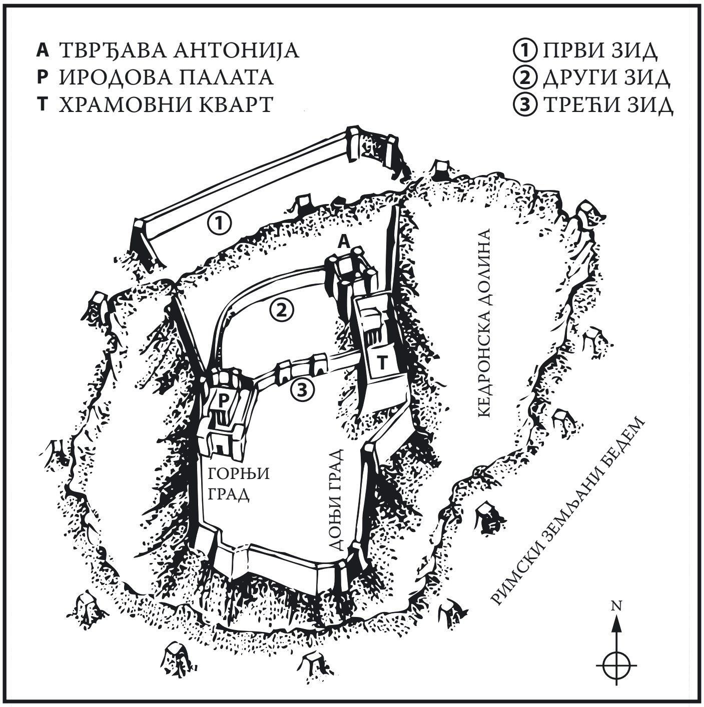

војних снага, који треба да се одржи пред очима опседнутих, навешће опседнуте на размишљање.

Римљани скидају са себе ратничко одело, глачају парадне униформе. Легионари облаче своје панцире и оклопне кошуље и стављају шлемове. Коњаници улепшавају своје коње богато украшеним ћебадима за седла, те уз гласне звуке труба десетина хиљада ратника дефилује испред Тита и пред очима опседнутих прима плату и следовање хране. Четири дана од јутра до мрака одјекују кораци римских колона навикнутих на победе.

Али узалуд. Густо сабијени, људи се налазе на старом бедему на северној страни Храма непоколебљиво сипајући непријатељстао са сваког крова. Била је то, дакле, некорисна демонстрација, јер опседнути и не мисле на предају.

Тит чини последњи покушај. Он им шаље под зидине тврђаве њиховог земљака, заробљеника Јосифа Флавија, врховног јеврејског команданта у Галилеји.

Гласно одјекују речи Јосифове:

„Ох ви људи тврдога срца, баците своје оружје, имајте милости према својој земљи којој прети опасност да оде у пропаст. Окрените се око себе и погледајте лепоту онога што хоћете да издате. Какав је то град!

Какав је то Храм! Какви поклони небројених народа! Ко ће се усудити да у све то тури угарак ватре? Је ли могуће да међу вама има таквих који желе да свега тога више не буде? Има ли шта вредније што би требало сачувати? Ви тврдоглава створења, безосећајнија од камена!”

Речима које дирају у срце Јосиф подсећа на велика дела из прошлости, на очеве, на историју и на мисију Израиља. Узалуд. Његове молбе и опомене одлазе у ветар.

Са другога зида поново се распламсава борба и шири према тврђави Антонија. Кроз улице предграђа, фронт се премешта у близину Храма и у горњи град. Пионири граде јуришне писте, пратећи одреди са свих страна доносе стабла дрвећа. Римљани наступају користећи сва средства опсадне технике. Међутим, ти припремни послови бивају стално и ефикасно ометани од стране опседнутих. Осим што они повремено излећу из тврђаве наносећи губитке, они исто тако подмећу ватре под тек завршене дрвене грудобране. А када наступи мрак, око римског логора све врви од силуета које се прикрадају из склоништа, подземних ходника и преко зидова.

Тит наређује да се врши одмазда над онима који луњају, над полуизгладнелим и над пребеглима. Ко год је био ухваћен напољу, сматран је за пребега, луњалицу, па је као и онај који тражи храну био разапет на крст. Најамници дневно прикивају на крст пет стотина људи, и то из дана у дан, непосредно испред града. Поступно на обронцима брежуљака настаје цела шума од крстова, све док оскудица у дрвету није зауставила овај грозни посао.

Сво дрвеће које се налазило у близини пало је као жртва крстова, опсадних рампи, јуришних лестви и логорске ватре. Римљани су при доласку затекли овде предео у напону вегетације. Сада су нестали виногради, поља са поврћем, маслиново и смоквино дрвеће, чак ни Гора маслинска не даје више хлада. Преко оголелих области шири се неиздрживи задах. Опкољени бацају преко грудобрана на хиљаде лешева изгладнелих и погинулих ратника.

„Ниједан странац који је видео стару Јудеју и дивна предграђа њених градова и сада видео ову опустелост, жалио се Јосиф, не би могао зауставити сузе и јадиковке над страшном променом. Јер рат је претворио у пустињу све што је лепо. И нико ко је ова места познавао од раније, па их је сада поново видео, не би их уопште могао више препознати.“

Да би град потпуно херметички затворио, Тит је наредио да се изгради једна „circumvallatio«. Данонoћним радом подигнут је од земље један бедем који је у широком луку опасивао Јерусалим, а био је ојачан са 13 утврђења. Густи ланац стражара мотрио је на овај бедем. Дотле је још могло да се кроз тунеле или ровове прибаве животне намирни-

це и допреме у град, али сада је овај „circumvallatio« онемогућио и ово оскудно снабдевање.

Авет глади захватила је град који је био пренасељен поклоницима, док је смрт немилосрдно косила. Жеља да се набави било шта за јело не зна ни за какве препреке, јер умртвљује свако човечанско осећање.

„Глад која је све више беснела уништавала је међу народом целе породице. Терасе су биле пуне онесвешћене деце и жена, а улице препуне мртвих стараца. Деца и младићи надувени као фантоми лутали су около, све док нису немоћно падали. Били су толико исцрпљени да више никога нису могли закопавати, јер су приликом сахране падали преко мртваца. Беда је била неисказана. Јер ако би се било где појавила макар и сенка нечега што је за јело, одмах је отпочињала борба око тога, тукли су се међу собом и најбољи пријатељи отимајући један другоме бедне комаде. Нико још увек није хтео веровати да умирући немају код себе животних намирница. Разбојници су се бацали на самртнике, копајући по њиховој одећи. Ови разбојници ишли су тетурајући се као побеснели пси, лупајући по капијама кућа као пијани људи. У своме очајању они су чак и два и три пута дневно вршили препад на исту кућу. Њихова глад била је у тој мери неиздржива да их је приморавала да све покушају жвакати. Сакупљали су предмете које ни животиње не би додирнуле, а камоли јеле. Већ одавно су се они машали својих кожних појасева и ципела, па чак и коже са својих прслука покушавајући да је жваћу. Неки су се чак хранили и старим сеном, а било је и таквих који су скупљали сламке продајући од њих мањи део за четири атинске драхме. Али зашто ја описујем ове срамне и недостојне ствари које је глад донела људима учинивши да они једу и неприродне ствари?", пита се Јосиф Флавије у своме делу „О Јудејском рату".

„Ја извештавам о једном догађају о каквом ниједна историја не прича, било грчка или варварска. Ужасно је о томе говорити и несхватљиво је чути тако нешто. Ја бих стварно желео да прећутим ову несрећу да ме не би био глас да сам пренео нешто што ће тако понижавајуће деловати на будућа поколења. Међутим, има пуно сведока ових догађаја у моме времену. Осим тога, моја земља имала би мало разлога да ми се захвали ако бих прећутао беду коју је она у то време преживљавала."

Јосиф, чија је породица трпела као и опкољени, није се устручавао од описа једног нечовечног догађаја, који доказује да је ужасна глад помрачила ум опкољених.

Зилоти су крстарили улицама тражећи храну. Из једне куће излази мирис печења. Људи одмах продиру у кућу нашавши се пред Маријом, кћерком племените породице Бет-Езоб са источног Јордана, једне изванредно богате куће. Она је као поклоник дошла у Јерусалим на празник Пасхе. Зилоти јој прете смрћу ако им не преда печење. Жена

збуњено предаје људима затражено. Запрепашћено гледају они на већ упола поједено новорођенче - сопствено дете Маријино.

Ускоро не само да цео град зна о томе догађају, него је вест продрла и до римског логора. Тит се заклиње да ће ово срамно дело покрити рушевинама целога града.

Многи су се спасли од смрти глађу уз заштиту мрака, али су ипак при бекству улетали у наручје једној тако исто грозној судбини. Међу пратећим одредима Римљана пронео се глас да бегунци из тврђаве носе са собом злато и драго камење, а да би га сачували од пљачке гутају га. Ако би тако исцрпљени људи били примећени, били би убијени и потом распорени. На такав начин је само за једну једину ноћ две хиљаде људи изгубило животе. Тит бесни. Без икакве милости наређује својој коњици да десеткује једну јединицу пратећих одреда кажњавајући тако овај злочин. Међутим, то не помаже ништа, па се клање у тајности и даље наставља.

Оруђа за разбијање зидова туку дању и ноћу по зидинама предграђа Јерусалима. Постављене су нове јуришне писте. Тит пожурује акцију. Он жели да овој мори учини крај што је могуће пре.

Почетком јула његови војници на јуриш заузимају „Антонију". Тврђава, на чијем је „узвишеном месту" Исус из Назарета саслушао своју смртну пресуду, уништена је до темеља. Њени зидови су се граничили са северним бедемом Храма.

Сада је дошао ред на храмовни комплекс, ту циновску, најјаче утврђену грађевину са галеријама, балустрадама и предворјима. Врховни командант држи са својим официрима састанак на коме се расправља о стању ствари. Многи стоје на становишту да на Храм треба гледати као на тврђаву. Тит је против тога. Он жели, ако је могуће, да поштеди ово светилиште, које је познато у целој римској империји. Путем гласника он последњи пут позива на предају без борбе. И опет је одговор одбијајући. И тек сада Тит наређује да се отпочне са борбама и против светог кварта.

Град тешких камених ђулади и непрекидна киша стрела засипају дворишта. Јевреји се огорчено боре и не одступају. Они се надају да ће им Јахве у последњем тренутку прискочити у помоћ да би спасао своју светињу. Више пута су легионари помоћу јуришних лестви дошли до бедема, али су сваки пут били одбијени. Ломилице зида и овнови за пробијање утврђења немоћни су пред овим зидинама. Немогуће је разорити циновске камене блокове који су били наслагани у доба Ирода. Да би изнудио прилаз зидинама, Тит наређује да се запале дрвена Храмовна врата.

Само што су врата била запаљена, он даје ново наређење да се ватра угаси и да се створи пут легионарима за јуриш. Дневна заповест Тита

за напад гласи: „поштедити светилиште“. Међутим, током ноћи пожар је продро и до трема са стубовима, па су Римљани имали пуне руке посла да ватру угасе. Овај повољни тренутак искористили су браниоци да учине ноћни испад. У немилосрдном масакру легионари одбијају Јевреје и гонећи их стижу и до предворја. У неописаном метежу борци доспеше и до Светиње. Узбуђен и раздражен „шчепао је један од војника бакљу и не чекајући наређење, без устезања, као да је гоњен каквим демоном он баци ватру кроз златни прозор одаје, која се налазила поред Светиње над светињама, пошто га је претходно један од другова подигао“. Одаје су обложене старим сувим дрветом и пуне лако запаљивог материјала, као што су бурад са светим жртвеним уљем. Жеравица од бакље тренутно се распламсава у пожар. Тит посматра пламене језике и покушава да спречи пожар.

„Тада цезар (79. године Тит је постао римски император) изда наређење да се ватра гаси довикујући гласно војницима и дајући им десном руком сигнале. Али војници нису чули шта је он говорио иако је он јако гласно викао... Па пошто ни цезар није био у стању да утиша бес војника и пошто се ватра све више распламсавала, он уђе у свету одају Храма са својим командантима прегледавши је са свим оним што у њој беше... И пошто пламен још није захватио унутрашње одаје нити је уништио одаје око Светиње над светињама, Тит је с правом претпоставио да се сама Светиња над светињама још може спасти, па је покушао да наговори војнике да гасе пожар. Издао је наређење центурију Либералију и његовом ађутанту да батинама натерају војнике на послушност. Но маколико да су војници били одушевљени цезаром и маколико да су се бојали његове казне због непоштовања наређења, ипак је њихова мржња према Јеврејима била већа, као што је била велика и жеља да се боре са њима.

Поред тога, у многима је већ тињала жеља за пљачком, јер се веровало да су све ове просторије пуне злата, тим пре што су видели да је све око њих од чистог злата... И тако је изгорело ово Свето место и против цезарове воље.”

Августа месеца 70. године римски легионари поставише у јеврејском светом делу града своје ратне заставе приносећи жртве пред њима. Иако је сада пола Јерусалима у рукама непријатеља, иако се стубови дима вију из запаљеног Храма као какви кобни знаци, зилоти се ипак не хтедоше предати.

Јован из Гисхале је успео да са једном великом групом побегне из сектора Храма у горњи град на западном брежуљку. Остали су побегли у палату Иродову која има јаке куле. Тит је сада поново приморан да стави у акцију сву своју опсадну технику, пионире, артиљерију, машине за разбијање зидина. И коначно, у септембру су и ти зидови савладани и последња тврђава заузета. Отпор је коначно сломљен.

Убијајући и пљачкајући, победници се дочепаше града, који им је тако огорчено и жилаво пружао отпор и који их је стајао толико крви и труда. „Цезар је заповедио да се цео град и Храм сравне са земљом. Оставио је само куле Фазаел, Хипикус и Маријамне, као и један део градских зидова на западу. Ове последње за логор гарнизона који је тамо остао."

Легија, која је остала на овом месту ужаса пуних шездесет година као гарнизон, носила је ознаку „Leg XF«, а то значи „Десета Фретензијева легија". Њено седиште је било на „fretum Siciliense«, „сицилијанском друму". Она је у Јерусалиму и око њега оставила хиљаде знакова свога присуства: баштовани и сељаци још и сада повремено налазе у земљи мале изгореле глинене плоче са бројевима легионара и знаковима галије и вепра.

Јеврејски губици у људству су тако велики да се не могу ни представити. Према извештају Тацита, у граду се за време опсаде налазило 600.000 људи. Јооиф Флавије извештава о 97.000 заробљених, у које нису урачунати разапети и распорени, додајући при томе да је само кроз једну градску капију у року од три месеца изнешено 115.800 јеврејских лешева.

Године 71. Тит приказује Римљанима сјај своје победе. У великој тријумфалној поворци, међу 700 заробљених Јевреја, вођени су Јован из Гишале и Симон бар Гиора, оковани у ланце. Уз неописано клицање пронесена су и два заплењена комада од чистог злата, и то седмокраки свећњак и сто за бесквасни хлеб из јерусалимског Храма. Они су тада смештени у Храму мира у Риму. На великом Титовом луку, који је подигнут као успомена на победоносни рат, ова два култска предмета могу се још и данас видети.

На оголелим рушевинама, на које уз претњу смртне казне нису смели крочити ни Јевреји ни хришћани, римски цар Адријан (117-138) подигао је римску колонију Aelia Capitolina. Постојање ове туђинске колоније на светом тлу јеврејском изазвало је још једном отворену револуцију. Јулије Север бива прекомандован као намесник из Британије у Јудеју и угушује последњи очајнички покушај Јевреја за ослобођење, који је трајао пуне три године. Цар Адријан је потом изградио хиподром, два купатила и једно велико позориште. На згаришту јеврејског светилишта налази се као за поругу споменик Јупитеру, а тамо где се по хришћанској традицији налази Христов гроб, туђинци иду преко степенастих тераса на поклоњење богињи Венери.

Велики део становника Обећане земље, који није изгубио живот у крвавом Јудејском рату 68-70. године и приликом устанка Бар Кохбе 132-135, био је распродат као робље. *И биће посечени оштрицом мача и вођени као робље међу све народе.*

Из година после 70. археолози нису нашли ништа у Палестини што би грађевински могло сведочити о Израиљу, па чак ниједну гробну плочу која носи на себи јеврејски натпис

Синагоге су порушене, па су чак и од храма у мирном Капернауму остале само рушевине. Једна неумољива рука судбине избрисала је улогу Израиља у партитури држава.

Али наука Христова, која повезује народе и која их одржава, одавно је пошла на свој незадрживи победнички поход кроз цео свет.

III
Стара истина у новом светлу

1. НЕКА БУДЕ СВЕТЛОСТ

Историја постања у светлу модерне науке. Истраживачи израчунавају „почетак“. Васиона се шири. Повлачење спиралних маглина. О старости земљине коре. Пре 5-10 милијарди година.

У почетку створи Бог небо и земљу. А земља беше без обличја и пуста и беше тама над безданом и дух Божји дизаше се над водом. И рече Бог: нека буде светлост. И би светлост. (1. Мој. 1, 1-3)

Појам „доба напретка" укључује у себе запрепашћујуће обиље проналазака, открића и развоја.

Неуморном проналазачком духу пошло је за руком да изврши цепање материје. Димне печурке грозних атомских експлозија постале су уобичајена слика. Електронски апарати замењују стотине математичара, инжењера, конструктора и канцеларијских службеника. Роботи управљају потпуно аутоматизованим фабрикама. Одавно већ круже вештачки сателити око земље, а то што васионски бродови са људском посадом круже васионом једва да још узбуђује и обичног човека на улици.

Када се говори о напретку, већина људи мисли на технички напредак. Међутим, револуционарни и прави напредак је у новим сазнањима, открићима у области физике и математике, астрономије и осталих научних области. Обузете жељом да се уобичајена слика света из темеља измени, те науке су створиле такве увиде у универзум, у свет малога, микрокозмос, као и у велики свет, макрокозмос, какви пре тога никада нису били наслућивани.

У доба напретка нађен је и одговор на једно питање које од памтивека покреће човечанство, а то је оно прастаро питање о постанку наше Земље и универзума. А што је запрепашћујуће јесте: одговор науке сагласан је углавном са дивном сликом о стварању света у Библији.

„Сви покушаји да се библијска прича о стварању света доведе у склад са природном науком, били су узалудни и биће заувек узалудни", писао је 1902. године немачки научник професор Делич у своме делу »Babel und Bibel«. Он није био усамљен у своме мишљењу, већ је само изразио мишљење науке овога времена.

Данас, само пет деценија после тога, ово схватање је превазиђено, јер нова стечена научна сазнања изгледају толико непобитна да се ни Црква не затвара пред њима. У Риму, који је некада проклео једног Коперника и једног Галилеја, дешава се нешто што је раније било незамисливо. Највећи великодостојннк Католичке цркве говори о историји стварања у светлу модерне науке. Пред Папском академијом наука у Риму је папа Пачели у једном значајном говору суочио нова научна открића са библијским описом стварања света.

Ако научник са данашњег стања света посматра његову будућност, уочиће да у макрокозму и у микрокозму свет стари. Током милијарди година наизглед неисцрпна маса атомских језгра губи своју корисну енергију. Материја се ближи, сликовито речено, једном угашеном вулкану претвореном у лаву. Ако, дакле, садашњи свет, који је пун ритма и пулсирајућег живота, нема више у себи довољно основа за битисање, онда га је утолико мање могао имати онај протекли свет преко којег су прешла крила смрти.

Што се више удаљујемо у прошлост, утолико је материја богатија слободном енергијом и утолико је више поприште великих космичких револуција. Све упућује на то да је материјални свет, снабдевен незамисливо великим количинама енергије, морао у једном одређеном тренутку имати и свој снажан почетак. Стога се разуму спонтано намећу два питања: може ли наука рећи када се десио тај велики почетак света? И какво је било почетно стање свега?

Пратећи ова питања, која, наравно, представљају само приближну категорију важности, наука располаже разним путевима који су један од другог прилично независни, али су у својим резултатима конвергентни. Ти путеви, кратко речено, јесу следећи:

1. Различита кретања спиралних маглина, односно галаксија: испитивање многобројних спиралних маглина која је вршио Едвин Хабл (Edwin E. Hubble) у опсерваторији на планини Вилсон (Mount Wilson Observatory), имало је као резултат да ове удаљене галаксије створе тенденцију да се једна од друге удаљују, и то таквом брзином да се растојање између такве две маглине удвостручује у трајању од око 1300 милиона година. Из овог процеса „универзума који се шири" произлази да је у једном тренутку у прошлости, а то је око једне до седам милијарди година, материја свих галаксија била сабијена на једном сразмерно узаном простору.

2. Старост земљине коре: да би се израчунала старост првобитних радиоактивних супстанци, узимамо приближне податке о промени изотопа уранијума 238 у оловни изотоп (Ra G), затим уранијума 235 у актинијум D (Ac D) и изотопа торијума 232 у торијум D (Th D). Маса хелијума која се том приликом образује може нам послужити као контрола. Тако долазимо до резултата да просечна старост најстаријих минерала износи највише пет милијарди година.

3. Старост метеорита: ако применимо исту методу да бисмо израчунали њихову старост, добићемо исти број од пет милијарди година. Овај резултат има посебно значење, јер је данас опште прихваћено да су метеорити интерстеларног порекла.

4. Стабилност звезданих јата и двоструких звезда: гравитациона колебања којима су ови системи изложени (споља), слично плими и осеки, успостављају стабилност у року од пет до десет милијарди година. Бројке могу да изазову и запрепашћење, али и за најпростијег верника оне садрже исти онај појам који је садржан у првим речима Књиге постања „у почетку", а то значи почетак ствари у времену. Овим речима Библије научне бројке дају конкретан и такорећи математички израз.

Са истом одговорношћу и слободом истраживања и сазнања, научници су поставили једно друго, сигурно још теже, питање, о природи и особини првобитне материје.

Онај ко ове проблеме озбиљно испитује са гледишта модерног научног сазнања, мора се одрећи схватања о независној и аутохтоној материји која је постала сама од себе, дакле, која није створена. Он мора доћи до представе о постојању једног стваралачког духа. Са истим оним јасним и критичким погледом са којим расуђује о чињеницама, човек упознаје дело једне стваралачке свемоћи чија је снага снажним »fiat« (нека буде), стваралачким духом пре милијарду година стављена у дејство, па се расподелила у цео универзум, да би актом љубави позвала у живот материју препуњену енергијом. Изгледа да је савременој науци пошло за руком да прескочи размак од милион столећа и да постане сведок оног првог »fiat lux« - нека буде светлост, када је са материјом из ничега избило море светлости и зрачења, и када су се цепали делићи хемијских елемената, поново се ујединивши у милионе галаксија.

Тачно је да за стварања у времену досадашње чињенице не дају тако непобитан доказ као што га дају аргументи из метафизике и откровења када је реч о стварању као таквом и откровења када је реч о стварању у времену. Чињенице које дају природне науке захтевају даља истраживања и потврду, а теорије које се заснивају на тим чињеницама треба даље развијати и поново доказивати, да би се створила база за аргументацију, која иначе стоји ван домена природних наука. И поред тога, највећу пажњу заслужује то што савремена природна наука сматра да

су апсолутно спојиве идеје стварања универзума са научним схватањима, а на основу њених сопствених истраживања.

Још пре неколико деценија би једна таква хипотеза била одбачена као потпуно неспојива са тадашњим нивоом науке. Још је 1911. године чувени физичар Сванте Архенијус (Svante Arrhenius) изјавио; „Мишљење да нешто може постати из ничега стоји у супротности са данашњим нивоом научних сазнања према коме је материја непроменљива."

Како се само разликује и колико је убедљивије схватање које је изражено речима једног изванредног научника. Сер Едмунд Витикер (Sir Edmund Whittaker) каже у вези са истраживањима о старости земље: „Различита рачунања конвергирају у коначном закључку да је постојало време, пре једне до десет милијарди година, пре него што је свет, ако је уопште постојао, битисао на један други начин потпуно различит од данас познатих ствари. Ово време нам представља крајњу границу науке, и ми га с правом можемо назвати време стварања. Она нам даје основу за такав поглед на свет како нам га излажу геолошке чињенице: да је сваки на земљи постојећи организам морао имати свој почетак у времену (Space and Spirit 1946, стр. 118).

Од каквог је, онда, значаја модерна наука за доказивање постојања Бога, што се заснива на чињеници да је космос подложан промени? Наука је путем тачних и до у детаље извршених испитивања у макрокозму и микрокозму у великој мери раширила и пробудила емпиријску основу овога доказа. Из чињенице о променљивости треба закључити да постоји један »Ens a se« (аз јесам сиј), који је по својој природи непроменљив. Наука је, затим, пратила кретање и правац козмичког развоја и сазнала да он мора имати свој неминовни крај, као што је сазнала и његов почетак у једном времену од пет милијарди година. Тиме је она са конкретностима, које су својствене физикалним доказима, потврдила контигентност и закључак да је у то доба свет изишао из руку Створитеља.

Стварање у времену: то доказује Творца, то доказује постојање Бога! Ову изјаву - иако она није изрично и закључна изјава - ми смо захтевали од науке, а ту изјаву данашње човечанство од ње и очекује. То је на основу зрелог и јасног посматрања једног јединог аспекта универзума, наиме, његове променљивости. Али и тај аспект је довољан да се цело човечанство, круна и рационални израз макрокозма и микрокозма, сети свога Творца, да призна његово деловање у простору и времену и да пред његовом узвишеном величином молитвено падне на колена."

Каква несхватљива промена! Све до 20. века није било научних хипотеза о постанку универзума, јер није било ни предуслова за то, а што није сметало да се учине искрени напори у циљу решења ове велике загонетке. Чак се мислило да је могуће наћи конкретне податке.

Још 1654. године изјавио је надбискуп Усхер (Ussher) из Ирске да се стварање света догодило у девет часова ујутру 26. октобра 4004. године пре Христа, заснивајући своје мишљење на пажљивом проучавању Светог писма. Више од једног века сматрало се да је тачан овај савесно израчунати датум. Ко је био за неки други датум сматран је јеретиком.

Модерна истраживања израчунала су време које је протекло од стварања универзума. А говор папин, највећег ауторитета Католичке цркве, ово је потврдио.

2. СВИЦИ СА МРТВОГ МОРА

Изгубљена овчица. Свици са Мртвог мора. Хардинг и де Во у Вади Кумрану. Архиепископ Самуило путује у Чикаго. Атомски физичари помажу да се одреди датирање. Испитивање лана у „атомском часовнику". Исаијина књига стара 2000 година. Пророчки свитак из Исусовог времена. Тајанствена поплава докумената. У долини копача пирата. Сагласност текстова и после две хиљаде година.

Суши се трава, цвет опада, али реч Бога нашега остаје до века. (Исаија 40, 8)

Мухамеду Дибу, бедуинском пастиру из племена Тамиреха, десило се нешто слично као и младом Саулу који је пошао да тражи одбегле магарице свога оца, па је задобио краљевину (1. Књ. Самуилова 9, 10). Мухамед је једног лепог пролећњег дана 1947. године крстарио стеновитим провалијама на северним ивицама Мртвог мора, тражећи изгубљену овчицу, а при томе је нашао, а да то није ни знао, царско благо библијског предања.

Он се већ сатима налазио на једном гребену, који је аскетама и секташима, а често и бандитима служио као склониште, и узалуд се пео по њему, када одједном на зиду стене Вади Кумран примети изнад себе једну мрачну пукотину. Да ли је могуће да се овчица овде склонила? Један добро нанишањен камен звизну кроз ваздух. Али уместо да одјекне очекивани јасни звук, одговори тупи удар из шупљине. Уплашен Мухамед Диб доводи још двојицу својих саплеменика. Опрезно се они приближавају пећини у стени и пробијају се унутра кроз њен узани улаз. Запрепашћени они примећују у сумраку малог свода глинене ћупове. Читаво благо! То је њихова прва мисао. Сва три пастира се грозничаво бацају на ћупове разбијајући их. Али какво разочарање! Ћупови не крију у себи нити накит, нити злато, нити метални новац. Могу се видети само трошни писани свици од прастаре коже и папируса, увијени

у лан. Љути, они бацају тај проналазак на земљу, чак га и ногама газе, али изненада им сину идеја да би од овога могао испасти добар посао, За сваки случај, они узимају са собом неке од најбоље сачуваних свитака да би их претворили у новац. Од тога момента ови стари документи полазе на чудно лутање.

Они прво бивају прокријумчарени у Витлејем, те преко црне берзе долазе у руке трговцима, антикварима. Јеврејски и арапски колекционари купују неколико комада, а једна веза од четири свитка прелази за прегршт новчаница у руке православног архиепископа Јешуе Самуела. Архиепископ и не слути до каквог је драгоценог блага дошао, све док неки експерти Америчке школе за оријентална истраживања нису посетили сиријски манастир светог Марка, где су се ови документи налазили. Већ на први поглед археолози препознају да се овде ради о библијским документима од неуобичајено велике старости. Међу њима се налази и свитак 7 метара дужине са комплетним текстом Књиге пророка Исаије на јеврејском језику. Једно оскудно обавештење које су дали Американци о овом проналаску изазива код колега у свету управо запрепашћење. На питање које је одмах искрсло: колико су стари кожа и папирус, могао се добити одговор само на месту где су свици и пронађени.

Невиђеним напором и стрпљењем испитује се сада унатраг пут докумената, корак по корак преко антиквара и црне берзе у Витлејему, па код Арапа из племена Тамирех, да би се коначно дошло до пећине у Вади Кумрану. Међутим, улаз у пећину је забрањен. Јер после проглашења нове државе Израел избио је 1948. године јеврејско-арапски рат, па је цела Палестина постала жариште немира.

Упорност једног белгијског посматрача Уједињених нација у Јерусалиму помогла је да се коначно преброде све тешкоће. Капетан Филип Липенс (Philipe Lippens) је на средњевековном универзитету у Лувену студирао рукописна документа. Крајем 1948. године он ступа у везу са Енглезом Хардинг Ланкестер Џералдом (Gerald Lankester Harding), директором Оделења за старине у главном граду Јордана Аману. Њихови удружени напори успели су да официре Арапске легије заинтересују за поменуту пећину. За њих оних 50 km од Амана до Вади Кумрана представља тек једну кратку вожњу џипом. После неколико узалудних покушаја, они, коначно, међу многобројним пећинама проналазе ону праву. Улаз у пећину је потом обезбеђен стражом, све док на лице места, фебруара 1949. године нису стигли доминиканац Роланд де Во (Roland de Vaux), директор француске Школе за Библију и археологију (Ecole Biblique et d' Archeologie) у Јерусалиму, и Хардинг.

Међутим, они су се разочарали у својим очекивањима, јер нису нашли целе писане свитке, нити целе ћупове. Све је указивало на то да су

у међувремену други на своју руку претресли тајанствену пећину. Али оба истраживача марљиво претражују, буквално ноктима копају дно пећине, да би пронашли макар и најситније остатке рукописа или ћупова. Ти ситни остаци које они нису пронашли омогућили су доношење неких важних закључака. Парчићи ћупова су потпуно јелинистичко-римски из 30. године пре Христа до 70. године после Христа. Шест стотина малих кожних и папирусних крпица омогућују да се на њима прочитају јеврејски рукописи из 1. и 5. Књиге Мојсијеве и из Књиге о судијама. Ови оскудни проналасци допуњени су још и комадима ланене тканине која је служила за увијање свитака.

На позив Американаца архиепископ Јашуе Самуел путује у лето 1949. године са својим драгоценим свицима у САД, где их препушта Оријенталном институту у Чикагу ради испитивања. Међу експертима избија оштар сукоб мишљења о старости и веродостојности докумената. Да би томе учинили крај, један од њих предлаже да пођу једним у археологији неуобичајеним путем, наиме да позову у помоћ једног атомског стручњака. А то је тим једноставније, јер се Универзитет у Чикагу налази у суседству Оријенталног института, па су атомски стручњаци започели посао тиме што су старост органских супстанци покушали да одреде Гајгеровим бројачем. Професор Вилард Либи (Willard F. Libby) извршио је на Атомском институту у Чикагу своја прва запрепашћујуће тачна одређивања старости, и то помоћу тзв. „атомског календара", који је он пронашао.

Ова метода заснива се на следећој идеји: као резултат бомбардовања космичких зракова, који неминовно продиру из васионе у земљину атмосферу, долази до претварања азота у радиоактивни угљеник - изотоп Ц 14. Свако живо биће, био то човек, животиња или биљка, узима у себе све до своје смрти дневно тај Ц 14 преко хране и путем дисања. Током 5600 година овај угљеник губи половину своје првобитне радиоактивности. Код сваке мртве органске супстанце може се једним веома осетљивим Гајгеровим бројачем-апаратом установити колико је Ц 14, који се у њој налази, изгубио од своје моћи зрачења. На основу тога се, онда, може израчунати колико је година прошло од када је последњи пут узет угљеник.

Професор Либи добио је налог да изврши испитивања. Он узима комадиће лана у који је био замотан Исаијин свитак, сагорева их у угаљ, ставља их у једну батерију са Гајгеровим цевима и долази до запрепашћујућег резултата: платно је произведено од конопље која је расла и која је убрана у доба Христа. Дакле, документи који су били увијени у то платно морају бити још старији. После дугих и прецизних испитивања дошли су до истог резултата и испитивачи рукописа. Исаијин текст из пећине Кумран је, како је то проф. Олбрајт и у овом случају

први правилно претпоставио, преписан отприлике у 100. години пре Христа.

Ово откриће је нешто више од једне научне сензације. Да бисмо могли сасвим да оценимо значај рукописа са Мртвог мора, морамо знати: најстарији текст јеврејске Библије којим располажемо, дело рабина, познавалаца Светог писма, тзв. масоретски текст (јеврејски „Масора" значи предање), датира тек из 9. до 10. века после Христа. Њему претходе грчки превод Септуагинте, као и латинска Вулгата блаженог Јеронима (4. век). Наше познавање библијског текста дотле се заснивало на ова два превода и на оној знатно каснијој јеврејској рецензији. Са Исаијиним свитком који је 1947. године нађен код Мртвог мора ми сада имамо јеврејски библијски текст старији за 1000 година. А оно што је запрепашћујуће, и истовремено веома срећна околност у целом овом случају, јесте то, што тај прастари Исаијин свитак има 66 глава као и пророкова књига у Библијама јеврејског, грчког, латинског, немачког или било којег другог језика и да се текстуално слаже са данашњом рецензијом.

Седамнаест листова од коже нашивених један на други у дужини седам метара, тако је морао изгледати пророчки свитак који је Исусу дат у синагоги у Назарету да би из њега читао окупљенима. *И даше му књигу пророка Исаије.* (Лука 4, 16, 17) Професор Андре Паро пише: „Сваки покрет руке Исуса из Назарета постао нам је сада ближи, јер на полеђини коже још се виде трагови који потичу од прстију читалаца."

Тај први случајни проналазак једног Бедуина године 1947. код Кумрана био је импулс за цео низ крајње изненађујућих и значајних открића. По први пут, ускоро после тога, почела су истраживања по брдовитој земљи Јудиној ради проналазака нових докумената и историјских сведочанстава. Опремљене су експедиције на јорданској и израелској територији, па је извршен претрес стотине и стотине усамљених клисура и пећина око Мртвог мора у које дотле нико није крочио. Често је том приликом долазило до праве трке између научника и илегалних копача, јер се код староседелаца врло брзо прочуло да ове неугледне и исписане крпе од коже и папируса могу донети велику добит. Услед тога је током једне деценије пронађена велика количина других докумената и писаних сведочанстава, а међу њима многи преписи текстова из Старог завета, те се на тај начин дошло до сазнања о времену непосредно после настанка Библије.

У Кирбет Кумрану, недалеко од пећине где су откривени први текстови, наишло се на остатке једног насеља и једног гробља јеврејске секте јесеја (есени), о чијем се постојању дотле понешто знало и то само из извештаја античких писаца Филона, Јосифа и Плинија. Јесеји су први пут опоменути за време Макавејца Јонатана (160-143), били су јед-

на аскетска група која је живела строго по закону. Становали су заједно у колонијама, живели су бавећи се ручним радом и земљорадњом и одбијали су да служе војску и иду у рат. Њихово насеље у Кумрану постојало је све до римске инвазије 68. године после Христа. Претпоставља се да су припадници ове секте преписивали књиге Старог завета, а ови преписи су се могли сачувати у пећинама оближњих брда, јер се у њиховом насељу пронашла и једна права писарница. Овај јеврејски монашки ред је, као што то произилази из пронађених списа, признавао једног „Учитеља правде" као свога старешину, који је ширио неко тајанствено учење. Велику пажњу је изазвала првобитна претпоставка неких научника да ће се моћи доказати да је из Кумрана вршен утицај на Јована Крститеља, Исуса и на прву хришћанску општину. Међутим, ова теза се није могла одржати после извршених детаљних испитивања.

Скоро у исто време када и рукописи на Мртвом мору, недалеко од Луксора у Египту пронађени су рукописи који су се показали да су од великог значаја за проучавање раног хришћанства. У Хенобоскиону су, у једном земљаном ћупу фесали открили тринаест свезака повезаних у кожу са отприлике хиљаду листова. Ови рукописи на папирусу, писани на коптском језику, а који су могли бити преписани у 3. и 4. веку и садрже и једну збирку Христових изрека, приписани су апостолу Томи па су и названи Томино јеванђеље. Рукописи говоре о једној ранохришћанској секти, гностицима, о којима смо дотле знали само из дела црквених отаца. Црквени оци су побијали гностике као јеретике, јер су покушавали да египатску, вавилонску, грчку, персијску и јеврејску мистику доведу у везу са хришћанским учењем. Списи из Хенобоскиона, без обзира што још треба доказати тачност Христових речи које се у њима наводе, указују нам на чињеницу са каквим је опасним конкурентима и супарницима било суочено мисионарско хришћанство.

Налазима са Мртвог мора, који су наишли на светски ехо, придружило се 1952. године откриће два списа на бакарним свитцима у једној пећини северно од руина манастира Кумрана. Када се коначно у зиму 1955/56. године, после детаљних хемијских експеримената, успело да се они отворе на College of Technology у Манчестеру - што је било очекивано са највећом напетошћу - нашло се да је њихова садржина само јединствена спецификација драгоцености. Док научницима још ни сада није јасан њихов реални значај, ипак је један у тексту садржани географски назив сведок веродостојности назива места у четвртом јеванђељу. Код Јована глава 5. стих 2. стоји написано: *У Јерусалиму пак код Овчијих врата има бања која се јеврејски зове Витезда и око ње пет покривених тремова*. Веродостојност овога описа била је оспорена, све док у нашим данима из столетног шута није ископана Витезда, једна велика двострука бања, површине преко 5000 квадратних метара,

северно од храмовног трга. Она је имала стварно пет преграда - тремова са стубовима. Четири хале су окруживале целу зграду, док се пета хала, у којој су се налазили болесници који су чекали оздрављење, издизала на једној стени која је раздвајала оба купатила. Из превода текста са овог бакарног свитка недвосмислено произлази да је грађевина у Витезди имала два купатила, јер је положај склоништа означен тако да се налазио на мањем од два базена.

У старој јеврејској тврђави Масада на Мртвом мору, израелски истраживачи су 1956. године наишли на магацине за храну и оружје Ирода Великог. Том приликом изишао је на светлост дана један папирус који је садржавао натпис црним мастилом на јеврејском језику. Тврђава Масада и палата која је ову надвисивала уништени су од стране Римљана после завршетка њиховог рата против Јевреја године 73. после Христа, према исказима др Јоханана Ахаронија.

У још касније библијско доба спадају интересантни налази других експедиција који први пут у појединостима оживљавају јеврејски устанак под Симон бар Кохбом. До данас су постојале само примедбе из касније јеврејске литературе и грчког историчара Дио Касиуса и црквених отаца Јевсевија и Јеронима о оном великом револту Јевреја против римског цара Адријана и њихових борби против легија Јулија Севера.

Пошто су године 1951. научници Ланкестер Хардинг и патер де Во успели да јужно од Кумрана у Вади Мурабат, у једном од најзабаченијих места Палестине, пронађу прва оригинална писма вође револта из 130. године после Христа, а међу њима више примерака „Прокламација за ослобођење" бар Кохбе, успела је једна група истраживача да 1960. године под руководством професора Јигаел Јадина, са универзитета у Јерусалиму, пронађу у пећинама на обали реке Шевер војне заповести вође устанка упућене његовим потчињенима. Та оригинална документа говоре о хапшењима, конфискацији жита и о депортацији становника Текује, родног места професора Јадина, нашла је 1961. године на истом месту један завежљај са документима: папирусе на јеврејском, грчком и арамејском језику. Претпоставља се да су то акта о суђењима из године 134, а потичу из архива команданта тврђаве Енгеди на Мртвом мору кога је поставио Бар Кохба. Заједно са проналаском медаља „син звезда", како је гласило почасно име Кохбе, и проналаском посуђа археолози су дошли до још једног грозног открића: скелети устаника говоре о очајничком последњем акту историјске трагедије. Избегли људи и жене очигледно су умрли од глади у своме склоништу.

Са свим овим открићима, почев од оних првих из 1947. године почело се, без обзира на откриће многобројних библијских текстова, по први пут са расветљавањем најраније послебиблијске ере, и то на такав начин каквом се, још до пре неколико година, једва неко усудио надати.

Од свитака са Мртвог мора поседујемо данас збирку од преко 400 текстова, међу њима 100 библијских. Сем Књиге о Јестири, заступљене су све књиге Старога завета. Најпознатији је комплетан Исаијин свитак. Списи и фрагменти из Кумрана потичу из времена 200. године пре Христа до 68. године после Христа, док проналазак у Вади Мурабат допире у године 132-135. после Христа.

Ова неочекивана открића, како то објашњава професор Хардинг, јесу „можда најсензационалнији археолошки догађај наших дана. Цела генерација библијских стручњака имаће посла да оцени вредност ових текстова."

3. ОБНОВА НА ОСНОВУ БИБЛИЈЕ

План привредног развоја према Старом завету. Бунари из доба патријараха снабдевају досељенике. „Мед из стене". Камена ограда као сабирник росе. Савремено рударство у Соломоновим рудницима. Пионирски посао према библијском праузору.

Неоспорно је да у Старом завету живи она неизмерна историјско-морална и духовна сила, која је неокрњено преживела векове. Међутим, беспримерна је сензација што се та ефикасна снага простире и на реално и прозаично поље привредне обнове једне земље.

Од 1948. године више од три хиљаде година стара „Књига над књигама" има улогу искусног саветника у обнови модерне државе Израел. Њена тачна историјска предања показала су се од највеће важности за пољопривредни и индустријски развој.

Нова државна област нешто је већа од преко 20.000 квадратних километара, што отприлике одговара величини Војводине. Али долина Језраел и плодне низије на Генисаретском језеру су 1948. године биле још далеко биле од библијске представе о Обећаној земљи у којој тече *мед и млеко*. Простране области у Галилеји и скоро цело планинско подручје Јудеје имали су сасвим друго лице него у библијско доба. Столећима погрешно вођеном привредом био је уништен и травни покривач. Неорганизовано и непланско крчење фонда маслинки и смокава на планинским обронцима довело их је до сасушења. Последица тога били су запуштеност и велика ерозија.

Неискусни нови насељеници, којима је земља уз то била потпуно непозната, нашли су у Старом завету неоцењиво корисног помоћника, који им је олакшао доношење разних одлука по питањима обраде, пошумљавања и индустријализације земље. Стога није ништа необично када и сами експерти у спорним случајевима у Старом завету траже савет.

Др Валтер Клеј Лоудермик (Dr. Walter Clay Lowdermik), стручњак за племените биљке и обраду земљишта, каже: „Библија је, на нашу срећу, дала податке о томе које културе могу да успевају у појединим областима. Из Књиге о судијама сазнајемо да су Филистејци гајили пшеницу, јер је Самсон везивао лисице у парове за репове, па је палио по једну ватру између два репа и потом их пуштао. На исти начин палио је он и њихове лугове са маслинама, а када је био на путу да посети своју изабраницу, пролазио је и поред винограда (Суд. 14, 5; 15, 5). А све те културе успевају тамо и данас."

Сваки покушај насељавања у Негеву морао је изгледати безуспешан. Јер јужно од јудејских брда пружа се од Хеврона до Египта само пустиња, испресецана једино сувим долинама и без икакве вегетације. Метеоролошка мерења дају податак о 150 милиметара падавина, као годишњи просек, а то је било обесхрабрујуће.

При тако ниској количини падавина ништа не може да успева. Али зар извештаји из доба патријараха нису о томе били боље обавештени? *А Аврам отиде оданде на југ и настани се између Кадиса и Сура и живљаше као дошљак у Герару.* (1. Мој. 20, 1) Отац патријараха био је пастир, па је живео ту близу са својим великим стадом, а том стаду је требало - паше и воде.

Једно оделење извидника недељама је крстарило кроз пустињске пешчане дине и стеновите брегове Јужне земље (Негев). Они су заиста нашли оно што су тражили, па су Израелци учинили исто оно што је чинио некада Исак. *И Исак отиде оданде и разапе шаторе у долини герарској и настани се онде. И стаде Исак откопавати студенце који беху ископани за времена Аврама оца његова.* (1. Мој. 26, 17-18) Затрпани испод пешчаних маса, још су постојали прастари бунари, дајући, као и пре, бистру и чисту воду, *живу воду*, како су је слуге Исакове називали (1. Мој. 26, 19). Они су под тим именом подразумевали воду за пиће, јер је вода у Негеву иначе слаткаста те стога није за пиће, како су у међувремену то и истраживања открила. Опет су као некада постављени шатори, на истим местима где је некада била вода. Бунар, на коме се одмарала Аврамова служавка Агара са сином Исмаилом (1. Мој. 21, 14-19), даје и данас воду за шездесет насељеничких породица. Ту су се на једној оближњој падини населили румунски Јевреји, а до библијске Вирсавеје има само неколико километара.

У истој области има још нешто што заслужује пажњу. Насељеници су засадили младице, млада нежна дрвета која изванредно успевају. „Прво дрво које је Аврам засадио у земљиште Вирсавеје била је једна тамариска", рекао је Јозеф Вајц (Dr. Joseph Weitz), израелски стручњак за шумарство. Према његовом примеру, ми смо у овој области заса-

дили два милиона садница. А Аврам је био једини који је то правилно учинио. Јер тамариска је једно од малог броја дрвета, која по нашим искуствима, могу да успевају на југу, где је падавина годишње испод 150 милиметара. Одлучујући путоказ и овде је дала Библија. *И Аврам посади једну тамариску у Вир-Савеји.* (1. Мој. 21, 33)

Најважнија претпоставка да се једна земља која оскудева водом учини зиратном јесте пошумљавање. После повратка, насељеници су у Палестини садили шуме. Приликом одлуке које ће врсте дрвећа да саде, могли су се мирне душе поуздати на писмене заоставштине својих праотаца, као и на избор погодних области. Када се пре неколико година поставило питање да ли се оголићени обронци у северној државној области могу пошумити, одговор је добијен у књизи Исуса Навина. *А Исус рече дому Јосифову, Јефрему и Манасији, говорећи: велик си народ и силан си, нећеш имати једног дела. Него гора нека буде твоја, ако је шума, исеци је.* (Ис. Навин 17, 17. 18)

Као што је познато, оба племена су се населила северно од Јерусалима од планинског ланца Ветиља преко библијског Сихема на падинама Гаризина, па до долине Језраел. „Пошто је познато да дрво боље успева на местима где је некада већ било дрвећа, аргументује проф. Зохари (Zohary) са Хебрејског универзитета, ми смо се ослонили на Књигу над књигама."

Много главобоље причинио је један веома нејасан наговештај који до пре неколико година нико није разумео: *Вођаше га на висине земаљске да једе род пољски и даваше му да сиса мед из стене и уље из тврдог камена.* (5. Мој. 32, 13) Решење загонетке нашло се у Негеву, где су нађене хиљаде малих камених округлих ограда. Нигде уоколо није било воде, није било ни извора нити каквих помена о подземним водама. Када се уклонио песак, указали су се прастари остаци корења маслиновог дрвећа и винове лозе. Ове камене ограде су учиниле прецима драгоцену услугу, као сабирници росе.

Ти уређаји указују да је још у оно доба постојало запрепашћујуће познавање процеса кондензације. Камење бедема - ограде је тако лабаво слагано да је омогућавало струјање ваздуха, те се тако влага из ваздуха таложила на дно. Та количина влаге била је довољна да храни по једно маслиново дрво или по један чокот. У сваком случају, свака таква ограда била је предвиђена само за један комад растиња. А слатки сок грожђа у старо доба је често хваљен као „мед". Маслиново дрво давало је уље, па су тако уље и мед исисавани из стене и тврдог камена. Радећи на обнови земље, и савремени Израелци и данас веома цене мале сврсисходно постављене сабирнике росе.

У другој половини 1953. године први пут је у Израелу произведено 3000 тона бакра. Тамо где су пре три хиљаде година стајале куће радника

и робова краља Соломона данас се налазе станови рудара. Експлоатација рудника бакра још се увек исплати. Геолог др Бен Тор дао је 1949. године налог да се стари рудници бакра испитају како би се установило да ли би били рентабилни и да ли још има рудне жице. Стручњаци су тада установили да налазишта крију у себи руду која је довољна да да 100.000 тона бакра. Према њиховој процени, огранци рудника могли би да дају још 200.000 тона бакра. *Есион-Гавер, који је код Елота на брегу код Црвеног мора*, постао је жижа делатности (1 Књ. о царевима 9, 26). Од тога доба ради се пуном паром. Џипови и камиони јуре горе-доле, дижући облаке жуте прашине, док сунцем опаљени људи раде лопатама и мотикама. „Свуда тамо где се руда налази у посебно великим количинама, уверава један рударски инжењер, ми наилазимо на шљаку из пећи Соломонових рудара. Понекад стичемо утисак да су рудари тек мало пре отишли."

У главној канцеларији рудника постављена је парола на зиду. Она гласи: *Јер Господ Бог твој увешће те сада у добру земљу... у земљу где је камење гвожђе и где ћеш из брда њезиних сећи мед.* (5. Мој. 8, 7, 9)

Међутим, гвожђе се још не експлоатише, иако су налазишта већ регистрована. Недалеко од Вирсавеје, дакле тачно тамо где су становали топионичари гвожђа Филистејци, Бен Тору су упали у очи коси обронци са црвенкастоцрним жилама, јер су то знаци постојања наслага гвоздене руде. Накнадна испитивања доказала су постојање налазишта од око 15 милиона тона. Додуше, ради се о сиромашнијој гвозденој руди, али је у међувремену откривена и руда са 60-65 процената чистог гвожђа.

Један други веома познати библијски цитат стално је на уму пословном човеку Ксилу Федерману. То је онај одељак који описује пропаст Содома и Гоморе: *... и угледа, а то се дизаше дим од земље као дим из пећи* (1. Мој. 19, 28). Нису ли можда ватре упућивале на постојање земног гаса. А одавно се зна да тамо где има земног гаса има и нафте. Стога је основана једна компанија, па су експерти који су били послати на Мртво море у потпуности потврдили Федерманове претпоставке. 3. новембра 1953. године извршено је бушење првог израелског нафтног извора.

Између библијског места Дана и Вирсавеје подигнуто је преко педесет земљорадничких насеља. Скоро свако од њих располаже једном малом модерном пумпном станицом на извору или бунару који потичу још из старог времена. Поступно на неким местима пејзаж почиње да личи на пријатне слике из Старог завета.

Тежак је то задатак који је себи поставила млада држава Израел. Али њени грађани су чврсто убеђени у то да ће и они, као и њихови потомци, те задатке савладати захваљујући и Библији и да ће се остварити оно што је Језекиљ пророковао синовима Израиљевим:

И пуста ће се земља радити, што је била пуста пред сваким који пролажаше. И рећи ће се: земља ова што беше пуста сада је као врт едемски. (Језекиљ 36, 34, 35)

Прилоī

НАЈСТАРИЈИ БИБЛИЈСКИ РУКОПИСИ

Захваљујући пуком случају, откривен је у лето 1947. године до сада најстарији библијски рукопис. Међу рукописима на кожи и папирусу које су пронашли бедуински пастири на северној обали Мртвог мора у једној пећини Вади Кумрана, пронађен је један кожни свитак дужине 7 метара, са тачним текстом Књиге Исаијине, писане јеврејским класичним језиком. Стручним испитивањем текста дошло се до закључка да је Исаијин текст, ван сваке сумње, преписан око 100. г. пре Христа. То је оригинал једног пророчког свитка какав је Исус имао у рукама када га је у суботу читао у Назарету (Лука 4, 16). Исаијина књига, стара преко 2000 година, јесте јединствени доказ за оригиналност предања Светог писма, јер њен текст се слаже са текстовима које имамо у данашњим нашим Библијама.

До сада су као најпотпунији и најстарији текстови Старог и Новог завета били чувани Codex Vaticanus и Codex Sinaiticus из 4. века после Христа, којима су се затим придружили 1931. године Честер Бети Папири (Chester Beaty Papiry) из 2. и 3. века. Осим тога, има још фрагмената Старог завета из прехришћанског времена (Фуад и Рајландс фрагмент). Међутим, сви ти документи писани су грчким језиком, тј. то су преводи уколико се односе на Стари завет. Најстарије предање на класичном јеврејском језику јесте Codex Petropolitanus, преписан 916. г. Проналаском кожног Исаијиног свитка са Мртвог мора, јеврејско предање је за скоро један миленијум постало старије. Од Новог завета откривен је 1935. г. један фрагмент Јовановог јеванђеља на грчком језику писан у доба цара Трајана (98-117), а то је познати папирус Бодмер II.

И тако су ови најстарији рукописи најубедљивији одговор свима који сумњају у оригиналност и веродостојност библијских текстова.

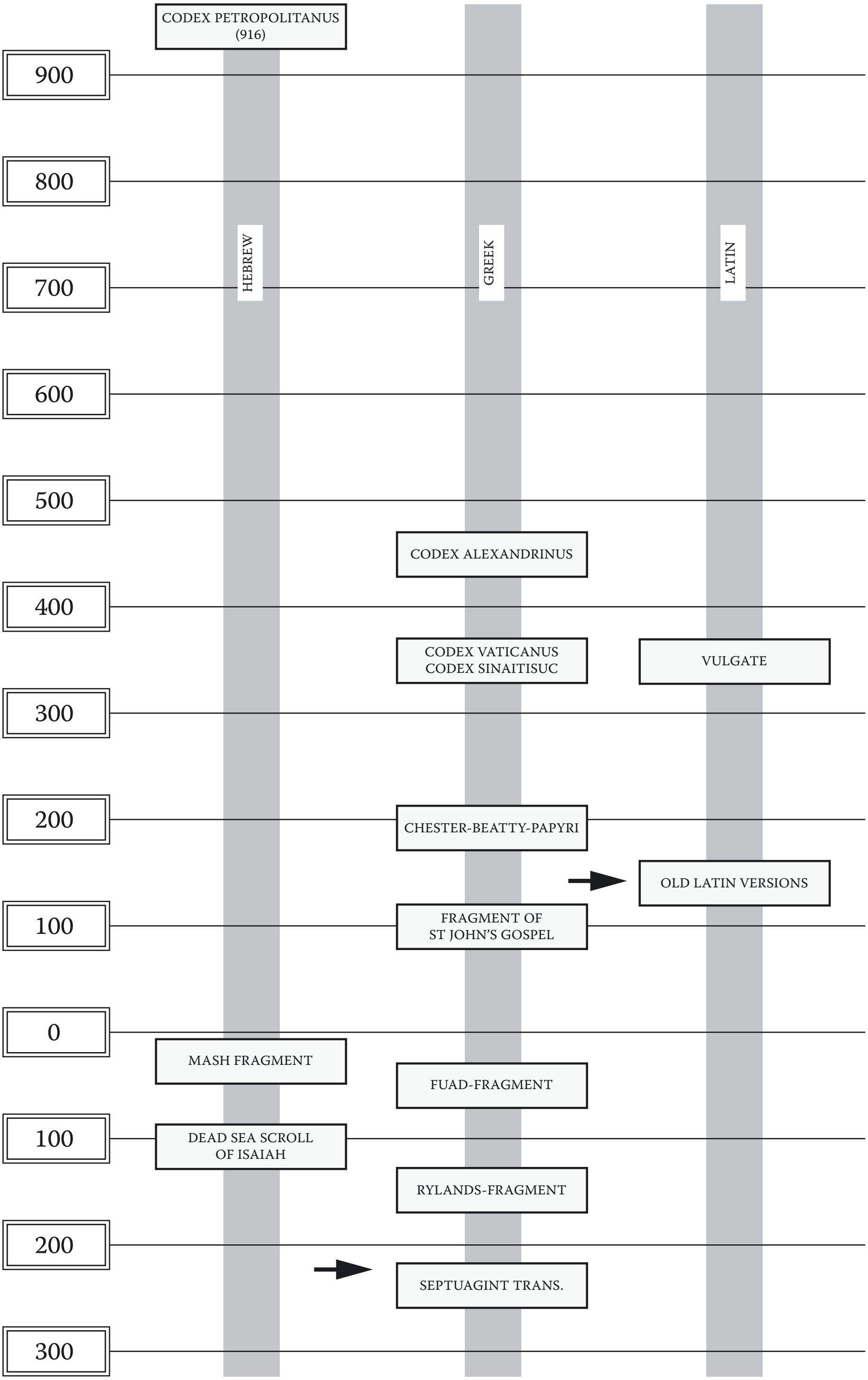

CODEX PETROPOLITANUS (916)
900
800
HEBREW
GREEK
LATIN
700
600
500
CODEX ALEXANDRINUS
400
CODEX VATICANUS
CODEX SINAITISUC
VULGATE
300
200
CHESTER-BEATTY-PAPYRI
OLD LATIN VERSIONS
100
FRAGMENT OF ST JOHN'S GOSPEL
0
MASH FRAGMENT
FUAD-FRAGMENT
100
DEAD SEA SCROLL OF ISAIAH
RYLANDS-FRAGMENT
200
SEPTUAGINT TRANS.
300

Литература

Abel, F.-M.: Géographie de la Palestine I (1933), II (1938), Histoire de la Palestine depuis la conquete d'Alexandre jusqu'a 1'invasion Arabe I/II (1952).

Adams, J. M. K.: Ancient Records and the Bible (1946).

Albright, W. F.: Archaeology and the Religions of Israel (1953), Recent Discoveries in Bible Lands (1936), Exploring Sinai with the University of California, (1948), Archaeology of Palestine (1954), From the Stone Age to Christianity (1949).

Alt, A.: Die Herkunft der Hyksos in neuer Sicht (1954), Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel I/II (1953).

Andrae, W.: Das wiedererstandene Assur (1938).

Bailey, A. E.: Daily Life in Bible Times (1943).

Barrois, A. G., Manuel d'archéologie biblique I/II (1939/53).

Barrois, A. G.: Manuel d'archéologie biblique I/II (1939/53).

Bauer, H.: Die alphabetischen Keilschrifttexte von Ras-Shamara (1936).

Begrich, J.: Die Chronologie der Könige von Israel und Juda (1929).

Benzinger, I.: Hebräische Archäologie (1927).

Biblisches Nachschlagewerk, Stuttgarter (1955).

Bittel, K.: Die Ruinen von Bogazköy (1937).

Bittel, K., und Naumann: Bogazköy (1938).

Bodenheimer, Fr. S. u. O. Theodor: Ergebnisse der Sinai-Expedition 1927 (1929).

Bossert, H. Th.: Altanatolien (1942).

Breasted, J. H.: The Dawn of Conscience (1933), Ancient Records of Egypt I-V (1906/07), History of Egypt (1936).

Budge, W. E. A.: The Babylonian Story of the Deluge and the Epic of Gilgamesh (1920).

Burrows, M.: What mean these Stones? (1941).

Caiger, S. L.: Bible and Spade (1936).

Carleton, P.: Buried Empires (1939).

Chamberlain, H. St.: Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts (1900).

Chase, M. E.: Die Bibel und der Mensch von heute (1951).

Clay, A. T.: Business Documents of Murashu Sons, (1898).

Clemen, C: Die phönikische Religion nach Philo von Byblos (1939).

Clermont-Ganneau, C. S.: La Stèle de Mesa (1887).
Collart, Philippes ville de Macedoine.
Contenau, G.: La civilisation phènicienne (1949), La vie quoditienne à Babylone et an Assyrie (1953), Les civilisations anciennes du Proche Orient (1945), Manuel d'Archéologie orientale I-IV (1927/47).
Growfoot, J. W.: The Buildings at Samaria (1942).
Cuneiform Texts: British Museum. (Ed.).

Dalman, G.: Heilige Stätten und Wege (1935), Licht vom Osten (1923), Arbeit und Sitte in Palästina I-VII (1928/42).
Dalmas, G.: Die Talmud. Texte über Jesu (1900).
Davis, J. D.: Dictionary of the Bible (1953).
Davis, J. D. and H. S. Gehman: The Westminster Dictionary of the Bible (1944).
Delitzsch, Fr.: Babel und Bibel (1903).
Dobschiitz, E. v.: Die Bibel im Leben der Völker (1954).
Dougherty, R. P.: Nabonitus and Belshazzar (1929).
Duncan, G.: Digging up Biblical History I/II (1931).
Dussaud, R.: Les Découvertes de Ras Sharma et l'Ancien Testament (1941).

Ebeling, E. u. B. Meissner: Reallexikon der Assyriologie I/II (1932/38).
Eberhard, E. G.: Bible-Thesaurus (1953).
Eisfeldt, O.: Handbuch zum Alten Testament (1935), Philister und Phonizier, Der Alte Orient (1930).
Ephesus, Forschungen in Veröffentl. v. Österr. Archäol. Inst. (1937).
Eusebius, Historica ecclesiastica, ed. by E. Schwartz (1914), The Life of Constantine.

Finegan, J.: Light from the Ancient Past (1954).
Frayzel, S.: A History of the Jews (1952).

Gadd, E.: The Fall of Nineveh (1923).
Galling, K.: Biblisches Reallexikon (1937), Textbuch zur Geschichte Israels (1950).
Gardiner, A. H. and E. Peet: The Inscriptions of Sinai (1952).
Garis-Davies, N. de: The Tomb of Rekh-mi-re at Thebes (1943).
Garstang, J. B. E.: The Story of Jericho (1940).
Gerke, S.: Die christl. Sarkophage d. vorkonstantin. Zeit (1940).
Glueck, N.: The Other Side of the Jordan (1940), The River Jordan (1946).
Goldschmidt, L.: Der Babylonische Talmud (1935).

Gordon, C. H.: The Living Past (1941), Ugaritic Literature (1949).
Götze, A.: Hethiter, Churitter u. Assyrer (1936).
Gressmann, H.: Die älteste Geschichtsschreibung und Prophetie Israels (1921), Altorientalische Texte und Bilder zum Alten Testament (1927).
Gunkel, H., W. Stark u. a.: Die Schriften des Alten Testaments in Auswahl I-VII (1921/25).
Guthe, H.: Bibelatlas (1926), Palästina, Monographien zur Erdkunde 21 (1927).

Harper: Bible Dictionary (1952).
Heitel, A.: The Gilgamesh-Epic and the Old Testament (1953).
Herodotus: History.
Hogarth, D. G.: Excavations in Ephesus (1908).
Honor, L. L.: Sennacherib's Invasion of Palestine (1926).

International Standard Bible Encyclopaedia (1952).

Jansen, H. L.: Die Politik Antiochus' IV. (1943).
Jirku, A.: Die ägypt. Listen palästinens u. syr. Ortsnameh (1937).
Josephus, Flavius: Antiquities, Wars of the Jews.
Junge, P. J.: Dareios I., König der Perser (1944).

Kaufmann, C. M.: Handbuch der christl. Archäologie I-III (1922).
Kenyon, Sir F.: Bible and Archaeology (1940).
Klausner, J.: Jesus von Nazareth (1950), Von Jesus zu Paulus (1950).
Knopf, Lietzmann, Weinel: Einfuhrung in das Neue Testament (1949).
Knudtzon, J. ,A.: Die:El-Amarna-Tafeln I/II (1908/15).
Koeppel, P. R.; Palästina (1930).
Kohl und Watzinger: Antike Synagogen in Galiläa (1916).
Koldewey, R.: Das wiedererstehende Babylon (1925).
Kraeling, E. G.: Gerasa, City of the Decapolis (1938).
Kugler-Schaumberger: Sternkunde und Sterndienst in Babel (1935).

Laibel, H.: Jesus Christus im Talmud (1900).
Layard, A.: Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon (1853).
Lefebre, G.: Romans et Contes Egyptiens de l'époque Pharaonique (1949).
Lentzen, H. J.: Die Entwicklung der Ziggurat (1942).
Lepsius, C. R.: Königsbuch der alten Ägypten (1858), Denkmäler aus Ägypten und Äthiopien (1894/56).
Lietzmann, H.: Petrus und Paulus in Rom (1927).
Loud, G.: Megiddo Ivories (1939), Megiddo II (1948).

Macaliser, R. A. S.: Gezer I-III (1912), The Excavations of Gezer (1912), A Century of Excavations in Palestine (1925).

McCown, C. C: The Ladder of Progress in Palestine (1943), a. o. Tell en-Nasbeh (1947), I/II.

Mari: Archives royales de, ed. Musée du Louvre I-V.

Meyer, Ed.: Der Papyrusfund von Elephantine (1912), Geschichte des Altertums I-III (1925/37).

Miller, M. S. and J. L.: Encyclopedia of Bible Life (1944).,

Moldenke, H. N. and A. L.: Plants of the Bible (1952).

Moret, A.: The Nile and Egyptian Civilisation (1927).

Montet, P.: Les nouvelles fouilles de Tanis (1929/32, 1933), Avaris, Pi-Ramsès, Tanis (Syria XVII 1936), Tanis (1942).

Morton, H. V.: Thorugh Lands of the Bible (1954), In the Steps of the Master (1953).

Moscati, S.: Geschichte und Kultur der semitischen Völker (1953).

Newberry, P. E.: Beni Hasan I (1893).

Noth, M.: Welt des Alten Testaments (1953), Geschichte Israels (1954).

Origen: Contra Celsum I, 32.

Orlinski, H. M.: Ancient Israel (1954). .

Otto, E.: Ägypten (1953).

Otto, W.: Handbuch der Altertumswissenschaft (1928).

Parrot, A.: Mari une ville perdue (1936), Archéologie mésopotamienne, Les Etapes I (1946), Entdeckung begrabener Welten (1954), Studia Mariana (1950).

Petrie, Fl.: Researches in Sinai (1906), Pfeiffer, R. H.: History of New Testament Times (1949), Introduction to the Old Testament (1949).

Pingré, M.: Cométographie I (1783).

Pius XII., Pope: Die Gottesbeweise im Lichte der modernen Natur-wissenschaft (Universitas, Okt. 1952).

Plutarch: Life of Alexander.

Post, G. E.: Flora of Syria, Palestina and Sinai (1933).

Pottier, E.: Musée du Louvre, Cataloque des Antiqutés Assyrienes No. 165.

Pritchard, J. B.: Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament (1950), The Ancient Near East in Pictures (1954).

Ramsay, W. M.: The Cities of St. Paul (1900). Reisner, Th., H. and W. O. E. Oesterley: Excavations at Samaria I-II (1924).

Ricciotti, G.: Storia d'Israele I-II (1949).

Riemschneider, M.: Die Welt der Hethiter (1954).

Rowe, A.: The Topography and the History of Beth-Shan (1930), The Four Canaanite Temples of Beth-Shan I (1940).

Rowley, H. H.: The Re-discovery of the Old Testament (1945), The Old Testament and Modern Study (1952), From Joseph to Joshua (1948).

Sanchuniathon: Early History of the Phoenicians.

Schaeffer, C. F. A.: The Cuneiform Texts of Ras Shamra-Ugarit (1939), Ugaritica I-II (1939/49).

Scharff. A.: Handbuch der Archäologie I (1939).

Scharff, A., Moortgat, A.: Ägypten und Vorderasien im Altertum (1950).

Schmidt, E. F.: The Treasury of Persepolis and other Discoveries in the Homeland of the Achaemenians (1939).

Schnabel, P.: Berossos u. d. babylon.-hellenist. Literatur (1923).

Schott, A.: Das Gilgamesch-Epos (1934).

Sellin, E.: Wie wurde Sichem israelische Stadt? (1923), Geschichte des israel.-jüd. Volkes (I-II 1924/32).

Sethe, K.: Die Ächtungstexte feindl. Fürsten, Völker u. Dinge auf altägypt. Tongefässcherben d. Mittl. Reiches (APAW 1926, Nr. 5), Zur Geschichte der Einbalsamierung b. d. alten Ägyptern (1934).

Simons, J.: Opgravingen in Palestina (1935).

Soden, W. v.: Leistung und Grenze sumerischer u. babylon. Wissenschaft, Welt als Geschichte II (1936), Das altbabylon. Briefarchiv v. Mari, Die Welt des Orients (1948).

Speiser, E. A.: Introduction to Hurrian (1941).

Starkey, J. L.: Excavations at Tell ed-Duweir 1933/34 (1934).

Starr, R. F. S.: Nuzi, Report on the Excavations at Yorgan Tepa near Kirkuk I-II (1937/39), Nuzi I (1939).

Steindorf, G., K. C. Seele: When Egypt Ruled the East (1942).

Strabo: Geography.

Sukenik, E. L.: Ancient Synagogues in Palestine and Greece (1934), The Third Wall of Jerusalem (1930).

Svenskt Bibliskt Uppslagsverk (ed. I. Engnell and A. Fridrichsen, (1948).

Torczyner, H.: Lakish I, The Lakish Letters (1938).

Unger, E.: Babylon, die heilige Stadt (1931).

Ungnad, A.: Reallexikon der Assyriologie (1938), Die neue Grundlage f. d. altoriental, Chronologie (1940).

Vincent, L. H.: Canaan d'après l'exploration récente (1914), Jericho et sa chronologie (1935), L'Archéologie et la Bible (1945).

Watzinger, C: Denkmäler Palästinas I-II (1933/35).
Weissbach, F. H.: Die Keilschriften der Archämeniden (1911).
Wolff, H. W.: Eine Handbreit Erde (1955).
Wood, J. T.: Modern Discoveries on the Site of Ancient Ephesus (1890).
Woolley, C. L.: Abraham, Recent Discoveries and Hebrew Origins (1936), Ur Excavations, V, The Ziggurat and its Surroundings (1939), Ur of the Chaldees (1954).
Wreszinski, Atlas zur ägyptischen Kulturgeschichte I-III (1923/40).
Wright, S. E. and Fl. V. Filson: The Westminster Historical Atlas to the Bible (1953).

Journals: Annual of American Schools of Oriental Research (AASOR), Der Alte Orient (AO), American Journal of Archaeology (AJA), Biblical Archaeologist (BA), Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR), Beiträge zur Wissenschaft vom Alten u. Neuen Testament (BWANT), Israel Exploration Journal, Journal of the Society of Oriental Research (JSOR), Zeitschrift der Deutschen Palästinavereins (ZDPV), Revue Biblique (RB), Syria.

Азбучник имена и појмова

А

Б

В

Г

Д

Ђ

Е

Ж

З

К

Л

М

Њ

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Џ

Ш

Вернер Келер

Библија је у праву
историја и археологија потврђују

издавач
Каленић

превео
Војислав Утвић

главни и одговорни уредник
протојереј ставрофор др Зоран Крстић

коректура
Ј. Миловић

технички уредник
Владимир Благојевић

дизајн корица и прелом текста
Уметничка радионица
Светог краља Милутина

штампа
Graphic, Нови Сад

тираж
1000

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

У ОВОЈ КЊИЗИ

др Вернер Келер је сабрао изванредно значајна открића британских, америчких, француских, немачких и скандинавских истраживача — открића настала током последњих 160 година на тлу историјских земаља Библије. Сведочанства која се нижу пред читаоцем неоспорно доказују историчнос догађаја које Свето писмо описује. Потоп и пропаст Содома догодили су се несумњиво као што се догодило и разорење Јерусалима. Никад раније пред читалачком јавношћу није било такво обиље научно проверених податак са овог подручја науке, нити су библијски наводи били стављани упоредо са научним налазима, као што је то овде учињено. Чињенице су толико речите, разборите а у исти мах потресне и узбудљиве, да остављају снажан утисак на читаоца.